

DREZDA.

IRTA

HALÁSZ MIHÁLY.

BUDAPEST.

NYOMATOTT A „HUNYADI MÁTYÁS” INTÉZETBEN.

1884.

508128

Főtiszt. Csaplár Benedek Ur!

Főtisztelendő Ur volt, — az ifjuság nevelésében nemcsak fáradhatlanul buzgólkodó, hanem legkitünőbb eredménnyel működő kegyesrendi tanári testületnek azon tagja, — a ki engem mintegy hét évvel ezelőtt, Budapestnek kies dunapartján végzett kedélyes sétálgatásaink közben, dacára az akkor már jól előhaladott, mert életem hetvenedik évét megközelítő, koromnak, kedves, és észt s szivet egyaránt meggyőző érveléseivel nem szünt meg arra buzdítani, hogy az addig szerzett tanulmányaim és tapasztalataimmal, sajtó utján a nyilvánosság terére lépjek ki; mire nézve, úgy vélem, hogy csak háladatossági kötelességemnek teszek eleget, ha az említett buzdításoknak egyik, s jelen esetben negyedik gyümölcsét, Főtisztelendő Urnak becses nevével feldiszitem és azt Főtisztelendő Urnak ajánlhatni szerencsésnek tartom magamat. Fogadja tehát ezt, mint köteles hálámmal párosult tiszteletem bizonyítványát.

Teszem pedig ezen köszönetemet nem azért, mintha a jelzett gyümölcsöket valami tökéletes, és semmi kifogás alá nem eshető munkáknak tartanám; hanem leginkább azon oknál fogva: mert Főtisztelendő Ur az ön ismételt és gyakori serkentgetéseivel számomra oly foglalkozási térnek lett szerzője, a melyben már eddig is, és ha az Isten életemet és erőmet megtartja, ezután is — üres nyugalmi időmet hasznos munkálkodással fogom betölthetni. Az Isten áldja meg érte óhajtja hű tisztelője

Halász Mihály.

ELSŐ SZAKASZ.

Drezdának őstörténelme.

Drezda városa ugy, mint az ország, (szász) melynek fő és fejedelmi székvárosát képezi, népességére és térfoglalatára vonatkozólag, kissebb ugyan a német birodalom többi tartományainak fő és fejedelmi városainál, de tekintve lakóinak mivelt és udvarias voltát; törvénykezésének lehető legtökéletesebb szervezését; gyári és magán iparának nagy-szerű kiterjedését; társulati és jótékony intézeteinek roppant mennyiségét; s végre a benne uralkodó policziális rend kitűnő szabályszerűségét, be kell vallani, hogy daczára aránylagos csekélységének, Európa bármely fő- és fejedelmi városával a versenyt kiállhatja. Mi által, és mikor alapított legyen? bizonyosan nem tudhatni, miután az első kétségtelen történelmi adatok róla, a tizenegyedik században, már mint virágzó városról emlékeznek.

Azon földdarabon, a melyen a mai szász tartomány, s benne Drezda városa fekszik, a 6 dik században a német ajku és nemzetiségű Hermundurok laktak, kikről Strabo legelőször emlékszik; Plinius pedig L. 4. c. 14. ezt mondja róluk: „neque agros colunt, neque fructus recondunt, sed in casis habitant, structura in diem constantibus.“ Azaz: „se szántanak, se vétnek, sem nem takarítanak, hanem csak ideiglenes, s naponkint szétbontható sátorokban laknak.“ Ezen nép már Augustus római császár idejében a Saale folyótól kezdve, a régi Meiszeni tartományt, a Vittenbergai kerületet, az Anhalti hercegséget, és Csehországnak egy részét az Elba folyó mentében egész Königräczig birta, fő foglalkozása marhatenyésztés volt, s minden polgári szervezetét,

vagy alkotmányt nélkülözve, mint a féle kóbor hordák kis szekerekre rakott ingó vagyonaival együtt lakhelyét a szükséghez képest minduntalan változtatta; egyébkint mint békeszerető nép, a rómaiakkal is barátságos viszonyban volt.

Azonban a későbbi, nevezetesen a 10-dik és 11 dik századokban ugyan ezen földrészben már szláv ajku vendeket találunk, kiket az akkori írók Szerveknek és Szoráboknak neveznek. Hogy az előbb itt lakott Hermundurok hová lettek, arról hallgata krónika; annyi azonban valószínű, hogy ezek a thüringiakkal összeolvadtak; vagyis inkább, hogy nevüket ez utolsókka felcserélték; mert az Ing szó, a régi német nyelvben fiut, vagy magzatot jelentvén, igen természetes: hogy a Hermundurokból Hermun thüringek, vagyis: amazoknak fiai és maradékai lettek. Ezt látszanak bizonyítani a régi Carolingi, Merovingi sat. elnevezések is; vagyis Károlynak, Merovensnak, sat. származékai. De még világosabban tanuskodnak ezen állítás mellett a maig is használatban levő hasonvégzésü német szavak, mint például: Adeling vagyis Adels-kind; azután: Säugling, Jüngling, Sprössling sat.

Az említett Szervek, vagy Szorábok a régi Szármátiából szakadtak le, és e vidéken Meiszent, Lausiczot, és Csehországot elfoglalták. A németek Vendeknek nevezték el őket, kiknek utódaik az ugynevezett Vindischekben maig is felismerhetők. Ezen vendek 534 táján jöhettek be Lengyelországból és 562 már Lausiczot egész Saale folyóig birtokolták. Hogy az általuk Thüringiába visszanyomott szászok nem nyugodtak, az igen természetes, s nem is szüntenek meg köztük az elkeseredett háboruszkodások mindaddig, míg Nagy Károlynak fia a Saale folyó melletti csatában 806-ban őket Meloduch vezérökkel együtt legyőzvén, s Halle és Magdeburg várakat felépítvén, egy időre legalább, tehetetlenekké nem tette. Azonban 880-ban sikerült nekik a csehek segítségével ismét némü előnyöket kivívni; mire 906-ban Ottó szász herczeg fiát Henriket küldötte ellenük, kinek már nem a Vendekkel, hanem az ezekkel szövetekezett magyarokkal is meg kellett ütköznie, a kik 906, 908, 915 és 917-ben ismételve megjelentek. „Conduxerunt adversus eum (Henricum)

irja Vittikind, Avaros, quos modo Ungaros vocamus“ Megfogadták, ugymond Vittikind, Henrik ellen az Avarokat, a kiket most Ungároknak, (magyaroknak) nevezünk. „A magyarok ezen kicsapásaikat egész 934-ig folytatták, a mikor, a már ekkor királylyá lett Henrik Merseburgnál egy döntő csatában őket tönkre tévén, velük együtt a Vendek, vagyis Szorbok erejét is végkép megtörte és hogy birtokát tartományukban biztosítsa, több erődöket építtetett. Nevezetesek ezek közt a még ma is sok helyett látható Warthák vagyis őrtornyok, melyekről a közeledő ellenséget nagy távolságból is kilehetett venni. „Burgvardium est arx, mondja egy akkori író, in loco superiori exstructa, ex qua, tamquam ex speculo hostem procul advenientem perspicere licet.“ A burgvardok magasabb helyekre épített erődök, a melyekről, mint leshelyekről, a közeledő ellenséget messziről is meglehet látni. Ezen erődök körül későbbben faluk s időfolytával terjedelmes városok emelkedtek, melyeknek parancsnokai vagy Markgrófoknak (Határgrófoknak,) ha t. i. a mondott erődök a határ szélén feküdtek; vagy pedig Landgrófoknak (tartománygrófoknak) neveztettek, ha a jelzett tornyok és őrségek a tartomány belsejében voltak felállítva. Ezen, a háboru idejében hadivezéreik minőségében is szereplő Mark, és Landgrófok azon időben csak egyszerű elmozditható tisztviselők voltak, míg a későbbi századokban, leginkább a fejedelmek gyengesége miatt sikerült nekik nem csak függetlenné tenni állásukat, hanem a gondjaikra bizott tartományokat mint örökös tulajdont gyermekeikre és unokáikra is átszállítani. S ekkép keletkeztek Németországban a máig is fenálló, kisebb nagyobb terjedelmű Grófságok, Vezérségek s Herczégsek. (Ducatus, Comitatus, et Principatus.)

Ez idő tájban a szélső Mark, vagyis határgróf a Meiszeni volt, a kinek a szomszédos csehekkel és a felső Lauziczban lakó Vendekkel folytonos küzdelmei voltak; s mind hatalmasabb, elég kegyetlenül bánt is el velük; mert vagy kiüzte őket lakhelyeikből; vagy pedig rabszolgák gyanánt kolostoroknak és más nagy uraknak elajándékozta őket. Henricus Rex, 1041-ben írja egy az időbeli krónikás: decem mansos cum Zmurdis, et illorum uxoribus filiisque, et filiabus

Monasterio donavit.“ „Henrik császár, ugymond 1041-ben tiz telepet a rájtok lakó férfiakkal s ezeknek feleségeikkel, mint szinte fi, és leány gyermekeikkel a kolostornak ajándékozta.“ Egyébiránt ezen szlávok ekkor már nem valami vad és barbár, hanem valósággal civilizált emberek voltak, kik a földmivelésen kívül, nagyobb városaikban, mint Hamburgban, Magdeburgban sat. kéz és müiparral is foglalatoskodtak. „Multa possunt, mondja róluk egy akkori annalista, laudabilia in vita et moribus de hoc populo dici, si haberent tantum solam fidem Christi.“ Sok dicséretet lehetne, ugymond, ezen népek erkölcsiségéről mondani, csak már a Krisztus hitébe volnának beavatva.“ Emléküket e tájon számtalan falu és város, sőt igen sok családi nevek is fentartották; nyelvüket pedig a németek is beszéltek, a mint ezt IV. Károly császár példája is mutatja, a ki fiait 7—14 éves korukig ezen nyelvben is oktatta. Otto császár pedig 950 Prága ostromlása alkalmával Vratizláv herczeggel szláv nyelven társalgott. Hanem már 1327 táján annyira kiirtották, vagy germánizálták őket, hogy Lipszében alig találkozott valaki, a ki nyelvüket értette volna.

Drezdának eredete.

Drezdának első megalapítójául némelyek Druzus római vezért, mások pedig Nagy Károly frank királyt emlegetik, de hiteles adatok hiányában ezen állitást csak légből kapottnak kell mondani. Nagyobb valószínűséggel lehet erősíteni, hogy a 10. században a Vendek emeltek itt egy erőseget az Elba folyó átjárásának biztosítására, melyet ők saját nyelvükön Drezun-nek neveztek el: később pedig Henrik király itt még terjedelmesebb erődöket emelt, melyeket a Meiszen és Scharfenberg váraknak ellenében Drezdane (truczoló vagy vetekedő) melléknevekkel jelöltetett meg. Emelte pedig ezeket 923 vagy 926 táján leginkább a magyaroktólí félelmében, a kik borzasztó pusztításokkal szövetséges társaikat sem kimélték meg.

Fellebb volt már említve, hogy ezen a vidéken a rómaiak idejében a germán Hermundurok laktak, és hogy a keletről benyomuló Szerveknek, és Szoráboknak sikerült

ezeket nem csak kiszorítani, hanem magukat Csehországtól és Szileziától kezdve egész Hamburgig, és feljebb a keleti tengerig megerősíteni. Hogy azonban ezek, eltekintve a keresztény hittől, a miveltségnek és polgárisodásnak bizonyos nemével birtak, ezt az őket megtérítő keresztény hitküldéreknek fenmaradt jegyzeteik kétségtelenné teszik. Nagy, szálas, és hosszú életű emberek ezek, mondják az idézett hittérítők; arcszínük barna; hajzatuk kemény, és vállig leérő; egyébként vendégszeretők és becsületesek, a lopás ismeretlen náluk. Foglalkozásuk takács, bognár, kovács, lakatos, és egyéb mesterségekből áll, sőt a bányászatot is gyakorolják, minthogy saját veretű pénzeik vannak.

Vallás tekintetében az Istenséget két minőségben tisztelik: a jó lényt b j e l i B o g (fehér Isten) a rosszat c e r n i B o g-nak (fekete Istennek) nevezik; ezen kívül számtalan babonás mellék szellemeket ismernek. Halottjaikat, az Indusokhoz hasonlólag özvegy nejeikkel együtt megégetik. Nagy kegyelettel viseltetnek némely tavak és kútforrások iránt, különösen a lommatschi tóról írja egyik annalista: „hunc lacum omnis incola plus quam Ecclesiam veneratur et timet.“ Ezen tavat, ugymond, nagyobbra becsüli, mint a templomot. Vallási gyakorlataik imádságból, jóslatokból, és áldozatokból állottak, áldoztak pedig barmokat, sőt olykor embereket is, különösen pedig hadifoglyaikat; a napnak és tűznek tiszteletére fáklyás ünnepélyeket rendeztek. Hadjárataik előtt, melyekben rendkívüli bátorságot fejlesztettek ki, V o d a hadi istenüknek áldoztak; és azután jóslatokat mondatnak maguknak; részt vettek pedig a harcban nem csak férfiak, hanem a nők is; különös szokásuk volt az ellenséget rejtett helyeken bevárni, s azután a váratlanul meglepetteteket késekkel, nyársakkal leszurni, és kalapácsokkal leverni.

Lakásaik fából összetákoltt, ablak és kémény nélküli barakok voltak; étkezésük napjában egyszer v e c s e r a név alatt történt, s mind marhatenyésztő, és földmivelő emberek hussal és gabnaterményekkel éltek. Italuk mézes márcz, nyirfa-lé, és sör; ivó edényeik kobakok, és kivájt tőkhajak voltak; nagyobb ünnepélyek alkalmával ezen célra agyon-

vert ellenségeik koponyáit használták. Játékaik lovaglás, versenyfutás, fa-mászás, és veszélyes birkózásokból állottak. Zene eszközeik: kecske szarvból készített furulyák, duda, és három hurral ellátott iszonyu fülsértő hegedü. Halottjait, mint feljebb mondtam, megégették, a megégetés körül szereplő egyént P o p p-nak hívták; hanem azért, hogy a meghalttal az özvegyeket is megégették, Bonifác hitküldér Ethelbald királyhoz irt levelében „foedissimum, ac deterrimum genus hominum“ czimmal illeti őket; azaz: legundokabb, és leggonoszabb embereknek nevezi őket. Hogy veszélyes ellenségek voltak, mutatja Nagy Károly császárnak 807. kiadott rendelete: „Si contra Sorabes, mondja a nevezett rendelet, patriam defendendi necessitas fuerit, tunc o m n e s veniant.“ Azaz: ha a Sorabok ellen kell a hazát védeni, akkor kell, hogy m i n d n y á j a n fegyvert ragadjanak. Holott máskor csak bizonyos meghatározott számú fegyvereseket parancsoltak ki; nevezetesen a spanyolok ellen viselt háboruban a hűbéresek családjából csak egy embernek; a cseh háboruban pedig kettőnek kellett megjelenni. Megtérésük előtt, a mi pedig nehezen ment, iszonyu ellenségeik voltak a keresztényeknek. 1013 Eid püspök panaszkodik, hogy a Szorbok mindenét elpusztították; 1110-ben pedig írja a Meiszeni püspök:

In nostram regionem saepissime efferantur, nulli parcentes, rapiunt, caedunt, et exquisitis tormentis affligunt; quos dum decollant, capita daemoniis suis immolant; quibusdam manus et pedes extractis visceribus alligant. Ubi est, inquiunt, Deus eorum? Ferus in dictis, capita vult nostra Pripaegala“. Az az: „Reánk törnek, ugymond, igen gyakran, senkit sem kimélvén meg; ölnek, gyilkolnak s áldozataikon a legborzasztóbb kínzásokat viszik véghez; kiknek levágott fejéit ördögeknek mutatják be áldozatul; némelyeknek kezeit és lábait kivont belükhöz kötözték“. Hol van ezeknek Istene? kérdik egymás közt; és ami különös, ezen erős, számos és hatalmas népet a betoduló frankok (ma már németek) úgy szólván, semmivé tették; mert az egész, egykor általuk lakott földön, mai nap a szláv elem mindenütt hiányzik; tehát vagy gyökerestül kiirtották,

vagy pedig magukba felolvasztották őket. Bezzeg nem így tettek a magyarok: mert mindazon népeket, amelyeket ide jöttükben itt találtak, nemzeti nyelvüknek és szokásaiknak teljes élvezetében meghagyták; sőt még azt is megengedik, hogy főleg Orosz- és Lengyelországból naponkint ujak tóduljanak ide, akik aztán, ha az Isten is úgy akarja, majd a magyarságot is magukba fel fogják olvasztani.

Drezdának további fejlődése 1020—1268.

A jelzett időszakból már hitelesebb adatokkal birunk, amelyek Drezdának előhaladását világosb színekben tüntetik elő. A város az akkori Nisam nevű tartományban, vagy inkább kerületben, az Elba folyó jobb partján azon a ponton épült, amelyen az ellenkező, vagyis balparton lefolyó Veisericz patak az Elbába torkollik. Ezen a ponton 930. táján a Vendek néhány gunyhóból álló falut alapítottak, melyet azután 980. Ottó császár, lakóival együtt a Meiszeni püspökségnek eladományozott. Hogy a hely mind egészségi, mind biztossági szempontból jól volt választva, kitetszik azon körülményből is, miszerint a kis, jelentéktelen falu, rövid idő alatt nagy és terjedelmes várossá fejlődött ki, sőt rövid idő múlva, vagyis 1020 táján a tulsó balpartra is átszármazott, és ott idő folytával az elsőt mind szépségre, mind nagyrágra nézve, nagy mérvben túlhaladta. Hogy azonban Drezdán kívül az országban már ekkor is több város és falu fennállott, mutatja egy, a cseh és lengyel Boleslávoknak 1030 táján ezen a vidéken folytatott hadjárataikra vonatkozó krónika, mely azt mondja: hogy „inter Albim et Saalam centum villas incendiis, caedibusque vastavit, novem millia et sexaginta quinque virorum, et mulierum miserabiliter captivavit“. Azaz: Elba és Saale folyók közt száz helységet tüzzel-vassal elpusztított, és kilencezer s hatvanöt férfit és nőt nyomorult fogságba elhurczolt“. A tizenegyedik században Drezdában már Mária temploma létezett, minthogy pedig ekkor a templomokat csak körülárkolt és megerősített helyekben szokták felállítani, világosan következik, hogy Drezda ezen időben

már formaszerinti vár és erősség volt. A városnak a folyó jobb partján fekvő részét kétségtelenül Vendek alapították, s azért itt a nyelv is Vend volt; de a bal parton fekvő részbe úgy látszik németek telepedtek le, mert itt a terek és utcák nevei közt egy Vendet sem találhatni. A németek többnyire Flandriából ide telepített szorgalmas munkások voltak, akik a tájnak polgárosításához is nagy haszonnal járultak, amely azonban részi t a rengeteg erdőség által okozott clymaticus körülmények, részint a sok irtó háboruk, de leginkább a Vendeknek, vagyis inkább Szorboknak a németek iránti kiolthatatlan gyűlölségük miatt csak igen lassan haladhatott előre. Mindezekhez járult: hogy független és önálló munkások alig léteztek; mert a földmivesek csak a földesurak rabszolgái voltak, a sütők, mészárosok s egyéb iparosok pedig többnyire a kolostorok szolgálatában állottak, úgy, hogy ami kis miveltség volt is, mindezen utolsók munkájának és tevékenységének volt az eredménye.

A népség azon része, mely a városokon kívül, tehát a szabadban lakott, rendszeren a sűrű erdők és bozótoktól kiirtott helyeken durván kifaragott gerendákból állított föl magának ablak- és kéménynélküli gunyhókat, amelyeknek közepén egy mély gödör a tüzhelyet képezte, a füstnek pedig a tetőn hagyott nyíláson kellett kimennie; s ezen építési modor a városokban is divatos volt, aminek aztán az volt a következése, hogy az ilyen épületek elégségük vagy elpusztulásuk után is, rövid idő alatt, és csekély munkával ismét helyre állíthatók voltak; a mint ezt 1011. Henrik király a leégett és tizenégy nap alatt újra felépített Meiszeni külvárosoknál megmutatta. Esteli és éjjeli világításra rendszeren vékony szálakra hasogatott és jól kiszáritott fenyő forgácsot használtak, melyek mását századunk első felében több magyar és horvát faluban magam is láttam.

Drezdának nem csak létéről, hanem jelentőségéről is tanuskodik azon körülmény, hogy 1145. a Nagy Conrádnak nevezett és Drezdában lakó Meiszeni Markgraf, vagyis Hattárgróf előbbi praecarius és elmozditható állásából magát független Urrá és Parancsnokká felemelte, és ezen minőségében Drezdát a Meiszeni Püspöktől, a kinek ugyan ezen

város hűbéri birtoka volt, bizonyos összeg pénzért megvette, a mint ezt a magát Monachus de Pirna (Pirnai barátnak nevező annalista) 1145-dik évről feljegyezte. Hogy ezen vétel nem volt örökös, s hogy Drezda későbbben ismét a Meiszeni Püspök birtokába visszakerült, mutatja azon eset, hogy 1290. a Kis Frigyesnek nevezett Parancsnok azt háboru alkalmával Vittigo Püspöktől erőszakkal elragadta; míg végre 1319. egészen megszűnt püspöki hűbéri birtok lenni. Ezen idő tájban Drezdának a csehektől sokat kellett szenvedni, a kik gyakori becsapásaikban mindent tüzzel-vas-sal elpusztítottak; így tett 1190. a cseh herczeg Vratislav; a kit 1194-ben a prágai Érsek Henrik herczeg követett, és a ki oly kegyetlenséggel dulakodott benne, hogy végre maga is megbánva tettét, nyilvános papi gyűlésben kérve kérte az együttlévőket, hogy büneinek bocsánatáért közimákat rendeljenek. „Quanta et qualia in hac profectioe Episcopi, irja az akkori annalista, fuerint patrata mala primum in populo, dein in ecclesiasticis, ac postremo euam in claustris, ad enarrandum manet difficile.“ Azaz, mily borzasztó sok rosszak lettek elkövetve a Püspöknek ezen eljárásában nem csak a nép, hanem az egyház, és a kolostorok ellen is, alig lehet mind elmondani. Ezeken kívül még sok természeti csapásokat is ki kellett Drezdának ez idő-tájban állania. Így 990, juniustól novemberig oly forróság, és ezzel összekötött szárazság uralkodott, hogy nem csak a növényzet veszett ki mind, hanem a halak is a vizekben eldöglöttek s utána pedig oly tartós és szigoru tél következett, hogy még május havában a vizek mind bevoltak fagyva, 1004. és 1005. pestis és drágaság uralkodott. 1118-ban pedig az Elba folyó annyira kiáradt, hogy az akkori Cosmas nevü írónak kétségtelenül nagyított állítása szerint, a nagy vizözön óta a világ akkora vizáradást nem látott. „Tanta fuit innundatio aquarum, ugymond, quantam non reor fuisse post diluuium in orbe terrarum.“

Ami a 10. és 11. századokat illeti, ezek voltak a tudományra nézve a legsötétebb, az erkölcsök vadságára nézve pedig a legerőszakosabb korszakok. Az egymástól elszigetelve álló országokban belháboruk dulakodtak; a feje-

delmek pénz és erő nélkül; a nép közt pedig a középrend hiányában csak urak és rabszolgák léteztek. Ezen utolsó osztály fentartására és szaporítására rendszeren minden nagyobb városokban rabszolga-vásárok tartattak, a melyekben leginkább a zsidók tüntették ki magukat, a kik egy az időbeli irónak feljegyzése után fiatal embereket a *m p u t a t i s v i r i l i b u s e t v i r g a* (nemző tagjaikat levágva) *Carsamati*am név alatt bocsátották áruba.

A német nemzet ez időben négy alkatrészsre volt felosztva. Elsők voltak a nemesek (*Edelinge*) ezeket követték a szabadosok (*Freye*) utánok jöttek a *Lazzen-ek*, és végre következtek a *Leudes-ek*. Az első osztályt, vagy is a nemességet képezték a hercegi ház tagjai, azután a nép előljárói, a papok, és a kerületi grófok (*Gaugrafen*), kik egyszersmind urai és bírái voltak az egész népességnek. Mindezeknek, az evésen, iváson, vadászaton és háboruskodáson kívül nem volt egyéb foglalatosságuk; házi gazdaságukat nejeikre bízták, a kik ellenkezőleg a mai urnők szokásával, valóságos gazdaszonyok voltak, s idejüket sütéssel, főzéssel, mosással, varrással, himzéssel és egyéb kézi munkákkal töltötték ki.

A második osztálybeliek, vagy is a *Freye*, és *Wehrmänner* nevekkel megkülönböztetett szabadosok képezték a nép zömét; ezek birtokaiknál fogva bizonyos nemesi rangban állottak, mert vagyonukat eladhatták, elcserélhették, vagy bármit is tehettek velök, a nélkül, hogy szabadságukban valaki által gátolva lettek volna. Ezen nemesek nagyobb biztoság kedvéért a hatalmasabb *Dynasták* közt védurakat kerestek maguknak az által, hogy birtokaikat ezen utolsóknak átadták, s ugyan ezeket azután tőlök hűbérbe visszavették, ekkép remélvén azon zavaros időben vagyonukat, és személyeiket megőrizni. A népgyűlésekben szavuk és ülésük volt, s adót nem fizettek, kivéve azon önkényes adományokat, melyekkel a közszükségek fedezésére a tehetősebbek olykor-olykor járulni szoktak; és a büntettekre kiszabott bírságokat, melyekről alább lesz még említés téve. Egyébként családjaikra, mint nejeikre, gyermekeikre és szolgálókra nézve korlátlan hatalommal voltak felruházva, és ha agyon is verték őket, senki által kérdőre nem vonathattak.

A harmadik osztályt a Lazz-ok képezték. Ezek voltak a tartomány eredeti lakói, kiket a győztes hódítók meghagytak ugyan birtokaikban, de tőlök bizonyos természetbeni adót és szolgálatokat (robotot és dézmát) követeltek; de épen ezért sorsuk némi könnyebbségnek örvendett, mert uraik a tőlük nyert javadalmak miatt is irányukban bizonyos elnézést és türelmet tanusítottak. Azonban annál rosszabb volt a negyedik osztálybelieknek

A Leudes-eknek állása. Ezek mind külföldi hadifoglyok vagy pénzért vásárolt rabszolgák, feltétlenül uraik önkényére voltak hagyva, akik kizsárolták és agyon is verhettek őket anélkül, hogy ezért őket valaki felelősségre vonhatta volna. A rabszolgavásárookra nézve megjegyzendő, hogy egy erős és egészséges ember közönségesen egy loért, vagy ennek megfelelő áráért cseréltetett be. Ezen Leudes-eknek nevezett rabszolgák uraik birtokához voltak kötve (glebae adscripti), kiknek engedelme nélkül sem nősülni, sem végrendeletet tenni, sem gyermeiknek gyámot rendelni, sőt még hajukat megnöveszteni sem volt szabad, és ha haláluk esetében valamely ingó birtokuk maradt, ez mind uraikra szállott vissza.

A fentebb érintett büntettekre és az ezekre kiszabott bírságokra nézve megjegyzendő: hogy ezek három cathgoriára voltak felosztva, úgy mint a magán vagy privát ember, azután az állam és végre az Isten ellen elkövetett sértésekre és kihágásokra. A magán ember a rajta elkövetett sértésért sajátkezüleg és hatalmilag vett magának elégtételt, bűnös nejét elverhette, rabszolgáját pedig megölhette. Az elsőre nézve szokásban volt, a hűtlen nököt meztelenül a helység utczáin végig vesszőzni, mely alkalommal megesett, hogy az executiót észre vevő más férfiak is a vesszőzők csoportjához csatlakoztak. Különbén a szabad ember megbántásáért a bírónál lefizetendő néhány márka képezte az illetőleges bírságot és elégtételt. Az állam ellen elkövetett vétésért a bűnöst haditörvényszékileg ítélték el, melynek vége rendszeren az volt, hogy házáat feje felett felgyújtották. Végre az Istent megbántók halállal lettek megbüntetve. A védő tanuk ilyenkor mit sem használtak, mert ha a vádlott önkényt

nem akart vallani, a kinpad segítségével annak bevallását is kivették belőle, amit sohasem követett el.

A másik mozzanat, mely ezen korból figyelmet érdemel, a Vendek megtérítése. A tizedik század előtt hiában keresnénk e tájon Vend keresztényeket: ezek, míg csak valami erőt éreztek magukban óvakodtak német elnyomóiknak hitét elvállalni, és csak mikor a thüringi szászok a meiseni tartományt egy döntő csata következtében 927. egészen elfoglalták és a maguk számára ugyanott templomokat építeni és püspökségeket felállítani kezdtettek, határozták a Vendek magukat „ad tributum pendendum et fidem christianam amplectendam“ az adó fizetésre és a keresztény hit felvételére. 960 Ottó császár írja a pápának, „tanta Slavorum plebs ultra fluvium Albim et Saalam Deo noviter acquisita azaz „az Elba és Saale folyón túl a Szlávok tetemes része az igaz Isten hitét felkarolta.“ Mely szavakból kitetszik, hogy a Vendek csak ezen évben kezdtek tömegesen a keresztény hitre áttérni. Hogy azonban ezen megtérés, és megtérítés igen nehezen ment, annak maguk a győztes németek voltak okai; mert ezek a legyőzött Vendek birtokait egymás közt felosztván, az előbb szabad Vend birtokosokat részint rabszolgákká, részint pedig türhetlen adófizetőkké tették: hogy pedig az ilyen bánásmód által elkésérett Vendek nem örömet cserélték fel hitüket a keresztény elnyomók vallásával, azt könnyen ellehet gondolni. Bizonyítja ezt Brebislav Vend herczegnek az őt megtérésre felhívó lübecki Püspökhöz intézett felelete: „Principes Vestri tanta severitate“ grassantur in nos, ut propter vectigalia, et servitutum durissimam, melior sit nobis mors quam vitam.“ Azaz: a ti fejedelmeitek oly kegyetlenül bánnak velünk, hogy a nagy adó, és a legnyomasztóbb szolgaság miatt a halál! kedvesebb előttünk mint az élet.“ Pedig ezen emberek nem is voltak vad és bárdolatlan hordák, mert birtak már czélszerű törvényekkel, meg voltak rendes előljáróik, és nem csak a földet-, hanem iparos mesterségeket is mivelték, nem csoda tehát, hogy a győztes németek által reájuk nehezedett kegyetlen bánásmód őket halálíg elkésérette. Ehez járult az akkoriban nagyban divatozó hűbéri szervezet, melynek

következtében az összes földi birtokok a császár tulajdonai voltak s míg ő ezekből egyes, részleteknek kedvencei közti felosztás által ezeken zsarnokoskodott, addig a megajándékozott földes urak jobbágyaikon és alattvalóikon töltötték ki boszujokat, és telhetetlenségüket. Később azonban, midőn a zavaros időkben a fejedelmek hatalmukat és tekintélyüket elvesztették, a nagyobb hűbéri birtokosoknak sikerült teljes önállóságra és függetlenségre felvergődni, de ekkor meg a kisebb és gyengébb birtokok, hogy személyüket és vagyonukat jobban biztosítsák, birtokoikat önkényt a hatalmasabbakra rá iratták; és jöllehet, hogy aztán ugyan ezeket hűbéri ezim alatt ismét visszavették, a katonáskodási kötelezettségből többé nem birtak kibontakozni; vagyis: ugyan ezen tettük által magukat a hadi szolgálatra örökre lekötöztették.

És mégis, daczára ezen nyomasztó állapotoknak, a műveltség és cultura mindig nagyobb mérveket öltött, tettek pedig e tekintetben legtöbbet a kolostorok lakói, a kik hegyen völgyön a legrengetegebb tájakat rövid idő alatt mivelt, és hasznot hozó földekké átváltoztatták. Nem különben a hatalmasabb Dynasták is váraik és kastélyaik körül részint szolgálknak, részint idegeneknek engedtek át lakhelyeket, melyekből aztán faluk és városok keletkeztek. Így jöttek létre kolostori környezetekből a 11 században Chemnicz és Pegau; a 12 pedig Pforzsa, Ó-Czell, Riesa, Dobrilugh, Sitzenroda, Buch, Berna, s több kisebb nagyobb helységek és városok. Sokat lendített e tekintetben Henrik császárnak katonai intézkedése is, melynek folytán azoknak, a kik hadseregében mind lovagok (Ritter) szolgáltak, jutalomul egy-egy falut a benne lévő jobbágyokkal együtt oda ajándékozta, miből aztán a lovagi birtokosok, (Rittergutsbesitzer) keletkeztek. A gyalogosoknak pedig néhány hold földet adományozott, a kik nemességi praerogativa nélkül csak mint „milités agrarii“ azaz: mezei katonák szerepeltek. Ezek közül 925 óta minden kilenczediknek az akkor Burgoknak nevezett s természetesen megerősített, városokba kellett vonulni és ott nem csak saját, hanem a falukon kívül maradottak részére is lakházakat emelni, hogy háboru esetében mindnyájan menhelyet találhassanak, egyszersmind pedig a várost is

védellezzék. A falukon kint hagyott mezei katonák, kiknek parancsnokaik rendszeren a lovagokból (Ritterekből) kerültek ki, kötelesek voltak évenkénti termeléseiknek egy harmadát a városba szállítani az ott tartózkodók étellemezésére. „Nonum quemque, mondja a császári diploma, in urbibus habitare feeit, ut ceteris consimiliaribus suis octo habitacula extrucret, et frugum omnium tertiam partem exciperet.“ Az az: minden kilenczediket a városban való lakásra kényszerítette, hogy hasonmásaiknak nyolcz hajlékot emeljenek, és az összes termelésnek egy harmadát befogadják.“ Minthogy pedig akkor a városokat németül Burgoknak nevezték, mert valósággal Burgok, vagyis erősek voltak, azért az ott lakó embereket is Burgereknek keresztelték el, mely elnevezés mai napig is, ámbár nem az eredeti értelemben, közhasználatnak örvend.

Az ekkép megalakult városoknak egyik előnye az is volt, hogy bennük a Vendek és németek egymással megbarátkoztak, és az együtt dolgozó kézművesek és iparosok munkáikat nagyobb tökélyre és finomságra emelhatték. Nem csekély lendületül szolgáltak a városok felvirágoztatására a császároknak azon intézkedései is, melyek által ugyan ezeket a legtágabb körü előjogokkal és legélethe vágóbb szabaddalakkal felruházták; IV. Henrikről írja Dítmár, hogy ezen nagylelkü intézkedéseivel „Urbanos majori gloria, quam hactenus habuerint honoravit.“ Azaz: hogy ez által a városiakat sokkal becsületesebbekké tette, mintsem azelőtt valának. Említést érdemel e helyett a Hildesheimi püspöknek azon cselekedete, melyel a Sz. Vitus napján tartatni szokott országos vásárra megjelenő kül- és belföldi kereskedők számára nagyszerű szállodát emeltetett, Erexit, ugymond az író, domum pro sanitate, et commoditate mercatorum in festo S. Viti advenientium“.

Két világra szóló esemény jött létre ezen időtájt, amelyek, amennyire az iparnak és tudományosságnak fejlesztésére némi haszonnal jártak, annyira ártalmasok voltak a császári ház tekintélyének és a birodalom összetartozásának. Ezek elseje voltak az akkor a mind a három ismert világrészt: Európát, Ázsiát és Afrikát lázas forrongásba ejtett

keresztes háborúk, amelyekben a németek különös előszere-
 tettel részt vettek; kik közül Otto meiseni határgróf
 1188-ban, a másik határgróf Ditrich 1197-ben, és ugyan-
 azon időtájban Mártony meiseni püspök siettek a keleti
 borostyán koszorúval magukat feldiszíteni. De ezeknél na-
 gyobb hátrányt okoztak a birodalom összességének az ugyan
 akkor divatba jött olasz hadjáratok; mert míg a császárok
 a nép zömével Olaszországot járták, addig az itthon maradt
 Dynasták egyik a másik után, a császári tekintély és hata-
 lom megvetésével, mindenik a maga területén független feje-
 delmekké és uralkodókká tették magukat. Sőt az azelőtti
 egyszerű császári hivatalnokok, az ugynevezett Mark- és
 Burggraffok is, (határ- és várgrófok) a kormányzatukra bi-
 zott tartományokat magukhoz ragadva, független uralkodói
 állásra emelkedtek. Így szülemlettek meg a még csak egy
 pár évtized előtt Németországot előzőnlő, számszerint 49
 vezérségek, grófságok, Herczagségek és ki ályságok, melyek-
 nek árnyék ura egy ideig a dicső osztrák császár volt. Az
 első csapást tehát a német császári ház tekintélyének és ha-
 talmának meggyengítésére az olasz hadjáratok okozták; a
 másodikat és pedig halálost a bekövetkezett császár-válasz-
 tások fejezték be. Mert minden új császár-választásnál a
 trón után vágó Candidatusok az illető választó Urakat nem
 csak hallatlan ígéretekkal, hanem az összes birodalomra
 nézve legkárosabb előjokokkal is elhalmozták, mitsem gon-
 dolván azzal, hogy így cselekedve magát a trónt nem csak
 meggyengítik, hanem azt valóságos gyermekjátékszerű bábuvá
 lealacsonitják. Erre czélozva irt a kolmári szerzetes króni-
 kás: „Imperii res, quas quilibet poterat, confiseavit.“ azaz:
 „a birodalom jogait és javait, a kinek csak tetszett, zsebre
 rakta.“ Így lettek, hogy ismételve mondjam, a nagy német
 birodalomban az előbbi tisztviselőkből és hivatalnokokból
 számtalan kisebb nagyobb, s apáról flura leszálló független
 grófságok és herczagségek, melyeket az üres hűbéri czimen
 kívül semmi más kötelék a császári házhoz nem kötött. Sőt
 nemcsak világi hatalmasok, hanem Érsekek és Püspökök, sőt
 kolostorok is csak nem független fejedelemségre vergődtek,
 kik aztán hatalmas seregeiket látszatra egymásnak, de tulaj-

donképen a közös hazának felkonczolására használták. Valamint pedig a bársony simaságu rétegekben a buján zöldelő fűből olykor egy sárga színű kóró kidugja fejét, ugy ezen számos önköta kényurak közül is utóvégre egy emanczipált fogadalmas oly magasra emelkedett, hogy ma már nem csak ura, hanem valóságos császára is valamennyinek. Persze, hogy erre hat, vagy hét száz esztendő kellett, s mindennek előtt szükséges volt, hogy az arra vezető utat, egy másik, hasonló elpártolt ember előre kiegyengesse!

Hogy Drezda a 12. század vége felé már oly jelentőséggel bírt, miszerint vidéki nagy urak is érdemesnek találták benne huzamosabb ideig is tartózkodni, mutatja azon körülmény, hogy a Dóhnai Várgróf, az Ó-Czeli Apát, Ditmár Püspök, és több más előkelő személyiségek az évek nagyobb részét Drezdában töltötték. Azonban, hogy ez még világosabban kitűnjék, legyen elég itt néhányat a maig fentartott idevonatkozó okmányokból felsorolni. Az első ismeretes okmány, mely Drezdát mint várost felemlíti 1209, kelt, s a melyben Ditrich határgróf a dóhnai várgrófnak szigorú buntetéssel fenyegetőzve meghagyja, hogy Thorum nevű erődített kastélyát rontassa le. A levél keltezése azt mondja, hogy Datum in Civitate Dresden. A második 1215 szintén Drezdából keltezett iratban a Valkenriedi kolostor számára egy ut engedélyeztetik. Actum Dresdene Indictione, II. A harmadik 1216-ban kelt, melyben Drezda ismét világosan Civitasnak neveztetik, s az Ó-Czeli kolostornak valamely szabadalmat adományoz. Érdekes egy 1236 szinte Drezdából keltett okmány, melyben felemlitetik, hogy Henrik határgrófnak Constantia nevű osztrák hercegnővel egybekelése alkalmával a drezdai templom számára az eredeti sz. keresztfának egy kis forgácsát megszerezte, „Wärd ym gegeben, ugy mond, das Stucke des heiligen Cruces zu Dresden.“ A drezdai plébános, kinél Beuno, és Wittich Meissen Püspökök Drezdába jövet, rendesen megszáltak, magát egy 1240-dik évi okmányban „Ulricus Parochus in Dresden“ nevezi. A Clarissáknak nevezett Apácák Drezdában 1260 telepedtek meg. Az 1262-iki okmány felemlíti, hogy Albrecht Püspök a Flagellansokat Drezdából kiüzte. „Bishop

Albrecht dye Buesere, dye do gingen mit Pyczen (Peitsche) vortreb als man schrieb LXII. Az 1265. irat a zsidó eskütételt szabályozza: „Der Jude by Schveren sol haben ein grawin (grauen) Rock ane (ohne) Ermel, und zwu Hosen ane Furfur stehend of einen blutigen Schweishut.“

Ezen okmányban a zálogadás és vevés iránt is történnek intézkedések; a zsidóknak pedig megengedték, hogy kölcsönös pereiket a gróf által kinevezett saját hitű birájuk előtt végezhessék. Ha a zsidó, úgy mond az okmány, akár minő tárgy peres ügyben keresztény ember ellen kereskedik, tanukul tartozik két jó hirű és igazságos keresztényt és egy zsidót előállítani. Ellenben, ha keresztény ember kereskedik zsidó ellen, akkor a keresztény köteles két zsidóval és egy kereszténnyel, mint tanukkal fellépni. A zsidót csak saját vallásu birája elé lehet idézni s csak is ennek tartozik felelni, másnak nem. A zsidónak szabadságában áll, bár minő tárgyat zálogba venni, s pedig tanuk nélkül; kivévén egyházi paramentumokat, az ilyeneknek zálogba vételénél kell hogy két keresztény és egy zsidó tanu, jelen legyen; mindig alattomban értetődvén, hogy ezek „bonae famae et veraces homines“ legyenek. Ha egy keresztény a zsidót bevádolja, hogy ez lopott jószágot vett meg pénzért, vagy zálogba valakiről, ha a zsidó esküvel erősíti, hogy nem igaz, a bíró neki tartozik hitelt adni, és nem a kereszténynek még azon esetben is, a midőn a keresztény hasonlóképen kész állítását esküvéssel megerősíteni. Ha a zsidó eltagadja, hogy egyházi paramentumokat vett át valakitől zálogba, azonban később kiderül, hogy hazudott, mert a kérdéses tárgyak nála tényleg megtaláltattak, akkor ezen tárgyak egyszerűen elvételnek tőle, de egyéb büntetése nem lesz. Ha a keresztény ember a zsidó bírónak felhatalmazásával valamely ellopott jószágát a zsidó községben keresi, s ezek egyenkint mindnyájau tagadólag válaszolnak, azonban később ugyan ezen lopott tárgy egyikőknél megtaláltatik, ezen zsidó a kérdéses tárgyat tartozik kiadni, de egyéb bántása nem lesz. Ha a zsidónál valamely zálogba vett tárgy akár tűz, akár lopás által elvész és a zsidó ezt esküvel, vagy hiteles tanukkal bebizonyíthatja, az elveszett zálognak értékét nem tartozik

visszaadni. Ellenben, ha a keresztény, a zálogba hagyott tárgyért a zsidótól kapott pénzt, ennek visszahozza, és a zsidó nem akarja a zálogot kiadni, azon naptól fogva a lekötött uzsora-kamat a keresztény által felvett pénzért járn meg szünik; azon esetben pedig, ha a zsidó az említett zálogot bármi módon elveszté, köteles lesz a zsidó a kereszténynek visszafizetni annyit, amennyivel a lezálogosított tárgy értékesebb volt, mind a pénzösszeg, a melyet a kereszténynek kölcsön adott. Ellenben, ha a zsidó a lezálogosított tárgyat későbbben maga vinné el a keresztényhez és ezt a zálogkiváltására felszólítaná, de a keresztény azt kiváltani nem akarná, ha későbbben ezen tárgy a zsidónál bármely baleset következtében elveszne, a zsidó nem tartozik többé sem a tárgyat, sem annak megfelelő értékét a kereszténynek visszaadni.

Ezen egészen latin szerkezetű okmány egy passust tartalmaz magában, melyet egy kissé homályos volta miatt jónak láttam itt eredetiben visszaadni: „Si Christianus equum Judeo in pignore posuerit, et postmodum extra suam varandiam alius sub eo reperit eundem equum, si Judeus varandiam habere poterit, vel contestatores, positus pignoribus, equum retinebit; sin minus, equum perdet, et aliud damnum non sustinebit. Si infra varandiam non repetitus fuerit, nec inpetitus, Judeus obtinebit cum juramento vel testibus, quod idem equus sit sibi inpigneratus.“ Hanem annál világosabb, de egyszersmind feltünőbb a következő passus: „Si Christianus — — Judeum inpetierit. — — Judeus potius obtinebit cum juramento, quam Christianus id auferat cum Juramento.“ Azaz: Ha mind a zsidó, mind a keresztény leteszik az esküt, a zsidónak esküje hitelesebbnek tekintendő! Szóval: ezen egész okmányban felhozott jogok és érvelések a zsidók részére rendkívül kedvezőknek mutatkoznak. Miért? Különben ezen egész okirat, eltekintve annak belső érdemétől, azért is emlékezetes, hogy általa Henrik határgróf már valóságos fejedelmi jogokat gyakorolt, milyen a többi közt a törvényhozás is, mely azelőtt csak magának a császárnak volt fentartva. Ezen, a történeírók által illusztrisnek nevezett Henrik igen sokat tett Drezdának felvirá-

goztatására, és a mi annál nagyobb becsületére válik, mert azon jó szokása volt, hogy folyvást Drezdában lakott, és nem tett ugy, mint elődei, a kik egész éven át faluról-falura, és városról-városra járván mindenütt kíséretestül együtt alattvalóik rovására éltek. Másik érdekes intézkedése volt, hogy azon aránytalanságot, mely a nemes és nem nemes adósokra vonatkozott, eltörülve, az adóság behajtási törvényt valamennyire egyformán kiterjesztette. 1268-ban nagyszerű kastélyt emeltetett fel magának Drezdában, és midőn ugyan-ezen épületet 1676-ban elpusztították, a torony gombjában egy okratot találtak, a melyben az egész épületnek alapítási éve 1268. volt bejegyezve. Ugyan ezen évben Vittich püspök Drezdában aláírta az Uj-czelli kolostor alapítási levelét. Drezdának ekkor két temploma volt, Mária temploma és kereszt temploma, melyek 1030 és 1040 közt épülhettek, az elsőnek tényleges plébánusa, a másiknak csak az ugynevezett Altaristája volt.

Ezen időtájban valamint egész Német. ugy Szászország is csupa rengeteg erdőség és mocsár lepte tartomány volt, melynek kiirtásával és lecsapolásával az ugynevezett Nagy Konrád határgróf kezdett legelőször foglalatoskodni. Ezen munkát utódja az Illustris Henrik nem kisebb buzgalommal folytatta, de a ki e mellett saját jogait és hatalmát is iparkodott öregbiteni. Ő volt ugyan is az első, aki a Meiszeni Határgrófságot, melynek fővárosa Drezda volt, előbbi függő és császári hivatalnoki állásából, tényleges független fejedelmi, s apáról fiára leszármazó méltóságra emelte, a meny nyiben valóságos császári fejedelmi jogokat : mint pénzverést ; városok és kolostorok szabadalmazását ; zsidó törvények szabályozását ; vásárok és raktározási jogok engedményezését, s több efféléket gyakorolt és alkalmazásba vett. Ő volt az szintén, aki Drezdában templomokat és kolostorokat, magának pedig egy pompás, igazán fejedelmi s maga a császár által is megbámult kastélyt emeltetett, melyben és a melyen kívül a legszemképrázatóbb pompát és fényüzést fejtette ki ; a többi közt egy torna alkalmával a győztesek számára kijelölt ajándék tárgyakat egy ezüst és arany levelekkel ellátott fára függesztetvén fel ; azért írja róla Siegfrid : „Hen-

ricus merito divitiis et gloria omnes principes germanicos anteibat.“ Az az: Henrik dicsőségben és gazdagságban valamennyi német hercegeket meghaladta. Tette pedig és tette mind ezt, mert a freybergi és scharfenbergi ezüst bányák tömérdek kincset szolgáltatottak neki. Henriknek fejedelmi jogok gyakorlatáról és alkalmazásáról tanuskodik egy 1274 kelt és a meiszeni Püspök által is aláírt oklevél, melyben Henrik „Sitzenrodi kolostornak Stanpicz falut adományozza. Ugyan ezt bizonyítja azon körülmény is: hogy Henrik — Vittich meiszeni Püspöktől megkövetelte, miszerint ez a Scharfenbergi bánya regáléból ötöt megillető ezüst érczrészletet a drezdai fejedelmi olvasztó műhelybe szállítsa, daczára annak, hogy a Püspök ezen regálet császári engedmény mellett birtokolta. Azonban ezen félreértésből keletkezett surródásnak nem sokáig kellett köztük tartani, mert a Püspök már 1277. magának a fejedelemnek jelenlétében Drezdában ismét két okmányt irt alá, a melyekben Henrik a Buchi, és Nimtscheni kolostoroknak bánya-tizedet adományozott. De mindezen bizonyságokat meghaladja egy pernek lofolyása és kimenetele, melyben a meiszeni Püspök és káptalanja bizonyos Döbeln és Pinnevicz nevü egyénektől, az általuk állítólag jogellenesen birtokolt Litschnitz nevü falut reclamáltak, és pedig, a mi figyelmet érdemel, nem a császári, hanem Henriknek drezdai törvényszéke előtt, mely tettekkel a Püspök szinte úgy, mint a káptalan Henriknek fejedelmi fensőbbiségét, talán önkénytelenül is, elismerték.

Nem utolsó érdekü, és Henrik vallásossága mellett nagy mérvben tanuskodó azon 1299. keltezett okmány, melynek erejével Henrik a drezdai sz. kereszt templomban sz. János napján tartani szokott bucsukra siető vidéki zarándokoknak biztonságáról gondoskodik, s mely okmányt eredeti latin szövegében egészen, magyar fordításban pedig csak kivonatilag fogom adni.

Concedimus, ugymond Henrik a jelzett okiratban, civibus nostris in Dresden, imo quod a Domino et Patre nostro b. m. eis antiquitis concessum esse dignoscitur, praesentibus innovamus, videlicet, quod nulli liceat in vigilia nativitatis Joannis Baptistae, et in dictae nativitatis, nec

non proxima die immediate sequente aliquem, aut aliquos, qui ad honorandam salutiferam Crucem in Dresden praedictis tribus diebus, aut aliquo praedictorum dierum ad nostram Civitatem Dresden venerint, impetere, occupare, sive arrestare, retinere, aut modo alio quolibet impedire sua temeritate aut judiciaria potestate pro aliqua causa, vel causis et inveteratis sive causa homicidii, sive spolii, aut furti fuerint, vel alias qualescunque sive civilis sive criminalis, sed communiter universi et singuli praedictis tribus diebus, vel aliquo praedictorum, ut praemissum est, Dresden venientes, in eisdem diebus de praedicta civitate recedere possunt et debent libere impedimentis omnibus procul motis; eo tamen adjecto moderamine, quod si aliquis, vel aliqui Dei timore postposito pacem, quam generaliter omnibus advenientibus praedictis tribus diebus durantibus facimus, violaverint, vel facinus aliquod commiserint, vel alio modo quocunque aliquos in rebus aut personis turbaverint, illis praedicta libertas non debet aliquatenus suffragari, sed in eosdem nostrae paeis turbatores debet nostri iudicii auctoritas seu potestas secundum delicti et excessus quantitatem efficaciter exerceri. Datum Dresden anno Dni 1299 Idibus Julii.

Ezen iratban Henrik meghagyja nem csak a közembereknek, hanem valamennyi tisztjének és hivatalnokainak, hogy a sz. János napi bucsura jövőket senki se merészelje háborgatni, megállítani, feltartóztatni, vagy plane befogni, legyenek bár azok a legelismertebb lopók, rablók, gyilkosok és gyujtogatók, hanem szabadon kell, ugymond, jövet is, menet is mindenkit eresztetni. Csak azt az egyet kiköti, hogy magában a bucsu helyén és napján közbékeháborításokat, vagy bármikép garázdálkodókat, meglehessen és megkelljen büntetni. No, már ha mai napság a király ilyen forma privilegiumot bocsátana ki, bizonyosan a világ valamennyi gonosztevője egyszerre jámbor bucsujáróvá változnék át.

Az előzetekből kitetszik, hogy Henrik határgróf az egész meiszeni határgrófságnak ura, s csaknem fejedelme volt, s még is, ki hinné? magában a grófságnak fővárosában, Drezdában, nem ő volt az ur, hanem a meiszeni Püspök, a ki ezen várost, a kinek akarta, hűbérbe (árendába)

adhatta, a mint ez kitetszik egy 1300. keltezett okiratból, melynek folytán Venczel cseh király mindenkinek tudomásul adja, hogy ő Drezdát a meiszeni Püspöktől hűbérbé átvette. „Nos Venceslaus Dei Gratia Bohemiae Rex notum facimus, quod Nos Civitatis Dresden, castrum ibidem, cum Judicio, hominibus ac sylva, ceterisque appertinentiis ad eam spectantibus, nec non Castri Radiberch, Friedwald sylva, ac Donin castrum, ac aliorum bonorum omnium ubicunque in terra Misnensi sistentium, quae ab Episcopatu et ab Ecclesia Misnensi habemus et tenemus feudum investituram a venerabili Alberto Episcopo Misniensi suo, et ipsius Ecclesiae nomine pro nobis, et Illustri Venceslao filio nostro carissimo, prout juris et moris est, requisimus, petivimus, et recepimus praesentialiter eodem Episcopo nos investiente per suum Capitulum de eisdem adhibitis solennitatibus aliis in talibus consuetis. In cujus testimonium s. a. t. Actum et datum in Monasterio Aulae regiae ordinis Cisterciensis prope Pragam Anno Dni mill — o trecentesimo — XIII. calend. Maji, Regni nostri anno 5. — — Ezen okiratból az is kitetszik, hogy a meiszeni Püspök nem csak Drezdának, hanem az egész meiszeni határgrófságnak volt az igazi és valóságos (persze csak árnyék) ura, miután Venczel cseh király nem csak Drezdát, hanem a Grófságnak többi összes ingatlan javait is a Püspöktől hűbérbé átvette. Egyébiránt mindezen hűbéri adás-vevések, úgy látszik, csak pusztaság és üres ceremóniák voltak, mert mindezeknek daczára, Drezdában és az egész Grófságban tetteleg és egyedül csak a drezdai határgróf uralkodott, a mint ez a következőkből még jobban kifog világlani.

Henrik különös figyelemmel viseltetett a városi tisztek u. m. bírák és képviselők irányában, kiket nem csak tetteleges bántalmaktól, hanem szóbeli rágalmazásoktól is kívánt megóvatni. „Tali volumus eosdem, ugymond egy 1283-ban kiadott parancsában, libertate gaudere, quod nullus concivium suorum verbis contumeliosis eos afficiat, aut praesumat ipsis verbis oblatratoriis post tergum aliquid derogare; azaz: nem engedjük, ugymond, hogy polgártársaik őket hátuk

mögött megugassák; különben az így cselekvőket keményen meg fogjuk büntetni.

1285 Vittich, vagy mint ő írja magát, Vittigo meiszeni Püspök inti a drezdai Plebánust, hogy a szállós gazdákat a bordézma megadására szorítsa, mert, ugymond: az Isten mind az ő, mint az új törvényben a tizedet, és áldozatokat a papoknak adatni rendelte, s maga a Határgróf is kész saját termeléséből a dézmát megadni. „Cum ex constitutionibus tam novi quam veteris Testamenti decimas, primitias, et hostias Sacerdotibus Dominus dari jusserit, et Ipse quoque Illustris Princeps Marchio dominus Heuricus Misnensis de bonis suis liberis obligavit decimas se daturum.“ Alighogy behunyta szemeit örökre Henrik 1288, egy jókora cseh rabló csoport ütött a városnak baloldali (Neustadt) részére, s azt kirabolta; s csak nyolcz, köztük három püspöki vasallusnak, sikerült nagy nehezen őket megugrasztani, s az országot tőlük megtisztogatni. Egyébiránt mióta Drezda fejedelmi székváros lett, maga is jókora erővel rendelkezett, s az adózó polgárok megkimélése végett a körülfekvő földekből községi birtok czim alatt tetemes mennyiségű földet hasítottatott ki magának, melynek még mai napig is birtokában van. Ezenkívül saját törvényszéke is volt élén Advocatusnak czimzett elnökkel, és hogy hatása, köre nagyobb legyen, a környezetből huszonhat falu lett törvényszékének alája vetve.

Henriknek 1288 bekövetkezett halála után Drezdának ötödik kormányzója a kis Frigyes (Friedrich der kleine) Drezdát, és vele a Markgrófsági méltóságot unoka öccsének, a Hebegő Frigyesnek eladta, midőn pedig ez is 1291 magtalanul, s így örökös nélkül elhalálozott, a nevezett méltóság ismét kis Frigyesre visszazállott, a ki is Drezdát minden jogaival és birtokaival úgy mint nagybátyja a meiszeni Püspöktől hűbérbe átvette. Mindezen hűbéri felruházások és beiktatásokból szükségkép azt kell következtetni, hogy Drezdának, és a hozzá tartozó kerületnek igazi ura még is csak a meiszeni Püspök volt, azonban az is bizonyos, hogy ezen hűbéri minőségben majd a cseh király, majd pedig a drezdai Markgrófok szerepelnek. Ezen sok változásoknak

tulajdonképeni oka a boldogult Henrik volt, aki birtokait gyermekei közt felosztván, ezeknek alkalmat szolgáltatott, hogy javaikat hol egymásnak, hol pedig a cseh Venczelnek eladták, vagy pedig más birtokokért egymásközt kicserélgették; hogy azonban Drezda valósággal a meiszeni Püspök birtoka volt, azt világosan bizonyítja a (meiszeni, vagy misznai káptalannak egy 1296-dik kiadványa, melyben: Pirna, et Drezda Ecclesiae Misnensis proprietas. (Pirna és Drezda a misznai Egyház tulajdonának) neveztetik.

Kis Frigyes 1297 a Sz.-Kereszt kápolnát látogató bucsujáróknak az elbai hidvámot elengedte. Ugyan ennek második fontos intézkedése a bűnügyi eljárások szabályozására vonatkozott. Eszerint a bevádolt polgárt a királyi Advocatus, vagyis törvénybíró csak a városi tanácsosok hozzájárulásával fogathatta el; azután a pedellus civium, vagyis a polgármester a fejedelmi ügyekbe való beavatkozástól eltiltatott, s végre a vidéki, vagyis nem városi lakósnál tanuk hiányában az eskületétele is érvényesnek és bizonyítónak ismertetett el. Ezekből láthatni, hogy Frigyes határgróf békésen és rendesen kormányozta népét, ámbár az ország birtokába mint hűbéri birtokos a cseh király volt beiktatva. A bírák az igazságot mindig a fejedelem nevében szolgáltatták ki, s azért az ítélőszékek udvari bíróság, (Hofgericht) czimet viseltek; ítéltek pedig a bírák részint saját egyéni belátásuk, részint pedig a szokásos törvények (leges consuetudinariae) alapján, mely utolsók a Kaiserr chtben, a Sachsenspiegel, és Sächsische Veichbilder czimű gyűjteményekben voltak befoglalva. Később a jus Romanum és Canonicum, a római és kanonjog lettek behozva, melynek első kifolyása volt a Clerus immunitása, vagyis a papoknak világi bírák aluli felszabadítása; a második pedig, hogy a bírák bizonyos és határozott szabályokat kapván, az önkénytes és sokszor szeszélyes ítélethozások megriktultak; végre hogy az egész törvénykezési eljárás szelidebb és humanusabb lett. Ez időtájban lettek az ugynevezett Protonotáriusok is behozva, kik elejintén a rendi gyűléseken az okmányok szerkesztésével bizattak meg; minthogy pedig tanácsukat és véleményüket a fejedelmek is sokszor igénybe vették, lassan-

a kormányi irodák főigazgatóivá s végre országos Cancellárokká nőtték ki magukat. Ugyanezen korban a sok hamis esküvések meggátlására a reliquiákra való esküvést hozták be, sokan azonban ez ellen is kibuvó ajtót találtak azáltal, hogy hamis reliquiákat csusztattak be, a melyekre letett esküvéseket azután nem kötelezőknek nyilatkoztatták.

A tizenharmadik századnak egyik ostora voltak az ugynevezett Fehde-k, vagyis, ha szabad őket magyarul így nevezni: privát háborúk, melyek következtében nemcsak fejedelmek, vagy országok, hanem egészen egyes és magán emberek, p. o. szomszéd-szomszédnak formasierinti hadat izent, minek vége aztán rendszeren általános rablás és fosztogatás lett. Az illető fejedelmek és törvényes hatalmaságok nem bírván ezen közönségesen elterjedt borzasztó visszaélést egészen kiirtani, annak némü mérvben való megfékezésére az ugynevezett Landfrieden-t, és Tregua domus Dei-t gondolták ki; melynek folytán bizonyos helyekre: p. o. egy városra, vagy egy egész tartományra nézve meglett tiltva, hogy bizonyos számú és meghatározott napok, vagy hetek alatt senki se merészeljen egy másik ellen fegyvert ragadni; így tett II. Konrád császár, midőn 1038 alattvalóinak meghagyta, hogy egész éven át péntekről egész vasárnapig bezárólag mindenki békében maradjon. Ezen Isten békéjét többször megújították, nevezetesen 1187, 1201, 1206, 1236; azonban daczára minden rendeleteknek és intézkedéseknek a rablások és gyilkolások csak nem szüntek meg, úgy hogy végre egyes emberek, százaunkint és ezenkint szövetkeztek, hogy ezen kicsapongásoknak, a mennyire tőlük kitellett, végét szakaszszák. Ekkép keletkezett az ugynevezett Reinischer-Bund — Foedus rhenanum — rajnai szövetség és a későbbben hatalmassá lett Hamza kereskedelmi társulat. A városokban pedig maguk a polgárok szövetkeztek, hogy társaik közül azt leverjék, akinek hasonló dula-kodásokra kedve kerekednék.

E tekintetben különösen kitűntek a drezdaiak, a kik saját kebelükből választott tanácsosokkal több közhasznu statutumokat és rendeleteket hozattak. Egy ilyen névszerint a kádárokat és korcsmárosokat szabályező statutum maradt fel

1308 évről: „Vir Burgere von Dresden, mondja ezen okmány, haben mit Gunst unseres Herrn Markgrafen Friedrich's gefasst: Ver dem Anderen verkauft Wein, oder Mete (márcz) oder Bier, der soll Ihm rechtes Omen (mérték) geweren; ezután leírja a mérték belterjét, az ital minőségét, s végre hozzá teszi: Wer diese sGelübde oder Gesetze breche, der soll den Burgern, unde (és) der Stadt geben zwey Pfundt (pénz) unde solle keinen feilkauf haben. A kádárookra nézve pedig mondja: Wellich Buttner minnere (kis-sebb) Wass (edényt) machte, denne Wir gesatzt haben, der soll geben den Burgeren ein Pfundt, und In sol nimmer kein gefässe mehr machen — und Iglicher (mindegyik) Buttner soll haben sein Zeichen, und welech Buttner enem Wasse die Sarge abhawe und machte es ungerecht, denne soll man den Daumen abehawen (levágni.) Welche Becherer auch seine Bechere nicht machte nach dem Masse als wir setzten, der soll der Stadt geben fünf Schillinge (pénz) und soll darnach keine Becher mehr machen.“ Alf. Fr. zw. Dresden nach Gottes geburt, als man zelt: Tausendt Jhar, dreyhundert Jhar, in deme achten Jhare am St. Gallen tage. Azaz: 1308. évben és Szent Gál napján. Ezen statutumok szerint tehát a korcsmárosok, kik hamis mértékben rossz italt adtak; és az edény készítőik, akik hamis edényeket csináltak, nemcsak pénzbírságra, hanem hüvelyk ujjuk elvesztésére és üzletük megszüntetésére is elítéltettek. A városnak már ekkor volt saját pecsétje és tulajdon rendőrsége, melynek feje Stadtrichter volt, aki az okmányokban Advocatus, Judex Universitatis, és Capitaneus nevezetek alatt többször előfordul; később az Illustris Henrik alatt Consulum Proconsul czimmel a melléje rendelt tizenegy: Scabini, Consules, vagy Conjuratíknak nevezett tanácsosokkal a város ügyeiknek rendezésében és igazgatásában fáradozott.

Az erkölcsök szelidítésére ez időben legtöbbet tett a Clerus, s pedig a világi úgy mint a szerzetes rendbeliek. Ezek tanárkodtak az iskolákban és oktattak a szószékekben, ők voltak az urak és fejedelmek gyóntatói; valamint a köz-népnek lelkiigazgatói; egy szóval működésük és befolyásuk minden tér és állásra kiterjedt. Ezen korban jöttek divatba

az ugynevezett „lelki fürdők“ (Seelen Bäder) vagyis ingyen fürdők, melyeknek fentartására, és az azokat használó szegény embereknek, hussal, kenyérrrel és sörrel való ellátására jó és buzgó emberek több kevesebb pénzüsszegeket hagyományoztak. Egy másik neme ezen lelkifürdőknek, vagyis Seelen Bädereknek voltak a halotti misék, melyeknek elmondására minden czéh saját oltárával rendelkezett, a melynél, valahányszor egyik megholt társukért mise tartatott, valamennyinek meg kellett jelenni. Érdekes okmány maradt fen 1299-ről a temetésekre és lelkifürdőkre fordított kiadásokról; eszerint a sirásó kapott 3 Groschent; a harangozó 1 Gr. Viaszgyergyákért 20 gr. Tömjénért 2 gr. a gyergyakészítő 1 gr. és 6 pfenniget, a fáklya vivők 6 pfenniget, az áldozatra (Opfer) 4 gr. a vigiliákért a holt test mellett 26 gr., a hirnökök (Grabebitter) 6 gr., a harangozásért 1 gr., a temetést végző pap 21 gr., a főkiharangozásért 15 gr., a gyermekeknek husra és kenyérre 2 gr., a harminczadikért (das Dreiszigste) 40 gr., a halotti anyakönyvbe bevezetésért 4 gr., a lelkifürdőknél kenyérre és sörre 15 gr., ezen lelkifürdőknek a templombani kihirdetéseért 1 gr., a megholtért egy évig tartó imádkozásért 8 gr., — hat zsoltár elmondásáért 6 gr., a keresztvivőnek 1 gr., a koporsóba való betételért 20 gr., borju és sertés sültért 16 gr., tyukokért 4 gr., borért 3 gr., két edény sörért 6 gr. Összesen 4 Solidi, 8 groschen, és 6 pfennig, vagyis az ujjabb németpénzértékben: 10 fallér, 5 groschen és 6 pfennig. Mai osztrák értékben pedig 15 forint 28 krajczár. Nevezetesek voltak még ez időben a Plébánusoknak Püspökeik irányábani tartozásaik; ugyanis minden Plébánus köteles volt első két évi jövedelmét subsidium neve alatt Püspökének átszolgáltatni; és ha ennek esetleg több kiadásai voltak, későbbben charitativum czim alatt, önkénytes adományokkal is járulni. A plébánus pedig, ha időközben valamely filialis községe önálló plebániává átalakított, kárpótlás fejében Restaurum név alatt bizonyos pénzüsszeget kapott.

Nem csekély hátrányt okoztak ezen korban is a zsidók, kikről kétségtelen adatok tanusítják, hogy az emberkereskedést is nagyban üzték; azután pedig uzoráskodásaik-

kal és a lopott portékák megvételével a népeket kiszarolták; és ami veszélyes voltukat még nagyobb mérvben fokozta, volt azon körülmény, hogy a fejedelmek őket mindig különösen pártfogolták, természetesen saját érdekükben, mert eltekintve a minden tizenhárom éven felüli zsidó által fizetett egy arany forintnyi fejadótól és nyereségüknek a fejedelmet megillető tizedrésztől, máskor is, valahányszor a fejedelmek pénzdolgában megszorultak, a zsidóknak kellett őket kisegíteni, amiért aztán oly szabadalmakkal ruházták fel őket, amelyek a közönségre nézve mindig károsoknak bizonyultak be; ilyen volt, hogy a többit elhallgassuk, azon rendszabály, melynek folytán a zsidó az általa megvásárolt lopott jószágot csak azon feltétel mellett volt köteles visszaadni, ha a vételért neki hiánytalanul megtérítették. Ezekhez járultak az általuk nagy mérvben gyakorolt pénzhamisítások, azután a kuruzsolás mesterségének szakszerű üzlete, mely miatt ellenük, mind méregkeverők ellen, a nép számtalanszor fellázadt, s nevezetesen 1265, 1321, 1348 és 1430. csak nem irtó háborút indított ellenük. Itt aztán bizvást el lehet mondani: tout comme chez nous!

Emellett kis Frigyes Markgróf daczára annak, hogy Venczel cseh király volt Drezdának és környékének hűbéri ura, minden háborgatás nélkül folytatja békés kormányzási intézkedéseit. 1299 utlevél szabadalmakat osztogat; 1300 a Drezdához tartozó nimscheni kolostornak sördézma szedhetési jogát megerősíti. 1302. és 1303. a várost bizonyos szabadalmakkal felruházza, 1305. a misnai káptalan és valami Verganeviz nevű ur közt fennforgó viszályokat kiegyenliti, és ugyanazon évben az Elba hidján álló kápolna plébánosának miheztartási szabályokat ad. Mindezen és ezekhez hasonló intézkedések világosan mutatják, hogy Frigyes az igazi hűbéri urtól, Venczel cseh királytól egészen függetlenül viselte magát, s talán ez, de lehettek más okok is, amelyek miatt Venczel a hűbéri dicsőséget János osztrák hercegnek átengedte, kit azonban, midőn új birtokának elfoglalására kiindult, Frigyes és Diezman Markgrófok visszavonulásra kényszerítettek.

Ezután úgy látszik, hogy ezen, annyi sok phásison át-

esett hübéri méltóság, Valdemár brandenburgi Markgróf fejére szállott, legalább ezt kell egy 1300. évben keltezett okiratból következtetni, melyben a nevezett határgróf biztosítja a drezdaiakat, hogy minden eddigi jogaikat és szabadsalmaikat ő is híven meg fogja őrizni. „Alle deme Rechte, ugymond az új hübér ur, di si von alder gehabt han, di wolle Wir nicht minnere, zundern wir wollen Si meren. Das wir alle dissen vorbeschriben ding ganze und stette halden des geben wir disen Brif versigelt mit Unsern Insigeln, des Sin gezeuge (Zeuge) Friedrich der Bishoff von Brandenburg s. a. t.“ Nach Goticz geburt Tausendt Jhar, Dreihunderdt Jhar. An deme nesten Sontage nach Lucas tagen. Ezekből világosan kitetszik, hogy ez időtájt Valdemar brandenburgi gróf volt a drezdai hübér ur, de mikor és mi módon jutott ő ezen uraságra, megfelelő okiratok hiányában nem lehet meghatározni. Frigyes azonban mindezek mellett tovább is folytatta csaknem fejedelmi tevékenységét; így a többi közt a Drezda szomszédságában fekvő szuszeliczi nőkolostort a drezdai Materni nevű kórháznak kezelésével megbizta, és ugyanezen kolostort a drezdai boldogasszony temploma feletti patronatussal felruházta 1307. Ezen okiratban Frigyes minden kétséget kizárólag megmutatja, hogy ő magát független fejedelemnek tekinti, amidőn magát nem a császár, hanem Isten kegyelméből való Marchionak nevezi: „Nos Fridericus Dei Gratia Marchio de Drezden -- így kezdi a jelzett iratot — pronunciamus Dnam Abbatissam, et Sorores loci Susselicz jus Patronatus parochialis Ecclesiae, et hospitalis extra muros oppidi Drezden pleno jure et libere obtinere“.

Hogy Frigyes nem csak a városi közpénztárból vette ki a szükségelt pénzeket, hanem gyakran egyes polgárokat is közvetlenül a segélyadásra B e t e czim miatt felszólított, mutatja a következő 1303. kiadott oklevele, melyben kijelenti, hogy ha most az egyszer ötven márka ezüstöt adnak neki, jövőre, míg életben marad, hasonló faggatásoktól meg fogja őket menteni. „Cum cives petitionibus nostris, quas ad singulos eorum interdum direximus, se maxime praegravatos sentiant, promittimus et certificamus

per praesentes: quod si nobis per praesens quinguaginta marcis argenti subveniant, de cetero vita nobis durante nullam singularem et specialem petitionem alicuius pecuniae nobis dandae in quemcunque ipsorum facere debeamus.“ Ezen B e t e, valószínűleg a német bitte szóból származó kéréssel Frigyes nem csak a városi, hanem a falusi tehetősebb polgároknál is gyakran alkalmatlankodott, a mennyiben a vámokból, uti kiséretekből (comitivákból) zsidó pénzből, bányákból és középponti cameralis birtokokból bejött jövedelmek nem voltak mindig elégségesek tágas szükségéinek fedezésére.

Már ezen időben is nem csak a világi vagy polgári egyletek, hanem vallási társulatok is nagy erélyt és tevékenységet fejtettek ki. Olyan volt a többi közt Krisztus Szent testének társulata, melynek számos tagjai az Elba hidján álló Sz. Elek kápolnát tulajdonukba ejtvén, annak Altarista cím alatt működő káplányát Hermann von Eisenbergert Albert nevű drezdai Plébánosnál helyezték el 1305. Mindenesetre érdekes dolog, hogy a hid közepén egy kápolna állott, valószínűleg a hid oldalához ekkép alkalmazva, hogy a járó kelőknek utjában ne legyen. Mikor épült légyen ezen hid, erre hiteles adatok még eddig nem találtathattak fel, annyi azonban bizonyos, hogy 1287. már fenállott, mert egy ezen évbéli okiratban a grófnak következő szavai fordulnak elő: in Merica (pagony) nostra ante pontem lapideum trans Albeam. 1311 pedig Frigyes Markgróf ugyan ezen hidnak jó karban tartását a beszedendő alamizsnából fedezhetőnek véli. 1343 a jégtorlászók által megrongált hidat ismét kijavították. A hid ekkor 24 oszlopon feküdt 23 boltivezettel. Az oszlopok azon oldala, mely a fölül jövő vízzel szemközt állott, hegyes iv formában végződött, míg ellenkező oldaluk egészen kör alakú volt. A közép oszlopok egyikén egy nagy kereszt díszelgett, a két oldalpartokon pedig bástyázott erődök voltak alkalmazva. Az oszlopok egyenlőtlen vastagsága 12 és 17 rőf közt változott, az ivenk 12-től egész 32 rőfnyi szélességgel bírtak, a hid pedig 15 rőf széles és 698 rőfnyi hosszú volt. Az oszlopok a lehető legszilárdabbak, sőt még a víz fenéke az oszlopok körül iszonyu nagyságu szikla

darabokkal van kiflstromozva, nehogy a sebesen rohanó áram az oszlopok alapját kimossa. 1739. III. Ágost Szász király a folyó balparti erődöt széthányatta és egy oszlopot is eltemettetett, hogy az ott közel építendő monumentalis katolikus templomnak nagyobb tért szerezhessen.

1312. a brandenburgi Markgróf mind tényleges hűbérnök Drezdát Vittich Misznai Püspöknek zálogba adta, kitől ismét a kis Frigyesnek utóda az ugynevezett kedélyes Frigyees (Friedrich der Freudige) vette át; de ennek csak hamar vétélytársa akadt egy másik megmarnak nevezett Frigyesben (Friedrich der Gebissene) a ki kimutatta, hogy ő a még életben volt kis Frigyessel a successiót maga részére biztosította, a drezdaiak hódolatát előre elfogadta és végre magát ezen jövődő méltóságában a császárral megerősítette. Hogy mindezen csere-berék, és hűbérnöki átruházások simán nem folytak le, sőt hogy közben-közben fegyveres összeütközések és az ezekkel összekötött öldöklések és pusztítások is helyet foglaltak, kitetszik azon körülményből is, hogy Drezdában koronkint idegen és az ellenségénél is gonossabbul garázdálkodó katonák megfordultak, amint ezt kis Frigyesnek 1312. kiadott biztosító levele világosan bizonyítja „Promittimus, uymond Frigyes az idézett levélben, quod nulla causa nos unquam instigare debeat, ut ad nostram civitatem vocemus aut recipiamus milites extraneos in civium gravamen et detrimentum, sed potius volumus eos contra quoslibet invasores et molestatores, prout merito tenemur, defensare et pro viribus tueri.“ Azaz : ígérjük és fogadjuk, hogy polgáraink zaklatására idegen katonát nem fogunk városunkba bocsátani, hanem a mind kötelességünk parancsolja; azokat mindig védelmezni fogjuk.“ A fentebb említett tartomány cserélések és zálogolások ál al okozott zsva-roknak és pusztításoknak emlékét egy akkori barát e következő bizárr verssekben örökitett meg :

Mactavit cleros flentes templique clientes,
Virgineum violans caetum, quod uon erat aequum
Traxit ab Ecclesia mulieres dans sceleratis
Vestibus exutas, et misit currere nudas.

Azouban mikép került nemcsak Drezda, hanem az egész

Misznai grófság ugyanezen Misznai Püspök birtokába, kulcsát és megfejtését az akkori szokásokban és körülményekben kell keresni; melyek közt első helyet foglal azon időbeli zavarok és fosztogatások által okozott személy és vagyoni biztontalanság; azután pedig az Egyháznak, s különösen a magasabb Cserusnak, az Érsekeknek és Püspököknek a legmagasabb fokra emelt hatalma és tekintélye, minek folytán nemcsak a szegények, hanem a gazdag birtokosok is náluk kerestek oltalmat és menedéket, mit csak azáltal véltek elérhetni, ha javaikat reájuk iratják, tekintélyük fedezete alatt, mint hűbérnökök nagyobb biztonságban élhetnek. Azonban, mint minden a világon, ugy ezen hűbérnöki ténykedés is utóvégre üzérkedés tárgyává fajult; adták, vették, cserélték, és zálogolták azt egymásnak, amint a szükség vagy más körülmények hozták ezt magukkal; így került a drezdai, vagyis misznai grófság is majd a cseh királynak, majd a brandenburgi grófnak, sőt 1316-ban tizenhét száz ezüst márka lefizetése mellett az utóbb nevezettnak kezéből magának a Misznai Püspöknek Vittichnek birtokába, aki aztán ezen vétel következtében másodszer is, vagyis kettős czim alatt lett a tartománynak birtokosa.

Kis Frigyesnek 1316, April 25-én bekövetkezett halála után a vetekedő társak, u. m. a cseh király, a brandenburgi Valdemár, és kis Frigyesnek rokona az ugynevezett megmart Frigyes közt véres ütközetek keletkeztek, míg végre 1317-ben a kedélyes Frigyesnek beiktatásával a béke helyreállott. Ez utolsónak kormányzása idejében 1318. azon költségek fedezésére, a melyek a nagy árviz által megrongáit Elba hid oszlopainak kijavítására szükségeltettek, a római Pápától negyven napi bucsuengedélyt eszközöltek ki azok számára, a kik Szent János napján a kereszt kápolnának ájtatos meglátogatása közben a mondott czélra nemű pénzáldozatokat hozandnak. Ugyan ekkor történt, hogy valami Grosse nevű család a drezdai kórház számára két font pénzből s egy másik, Buling Konrád nevű ember két font szegfű borsból álló alapítványt tettek le. 1321. pedig Vittich Püspök a drezdai plébániának Klotschav nevű fiók községét önálló plébániává emelvén, a drezdai Plébánusnak kárpótlásul 12

Schillinget, az új Plébánusnak pedig a néptől tizenöt *mérő rozsot, és ugyan annyi zabot évenként adatni rendelt.

Kedélyes Frigyes 1325. meghalt, utódául hngyván fiát a komoly Frigyes (Friedrich der Ernsthafte) aki mindjárt kormányzása elején János cseh királylyal véres háboruba keveredett, azért, hogy ennek leányát, akit pedig előbb eljegyzett magának, otthagyván, Lajos, német császár leányával kelt házasságra. Komoly Frigyes 1328 megerősítette Drezdának szabadalmait: „Wir versprechen, ugy mond, das Wir unsre getruwen und lieben Burgere czue Dreseden bie alle deme Rechte, und bie alle deme eren, Juzzen, das sie von Aldere gehabt han, belassen werden.“ Egyuttal a Materni kórház feletti patronatust a Szuszeliczi nőkolostortól elvéve, minden jogaival és birtokaival egyutt a várostra átruházta. 1329 valamely közelgő hadjáratra Drezda városa köteleztett három alkalmas társzekeret a szükséges fogatokkal, a kórház pedig egyet kiállítani. 1332 Vittich Püspök — Mihály Plébánus beleegyezésével a Szent Miklós kápolnában két új oltár felállítását engedélyezi, egyuttal pedig az alapító Schneider és Schwarze polgároknak meghagyja: hogy a Plébánus iránt mindig kellő tiszteletet tanusítsanak, és különösen ünnepnapokon illendő öltözetben jelenjenek meg. 1337 Szent Polykárp napján kelt okmányban a thüringi tartománygróf bizonyítja, hogy Drezdát Vittich Püspöktől hűbérbe átvette. Ugyanazon évben a város a bélpoklos betegek részére egy Bertalan czimű új kórházat emeltetett, melynek lelkésze magát egyszerűen bélpoklosok káplányának nevezte. Ezen időben a templom szükségei közt különösen kiemeltetnek a melagium és ceragium, azaz: a méz és viaszok áldozatok, minél fogva minden iparos, midőn mesterré lett, köteles volt a templom számára bizonyos mennyiségű viaszt szolgáltatni, a czéhek pedig általánosan tartoztak a templom kivilágításához járulni; sőt az esetleges birságokat is viaszokban kellett lefizetni. 1338 a fejedelem a Tanácsnak megengedi, hogy karácsony ünnepére magának a drezdai pagonyban egy szarvast foghasson. — „Si capere possint, seu valeant“, mondja az okirat; azaz: ha képesek lesznek megfogni.

Komoly Frigyes egyike volt a legtekintélyesebb német Dynastáknak, ami az 1347-ki császárválasztásnál is kitűnt, mely alkalommal néhány választó fejedelem az ő személyére voksola; ő azonban a folytonos köszvény-bántalmak miatt, de leginkább annak előérzetében, hogy a császári trónnak elfogadása sok háborukra fog alkalmat szolgáltatni, a neki megjaánlott méltóságot vonatkozott elfogadni. Midőn 1344. egyik fia részére a morvaországi Markgrófnak, aki későbben Károly császár lett, leányát eljegyezte, menyének özvegyi tartásul Drezdát, Tharandot és Radeberget kötötte le; „dieser unser Tochter, i ja az illető okmányban, czue Lypgedinge mache die Veste Dresen, dy Stat mit dem hofe daselbiast, Tharandt und Radeberg.“ A zsidók iránt ő sem volt csekélyebb figyelemmel mint elődei, nevezetesen megengedte nekik, hogy magában Dreзда városában zsinagogát emelhessenek maguknak, mely azonban későbben sörcsarnokká lett átalakítva, egyébiránt a hely, amelyen feküdt, mai napig is Judenhofnek nevezetik. Az említett zsingoga pusztulása bizonyosan a reá egy pár év mulva bekövetkezett népfölkelés eredménye volt, mely alkalommal, min tegy akkori író mondja, a zsidókat száz számra verték agyon: „In dem XLIX. (1349 :) jare worden dye Juden gebrant zu Vasnacht.“ Tette pedig ezt a nép az akkoriban dühöngő pestis alkalmával a zsidókra ráfogott méregkeverés miatt; de ugy látszik, hogy ez csak légből kapott állítás volt; az igazi ok azonban, mely a népet elkeserítette, voltak a zsidókra ruházott terjedelmes szabadalmak, melyeknél fogva az adókat, vámokat és más országos jövedelmeket csak ők bérelhették ki, s a melyekben aztán oly hajmeresztő csalásokat és zsarolásokat követtek el, hogy az ezek miatt elkeseredett nép nem halgatva előljáróinak intésére, s nem ügyelve a fegyveres katonák beavatkozására, ütötte és égette a zsidókat mindaddig, mig valamennyit, legalább azon helyben kinem irtotta.

1350 a meiszeni és thüringiai városok felhatalmazást kaptak, hogy ezután nemesi birtokokat is szerezhessenek maguknak. 1351 komoly Frigyes a ferencziek (ma Sophienkirche) templomát felépítette. Ugyanekkor a meiszeni Püs-

pök a drezdai plébániai jövedelmeket maga részére foglalta le, minthogy azonban ezen cselekmény sok bonyodalmaknak lett kuforrása, 1353 márczius 14-én a rendeletet visszavonta, „Cum Joannes Episcopus, ugymond az ide vágó okmány, Parochiam Dresden antea suis usibus revervasset, emergentibus difficultatibus, de consensu Capituli revocavit.“ Szinte ekkor kaptak a drezdai polgárok szabadságot, hogy az ugynevezett Frauenthor (boldogasszony kapuja) előtt halastót áshassanak; de ugy, hogy ezen tó egyszermind a városnak erődítésére is szolgáljon. Ezen későbbben betemetett tó mai nap a legszebb épületekkel diszeskedő városrészt képezi. 1361 komoly Frigyes az Elbán hozott sónak szabadárulását engedményezi azon feltétel alatt, hogy az egy-egy darabtól két fillért meghaladó nyereség, a város szépítésére és az erődnek jó karban tartására forditassék. Ugyanekkor a posztógyárosoknak meghatározza a szint, milyenre kellessék nékiök a posztót festeni; a zsidóknak pedig meghagyja, hogy egy Schoktól (bizonyos pénzösszeg) hetenk'nt csak félgaras kamatot szedhessenek „Sye sollen nicht mehr Wuchirs nehmen, den auf eyn Schok die Wochin eynen halben groschin,“ ami körülbelül 10 száztolit tesz ki. Máshol meg azt parancsolja nekik: „auf zwei Jahr sollen sye tusind Guldin geben.“ Különösen gyakoriak voltak ez időtájt az oltár-alapítványok, melyeket részint fejedelmek, részint más magán emberek létesítettek. 1370 valami Hans Münzmeister a boldogasszony templomában álló Szt. Mihály oltárára évenkint beszolgáltató tiz mérő gabonát hagyományozott. 1371 komoly Frigyes Vilmos és Boldizsár grófokkal a drezdai Szt. Miklós templomában két oltárt alapított. 1383 Hans Ziegler kilencz Schok garasokat tett le a szt. kereszt templomban alapított oltárra, mely feletti patronatusi jogát a fejedelem megerősítette. Hasonló alapítványt tett valami Borowe Agnes szüleinek lelkéért a drezdai minoriták templomában.

Komoly Frigyesnek a történészek a legszeretetre méltóbb jellemet tulajdonítják, mit ha egyéb nem, már csak azon körülmény is eléggé bizonyít, hogy két családostest-

vérével egész 1381. bekövetkezett haláláig egy házban, és egy földel alatt megélt, az ilyen testvéries egyetértést méltán a legnagyobb ritkaságok közé kell számitani „Fridericus fratres ugymond az Ó-Czelli annalista, secum indivise in una curia cum uxoribus eorum usque ad finem vitae suae tenuit.“

Komoly Frigyesnek utóda, Vilmos, kit egy szemének hiánya miatt a történetírók rendszeren egyszeműnek neveznek, Drezdának szépítésére sokat cselekedett, „multa nova, irja felöle egy régi jegyző, et plura vetustate consumta aedificia, praesertim autem Castrum Dresden reaedificavit“ Sok új épületet emelt, és több régit kijavított, különösen pedig a drezdai kastélyt csinosan helyreállította. Ennek kormánya alatt 1394 tartották Drezdán az első száz éves Jubileumot a lehető legnagyobb pompával és ünnepélyességgel, melynek emlékére Mokrin drezdai polgármester a szegények számára ingyen fürdőket alapított. Ugyanezen időben Drezda, Pirna és hat lauszczi város polgárai egymásközt véd és daczszövetséget kötöttek, oly czélből, hogy magukat az ököl jogot gyakorló rabló nemesség ellen megvédelmezzék S volt is reá szükség, mert Németország a tizenharmadik század végen és a tizenegyediknek elején a leggyászosabb események színhelye volt. Mindenütt öldöklés és gyilkolás, rablás és pusztítás, sőt még fejedelmek lemészárlása is, mint Adolf császáré, Dieczman és első Frigyes Markgrófé napirenden voltak; ehez járultak a kikitörő és ezereket elragadó pestises nyavalyák, gyakori rosz termések és az ezeket nyomban követő általános inség és nyomoruság, mind oly mozzanatok, melyek Németországot egyikévé a legszerencsétlenebb tartományoknak bélyegezték. S ezen szomorú állapotoknak meg is voltak az ő megfelelő eredményeik, u. m. az erkölcsök teljes meglazulása; az étkezésben és ruházkozásban csaknem baromi tulzásig vitt visszaélés és mértéktelenkedés; az embert megillető szeméremből teljes kivetkőzés; „hol van, kérdi Aeneas Sylvius, mai napság egy korcsma, amelyben nem ezüst ivópoharakat használnának? vagy egy polgári asszony, mely magát ezüsttel és arannyal tele nem aggatná?“ Egy másik, Celtés Konrád nevű író meg azt mondja: „linguam loquuntur novam, vestemque sequuntur, et patriae

meminisse piget. Nunc Gallorum more clamydes et maniculas tunicelles induunt. Nunc Sarmatarum more luxa et sinuosa veste, vitta caput redimunt, pendentque in corpore pelles ; aut corpus caliga et tunicella intercula strictissima, singulaque membra experimentia stringunt, caputio posteriore parte phalerato condiulato super injecto palliolo ad dextram aperto vixque super inguina producto calceis quondam rostratis, nunc vero obtusis, et circa talos zonatos etc.“ Uj nyelvet beszélnek, ugymond, és idegen ruhát viselnek, mintha csak saját nemzetiségüket szégyenlenék. Majd a francziák kis dolmányait, majd pedig a Sarmatáknak bő és tágas köpenyeiket utánozzák; alsó ruházatjok oly feszes, hogy minden tagjaik kilátszanak, s végre míg az előtt hegyes, ma vágott orru lábbelieket hordoznak, és ezeket is össze-vissza zsino-rozzák.“ S még az urak a fényüzésben és kicsapongásban ekkép tuláradoztak, szolgálja személyzeteiket a legpiszkosabb tartásban részesítették ; — a sört, ugymond Aeneas Sylvius azon piszkos edényekből itatják velük, a melyeket az urak — — —ra használnak, úgy hogy jobb a barmok istállójában, mint az ő teremeikben étkezni.“ S ezen életmód az egyháziaknál is utánzásra talált, legalább ennek megakadályoztatására, vagy megszüntetésére hozta Vilmos boroszlói Püspök a következő határozatot, „ut abstineant a palliis vix dimidias nates tegentibus“ ; ezen kívül megtiltja nekik a kocsmázást és dőzsölő vendégeskedést ; a különféle színű ruházatot, vörös, zöld, sárga lábbelinek viselését, a színházak és comoediák látogatását. Szinte ide tartozik egy egyházi zsinatnak következő határozata : „ut seculares, qui de cathalogo clericorum aliquem occiderint, Ecclesiae satisfaciant.“

1300—1350 lefolyt korszakban fejlődött ki leginkább a városok önállósága, jöllehet nem minden vérontás nélkül, melyet a polgárság és nemesség közti villongások előidéztek ; de utóvégre még is sikerült nekik kieszközölni, hogy a városi tanácsokban a nemesekkel a polgárok is felerészen résztvegyenek. A tizennegyedik század közepe táján a városi tanácsokban Advocatusok, vagy Villicusok nem fordulnak elő, hanem csak Consules et Magistri Consulum,

világos jelül annak, hogy a tisztviselők ekkor már mind a polgárság kebeléből választattak.

Mennyire képesek az emberek a legszentebb dolgokkal is visszaélni, ha nézeteik és meggyőződéseik téves irányt vesznek, mutatják az akkori időben divatozó némely templomi szokások és szertartások, melyek folytán a vallásnak főbb eseményeit nemcsak imádsággal hanem közben közben igazán draszticus szertartásokkal törekedtek megünnepelni; így, hogy a többit elhallgassuk: Sz. Józsefnek Máriával és a kis Jezuskával Egyiptomba való menekülését az által vélték megfoghatóvá és ünnepélyessé tenni, hogy bizonyos napon egy szamarat vezettek be a templomba hátán egy, a kis Jézuskát ölében tartó leánynyal; Úrfelmutatáskor a szamarat is kénytelenítették letérdelni, és a mise végén a pap „Ite missa est“ helyett, háromszor számár módjára nyerített, mire aztán az összes nép hasonló hangon felelt neki. És hogy ennél még undokabb kicsapongások is előfordultak, kitetszik a párisi egyetemnek 1444 kiadott következő köriratából: „divini officii ipsius tempore larvati monstruosis vultibus, aut vestibus mulierum aut leonum, aux histrionum choreas ducebant, in choro cantilenas inhonestas cantabant, offas pingves supra cornu altaris juxta celebrantem comedebant, ludum taxillorum ibidem exercebant, thurificabant de fumo foetido ex coriis veterum sotularium, et per totam Ecclesiam currebant, clamabant s. a. t.“ Azaz; álarczosan, vagy női ruhába öltözve mentek a templomba, ott valóságos comédiát játszottak, az oltár oldalán a miséző pap mellett hust és süteményt ettek, disztelen dalokat zengedeztek, táncoltak, futkostak. s. a. t. Ezek mind csunya dolgok voltak.

Azonban kérdem: nincsenek-e a mi korunknak is nem csak hasonló, hanem még veszélyesebb kinövései? Vagy mit kell mondani például, hogy a többit elhallgassuk, az ugynevezett Szabadkőmives társulatról, melynek tagjai hitvallásuknál fogva mindent, a mi az emberiség előtt szent és kegyeletre méltó, vészes nyálaikkal bepiszkolnak; vajjon nem fog-e a világ csak ötszáz év múlva is, feltéve, hogy addig az említett társulatnak valamely hire, nyoma fenmarad, méltán csodálkozni, hogy ötszáz esztendővel az előtt az em-

beri társaság képes volt ezen veszélyes vipera fajt kebelében megtűrni?

A tanügyet illetőleg, már a kilencedik században állottak fen virágzó iskolák; így tudjuk, hogy Rabanus Marcus Fuldában a hét szépművészet tudományát adta elő; de ezen iskolákat, és az általuk ápolt tudományoságot a reá következő században pusztítólag beható normannok; pogány szlávok és magyarok ismét elfojtották, úgy hogy a tizenkettedig századig még nagyobb setéség uralkodott, mint a megelőzőtt években, miglen a keresztény hitnek elterjedése után újra, de már nem a kolostori, hanem az ugynevezett Cathedralis iskolák jöttek divatba, melyek a Püspökök és káptalanok közvetlen felügyelete mellett újra virágzásnak indultak. 1340 mintegy harmincz év lefolyása alatt Németországban tizenhat tudományos egyetem, vagy mint akkor nevezték, Studia Universitatis keletkeztek. Első volt 1344 a prágai; ezt követte 1356 vagy 1384 a bécsi; azután 1386 a heidelbergi; 1390 a kölni; 1392 az erfurthi. A lipcsei még a reá következő században jött létre. A művészetnek hajnala is ezen korban kezdett derengni, mit a többi közt Malmesburi által feltalált hydraulicus órák, vagy zenék is bizonyítanak, „organa, ugymond róla egy az időbeli író, hydraulica, in quibus mirum in modum per aquae calefactae violentiam motus emergens implet concavitatem barbiti, et per multiforabiles transitus aerae fistulae modulatos clamores emittunt.“ Azaz: a melegített víz által felkorbácsolt lég az eszközön hagyott kis lyukakon átvergődése közben a legkülönfélébb hangokat hallatja.

Az éneklésnek szelidebb és tetszetősbb alakba lett átváltozására sokat tett a bremai Püspök által meghívott Arezzói Quidi, kinek versei mainapig is kellemesen hangzanak:

Ut queant laxis resonare fibris
Mira gestorum famuli tuorum
Solve pollutis labiis reatum:
Sancte Joannes.

Drezda a tizennegyedik században még csak egy közönséges provincialis város képét mutatta; a többnyire fából és sárból össze tapasztott házai nagyobb részt szalmával,

vagy korhadt fazsindelylyel fedvék, kémény, árnyékszék sőt ablak is sokon hiányzott; az udvarokban és utcákon ganajdombok heverték és pocsolyák terjeszkedtek; a hálósobák és fekhelyek szalma, sás és szárogatott levelekből állottak. A városban szerte-szét pajták, istállók szállós és konyhakertek foglaltak helyet; a házak előtti kutakból a vizet hosszú rudak segítségével merték; és a flastromozatlan városon végig folyó Kaiczbach patak, nem ritkán magát a várost is elárasztotta. A városon kívül közvetlenül feküdtek Poppicz és Fischersdorf faluk, melyek ma a külvárosok egyik részét képezik; a tüzelésre fát a házak előtt az utcán rakták le, sőt a háztartásokban a gyertya, vagy lámpa helyett szolgák által készentartott fáklyákat használtak; abrosz és asztalkendők a ritkaságok közé tartoztak; valamint a villák használata is akkor még ismeretlen volt. Éjji örök, tűzoltó intézetek, torony- és zsebórák, bérkocsisok, gyógyszertárak, papir, toll, ujságlapok és más hasonló, részint szükséges, részint kényelem szerző cikkek, alig léteztek. Csak miután a Markgrófok állandóan a városban megtelepedtek és kíséretükben a legkülönbélebb tiszti, katonai és munkás személyzetet magukkal odahozták, kezdett a város emelkedni, és lassan egy fejedelmi székhelynek képét és minőségét magára öltetni.

Drezda a tizenötödik században.

Drezdának a tizenötödik században felvirágzására határozottan működött a félszemű Vilmosnak nevezett Markgróf, a kinek első tette volt: hogy a hirhedt, és rabló kalandjaikkal az egész tájt rémülésben tartott dóhnai várgrófokat megsemmisítette. Egyébiránt Vilmosnak idejéből is szintegy, mint a megelőzőtt korszakból fenmaradt eredeti okiratok nagyobb részt csak egyházakra, oltárookra és kolostorokra, vagy ezeknek alapítványaira vonatkoznak, a szorosán vett polgári ügyeket illető emlékpapírok csak ritkaságok gyanánt tűnnek fel. Vilmos 1401. egy, a meiszeni templomban lévő oltárra, mely alatt nejének sirja feküdt, drezdai jövedelmeiből évenkénti 42 Schock garas alapítványt

tett. Ugyan ezen évben a drezdai ferenczieknek megengedte: hogy az erdőben a szél által letarolt száraz ágakat házi tüzelésre felhasználhassák; ezenkívül 50 schock garast építményeik kijavítására, és két Schockot egy évenként elmondandó halotti miséért adományozott. 1403 Ó-Drezdát (Altstad) mely addig az ideig az Elba balpartján fekvő ujjvárostól (Neustadt) függő község volt, önálló független községgé emelvén, megengedte nekik, hogy saját készítményü sörüket szabadon árulhassák. 1404 Ó-Drezdában, az Ágostonosok kolostorát alapította, kik isteni szolgálatukat eleintén az ujjvárosi oldalon közel az Elba hidjánál fekvő Szent Erasmus kápolnában, későbbben pedig a három királyok templomában végezték. Ugyanazon évben a boldogasszony temploma feletti patronatusi jogot, mely azelőtt a Szuszei kolostortulajdona volt, Jus patronatus lajcale név alatt, Zhitnó Püspök beleegyezésével elfoglalta. Vilmos 1407 február 10. halt meg, miután nem csak több egyházi birtokot, hanem magát Drezda városát is önhatalmilag eltulajdonította; és ezen eljárásának kell kétségkívül felróni azon későbbben általánosan elterjedt mesét, hogy egyik szemőt álmában Benno Püspök szurta volna ki.

Utódjától, a harczias Frigyestől (Friedrich der Streitbare) hasonlókép nagyobbbrészt csak vallási érdekü okmányok maradtak fen. Az első azonban 1422-ről a közte és a város közt fenforgó zálogügyre vonatkozik, melynek folytán ő az őt megillető biráskodási jogot, (a jus gladiiit kivéve) 28 Schock garasért a városnak zálogba adja, mely zálogolás a következő 1425—1435 években ujjolag megerősítettet. „Die Stadtgerichte, ugymond, yn der Stadt, und vor der Stadt, und off die Brucken bis an die Capelle darauf gelegen — ausgeschlossen unser Halsgericht. — Auf drey Jahr für 28 Schock nuwer Schildächter groschen.“ 1412 intézkedéseket tesz Vilmos nagybátyja által alapított klastromnak kibővítésére ugy, hogy benne hat misés pap ellakhassék. Ugyan azon évben Pálfordulása után ötödik nap a városházi kápolnában alapított örökmise alapítványt megerősíti. „Unsere liebe getruwen, die Ersamen viesen leute Burgermeister und Rathleute unser Stadt zu Drezden von irer, und des ganzen

gemeine wegen daselbst, haben uns bericht, das sie got zu lobe, und zu eren der reinen Jungfruwen Marien der Mutter Gottis und aller heiligen recht, und redelichen gekouft habin zu einer ersten messe die in der nuwen Capelle die sie gebuwit habin an ihrer Rathhuse alle wohin gehalten soll werden zu virgezite, diese noch geschrieven gute und zinste, nemlichen: einen Winberg den man nennet die tasche mit einem preshuse gelegen zu Koczbach unter dem alden berge, unschedelichen unseren zinsen, die wir daselbst habin.“ Ezen itt felemlített szöllőn és présházon kívül még pénzbeli alapítványokat is tettek a jelzett örökös misék megtartására. Hasonló misealapítványt tett Andreas Monhaupt örökös misékre 1414-ben, mely alapítványban először történik említés magyar forintokról. Ugyanezen évben valami Thieczke nevű áldozár egy kórházban kosztot és szállást fogad magának szerződészerűleg: „Wir Fridericus von Gottis gnaden der Jungere bekennen, als der erbare priester Ticzke von Ortrand mit Er Caspar von Nigkericz unserem Spitalmeister ubirkommen ist, und einen Pfronde by ym in unserem Spital zu Dresden czu syne lybe gekauft had vor hundirt ungersche guldin — — also das er mit einem iglichen Spitalmeister daselbis zu Dresden uber syme tische essen, tringken, und darzu eyn Schloff gemach in deselben Spital haben. Und der Spitalmeister Im darzu alle Jar jarlichen gebin und reichin soll eyn Schog newer groschen die wile er lebet — o d e r d a v o r z w ö l f u n g a r i s c h e g u l d i n. Eszerint tehát egy Schock garas tizenkét magyar forint értékét képezte.

1417. Harczos Frigyes hü cselédjének egy házat ajándékoz, melyet előbbi birtokosa hitetlenség miatt vesztette el. „Wir bekennen, ugymond: das wir Cristian und Heiriche umde getruwer dienste willen die sie uns gethan haben ein Huws, welches Unglaubens willen an Uns gekommen ist s. a. t., a mely okmányból kitetszik, hogy ezen időben hitbéli kérdések végett is történtek jószágelkobzások. 1418 Zsigmond császár adó fejében a zsidóktól birtokuknak egy harmadát kobozta el, mely alkalommal kijelenti: hogy ő ezt a grófságok sérelme és megrövidítése nélkül cselekszi, a miből azt kell következtetni, hogy ugyanezen joggal a gró-

fok is éltek. E vidéken a czigányok 1418-ban tűntek fel legelőször.

De nem csak fejedelmek, hanem egyes magánzók is siettek jótéteményeiket az egyházzal éreztetni; így tett valami Franz von Dippoldisvalde nevű egyéniség, aki a drezdai sz. kereszt templomában egy örökös kora reggeli misét alapított, ezenkívül a ferenczi collector fraterok részére lakásul egy jó házat ajándékozott; Frigyes gróf pedig a drezdai Ágostonosoknak hasonlóképen egy házat adományozott. A német választó fejedelmi cím és méltóság, melyet Zsigmond császár az egykori kis Frigyesre ruházott, a harcziás Frigyesnek 1423. bekövetkezett halála után a szász háztól a meiszenire lett átruházva. 1423. a szász gróf megkapta a császártól a Jus de non appellando, azaz: fel volt hatalmazva, hogy annakutána törvényszékein hozandó ítéleteket végrehajthassa anélkül, hogy azokat a császári törvényszékhez kellessék neki fellebbezni. Ezen császári decretumban, de non trahendo subditos extra territorium cím alatt mondja a császár: „Haben Wir ihm diese besundere gnade geben, das yhre Lute für keinen anderen Rickter oder gerichte umb eineherley sachen willen pflichtig seyn sollen zu fragen, und zu antworten. Eandem constitutionem in Ducatum Saxoniae extendi volumus“. Hanem mindezen kedvezéseket drágán kellett a grófnak megfizetni, mert akaratja ellen is kénytelen volt a császárt a Hussziták elleni háborúban támogatni. A szerencsétlen auszigi csatában a grófon kívül Drezda városa husz gyalog, a meiszeni püspök pedig husz lovas fegyveressel vettek részt, minek következtében a győztes Hussziták az egész meiszeni tartományt szétduzták, úgy hogy Pirnától egész Magdeburgig mindenütt nyomukat csak leégett városok és halomra rakott emberi áldozatok jelölték: eközben Drezda új várost is kolostorával és Osztraszigetével együtt elégették. A Hussziták ekkor száz várost és vagy ezer falut felpörkölvé, háromezer kocsi teher prédával távoztak. A leégett materni kórházat, Frigyes nem bírván saját erejéből felállítani, tíz évre a városnak átengedte. „Wir bekennen mit diesem briefe, ugymond, das der Spitel vor unser Stadt Dresden von den verdamten ketzern

verbrant, und in den grund verderben ist, und nu in das dritte Jahr solches Verderbnisses halbin wüste, und ungebuet gelegen hat, und da Wir es ohne Hilfe der Stadt nicht wohl mögen wieder ufbawen, so haben wir den genannten Spital den ersamen Bürgermeistern, Rathmanen, und Burgern unser Stadt Dresden zehen Jahre nest nacheinander folgende verlassen und bevolben.“ 1432.

A Husziták elvonulása után valamennyi zsidót kikergették Drezdából, mert kiderült: hogy többen közülök a rablókkal egyetértve nem csak rablott tárgyakat vettek által, hanem maguk is raboltak; minek következtében a zsidó zsinagógát sörgyárrá átalakították; mindezen bajokat nem kis mérvben nevelték a szász hercegek közt kiütött és egész hat évig tartott testvérháboruk, úgy hogy méltán ellehet mondani, hogy a szegény népnek utolsó falatját is kivették szájából. A másik közös eredmény volt a közforgáson lévő pénznek teljes elromlása, mi miatt későbben egy új arany forintos pénzlábat kellett behozni; végre mindezen bajokat némüleg megkoronázta a hosszas háboruszkodások alatt halomra gyült államadósság, melynek orvoslására egy új, azelőtt hallatlan adónemet, t. i. fogyasztási adót hoztak be. Egy 1432-i egyezkedés, már csak az akkor alkalmazásba vett formások miatt is érdeket gerjeszt: „Wir Burgere unde Schepfen zu Dresden, Hans Zuk burgermeister s. a. t. bekennen offentlichen mit diesem Briewe das Ilse Senftelebine gesundis leibis mit guter Vernufft ane manis unde frawen hulfe vor uns vorgerichte mit heinrich Abunde, anders Thamover genannt gekomen ist, unde hat do Heinriche obingenant uffgeben unde reichen lassen alle yre gute unde farende habe, die Sie hat, adir gewinnet, bisundern die Schulden die er ir von dem ackerwesen unde der Mol vor der Stadt, die sie ym verkouft hat, schuldig ist, und auch alle andir Schulde die man ir schuldig ist, darumb das er sie by ym die weile sie leibit und lebit halden, bisorgen, unde gutlichin thun sol. Weres abir das sie by ym nicht bleiben konde, adir wulde, so sol er ir alle jor ierlichen die weile sie leibit unde lebit vier schok guter schildecke groschen (körülbelül 15 forint) unoverzoglichen geben.“

1433 hozattak be az első hetivásárok Drezdában: Wir Friederich, und Sigmund, ugymond az ide vágó oklevél; bekennen dass wir umb gemeines Nutzes des Armuths und unser Stad zu Dresden Besserung willen derselben unser Stad gegunst und zugegeben haben von dato dieses brives ein ganz Jaar in itzlicher wochen einem Tagk, der ihnen am bequemsten ist, einen freyen Markt zu halten.“

1437 a nagy vizár által megrongált Elbahidi oszlopok kijávitására bucsuk és alamiznaszedések rendeltettek; nem különben 1439 lettek bucsuk hirdetve az akkor dühöngő nagy pestis elhárítására. 1442 II. Frigyes és III. Vilmos szász herceg, a lauszczi tartomány kormányzója, és a meiszeni püspök egymásközt nyolcz évi tartalomra véd és daczszövetséget kötnek az országban uralkodó háborgások és nyugtalanságok ellen. Frigyes herceg 1443 Katalin hercegnő halálának jelentése mellett a szokásos halotti misék szolgáltatását megrendeli: „Friedrich von Gottes gnaden Herzog s. a. t. Wanne die Hochgeborene Fürstinne. Fraw Catharine etwan Herzogine zu Sachsen, uns liebe Fraw und Mutter — — uff gestern Sonnabind in der achten Stund nachmittage verschieden ist, der Seelen Gott gnedig und barmherzig wolle sin, begeren wir von euch mit allem Fleisse, Ir wollet schaffen das die obgenaunte Obital, die auch in pfarkirchen und blostern mit Vigilien und Selmessen, als solches gebort, erlich begangen werden.

1444 János meiszeni Püspök egy oltáralapítványt megerősít: „Joannes Dei Gratia Epus misnensis sane nobis exposito pro parte providorum Proconsulis et Consulum oppidi Dresden nostrae Dioecesis: qualiter quidam Reinfridy Birkenhein pro fundatione et dotatione et erectione unius altaris in oppido dicto certa sua bona donavit, eiusdemque altaris dispositionem praenominatis proconsuli et Consulibus in toto et parte dedit et reservavit — — ezután fesorolja a hagyományozott birtokot, annak jövedelmét és miképen alkalmazását, — végre hozzá teszi: Nos igitur Joannes incorporamus per praesentes, Jus Patronatus, seu collatio ad Proconsulem et consules oppidi Dresde perpetuis temporibus pertinebit; Altarista duodecim grossos singulis annis in festo

S. Martini plebano ibidem pro restauro (kármentesítés) ministrabit“ s. a. t. két évre reája III. Vilmos herceg második Albrecht császár leányát Annát nőül vette, kit azonban, hogy valami Brandenstein nevű hölgygyel szövetkezhessen, későbbben magától elűzött. Nem minden érdeknélküli az alázas modor, a melylyel a herceg a várostól téglaegetési helyért folyamodik: „Wir begeren, uymond, von euch wollet uns ewer obern kalkofen leihen, kalk und ziegeln geben.“ Hasonló kéréssel járult hozzájuk, hogy kint járó szarvasainak nagyobb tért engedjenek: „als wir umb herrlichkeiten willen Hirse zu Dresden haben, und nicht Raumb genug dazu an unserem Graben, wollet gonneu, und uns in liebe zugeben, dass sie in den Stadgraben gehen mogen.“ Ugyan ezen évben, a tartományban féktelen seregével igazi vandal módon dulakodó cseh Podiebrad ellen, kiharancsolta embereit, mely alkalommal meghagyta: hogy a hűbéri nemesség jól felfegyverkezve a jobbágyok fele részével megjelenjen, kik közt az erősebbek ijakkal és tegezekkel, a gyengébbek pedig hosszú nyársakkal és vas csépekkal, kell hogy legyenek ellátva.

Ez időtájt megfordult Drezdában a magyar történelemből is eléggé ismeretes Capistrán János, aki, mint írják, szónoklataival annyira megindította a drezdaiakat, hogy ezek a játszó kártyákat, ostáblákat, álarczakat, és egyéb fényűzési czikkeket halomra gyűjtve, nyilvános helyen megégették.

1446 Dörrenbach plébános egy új, Szt.-Jakabhoz czimzett kórházat alapított. „Johan Terrembach derzeit Pfarre zu Dresden bekennet, das er seinen Hof zu Poppevicz an den See gelegen — — zu einem neuen Spital, und zu einer elenden Herberge, Gott zu Lobe, und zur Hülfe und Trost seiner Seele, und aller die hierzu thun oder gethan haben, geignet und gegeben habe.“ 1459 Kunz von Kauffungen rabló lovag Frigyes hercegnek két fiát, a tizenkét éves Albertet és a tizennégy éves Ernesztet saját kastélyukból anyjuk oldala mellől elrabolta, amiért is későbbben elfogatván, életével adózott.

1459 értek véget a szász és cseh fejedelmek közt sok

évekig tartó villongások, mely alkalommal hatvanhárom szász város a drezdai hidvámmal együtt cseh hűbér alá tartozóknak ismertettek el, s a mely minőségben ezek egész a tizen-nyolczadik századig megis maradtak. Az egyezkedés befejezése után Frigyesnek fia Albert cseh királyi leányt Sidoniát; a cseh királynak Podiebradnak fia Henrik III. Vilmos szász herczegnek leányát jegyezte el magának. 1460 Frigyes választófejedelem szász renus forint büntetés alatt megtiltja a vargákuak hegyes orru lábbelieknek készítését; későbbben pedig Capistrán János canonizációjáért a római Pápához folyamodását ő is benyújtotta. Halála után, mely 1464 következett be, fiai: Erneszt és Albert közösen fogadták alattvalóiknak jobbágyi hódolatait.

1468 a két herczeg a pénzügyre, rablók befogatására, a bor és sörmérésre vonatkozólag többrendbeli intézkedéseket tett; különösen pedig a vidéki halottnak a városba való behozatalát nyolcz schilling büntetése alatt megtiltották. A teljes béke bekövetkeztén Albert még több üdvös rendeleteket bocsátott ki; nevezetesen 1470 a városi tanács megválasztására nézve meghagyta: hogy a tanácstagok minden harmadik évben közös szavazattal tiz érdemes embert válasszanak, kik közül aztán az egyik polgármester, kettő kamarás és kettő közbiró legyen, a többi pedig mind köztanácsos működjék. Azután a kádárok czéh társulatát megerősítette; mint szintén a drezdai hidon épült házat valami Barberitsch Simonnak eladta azon feltétel alatt, hogy ez a hidnak tisztántartására felügyeljen. 1471 a cseh király választáson Prágában Albert is mint thrónkövete ő megjelent, de a szükséges szavazat mennyiséget nem kapta meg. Az ezüst bányák ezen tájban oly gazdag jövedelmet adtak, hogy a felesleges kincsből Schneeberg városának megalapítása kikerült „Tanta copia-argenti, ugymond Agricola, fuit in Schneeberg, quanta ex nulla alia in Germania umquam effossa fuit.“ Heimburg János, aki a bazeli zsinaton a pápa primátusát tagadásba vette is részint ezért, részint pedig a huszita Podiebraddal való barátkozása miatt, kiközösítettett, életének utolsó évében feloldoztatván, a ferencziek sirboltjába temettetett. Ugyan ekkor az utak jó karban tartására a drezdaiaknak meg-

engedtetett, hogy a városba jövő szekerektől vámot szedhessenek. Nevezetes ezeken kívül még a hercegeknek a posztókészítőkre vonatkozó rendeletük; melynél fogva a rossz szövetek terjesztésének megakadályoztatására minden posztós köteles volt saját készítményét külön bélyeggel megjelölni.

1472. a drezdai takácsoknak czéhbeli szabályokat adtak ki, melyekben a többi közt a következők fordulnak elő: „Zum ersten soll nymandt das Hantwerg arbeiten, er habe denn bürgerrecht von dem Rathe zu Dresden gewonnen; bey eintritt ins Handwerg soll jeder Vier Pfundt Wachs zu drey kerzen ufflegen; ein Viertel bier, und ein essen den Meistern bestellen. Auch wer das Handwerg treiben will, der soll einen brief seiner Geburt bringen; *und wo er das Handwerg gelernt hat?* Wer das Handverg lernen will, der soll redelich brief und beweisung bringen, dass er wom frommen erlichen Eltern, deutscher Zunge, und gutes Leumundes geboren, oder dass er nicht Scheffers art sey; nicht von Pfeifern, Spielleuten, Fiedlern, Schäfern, Scherenschleifern, Bürstenbindern, Badern, Szeszelflickern, Bütteln, Schweinschneidern, Pferdeschindern und Henkern abstamme; und den Meistern drey Pfund Wachs, und dem Lehrmeister ein new Schog zu Lehrgelde geben, und soll ein ganz jahr lernen. Wer do weniger nehmen würde, der soll dem Rathe zwanzig neue groschen und dem Handverge ein Pfund Wachs zu ihren kerzen geben; und ein iglicher Meister soll des Jahres nur ein gesinde lehren. — Auch soll das Handverg Niemand in eyner Meile Weges treiben; doch mag uff einen iglichen Dorffe wohl ein Leinweber seyn, der den Leuten des Orts grobe Leinwand zu ihrer Nothdurft wirken. Auch soll itzlich Meister zwey Ollen in die Breite wirken, wo das anders irfunden wurde, der soll ein Pfundt Wachs zu ihren kirzen geben. Auch wenn ein Knapp zu einem Meister uffsitzet, der soll ein Alden groschen und alle quatemper zwey pfennige; der Meister aber ein alden groschen geben. Wenn ein Mensch uff ihrem Handverg stirbt, es sey jung ader ald, dem soll man die kerzen zu Gots lobe bornen. — Auch soll niemand in unserer Stadt kein garn kaufen wenn er nicht burgerrecht

hat, sondern ein Burger mag kaufen soviel er in seinem Hause bedarf, aber nicht um wieder zu verkaufen, ausgenommen die freyen Markte, uff die mag yderman, es sey burger oder auswendiger kaufen und verkaufen nach seinem Wohlgefallen — Auch wer dem anderen seyn gesinde entfremdet. der soll zwey pfund Wachs geben zu ihrem kerzen und fünf groschen zu ihrem Harnasch. Und wen ein meister todishalbin abgeht, so mag seyn gelassen frawe das handwerg mit geselen treiben s. a. t.

Hogy a városi lakosok kőházak építésére serkentessenek, a tanács 1474 következő határozatot hozott: „Wer in der Stadt mit steinen bauen will, dem soll die Stadt den kalk des drittentheils geben. Desgleichen wer in der Stadt uff Steinen, Mauer mit Ziegeln, oder eine alte Schindel Tach abbrechen, und wieder mit Ziegel decken will, der soll auch des dritteils Ziegel von der Stadt haben.“ 1476 Márczius 6-án Albert herczeg száztiz ember kíséretében Jerusalembé zarándokolt, a honnét kilencz havi kimaradása után, visszatértében, az összes nép, élén a papsággal és tanulóifjussággal, harangzugások közt fogadta. Ugyan ezen évben IV. Sixtus Pápa a herczegnek a misznai káptalanban kanonok választási és kinevezési jogot engedményezett. 1479 a nagyvárad Püspök, mind a magyar király követe, megjelent Albert herczegnél, őt a törökök elleni segítségre felkérendő, mely alkalommal a neki szállást adó házi gazdája tetemes mennyiségű pénzét ellopta; kitudódván a dolog, a szerencsétlen tolvaj csak úgy került ki a herczeg által reája kiszabott halálos büntetést, hogy a Püspök őt rabszolga minőségben a fejedelem beleegyezésével magával visszahozta Magyarországra. Figyelmet érdemel: hogy a két testvér Ernő és Albert tizenhat évig folyvást egy földél alatt éltek és laktak, s ez utolsó csak akkor távozott el Tourgauba, mikor Ernő testvérének Romába történt elutazása után (aki fiának a magdeburgi érsekségre való kijelöléséért személyesen akart a Pápának köszönetet mondani) a visszamaradt udvaroncok illedelmetlen magaviseletét nem bírta tovább kiállani.

A régi czéhszervezet minőségének felvilágosítására álljon itt még a drezdai szabómestereknek Ernő herczeg által

1481. kiadott czéhszabályzata: „Wir von Gottes gn. Ernest — bekennen, das Wir unseren lieben, getrawen Burger, und Meister des Schneider Handverkes in unserer Stadt zu alten Dresden ein Jnnung Morgensproche, und Ordnung gegeben haben, der sie sich und Ihre Nachkommen hinfür zu ewigen Zeyten halden sullen, wie folget: Sie berichten Uns das sie vor A'ters keiner Scheffers, Erbmolners, Baders, geringer Leuthe, noch unehelich kinder uff ihr Handwerk genommen, das sollen Sie hinfür auch huldten. Welcher geselle oder knabe ihr Handwerk lernen will, der sol den Meistern der Schneider seines Wesens und geburt redlich und genuglich urkunde bringen, und dem Handwerk zwey pfund Wachs zu ihren kirzen Uns vier groschen geben. Wer Meister werden will, der sol beweisung bringen seiner erlichen geburt, und sich rechtfertigen als obinberürt ist, und dem handwerke vor das Meisterrecht ein Rinischen gulden, und vier Pfund Wachs geben. — Auch wen Zechmeister kiesen, und setzen, denselbigen sullen die andere Meister gehorsam globen, und wen die Zechmeister ihrer Compan bedorfen, es sey bey Tage oder zu Nacht, so sollen sie nach alter gewohnheit ein zeichen aussenden, welcher denn das zeichen vorhalden wird, wie viel Compan er damit vorseumet, so soll er von iglichen drey pfennig gebusse geben. Wenn die Zechmeister die Schneider zu sich vorbeten, so soll keiner ein gross messer, degen, und andere mortlich wer (fegyver) bey im haben, und einer mit dem anderen nicht keiffen, und umb gelt spielen, auch niemand sich übertrunken, dass es ihm übel bequeme, sondern ein yder sol sich in allen Sachen bescheiden, zuchtig, und vernufftig halten. — — Der jungere Meister sol des Biers warten, die weile sie bey einander sind, als offte er sich widerspenstig machet, soll er den Meistern alle ferte drey pfennig zu busse geben. Auch sollen die jungsten zwey Meister der kerzen warten mit anzunden und leschen — — es soll auch kein Meister eines anderen gesinde entspenen, noch keiner des anderen gesinde ufnehmen, er habe sich vor ihm gutlich und freundlich georlobet. Und wo ein Meister in einem hause ist, do sol kein anderer Meister dahin ar-

beiten; auch sollen nicht zwey Meister in einem hause, noch in einer Herberge seyn; auch wenn die Meister die vier quatemper zusammen gehen, soll iglicher drey pfennige ufflegen; und wenn ein fromm Schneiderknecht eines Meisters tochter mit willen ihrer Eltern zu ehelichen wünscht, der soll dem handwerke zwölf groschen, und zwei pfund Wachs vor das Meisterrecht geben. Wenn ein Meister, oder seyn Weib stirbt, und das Zeichen doruff herabgesandt wird, so soll iglicher Meister mit seynem Weibe vor das haus, do der Todte inne seyn wird, eher denn die Leiche gehoben wird, kommen; die jungsten zwey Meister sollen das grab machen, die jungston Vier Meister sollen die Leiche tragen, welcher das nicht thuth, der soll drey pfennige zu Busse geben. Welch Meister aus seinem Hause gebet Arbeit zu machen einem der nicht Meisterrecht hat, der soll von iglichen Stucke ein pfundt Wachs zu den Handwerkskerzen geben. Auch mogen sie für ihre Bruderschaft, dorzu sie ein altar zu ehren der heiligen Vierzehn Nothelfer in der pfarrkirche haben bauten lassen, alle heilige tage Messe bestellen, und in loblichen Wesen halten als sie bissher gethan.“ Actum Dresden, Sonnabend nach Thoma apost. anno dni 1481.

1482 IV Sixtus Pápa, hogy Európa népeit a Magyarországbán dulakodó törökök elleni segitségére felbuzditsa, bizonyos lelki előnyökben részesítő „Cruciata“ czimü bullát bocsátott ki, melynek tartalmát Pater Alexius Ghener, a dresdai ágostonosok Priorja a következőkben hirdeti: „Pateat omnibus praesentes litteras inspecturis quatenus V. Pater Alexius Ghener Ord. Her. S. Augustini prior pro se et suis fratribus — — ad opus Sanctae Cruciatæ per Sanctis simum dnum Nrum Sixtum divina providentia papam quartum ordinatum, debitam, prout taxatum fuit, fecit contributionem. Quapropter auctoritate prae-fatidni nostri potestatem habet quilibet eorum eligendi Confessorem praesbiterum Sibi idoneum praedicti ordinis religiosum vel secularem de consensu et voluntate sui superiores s. a. t. Ez is egy argum entum arra, hogy a Pápa Magyarországon segiteni kívánt.

Ugyanezen évben a korcsmásókat és vendéglősöket szabályozó rendeletek közt előfordul egy mely a borfogyasztóknak és sörivóknak engedhető hitel mennyiségét határozza

meg; ennek következtében a polgárnak egy forintot, az altisztnek tizenkét, a közkatonának pedig csak nyolcz garast lehetett hitelezni; az ennél többet engedő korcsmáros pénze vesztett volt. Mily üdvös intézkedés, és mily későn, t. i. csak négy száz esztendő múlva jöttek reá a magyarok s csak, miután a nép vagyonának nagy része a korcsmárosok birtokába került. Hasonló intézkedéssel lett a napszámos munkások napi bére is meghatározva; ugyanis az ácsok, asztalosok, kőmivesek, kőfaragók kosztnélkül kaptak két garast és három fillért, koszttal együtt pedig tizennyolcz fillért. De nem csak a szegényebb munkások, hanem a schneebergi bányákból kiömlő tömérdek kincs következtében általános elterjedt ruházkodási fényüzést is iparkodott a kormány megfékezni, amennyiben a nemes asszonyoknak csak három, összesen 450 forint értékű ruházatot, a polgári nőknek pedig 68 tallér áru főködtöket engedett. Azonban daczára ezen tiltó rendszabályoknak, a fényezés annyira elhatalmasodott, hogy a nők napjában háromszor is öltözködtek, s pedig egyszer német, azután spanyol, s végre magyar viseletekkel. Volt reá példa, hogy a papok szónoklataik közben felfelsőhajtottak az Istenhez, hogy vonná vissza bő áldását, miután más eszközök sikeretleneknek mutatkoztak az emberiség megtérítésére

Ernő és Albert hercegek huszonegy évi együtt uralkodás után 1485 megosztozkodtak, mely alkalommal Albertnek Meiszen, Drezda és a Választófejedelemség; Ernőnek pedig az Anhalti birtokok jutottak osztályrészül, az akkép elvált alberti és ernesztini házak megfelelő birtokaikban mai napig is külön élnek. Albert herceg ugyanazon évben elhalálozott. Ugyanekkor a város nagy tűzvész által nagy részében elhamvasztatott, mely azonban ezen időben nagyon is szűk korlátok közé volt szorulva, mert a falak és sánczok által környezett és hat kapuval ellátott belváros csak huszonhárom utczát birt, s ezek közt is még sok üres, be nem épített hely találkozott; Kaiczbach kis patak az egész városon végig folyt, melybe falusi szokás szerint minden szemetet és tisztátalanságot bele hánytak; a lakosság száma is csak négy és öt ezer közt váltakozott. Azonban az akkori tömérdek bányajövedelmek nem csak az említett égési károknak rövid

idő alatti helyreállítását, hanem ezenkívül még egy egészen új, Annabergnek nevezett városnak is megalapítását lehetővé tették. A jelzett tűzvész alkalmával leégett szt. kereszt-temploma is hamar felépült, melynek egyébiránt azon előnye is volt, hogy több fekvő vagyont, nevezetesen hat külön falut is birtokolt; épenugy, mint egykor a pécsi székesegyházi templom. Érdekes okirat létezik a templom irattárában az akkoriban öntött két új harangra fordított költségekről

I. A harangok öntésénél.

	Gülden Schock	
Hat Fuder (mérték) szénért	28	—
Nyolcz font aczélért	8	—
Tizenhat kovács mester és legénynek	37	—
Ujra néhány zsák szénért	32	—
Tizenhat kovács részére sörért	9	—
Fischer Jánosnak harang szárnyakért	21	—
A főmesterért küldött póstának	6	—
János mesternek harangszivért	10	—
János mester embereinek ételre, italtra	48	9
A harangokat felakasztó mester után küldött póstának	7	—
A harangok felhuzásánál segédkező schustereknek sörre	20	—

II. A harangok felszentelésénél.

Freybergre a felszentelő Püspök után küldött póstának	4	—
Wurzenbe a felszentelési engedélyért küldött póstának	10	—
Tizennégy rőf olasz viasz vászonért	20	—
Három rőf törölő kendőért a Püspök számára	10	—
Varrónőnek ingek készítéséért	3	—
A felszentelésnél szükségelt fatáczákéért	5	—
Egy font tömjén és négy lat mirháért	6	—
A felszentelő Püspök négy személylyel és két lóval négy napig elköltött	18	1

	Gulden	Schock
A segédkező papok és ministránsok elköltöttek	30	—
A felszentelő Püspöknek, káplányának és szolgájának borra való (trankgeld.)	20	—

B e v é t e l.

A harangszentelésnél alkalmazott ugynevezett kormák (Pathen) összeadtak.	68	68.
--	----	-----

Isteni szolgálat tartására kiadott költségek;

Sz. Vitus és sz. János octávján.

A sz. kereszt kápolna perseléből a Plebánust meg illető részlet	—	2
A Predikátor fizetése	20	—
A káplányé	20	—
Az iskolamesteré	20	—
Pál (Pawel) uré	20	—
A Gvárdiánnak a kolostorban	10	—
Az ó-drezdai Priornak	10	—
A Piznai Collectornak	10	—
Az orgonanyomónak	10	—
Az orgonistának	20	1
Pál ur szolgájának	4	—
A városi rendőrnek	6	—
Az érseki étkezéseknél gyertyagyújtogatónak és kioltónak egy évre	30	—

A sz. Jánosnapi Processiókor.

A sz. menetnél használt képek festéseért	8	1
Sz. János napján Hans Gorselesnél énekre, italara elköltöttek : papok, orgonanyomók, és városi rendőrök s imádkozók	66	—
A sz. menetben résztvevők részére sörért	28	—
Posztóra Isten kabátért (Herrgott rock)	15	—
Hat rőf vászonért két alak számára	6	—
Sz. János napjára Vend szónokért küldött póstának	3	—

Pantaleon vasárnapi kiadás.

Gulden Schock

Sz. János napján bejött pörsöl pénz megolvadásakor a kiküldött polgárok ételre, italtra elköltöttek	22	—
A bucsuengedélyek irójának	60	—
A bucsupénz pörsöl lánczáért	4	—
A Plebános és Kangieszer Henrik Freybergre utaztukban elköltének	32	—
Gyertya mártogatónak 28 font nagy és 10 font apró gyertyákért	22	—
A templom ügyében Kraupenbe küldött postának	5	—
Kereszt felmagasztalása napján a papok és áldozók elköltöttek ételre italtra	19	—
Fél tonna olajért a templom-lámpákra	16	—
A meiszeni Püspöknek egy körlevél irásáért, melyben a híveket adakozásra szölitja a templom építési költségek fedezése végett	20	—

Közkiadások.

János és Pál urak Invocavit vasárnapján a szentségelötti térdelésért	4	—
Az ekkor bejött áldozat-pénzekből a Plebánost megillető részlet	3	—
Miklós könyvkötőnek egy templomi könyv bekötéseért	60	—
Kumoker szabónak öt miseruha javításért	12	—
A husvéti gyertyákat összekoldulók fáradságáért	12	—
A Plebánosnak és káplányának a betegek ápolásáért, s ezek végrendeletének a templomban való megírásáért egy ebéd árában. Ezen tétel többször fordul elő	29	—
Hans Fischern három templomi oltár készítéséért	33	—

Husvét ünnepi kiadások.

	Gulden	Schock
Hecker Péternek a Krisztus koporsója melletti lámpákra való felügyelésért	3	—
Husvétii gyertyákért	25	—
Gyepmesternek a hidon lévő árnyékszék tisztogatásért	4	—
A hitszónoknak azért, hogy a templom építését kihirdette	1	—
Virágvasárnapi cerimoniáknál használt szamár taligájának kijavításáért	2	—

A nőkolostorok jobbágyaitól adófejében beszedett tojásokról ez áll: Zynseyer aus Loschkwicz ein Schock 30 Eyer. Hermsdorf drey Schok 35 Eyer. Rosentitz 30 Eyer facit 5 Schok 50 Eyer. Uff ostern itzlicher Schwester zwey Eyer macht 58. azaz: husvétre mindegyik apácza két tojást kap összesen 68. Ebből tehát az következik, hogy 34 apácza volt. Fünf schok zwei Eyer in den quargli geschlagen für arme Leute zu Floden, azaz: öt Schok két tojás szegény emberek számára rántottának. A szuszeliczi nőkolostornak, valamint a kereszttemplomnak falusi birtokai közül több Drezda körüli helységben még ma is reáismerhütni. Villa Lokevicz 7 Schok 29 Gulden 7 mérő búzát. Villa Prole 5 Schok. 18 Gulden 24 m. búzát. Cittersg, Pannevicz, Golis, Blasevicz, Seiticz, Bostendorf, Strolen, Kotzebrode, Peschen, Weykersdorf. Ezen községek együtiesen adtak 35 Schokot, egy Guldent, és négy alde pfenniget.

A tizenötödik század a kis szász hercegségre nézve több rendbeli előnyöknek volt szülő anyja; nevezetesen a tudományosság előmozdítására sokat tett a bölcs Frigyes által 1409. alapított lipcei egyetem; azután az írásra alkalmas fehér papír, mint szinte a nyomda feltalálása, melynek következtében az azelőtt értékökre nézve aranyakat igénylő könyvek, a szegényebb sorsu emberek által is megszerezhetők lettek, persze, hogy aztán belőlök sok jót, de egyszersmind sok rosszat is tanulhattak. A vallásszolgálat tekintetében is az eszközök teljes bőségben voltak, amennyi-

ben magában a kis Drezdában két plébánia, a sz. kereszt és a boldogasszony templombeliek léteztek; ezeken kívül több ugynevezett altáristák, akik csak egyes oltárok melletti misézésre köteleztettek; továbbá két férfi: a Ferenchieké és Ágostonosoké, és egy nő: a szuszeliczi kolostorok. A nép közt elterjedt vallásos társulatokban sem volt hiány; ilyenek voltak a Szűz Mária, Krisztus teste, Szent Háromság, tizennégy segédszentek és sz. Miklós nevekkel és czimekkel feldiszitett egyletek, melyek mind erkölcsi, mind vallásos tekintetben a legczélszerűbb szervezetekkel bírván, vallási szükségüket saját oltáraiknál tulajdon káplányajaik által szolgáltatták ki maguknak.

Polgári tekintetben a városok s ezekben a szorosán összetartó czéhek nagy tekintélyre vergődtek, melyeket a fejedelmek is különös előszereettel ápoltak, s terjedelmes szabadalmakkal felruháztak, hogy ez által a tulnyomólag hatalmas nemességnek ellensúlyt teremtsenek, jóllehet a czéhek sem maradtak meg mindig a kellő mérsékleti színvonalon, mert erőre kapván, maguknak a fejedelmeknek is nem csekély bonyodalmakat okoztak, csak hogy azon esetekben, amelyekben a fejedelmek a nemesekkel tűztek össze, rendszeren az elsők oldalát támogatták. Ezen században a fejedelmeknek már rendszer, nagyobb részt a nemesekből választott titkos tanácsosaik voltak; a camerális és közadóbeli jövedelmeiket a tartományi számtartók (Landrentman) kezelték; az udvari személyzetre és tisztaságra pedig az ugynevezett Hoffmarschalok ügyeltek fel. A törvénykezés is, a drezdai és eckartsbergi törvényszékek megszüntetésével Lipcsében összpontosított, az utolsó felebbviteli törvényszék magának a fejedelemnek számára levén fenntartva, amelyben György herceg is nem egyszer elnökölt. A tizennegyedik és tizenötödik században rémitőleg működő, és saját hóhéraival és végrehajtóival is bíró titkos veszfáliai törvényszék (Fehmgericht) egyik előkelő tagja 1450. Vilmos szász herceg is volt, melynek ülnökei és tanácsosai rendszeren tudós „Wissende“ név alatt voltak ismeretesek.

Ezen korban még tüzetesea szervezett rendőri, vagy policziális hatóságok nem léteztek, hanem az összes, nem-

csak törvénykezési, hanem igazgatási ügyeket is a fejedelmi Voigt, vagyis Advocatus kezelte. Csak miután a városok ezen fejedelmi jogokat átvették, lett az igazság a policziális ügyektől elválasztva; az első a város birájára, az utolsó pedig külön erre rendelt hivatalnokokra bízván; hogy azonban ezek nem bírtak mindig kellő tisztaságot tartatni, mutatja azon körülmény, hogy a folyton tartó háboruskodások következtében a városba hajtott élő marha s különféle takarmányhulladék az utcákban örökös tisztátalanságot okoztak, melyektől az által vélték megmenekülhetni, hogy azokat a városon végig folyó patak medrébe hányatni parancsolták.

A hadviselés tekintetében, miután az addig szokásban volt néphadak elégteleneknek mutatkoztak, Miksa császár az ugynevezett Lanzenknechteket, (lándzsás vitézeket) hozta be; a rendesen 800 főből álló csapatok közt egy száz pánczélos vitéz lándzsát hordott; egy száz széles bárdokat; két száz pedig nehéz, és elsütés alkalmával X alakú karókra támasztott és kanócczal elgyújtott lőfegyvereket; végre a többi egyszerű nyársakkal védekezett. Ezen vitézek fővege vaslemezekből készült s belül posztóval kibélelt sipka volt, mellük, karjaik és lábszáraik hasonló vaslemezekkel borítva. A rubázat ezen időszakban, a szinek tarkasága miatt, valószínűségi színvonalon zagyvalékot mutatott, a selyem azonban még a ritkaságok közé tartozott, úgy hogy János Markgróf még 1569. is selyem harisnyáját csak ünnepnapokon huzta fel; V. Károly császár pedig egy katonai szemle alkalmával drága kis bársony sipkáját az eső elől eldugta, hogy meg ne ázzék. A törvénykezéseknél az igazság felderítésére még mindig csodákra számítottak, mire nézve a vádlottaknak vagy izzó tüzes vasat markolni, vagy forró vízbe belenyulni, vagy szoroson egymás mellé rakott két tűzhalmaz között átsurranni kellett, és ha mindezen próbákat sértetlenül kiállották, ártatlanságuk be volt bizonyítva. Ezen ítéleteket ordáliáknak (a német Urdal, vagy Urtheil szóról) nevezték el. A művészet és építészet dolgában, sajnos, hogy a legjellegesebb épületekről, mint például: a sz. kereszt és boldogasszony templomokról a hid feletti Elek, a város és a ma-

terni kórházban létező házi kápolnákról, a Szuszeli kolostorról és más hasonló érdekes építményekről: kiáltal, és mely időpontban voltak felállítva, biztos és világos adatok egészen hiányoznak.

Drezda 1500—1700.

Ezen időszakban fejlődött ki Drezda szép és fejedelmi székvárossá, a mennyiben a benne folyvást lakó hercegek, apró kicsinyes fa házait állandóan kőépületekkel, és töltéses vár árkaikat erős bástyázott falakkal felecserélték. A városi tanács és polgárság Albert két fiának Gyögynek és Henriknek együttesen mutatta be hódolatát; de az utolsó megunván a neki osztályrészüln jutott frieslandi hercezség kezelését, György testvérével akkép egyezkedett, hogy ez neki két ezer rebus forintot és huszonkét lótarást engedve, a többi jövedelemről saját belátása szerint rendelkezék. Ugyanezen időben hirdette ki VI. Sándor Pápa az egész világra szóló száz esztendősb Jubileumot, melynek Németországban való terjesztését Szent Széki követ minőségben Raymond gurki püspökre és biborokra bizta; a közeledő bibornoknak György herceg száz lovassal, és az egész Clerussal eleibe ment, és balján nyargalva, őt Meisenbe és Ó-Czellébe elkísérte, holott is igazán fejedelmi módon megvendégelte. 1502. Érdekes egy oklevél maradt fen ez időből Raymond bibornoktól, melyben ez György herceget felhatalmazza, hogy káplányt és gyónató atyát saját tetszése szerint válaszson magának, kit egyuttal felszabadít, hogy a házi kápolnában misézessen, és bőjti napokon vajjal sajttal, és egyéb tejes ételekkel élhessen. Vimkina író ezen bibornokot „Angelus pacis, et alter velut Deus in terris“ czimekkel halmozza el.

György herceg vallásossága mellett tanuskodik, hogy minden nagyobb ügyeiben legelőször is az Isten segítségét vette igénybe; nevezetesen egy hadjárat előtt megkérte a papságot „wollet das volk, und zugehörige pfarrleute auf ein Tag erforderu, ein löbl. Amt. der Messe von der allerheiligsten Dreyfaltigkeit singen, und unter demselben Amt eine öffentliche Exhortation an das Volk halten.“ A fegy-

veres emberekhez pedig a következőket írta: Uns ist itz und Warnung zukommen, dass sich der von Kaufung (rabló vezér) mit seinen Anhang von etlichen Reitern von Schlesien hernach der Nieder Lausitz nähere, in Meinung Unns sind dis Unseren zu bescheftigen, begehren wir: Ihr wollet mit den Euren geschickt seyn, in guter Bereitschaft sitzen, und auf Unser weiter auffordern, mit Eurem gefolge aufzubrechen bereit seyn.“

1513 György herczeg kétezer forint alapítványt tett le a három utolsó nagy héti napokban tartandó czerimoniák ünnepélyes véghezvitelére; egyuttal pedig ujjabb tilalmat adott ki az ivás közti ráköszöntések (gegen das unmenschliche Zutrinken) és a kereszténytelen káromkodás ellen. „Die groben Lästerer, ugymond, sollen gefenglich an ihrem Leibe; ge'indere ein mark loth Silber gestrafft werden.“ Zutrinken das erstemal an einem Ort ein rein gulden; zu zweyten ein halb, zum dritten ein rein floren zu Busse geben. Geschehe es mehrmal, soll sie gefenglich bey Wasser und Brod acht oder zehn Tage gesetzt; das Hoffgesinde, wess Standes es seyn soll, cassirt seyen.“ Ugyanezen évben Jenichen nevű altarista a Szt. kereszt templomi Szt. Háromság oltáránál a jövedelem megfogyatkozása tekintetéből a mondandó misék számát reducáltatni kéri a városi tanács által; érdekes ezen esetnél a kiküldött bizottság nyilatkozata, mely nagy mérvben már az ujjítás szinezetét viselte magán; „legyen hát kevesebb mise, mondák a kiküldött biztosok, mi azzal nem törődünk, csak a vasárnapi isteni szolgálat tartassék meg.“ És valóban óriási léptekkel közeledett már azon időpont, a melyben mind az, a mit a katolikusok századokon át felépítettek, egy tollvonással megsimisítendő vala.

1516 Luther a távol lévő Staupicz Vicárius nevében rendes vizitát tartott a drezdai Ágostonosok kolostorában, az ezen vizitára vonatkozó okmányban a többi között e következő sorok állanak: „da war nun übler Dinge wegen ein Mönch Georg Baumgartner aus den kloster entlaufen, und hatte sich zum Meiszner Prior geflüchtet, an welchem Luther sehr leu'selig schrieb, er möge das verirrte Schaf ihm nach Dresden oder Wittenberg zurückschicken, er solle straffrey

sey, und wolle er ihm mit beyden Händen umarmen.“ Ez időben tehát Luther még nem szakadt el az Egyháztól. Ugyanezen alkalommal írja a jelzett okmány: Luther a jelenvolt atyáknak a biblia olvasását különösen szívökre kötötte. A reákövetkező évben Luther a drezdai várbeli templomban György herczeg jelenlétében következő tétel felett tartott prédikációt: „Niemand müsse an seiner Seligkeit verzweifeln, wer Glauben habe,“ és pedig oly szellemben, hogy György herczeg, ha a történeendőket előrelátja, bizonyosan nem engedi meg neki a jelzett beszédet elmondani; azonban már ekkor találkoztak többen az udvarnál, kik Luther nézeteiben osztaokoztak, különösen a herczegnének udvarmesterjéről, valami Barbara von der Saale nevű asszonyról van ez feljegyezve. Ugyanezen évben történt Luthernek Tetzellel való első versengése, mely az egyházra nézve oly gyászos eredményeket szült. György herczeg az akkori-ban bőven jövedelmező, némelyek szerint az első évnegyedben száz tizenhárom ezer, kétszáz és hatvankét forintot kiadott schlettai bányákból nem csak a pusztulásnak indult Bertalan kórházat javította ki, hanem melléje egy kápolnát, s ezen kívül a csehek számára egy egészen új templomot épített.

György herczeg 1520 kiadott rendeletében a pékeket szabályozza, meghagyja nekik, hogy teljes mértékű és jól kisült kenyeret áruljanak, ellenkező esetben a hiányos kenyér kórházba vitetni, vagy más szegény emberek közt fog kiosztatni. Ugyanezen évben, egy másik rendeletben az iparos legények által gyakoroltatni szokott hétfői dözölést (blaue Montag) törekszik megszorítani, azonban nem csak ő, hanem később, u. m. 1732, 1764 és 1772 a birodalmi hatalom sem volt képes ezen visszaélésnek gátot vetni, sőt több helyen emiatt iparos legényfelkelések és zendülések is keletkeztek. A drezdai polgárság panaszára, hogy a papi házakban bort és sört nyilván árulnak, következőleg válaszolt: Wir — — thun kunde — — uff der Pfarr, und in geistlichen Häusern soll man Niemand, wer der sey, männlichen, oder weiblichen Geschlechtes kein Bier, noch Wein verkauffen in kannen oder Zeche noch auf die Gasse, unter Straffe von zwanzig floren.“ Ugyanezen évben egy bűbajos

asszonyt elevenen megégettek, mert, ugymond az ellene hozott ítélet: az ördöggel közösködött. A katolika valláshoz hűn ragaszkodó György herceg méltán tartván a lutheranizmusnak hódoló Henrik testvérétől, mint szinte az ugyan azon vallást követő Frigyes választó fejedelem rokonától, nehogy általuk véletlenül meglepettessen, Drezda várát a lehető legnagyobb mérvben megerősítette; Luthert pedig, mint veszedelmes eretneket szívéből gyűlölte, s minthogy észrevette, hogy a drezdai Ágostonosok is a Wittenbergaikat követve, Luther nézeteiben osztoznak, tudtukra adatta: hogy hagyjanak fel az eretnekséggel, „Sonst würde er sie aufheben, und das kloster mit Anderem besetzen, die nach seinen willen leben möchten.“ Vittenbergát pedig elnevezte: Asylum aller entlaufener Nonnen, und Gauerhaus aller Abtrünnigen, seines Hauses“, mely utolsó szavak alatt kétségkívül rokonát, Frigyes választó fejedelmet értette. És hogy szándéka komoly volt, megmutatta azzal, hogy négy vallásháborítót, vagyis papiházak megzavaróit nyilvánosan megvesszőztetett; „Vier Störmer der Priesterhäuser seyn zu Dresden zur Staupe geschlagen im Jahre 1521.“ Egy rágalmazó iróval, aki a papság ellen gunyiratott bocsátot közre, könyvét egészen megetette; „den Priester schänder seyn erdicht handbuch fressen lassen.“ Nem különben valami Mitwajdai Heinrich Kellner nevű ember, halállal büntetett Kellner zu Mitweide (város) wurd zu Dresden enthöpt, gespisset, und über den Galgen gesteckt, weil er eine Nonne zu Szornin entführt.“ 1522 Luthernek új testamentumát országából kitiltotta, akiknél pedig már megvolt, azoktól, az egész tétel ár megtérítése mellett, a könyveket elszedette Herrgott lipcei könyvárúst azért, hogy lutheránus könyveket terjesztett, lefejeztette, ezen tettében a Pápára és császári tilalomra hivatkozva; több fenlevő adatok bizonyítják, hogy Frigyes rokonát is iparkodott a lutheranizmusról visszatéríteni, de minden törekvése sikertelen maradt. György herceg egyik kiadványában azért is kárhoztatja a lutheránusokat, hogy az áldozás előtti étkezést megengedettnek állítják; azonban vannak bizonyítékok, melyekből kiderül, hogy az éhgyomorra való urvacsoravételt a tizennyolczadik századig a lutheránusok is gyakorolták.

1522 a többi czélszerű intézkedései közt az ürmértéket véglegesen szabályozta, ugyanis a Scheffelt, mely az előtt tizenhárom Metzent (egy metzen = öt litert) foglalt magában, jövőben tizenhat Metzen tartalomra emeltetett, úgy hogy a maig is használt scheffel épen nyolczvau liternyi nagyságnak felel meg. Ugyazon évben a perek vezetésében használt latin nyelv helyet, a német nyelvet hozatta be. Mint különös esemény van ezen évről feljegyezve, hogy sz. háromság vasárnapján a befagyott kopolyák a rajtuk járó embereket is meghírták. „Die Kälte war so gross, dass die Pfü-tzen trugen“.

György herceg, hogy a lutheranizmus terjedését némileg ellensúlyozza, VI. Hádrián pápánál a boldog emlékü Benno meiszeni püspök szentté avatását sürgette, s midőn erre Luther „Wieder den neuen Abgott, und alten Teufel, der zu Meissen soll erhoben werden“ czimű munkájával fellépett, György herceg egy erélyes és egész Németországra kiterjesztett felirattal válaszolt. Érdekes egy okmány (csak fájdalom, hogy csonka) van fent azon időből, 1524-ről, melyben a várt szentté avatási ünnepélyre, különösen biztonsági tekintetben, minden szükséges intézkedésekről előre gondoskodik. „Es sollen, uymond, hundert Fussknecht (gyalog fegyveresek) aus anderen Städten dahin kommen und sollen Ihrer zeh'n an dem Thore, das geöff'net wird in ihrem Harnisch stehen; auch der Rath soll zu jedem Thore einen Bekannten schicken. Von diesen hundert knechten sollen dreyssig auf das Rathhaus gelegt werden, dazu soll der Rath von Handwerksge-sellen auch dreyssig in Harnisch bestellen. Es soll auch ein jeder Bürger mit Wasser vor seiner Thüre, und auf seinen Boden, sowie auch mit Leitern und Hacken versehen seyn. Es soll auch ein jeder Viertelmeister, wenn Feuer ausbrechen sollte, auf seiner stelle seyn. Es soll auch der Rath tugentliche Leute dazu verordnen, die da aufsehen sollen, wie die Gäste versorgt werden, damit ich, oder die Stadt nicht Spott daraus erlangen. Es soll auch der Rath den reinischen Wein nicht höher, den um sechzehn pfennige eine kanne schenken. Es soll auch der Rath verständigen Leuten auftragen, damit

diese in den Häusern an das Feuer sehen, und zugleich erforschen, was jeder für Gäste habe, damit kein Schaden entstehe. Es sollen auch die Bürger für Stallungen sorgen, damit wenigstens tausend oder auch mehr Pferde Platz finden. Es sollen die Herberge, und grosse Gasthöfe nicht mit Gästen belegt werden, sondern nur mit solchen, welche um ihr Geld bey ihnen zehren. Es soll auch der Rath den Fleischern und Beckern, und Anderen, die mit öffentlichen Speisen handeln, auftragen, damit sie sich mit den nöthigen genugsam versorgen, und gleichen Preis ansetzen. Von den hundert knechten sollen Viere zu jeden Thore verordnet werden; dreyssig knecht vor das Schloss, und dreyssig auf das Rathhaus. Die Stallmithung soll stehen ein Pferd über Nacht fünfzehn pfennige.

Ezen csouka levél is mutatja, mily kitünő jártassággal birt György herceg a policziális intézkedésekben, aki egyébiránt fő feladatának tartotta a lutheranismusnak országátóli távortartását, mire nézve, mint egy régi író mondja: „hat Herzog Georg die Kreuz, und heiligen bilder Schänder vor allem Folke am Sz. Joannistage durch Henker biss zum Stadthor hinauspeitschen lassen“. A böjtnök pontosabb megtartása végett szigoruan megtiltotta, hogy az Invocavit vásárnaptól egész husvétig husárlás végett marhát vágjanak. Az 1527. meghalt legkedvesebb tanácsosának, Emser kanonoknak tisztán katholikus szellemben irt „Uj testamentumát“ kinyomatta, s hozzá sajátkezüleg egy kitünő előbeszédet irt. Ugyanezen évben építtette fel a kastélyát diszitő pompás tornyot, a városnak pedig két uj vásárt engedélyezett. 1529. Mansfeld hadvezére alatt egy csapat fegyverest küldött Bécsnek a törökök elleni védelmezésére, s ugyanekkor lett az ő parancsára a szokásos déli harangozás behozva. 1530. iszonyu tüzvész által két izben vagy nyolczvan lakház pusztult el, mely alkalommal a fegyvertárban tizenhat nagy ágyu, hat mozsár, kétezer nagy löfegyver, kétezer mérő rozs, hat-ezer mérő zab, kétezernyolczszáz és kilenczvenhét mérő árpa maláta és kétszáz zsák liszt egészen kárba mentek. Egy pár évre reá hasonló tüzvész által a Jakab kórház is elhamvasztatott, melynek helyébe György egy másikat építtetett,

meghagyván a benn lakó lelkésznek, hogy a betegeknek vallásoktatásokat is tartson, mely feladat későbbben a protestantizált intézetben a lutheránus diakonusoknak jutott osztályrészül. Az ide vonatkozó alapítványi levélben mondja György herczeg a többi közt : „in Betracht desselben, dass uns Christus auf die Armen weiset „pauperes semper habebitis vobiscum,“ haben Wir Gott zu Ehren, und den Armen zu Hilf und Trost allhier vor unserer Stadt Dresden an dem See ein Hospital von neuen erbauet, darinnen künftiger zeit Hundert armen Personen, welche Sich ibres Alters, und Unfermögenshalber nicht ernähren können, sollen mit nachgeschriebenen Maasz und Ordnung zu ewige Zeiten bey Uns, unsere Erben, und Nachkommen unterhalten werden.“

Ezen kórház fentartására a többi közt Steinenben lévő, és a protestantisált Szerzetesek által elhagyott kolostornak jövedelmeit utalványozta, ugyan ezt cselekedte azon alapítványokkal, melyek a nevezett kórházat látogató Sz. Jakab bucsujára járó zarándokok részére tétettek volt, „da diese Wallfahrt, durch die lutherische Lehre gänzlich abgekommen, haben wir mit Wissen und Willen des Ehrwürdigen in Gott unseres lieben Freundes Herrn Johansen Bischof zu Meiszen dieselbige Zugehörung, nemlich: ein und zwanzig Groschen Erbzinsen, ein tausend floren und fünfzehn Groschen Hauptsumme, dazu ein Weinberg zu diesen Hospital geschlagen.“ Ugyan ezt cselekedte, az említett Püspöknek tudtával és beleegyezésével, az Elba hidján álló sz. Elek kápolna jövedelmeivel is; ezen kívül még saját pénztárából évenként háromszáz forintot rendelt kiadatni, és végre valamennyi ón-, réz- és ezüsbányának egy tized tisztá hasznát.

Mily óriási léptekkel haladott előre a protestantismus Szászországban, dacára György herczegnek csaknem emberi erőt meghaladó tevékenységének, kitetszik a fennhozott iratból is, mely szerint a szerzetesek a kolostorokból egymásután elpárologtak, sőt az az előtt országos hirü sz. Jakab-napi bucsujárás is tökéletesen megszűnt. Nem csoda tehát, hogy György herczeg halála után a protestantizmust felkarolt Henriknek kormányzása alatt az egész szász birodalom

mint egy varázsütésre rögtön lutheránussá lett. Mily egészen máskép viselték magukat legujabb időben a Poroszországból kiüzött szerzetesek?! Nem apostatáltak ezek, sem nem házasodtak meg, hanem csoportosan költöztek ki Ázsiába, Afrikába és Amerikába, hogy szent hivatalukat ezen messze világrészekben is folytassák.

A fentemlített kórháznak belső igazgatására vonatkozólag György herceg nem kevésbé érdekes intézkedéseket tett: „Wir wollen, ugymond, dass der Spitalmeister ein Priester gutes wandels sayn soll, soll zugleich essen, trinken, Wohnung, und Beholzung in Hospital haben; täglich eine gelesene, am Sonn, und Festtagen eine gesungene Messe halten; dessgleichen am Sonn- und Festtagen nachmittag das Evangelium predigen, oder solches durch Andere aus seinem Einkommen bestellen. Er soll stets in Hospitale residiren, und jedes Jahr Rechnung ablegen. Er soll die Kranken beichthören, und dem Sterbenden die Sacramente verabreichen; auf die vier Hauptfeste zur Nothdurft Beichtvätter bestellen, und die Todten zur Erde bestatten.“ A felveendő személyekre nézve rendeli: „Es sollen in diesem Hospital keine Personen zugelassen werden, welche mit ansteckenden krankheiten behaftet sind.“

A kosztra nézve: „In der Zeit, als man Fleisch speizet, sollen sie alle Sonntage, und sonst zwey Tage in der Woche drey Essen haben, darunter eines Fleisch seyn soll; doch zu jeder Mahlzeit eine Suppe und Gemüse; wo sie aber Käse bekommen, soll der Käse auch für ein Essen gerechnet werden. Im Fasten an Sonn, und Festtagen, und sonst zwey Tage in der Woche ein Essen, sollen Fische seyn. Zum trinken: zu Mittag ein krug, was drey kästlein fasset; ein Brodt, der man dreyszig aus einem Scheffel backet; eben so des Abends. Vor Essen sollen sie täglich laut beten das Vater Unser, Ave Maria, und Glauben, nach der Mahlzeit auch Gott danken. Auf vier oberfesten, auch wenn Sie zum Sacramenten gehen, sollen Sie ein Rössel Weins haben.“ A ruházatra nézve: „In Sommer einen grauen Rock, und in Winter mit einem Pelz versorgt werden, und vier paar Schuhe haben. Die Badstube soll vier wochen

lang geheizt werden, in der Badestube soll ein Diener seyn, der die Leute im Bade pflegt, ihnen Köpfe setzet (schröpfen) und sie barbieret.“ A lakást illetőleg: „Eine jede Person soll ihre eigene zelle haben, darin ein Pflocken, Unterbett, und ein Federn oberbett, auch ein Kisten, von pflocken unter das Haupt geordnet werden. Ausser dem haben Wir in dem Hospital vier stuben bauen lassen, in welcher je fünfundzwanzig Personen ihr wesen haben sollen; diese sollen in Winter geheizt werden.“

A házi fegyelemre nézve rendeltetett: „Die Personen sollen stets in Hospitale seyn, und nicht ohne Erlaubniss des Spitalmeisters ausgehen. In Sommer sollen die Messen führ um sechs Uhr, in winter um sieben Uhr gelesen werden, und darin sollen alle gehen, allda beten, und Gott dienen. Jeden Nachmittag um zwey Uhr sollen alle in die Capelle gehen, darinnen ihr Gebeth um drey Uhr vollenden. Am Ostern, Pfingsten, Weihnachten, und Aller heiligen Tag sollen sie beichten, auch ausser diesen Zeiten, wer Andacht hat, kann zu die Sacramente gehen. Wer aus der Kirche Morgens, oder Abends ohne Ursache wegbleibt, dem soll die Pfründe (koszt) denselben Tag gänzlich abgebrochen werden. Es sollen auch die Personen mit Worten, und Werken gegen einander friedlich leben, sich nicht schelten, noch zänken; wer sich nicht friedlich hält, dem soll die Pfründe für den Tag abgebrochen seyn. Wer wegen Versäumniss des Gottesdienstes, der Beicht, oder dem Gezänk öfters vermerkt würde, der soll aus dem Hause gethan, und statt seiner ein Anderer eingenommen werden. Auf die obgedachten vier Feste sollen die Personen alle zum offer gehen, darzu der Spitalmeister einem jedem ein Pfening geben welches offer dem Pfarrer gereicht werden soll. Auch dürfen die Personen nicht auswerts betteln gehen.“ Azoknak, kik saját pénzükért kívántak a kórházba bejutni, elég volt egyszere mindenkorra háromszáz forintot lefizetni, melyeknek ötös kamataiból, tehát évenkénti tizenöt forintért élethossziglam lakást, tartást és ruházatot kaptak. Ugyan ennyit kellett letenni annak is, aki bárkinek részére akart egy ágyat megalapítani.

1538 Ferdinánd császár az Elbán ment fel Drezdába, mely alkalommal tartott ünnepélyekre két mázsa lőport használtak fel; ugy hírlelték, hogy a Császár ekkor Györgytől husz ezer forint kölcsönt hozott volna el magával. Györgynek kedves fia, és egyedüli reménye alig négy hetes házas korában meghalálozván, a közvélemény Doctor Rothe Sebestyén házi orvost gyanusította, akiről egyuttal azt is állítják, hogy a herczegnek gyóntató atyját, Eisenberger Pétert a haldokló György herczegnek szobájából kituszkolta volna azért, hogy ez Györgyöt a Jézushoz és Istennek szentjeihez való bizodalomra serkentette, mire a haldokló herczeg felkiáltott volna: „So hilf mir du treuer Heyland; Jesu Christe erbarme dich über mich, und mache mich seelig durch dein bitter Leiden und Sterben Amen.“ Azt is mondák, hogy a gyermekeitől megfosztott herczeg, nehogy birtoka halála után protestáns rokonaiknak kezében szintén protestantizálódjék, utódjául végrendeletileg az osztrák császárt akarta kinevezni, azonban midőn a Canczellár az aláírandó okmánnyal nála megjelent, már csak ezen egy szót birta kiejteni: Canzler! s azután nyomban kiadta a lelkét.

György herczeg daczára a lutheránusok által, könnyen érthető okokból, terjesztett, és Luther által is nagy mérvben megerősített ellenkező véleménynek, a szó teljes értelmében jó és tökéletes ember volt, uralkodása jótékony és igazságos vala; alattvalóinak panaszait személyesen hallgatta ki, és teljes részlelhajlatlansággal ítélte el; tudományos képzettségét a lipcsei egyetemen nyerte, s a tudósok iránt is mindenkor különös előszeretettel viseltetett, sőt maga is irt könyveket, s egy része dolgozatainak a drezdai levéltárban ma is feltalálható; de mindezek mellett jellemének legkitűnőbb vonása volt: katolikus hitéhez határtalan ragaszkodása; ezt szerette volna ő országának részére örök időkre biztosítani, az okozta végpillanataiban is legnagyobb lelki gyötrelmét, hogy szeretett alattvalói ez árnyékvilágból leendő eltávozására után a katolika Egyház kebeléből véglegesen kifelének szakittatni.

Drezda decatholizációja.

György hercegnek utódja Henrik april 17-én este számos fáklyák kíséretében jött Drezdába s ugyanazon hó 23-án az udvari kápolnában már az első lutheránus isteni tiszteletet megtartatta. A vallás-változtatás oly gyorsan haladott előre, hogy ugyanazon templomban, a melyben husvét ünnepeken még katolikus isteni tisztelet tartatott, pünkösöd napján már lutheránus papok hivataloskodtak; mit egyébiránt igen könnyen lehet kimagyarázni a szerzeteseknek fellebb említett magatartásából, s fájdalom, hogy e tekintetben a nép papjaival egészen egy nyomon járt. Az első lökést mindenestre a bucsuengedélyekkel való visszaélés okozta; a meny nyiben Tetzl az általa hirdetett bucsuk feldicsérése, a többi közt, ha igaz? még azt is mondotta volna: hogy nincsen oly nagy bűn, (és itt egyet sepecificált, melyet tisztéséges toll ki nem írhat) melynek bocsánatát jelzett bucsuja ki nem eszközölhetné. A második ok maga X Leo Pápa volt, aki az egész mozgalma teleintén csak a két szerzetes rend, azaz: ágostonosok és domonkosok közti villongásnak tartva elmulasztotta a kedvező időpontot Luther ellen erélyesen fellépni; a mikor pedig ennek megfékezésére a kellő lépéseket megtette, akkor már Luther Varthburgban hozzáférhetlen lett. A harmadik ok végre, valljuk be, a Clerusnak minden képzeletet meghaladó egyháziatlan magaviselete volt, a melyről IV. Károly császár a mainzi érsekhez 1359 irt levelében azt mondja „de Christi patrimonio ludos, lastiludia, ac torneamenta exercent, habitum militare cum praetextis aureis et argenteis gestant, et calceos militares, comam ac barbam nutriunt, et nihil, quod ad vitam et ordinem ecclesiasticum spectat praeseferunt, secularibus actibus se in generale populi scandalum inmiscunt.“ Maga a megboldogult jámbor György herceg a vormaliai gyűlésen 1521 keservesen panaszkodott, hogy a Clerus az ő kicsapongó viselkedésével a népet tökéletesen demoralizálja.

Henrik hercegnek első uralkodási cselekménye volt a két drezdai kolostor feloszlatása, melyeknek tagja: nevezetesen

hét ferenczi és tizenegy Ágostonos szerzetes azonnal készek voltak szint változtatni. Ezután a Szt. János napján tartatni szokott nagy bucsut betiltotta, hogy pedig a besereglő népnek más irányt adjon, egy országos vásár tartását rendelte el. Az urnapi procesztiót, miséket és vigiliákat szinte eltöröltette, és július 6-án a rendes Plébánusnak Eisenbergernek legnagyobb rémületére a szt. kereszt templomban is az első lutheránus isteni szolgálatot megtartatta. 1539 egy általános lutheránus vizitáció megtartását rendelte el; mely alkalommal Dr. Jonas, Spalatin, és Hopfgarten vizitátorok a katolikus jelvényeket a templomokból mindenütt elmozdították. Az egy karján a kised Jézust tartó Mária szobor, a kereszt templomban ugy látszik kikerülte figyelmüket, mert ez nem csak megmaradt a kereszt templomban a régi helyén, hanem a drezdai leányok azt azután is, egész a tizenhetedik század közepéig minden sátoros ünnepek alkalmával különös előszeretettel felis diszitették. Az idézett vizitátorok természetesen az oltárokat is mind kiküszöbölték, aminek aztán következése lett, hogy a sok altárista is kenyér és állás nélkül maradt. De nem csak ezek vesztették el jövedelmeiket, hanem a meiszeni Püspök is kárt vallott, amennyiben az Altaristák által neki kárpótlás fejében fizettetni szokott „Restaurum“ hasonlóképen kimaradt. Annak felderítésére, hogy hány oltárt hánytak ki a kiküldött vizitátorok, és ennél fogva mennyit vesztett a meiszeni Püspök, álljon itt az akkori vizitacionális okiratnak egy kis kivonata: I. A S z t. k e r e s z t t e m p l o m b a n.

Az oltár czime.

Püspök jö-
vedelme.
Márka.

1. Corporis Christi	3
2. Beatae Virginis novum	3
3. S. Mauriti	2
4. Omnium Sanctorum	3
5. Barbarae	3
6. S. Martini	1
7. S. Annae	2

	Püspök jö- vedelme. Márka.
8. Visitationis B. Mariae	2
9. Omnium Apostolorum	3
10. S. Crucis in Capella Super Sacristiam	1
11. S. Stephani	1
12. S. Mariae Magdalенаe	2
13. S. Dorotheae	1
14. S. Laurentii	1
15. S. Livini	4
16. Divisionis Apostolorum	2
17. Annuntiationis B. Mariae Virginis	2
18. S. Crucis et Georgii	4
19. S. Antonii prope manuale Prae- dicatoris	4
20. S. Donati	1
21. S. Catharinae	1
22. Conceptionis alias Inventionis .	2
23. SS. Trinitatis	3
24. S. Hedvigis Super Sacristiam .	2
25. SS. trium Regum in Sacristia .	1
26. SS. Trinitatis novae in testudine	3
27. Compassionis B. M. Virginis . .	3
28. Duo beneficia ad altare S. Dorotheae	8

Összesen: 68

II. Sz. Mária templomában.

1. S. Michaelis	3
2. SS. Philippi Jacobi	2
3. Conceptionis alias Carnificii . .	2
4. Cantantes horas B. M. Virginis .	1
5. Conceptio in angulo	3
6. B. Virginis et Michaelis	4
7. S. Hieronymi, Petri Pauli, Bar- tholomei etc.	4
8. S. Annae et quatuor Coronatorum	5

Összesen: 24

III. A Materni kórházban.	Püspök jára- déka. Márka.
1. Materni oltár	1
2. Sz. Jakab kórházban	1
3. Ó-Drezdában (Alt Dresda)	4
4. S. Barbarae	2
5. Quatuordecim SS. Auxiliatorum	4
6. S. Trinitanis et Valentinii Sartorum	1
7. Carnificum	1
Összeg : 43.	Összeg : 14

Mindezen oltároknak megvoltak az ő alapítványaik, a melyekből az illető Altaristák éltek, még a Püspöknek is bizonyos járulékot adtak; a hitújítók azonban eltekintve mindezekről, a jelzett birtokokat vagy egyszerűen elkobozták, vagy pedig lutheráus tanítók és pásztorok fizetésére fordították. Az elkobozott templomokba, nevezetesen a szt. kereszt templomába Henrik egy superintendenst és négy diáconust (káplányokat) a Boldog Asszony templomába egy Pásztort egy diáconussal, s ugyan annyit helyeztet el az ó-drezdai templomba? Mindezek mutatják, hogy a német protestantizálás gőzerővel haladott előre; mi azonban, tekintve az azt létesítő indokokat és eszközöket, igenis természetesnek fog tetszeni; ott volt ugyanis első sorban a katolikus egyházi birtokoknak ingere, azután pedig a protestantizmus alapítóinak Luthernek és Melanchtonnak a hatalmasok irányábani elnéző magaviselete, melynek folytán még a két feleségnek együttes birtoklását is megengedhetőnek tartották, mint ezt a Hasziai tartománygrófnak esete mutatja, aki első törvényes neje, a boldogult György herczegnek leánya mellé, még ennek életében, Luthernek beleegyezése folytán valami Sala Margit nevű hölgyet is nőül vett magának. Henriknek rövid ideig tartó uralkodása alatt 1540 Drezdát iszonyu pestis pusztította, úgy hogy a többi közt a Scheffel utczában egy élő lélek sem maradt, melyet azután állítólag azért, hogy a nyavalya fészket elfojtsák, mind a két oldalról befalaztattak. Figyelemet érdemel Henriknek egy rendelete, melyben az

egész negyven napi böjt alatt a husárlást eltiltotta, miuek okául, nehogy katolikus érzelemről vádoltassék, az uralkodó drágaságot nyilatkoztatta ki. Beteges volta miatt 1541 Augustus 7-én a kormányzást fiára Móriczra ruházta, mire aztán Augustus 18-án ő maga is az örökkévalóságba átköltözött. Kortársai mindenki irányában feltünőleg nyájas és lekötelező magaviselete miatt Jámbor (der Fromme) czímmel tisztelték meg; mi azonban nem gátolta, hogy Drezdában egy Anabaptistát állítólagos eretneksége miatt elevenen meg ne égettessen. Valóban furcsa felfogás: a katolikus egyháztól való elszakadás nem volt bűn, hanem a lutheránus dogmák tagadása minden esetre máglyát érdemlett!

Móricznak első megrovást érdemlő tette volt, hogy a választó fejedelmi méltóságot nagybátyjától, János Frigyes-től, természetesen a császár hozzájárulásával — magának ragadta el; mire Sleyden akkori író megjegyzi: „Mauritii factum omnes admodum reprobant, quod illi, quem loco Patris colere debebat, qui fortunarum ipsius prope omnium solus auctor erat, tam indignam referret gratiam.“ „Mindenkinek kárhozzatja, ugymond, Móricz tettét, hogy második atyja irányában ily hálátlanul viselte magát“. És mégis találkoztak protestans írók, akik Móriczot még ezért dicsérendőnek vélték! Móricznak másik közigazgatási cselekedete volt: hogy az elkobzott katolikus egyházi birtokokat három évre bérbe adta, bizonyosan azért, hogy valódi értékükről legalább megközelítő fogalmat kapjon; továbbá a pénzlábat is akkép rendezte, hogy ez a talléros számítással megegyez-zék. Az ugynevezett Türkensteuert, vagyis a török háborura szedendő pénzsegély számára Weissenfelsben, Lipcsében és Weissenseeben nagy pénzszekrényeket állított fel, melyeknek tíz kulcsait tíz külön személyek őrzésére bizta. Midőn közte és ipa, a hesseni tartománygróf között könnyen véres összeütközéssé fajulható egyenetlenség keletkezett, Luthernek egy intő levelére mind a ketten kiegyeztek. A meiszeni székes templomból százötvenezer forint értékű drágaságokat elkobozott, mely tettét a lutheránus írók különös érdemül róják fel neki s 1529, mint önkénytes részt vett a török elleni hadban Pest városa alatt, hol a haláltól egy

hü szolgálja mentette meg. Mily ellentétekből volt egyéni jelleme összetákozva, mutatja azon körülmény is, hogy a lutheranismusnak fő szóvivőjét, a smalkaldi szövetséget elhagyva, ugyanez ellen a császár fegyveresei közé lépett és mégis ő volt az, aki a protestantismusnak Németországban önálló hatalomra való felvergődését kieszköző püssai egyezséget kierőszakolta. Drezda városa a reformáció következtében igazán tetemes vagyonnal gyarapodott, a mennyiben 1541 a ferencziek, 1542 az ágostonosok, és 1544 a sok oltárok-nak fekvő birtokait magának eltulajdonította; sőt egy drezdai háznak árát is, melyet az eladó utolsó pírmai Prior a meissenzi püspöknél letéteményezett, ugyan ettől erőszakkal elragadták.

1543 néhány ágostonosnak harmincz forintnyi nyugdíj határoz adadni, anélkül hogy az okiratból kilehetne venni, ha vajjon eltértek-e, vagy pedig katolikusok maradtak? „Wir bekennen, ugymond, dass wir unsern lieben getreuen Augustinern: Lucas Meter, Andreas Stopkuchen, Erasmus Gross, Marcus Mirisch, Peter Schrott, Erasmus Helt, Johanu Senteger und Simon Berger, welche etwa zu Dresden Ordenspersonen gewest, über unsere vorige vorschreibung, so wir Ihnen eine jährliche Pension zur Abfertigung haben zustellen lassen, aus besonderen Gnaden befehlen unsern Cammermeister ihnen drey gute Schok jährlich auf Ihr Lebelang zur Erkaufung des Brennholzes zuzustellen.“ Még 1456 valami Rozinger és utánua Feder von Heyn nevű Priorok fordulnak elő, míg végre valami Peter Schrott nevű Prior nevével a szerzet tökéletesen elenyészik.

Drezda városának szépitésére és megerősítésére Mórítz sokat fordított; nevezetesen a György herczeg által hevenyészett falaknak lerontása és árkaiknak betöltése után a várost küljebb nyujtotta, sőt, hogy az erődítési falakkal küljebb mehessen, magának az Elba hidjának is öt oszlopát betömte; és az ekép nyert üres helyeken új utcákat huza-tott, melyek közt a Mórítz Strassenek elnevezett, mai napig is a legpompásabbak közé tartozik. A legnagyobb részt János Frigyes nagybátyja ellen viselt smalkaldi hadjáratokban 1547 April 6-án Drezda városa is ostrom alá került, mely alka-

lommal, hogy az óriási oldalról előnyomuló ellenségnek a vizen való átkelést megnehezítsék, nem csak a hidnak egy részét lerontották, ha em az újvárosnak lövonalba eső házait is felgyújtották. Az ekkor kiadott parancsok közt e következő is előfordul: Es sollen zweue von Adel, und zweue Burgere in eigner person alle Wachen beschleichen und besichtigen vormitag und nachmitag, vor mitternacht, und nachmitternacht, damit rechte wache gehalten. Es sollen auch zweue von Adel, und zweue Burgere bey zu, und aufschliessen der Stadthore seyn, und soll bei der Nacht ohne Ihr Beyseyn niemand ein, oder ausgelassen werden.“

Minthogy addig a külön városrészeknek: mind Neustadt, Neudorf, Popicz és Fischersdorfnak saját elszigetelt tanácskozási és igazgatási rendszere, a közös kormánynak sok zavart és bonyodalmat okozott, Móricz herczeg 1550 egy leiratban valamennyi részt összeforrasztotta, egy közös tanács és igazgatás alá helyezvén azt „ut sit, mind az okirat mondja: idem jus, idem sigillum, et idem Senatus“, azokat pedig, akik e rendeletnek ellenszegülni merészkedtek, a schweiniczi toronyban két hétre elzáratta. „Wolf Fischer, und der Stadtschreiber sind gen Torgau gefahren, um den Fürsten zu Sinnesänderung zu bringen aber seine churfürstliche Gnaden hat sie solches ungehorsams wegen gefänglich einziehen, und in den Thurm zu Schweinitz werfen lassen, wo sie bis sieben wochen gefänglich gelegen.“ Ugyanezen alkalommal Móricz átengedte a városnak kétszáz és ötven forinti évenkénti bérért a katolikusoktól elkobzott terjedelmes leubniczi uradalmat, mint szinte a vilsdruffi kapu előtt fekvő Poppicz és Fischersdorf nevű falukat (ma már Drezdának külvárosait); végre a város közvetlen közelében lévő pagonyt nagyobb kilátás végett kivágatta. Mily kimélettel viseltettek a zsidók iránt ez időtájt, mutatja a tanács által egy, az ugynevezett Judenhaus szomszédságában házat építeni kívánó polgárnak adott tagadó felelete, mert mondja a válasz, dadurh würde das Judenhaus finster, und die Juden aus Böhmen, so zu Jahrmärkten herkämmen, würden zum Schaden der Stadt ausbleiben.“ 1550 Móricz Drezdának védelmére Mitweyda várostól kétszáz, Freybergtől pedig ezernégyszáz embert kért,

mely városok magukat, minden emberre havonkint öt forintot számítva, készpénz fizetéssel megváltottak. Ezen évben bizta meg a császár Móriczot a makacskodó Magdeburgnak elfoglalásával, mit ő szokott két színüskedésével olyképen hajtott végre, hogy azt későbben a császár elleni fegyverfogásra ügyesen felhasználta. Ez évben a városnak nagyobbitására a kereszt kaputól egész az Elba kapuig elterülő bástyákat elhordatta s helyüket új házsorokkal beépítette, mely munkánál a fogatos-gazdák öt szekér, a szegényebbek pedig ugyan annyi gyalog napszámot tartoztak szolgálni. Mily röviden bántak el ez időben a bűnügyi vádlottakkal, mutatja egy zsidógyilkos esete, akit azonnal, a mint megfogták, minden halasztás nélkül az akkori szokás szerint négy részre felkonczoltak.

1552 a katona elszállásolás tekintetében, a többek közt ezeket írja: „Wir wünschen unsere Stadt Dresden mit Knechten keineswegs zu belegen; sollte aber es die äuserste Noth anfordern, so wollen Wir, dass die Quartirmeister mit Rathe des Bürgermeisters, und Raths dies thun sollen, und das Kirchen, und Schuldiener, desgleichen Rürgermeister, alle Rathspersonen, Stadschreiber, wie auch Wittwen und Waisen davon befreyt bleiben. — — Es sollen auch die Knechte die ungebührliche und erschreckliche Gotteslästerung nachlassen, sich in Häusern gegen ihre Wirthen, und den seinen züchtig halten, und ihre Schuld pünktlich bezahlen. — — Wir thun auch unsern Obersten hiemit ernstlich befehlen, dass er die Knechte von Plünderung abhalte, und die Uibertretter ernstlich am Leibe bestrafe.“

Különös, hogy ezen emberek még akkor is, midőn már a katholika Egyháztól megváltak, a katolikus vallási ruhaszereket és oruatusokat használták; legalább erre mutat Móricznak 1552 a drezdai polgármesterhez intézett következő parancsa: „dass er der Gemeinde zu Erhmannsdorf ein entberliches Messgewand aus den kirchenornate ablassen solle.“ Nem kevésbé figyelemre méltó az 1553 kiadott, étkezéseket szabályzó rendelet: „Wenzeslaus Neumans Erben, ugymond a jelzett, bitten dass Sie auf ihrer Schwester Hochzeit etliche Tische mehr setzen durften. Weil sie also Lust haben über-

messige Kosten zu treiben, so thun wir Ihnen nicht nur erlauben, sondern sogar auch befehlen, dass sie über die gewohnte Anzahl, noch fünfzehn Tische mehr aufrichten mit der Verwahrung, dass sie von jeden überzähligen Tische zweuer Gulden zur Straff in Gottes Kasten erlegen sollen.“ Hasonló parancsot menesztett a nemesekhez, amidőn a pestis nagyban dühöngött „das sich Jeder seiner adeligen Würde erinnere, und der Nahrung, so vor Alters Bürger gebraucht, enthalte.“ Vagyis magyarul: hogy a polgárok által régenten gyakorlott mértékletlen evés, ivástól óvakodjanak. — Feltűnő egy elkobzott oltáralapítványra vonatkozó pörben hozott ítélete. Ugyanis az alapító azon határozottan kifejezett indokra hivatkozva, hogy a kérdéses oltáralapítvány csak egyedül és kizárólag katolikus isteni tisztelettartásra volt szánva, most kéri és követeli, hogy a jelzett birtok neki, mint jogos tulajdonosának visszaadassék, miután az alapítónak szándéka többé nem csak nem teljesítettik, hanem ezen szándékával homlok egyenest ellenkezőleg a pesterviczi lutheránus Predikátor élvezi azt; Móricz azonban mit sem adván ezen teljesen igazságos kérésre, a folyamatot egyszerűen elutasította.

1553. az őt meglátogató V. Károly császár tiszteletére a különféle látványos mulatságokon kívül még egy hevenyészett várostromlást is végbevitetett; végre ugyanazon évben július 9-én a sievershausi csatában egy hátulról reá lött ezüst golyó halálát okozta életének harminczkettedik évében; kortársai közül halálát többen Isten büntetésének tulajdoníták, mivel hogy nagybátyját, János Frigyes herceget mindenétől galádul megfosztotta. Egyébiránt, hogy a gyengédség nem tartozott szívének érzelmei közé, mutatja azon körülmény is: hogy egy szarvast a hátára kötözött orrvadászszal kutyái által addig üzette, míg mind a ketten nyomorultul el nem vesztek. De mindenekfölött a katolikus hit elleni gyűlöletben tüntette ki magát legjobban; és azért a császár által megajánlott Interimnek is érvényét minden erejéből iparkodott meggátolni; emellett pedig katolikus alattvalóit igazán barbár módon üldözte; így a többi közt egy drezdai asszonyt azért, hogy gyónását és

áldozását katolikus pap előtt végezte, minden irgalom nélkül nem csak a városból, hanem országából is kiveretett; szóval mint aféle ujdonsült lutheránus a legrajongóbb hévvel nyult minden eszköz után, amelyről feltehetette, hogy a „pá p i s t a b a b o n á t“, mint ő mondá, országában gyökerestől kiirthatja. Azon intolerantia, amelylyel a protestáns írók a katolikusokat vádolják, árnyéka sem lehet azon féktelen dühnek, melylyel ezek a katolika vallást megtámadták, s csakis ez által sikerült nekik aránylag rövid idő alatt a birodalomnak legnagyobb részét decatholizálni. És mai nap talán jobban viselik magukat?

Ágost választó fejedelem 1553—1586.

Ágost egyike volt a legtevékenyebb, s egyszersmind legkülönbözőbb fejedelmeknek, mert alig volt tárgy, amelyre figyelmét kinem terjesztette volna. A törvénykezésben, igazságszolgáltatásban, fegyelmi szabályokban, ipar- és művészetben, hadügy- és közgazdaság ágaiban, szóval mindenütt és mindenben a legüdvösebb javításokat hozta létre; különösen az utolsóra nézve rajta volt, hogy pusztá és elhagyott telkek czélszerű mivélés végett örökös bérbe adassanak, ott pedig, ahol rengeteg erdők, vagy haszonvehetlen mocsárok a földmivélésnek utjában voltak, czélszerű erdőirtás; és sokszor költséges mocsárlecsapolás által iparkodott a mivélhető földnek mennyiségét szaporítani. Mi több: még a szőlővenyige ültetését is sürgette, jóllehet éghajlata még ma sem igen kedvező a bortermelésre; hanem, amire kiváló gondját fordította, az a gyümölcsfenyésztés volt, és hogy ezt nagyban gyakoroltathassa, szigoruan meghagyta, hogy minden házaspár összekelését egy pár gyümölcsfa elültetésével megörökítse, minek aztán az lett a következése, hogy a gyümölcsfenyésztés Szászországban ma is a legnagyobb virágzásnak örvend. Nem kevésbé iparkodott népét a takarékosághoz szoktani, és azért, hogy a menyekzőknél és más hasonló alkalmakkor szokásban volt fényüzési költségeket megakadályozza, még a feltehető asztalok és étkek számát is meghatározta, szigoru birságot szabván ki mindazokra, akik ren-

delete ellen cselekednének; amiből ismét az következett: hogy a szász nép mai napig is Európa legfrugálisabb emberei közé tartozik; legalább a magyarnál mindenesetre mértékletesebb, akiről iszonyodva szokta mondani: „die Ungarn fressen Alles auf“. Hogy pedig nagyra törő terveit ki is vihesse, mindenkor a legalkalmasabb embereket választotta ki, szavajárása levén: hogy nem az embernek hivatalt, hanem a hivatalnak embert kell keresni; nevezetesen az iparág előmozdítására Olaszországból hozatott ügyes munkásokat, mi által elérte, hogy 1572 már hintókat, vagyis lógóskocsikat (akkoriban a legnagyobb ritkaságot) tudott előmutatni, melyekből kettőt ipának, a dán királynak is felküldött. Hogy bölcsesége általán véve mindenütt méltánylásra és elismerésre talált, kitetszik azon körülményből is, hogy tanácsát és véleményét előforduló alkalmakban a többi uralkodók is kikérték: „Arbiter, moderator et conciliator rerum Imperii“ volt ő, mondja róla Thuanus. „A birodalmi ügyekben, ugymond, nem csak tanácsadó, hanem mérseklő és kibékítő szerepet is játszott“.

Ágost választó fejedelem harminczhárom évig tartó uralkodása alatt, népe atyjának nevét és czimét teljes joggal kiérdemlette. Mindjárt uralkodása elején az állami erdők pusztítását megakadályozandó, kiadta a rendeletet, hogy fát csak annak adjanak, aki egy fogatot és a város előtt egy marha-akolt birtokol; ezen felül névszerint és számaránylag határozott ölmennyiségben kijelölte, hogy mennyit kellésék adni a városi tanácsnak, a Jakab és Materni kórházaknak, a Bertalan menháznak, egy-egy nemesnek, péknek, vendéglősnek s. a. t. Az 1554. évi husvétkor tartott rendi-gyűlésen ezek oly engedelmeseknek mutatkoztak, hogy nyolcz nap alatt a fejedelemnek minden kívánságát megszavazták, s a gyűlést belehetett fejezni. Ágostnak egyik szenvedélye volt fekvő birtokokat, s ezek közt leginkább mivelhető földeket összevenni, erre a végre a városnak délnyugati oldalán fekvő Osztra nevű meglehetősen terjedelmű pusztát az egyes birtokosoktól összevásárolta, kiknek részint készpénzt, részint pedig más földeket adott cserébe. Ugyanezen év október havában az új lövészház beiktatásakor, nagyszerű és ma is

divatban lévő madárlövéseket tartatott, mely alkalommal egy, tiz öl magasságu árboczfának tetejére erősített, s veresre festett kitárt szárnyu bádogsas szolgált czélul a nyil-lövőknek.

1556. az országban szétszórt pénzverdéket Drezdában összepontosította, s ugyan ekkor az első mücsarnokot is megalapította. Ezen időben néhány idevetődött varázsló cigányt az Elba hidjáról a folyóba dobatott. 1557. Február 8-ki farsangon, nagyobb biztonság kedvéért a városi kapu-őrsegeket megkettőztette, ezenkívül pedig a polgároknak meghagyta, hogy házaik előtt egész éjjen át kátrányos fákllyákkal világítsanak; s minthogy a toronyban álló tüzi őr olykor vak lármát is csapott, ennek szigoruan meghagyta, hogy a tüzi jelzést csak akkor tegye, a midőn az égés kétségtelelenül kivehető; ugyan ekkor a kápolnákból elkobzott ezüst kelyheket és szentségmutatókat, latját tizenhárom garasávala Schneebergi olvasztóknak eladta. 1558. egyik iskola tanító beiktatásánál megparancsolta, hogy ennek jelkép gyanánt botot és vesszőt (baculum et virgam) adjanak kezébe, ezzel akarván a növendékeknek értésükre adni, hogy mit várhatnak, ha tanítójuknak kellőkép nem engedelmesskednek. Ezen évben valami Hans Kannewurf nevü embert házasságtörés vétke miatt a nyilvános téren lefejeztetett. Ugyanezen évben a királyi kastély tágas udvarában vadállatokra, nevezetesen az oda szállított orosz lányokra kéjvadászatot tartatott. 1559 a városnak egyenetlen utczáit kiegyenesítette, a Kaczbach pataknak pedig bizonyos pontjain oly nemü mélyedéseket ásatott, hogy tüzvész alkalmával a vizet könnyü szerrel ki lehessen merni. A kő ezen időben oly ritka volt a városban, hogy mindazoknak, akik a város erdejéből egy kocsi fát vettek, kötelességül tétetett egy szekér követ a városba ingyen beszállítani. Ugyanezen évben a Császár Szászország részére a „Jus de non appellando“ jogot ujra megerősítette, melynél fogva a szász királyi ítéletekről a császári törvényszékekhez való fellebezés meg lett szüntetve. 1560 egy uj kórház építésére tizezer forintot ajándékozott. 1561 Január havában jöttek össze a német protestans fejedelmek Naumburgban, ahol is hosszadalmas vitatkozás után

február hóban az augsburgi confessiót közösen aláírták. Ezen gyűlésen történt, hogy a római Pápának egy levelét, mert a czim kívül „Dilecto Filio“-ra szóllott, felbontatlanul félre tették. mert, ugymondák: ők nem akarnak a Pápának (inkább Luthernek) „kedves gyermekei“ lenni.

A lutheránusoknak sikerült egy zsidót fogni, aki január 14-én a szt. kereszt templomában egy emelkedtebb állványra helyezett és langyos vízzel megtöltött kádban kétszeri bemártás (per immersionem) által a hívők sorába felavattatott. Ugyan ekkor a káplányi szolgálatot teljesítő négy diákonus számát egy ötödikkal megtoldották, mely diákonusi rendszer mai napig is fentáll. Hogy az orvosi tudománynak egyik ágát ez időben még a bűbájosság képezte, kitetszik azon körülményből, hogy a fejedelemnek beteges anyját gyógyító Carricler nevű orvos eljárásában az égi constellációkat vette zsinórmértékül. A közerkölcsiségre nézve jellemző azon ítélet, melynél fogva egy Szodomita vargát halállal büntettek meg, mert mondja az ítéletet: „misit membrum virile in os mulieris.“ Junius 15-én egy halálra ítélt Ehrlich nevű sikkasztó hivatalnoknak a Pomerániai herczeg közbenjárására a fejedelem megkegyelmezett, de azon feltétel alatt, hogy: „an dem neuen Galgen Ehrlich's namen und Wappen in einem Stein eingemauert werden sollen.“ Azaz: hogy a bűnösnek nevét és czimereit egy kőbe vésvé, az akasztófán megörökítsék.

A katolikus templomokból elkobzott szereket és drágaságokat a városi tanács 1562 következőkép osztotta ki: „Perlen (drága köveket) zum Schützenkranze; etliche Kaseln (Casulákat) in die neue Pfarre zu Bernswalde, und in die Kirche zu Königstein; drey Caseln zum Leichentuch in Bartholomei Spital; eine reiche Casel zu Mänteln für Knaben; andere Caseln zu Leichentuch für die Gemeinde auf der Rampschen Gasse.“ 1563 a római király látogatásakor ezer háromszáz lóra istállókat rendeltek, ezen kívül megparancsolták: „dass die Gassen, und Häuser sauber gekehrt; bey Nacht auf allen Gassen und Ecken feuerpfannen aufgestellt, und vor jedem Hause eine Fackel gehalten werde.“ Ugyanezen évben egy Hoffman nevű predikátort a városból

kikergettek, mert a szószékről a fejedelemnek vadászati szenvedélyéről illedelmetlenül nyilatkozott. 1564 Miksa király Ferdinánd főherczeggel január negyedikétől egész tizennegyedikéig Drezdában mulatott, mely alkalommal az udvarnál naponkint háromszáz harmincznégy asztalt terítettek. 1566 a török háboru alkalmával a déli harangozást újra behozták, ezenkívül a templomokban megfelelő imák rendeltettek. Ugyanekkor a fejedelem bérbe adta a Jakab kórház e'otti halastavat, melynek medrére mai nap az „Am See“ nevű szép utca emlékeztet.

Az 1568. évben uralkodó pestis alkalmával a többi óvószabályok közt kivülről a városba való bemenetel tiz tallér büntetés alatt megtiltatott; ezenkívül levegő tisztítás végett a Katzbach patak vizét a városnak több utczáin keresztül kasul vezették; s végre a háziuraknak meghagyatott, hogy házaiknál árnyékszékeket állítanak fel, különben házaik bezárandók lesznek. A pékeknek ismételve köteleségül tétetett, hogy teljes sulyu süteményeket áruljanak, különben a törvényesnél csekélyebb sulyu kenyerek a szegények közt lesznek ingyen kiosztandék. Ezen alkalommal az élelmi czikkek ára is meghatározatott: tizenhat tojás, vagyis, mind a drezdaiak nevezik, egy mandel tojás ára egy garasra. szabotott; egy font irós vaj hasonlókép egy garasra; egy font szalonna husz fillérre; egy tyuk két garasra; egy kappan három garasra; egy lud szinte annyi; egy pár galamb tiz fillérre; tizenhat darab apró madár tizenyolcz fillérre; egy fontos csuka két garasra; egy font gyertya szinte két garasra. A kőmivesek és ácsok napibére nyáron három garas és hat fillérre; télen három garasra szabotott; a segéd napszámosoké két garas, és illetőleg két garas tizenyolcz fillér volt.

A hadügy tekintetében is több rendbeli intézkedéseket hozott; állandó seregek ugyan, az országos jövedelem csekélyisége miatt nem voltak, hanem előforduló esetekben felfogadták a mindig néhány ezer emberrel rendelkező és pénzért egyiknek és másoknak is készen szolgáló hadvezéreket; de minthogy ezeknek zsoldos katonáik béke idejében is iszonyu sok garázdaságokat követtek el, 1570. egy

birodalmi lovas- és gyalogcsapatnak felállítását hozták javaslatba, amelyekben az elsőeknek havi zsoldja tizenkettő, az utolsóké pedig négy forint lett volna. A parasztoknak, kik árulás végett fát vittek be a városba, meghagyták, hogy minden szekértől egy-egy hasábot, „nicht gross, und nicht klein“, mondja a rendelet, a kapu őrségének átadjanak. A vendéglősök kötelezve lettek megérkezett vendégeiket a hatóságnál bejelenteni; egyszersmind egy éji biztost és hat éji őrt rendeltek, kiknek kötelességül tétetett a garázdálkodókat rendre utasítani, a kicsapongó siposoknak és hegedűsöknek pedig játszó szereiket összezuzni.

1571. Drezdában összegyülekezett theologok és superintendensek „Consensus Dresdensis“ név alatt egy nyilatkozványt irtak alá, melyben a vitás kérdéseket: „de Ascensione Christi; de dextera Dei; és de coena Domini“ megoldották ugyan, de oly calvinisticus szellemben, hogy emiatt több predikátort elcsaptak, néhányan pedig közülök életökkel is lakoltak. Ezen chrypto-kálvinistáknak nevezett vallásforrasztók közt fő helyet foglaltak magának a fejedelemnek udvari emberei, nevezetesen: Schulcz, a fejedelemnek gyónató atyja; azután dr. Penczer, ugyanannak házi orvosa, és végre dr. Krakau az ő titkos tanácsosa. Végre azonban mégis az orthodox lutheránusok lettek a győztesek; amennyiben egy torgauai összejövetel alkalmával az Urvacsorája kérdését egészen katolikus értelemben oldották meg, hanem aztán fel is használták hatalmukat a kálvinistáknak tüzzelvassal való üldözésére; az emberhussal élő Cannibálok kevésbbé kegyetlenek, mint voltak a lutheránusok az ő kálvinista áldozataik irányában; száműzetés és jószágvesztés még a csekélyebb büntetések közé tartoztak; általában a pereknek rendes vége vagy örökös fogság, vagy pedig a halál volt; a fő Coriphaeusok: Schulcz, Penczer és dr. Stössel a tömlöczben haltak meg. Maga Ágost fejedelem annyira szerelmes volt a lutheránus vallásba, hogy Gresser udvari predikátornak az urvacsorájáról tartott beszédjét írásban kérte ki magának; és különben is az isteni tiszteletnek utczai háborgatása ellen vásár- és ünnepnapokon a templomok táját lánczokkal záratta el, minek nyomát még ma is a Sophia-

templom ajtaja előtt függő s „langsam fahren“ felírást magán hordó táblán feltalálhatni.

1575. Miksa császár négy idősb fiával és két főherczegnővel april 1-től egész 15-ig Drezdában mulatott, s míg ő egyrészt Ágosttól Rudolf főherczeg részére a római királyságot igyekezett kieszközölni, más oldalról Ágost minden ékesszólási tehetségét arra használta fel, hogy a cseh hűbéri ügyben magának a császártól bizonyos engedményeket kicsikarjon. Ugyanekkor tiltotta ki Ágost Drezdából mindazokat, kik semmi bizonyos és megengedett kenyérkeresettel nem bírtak, tehát már ekkor is voltak proletárok. 1576. valami Haugwitz Péter nejének nővérével elkövetett incestus miatt nyilvánosan megvesszőztetett. Ezen év julius havában a bajor választó fejedelem Drezdába jött, hogy szent Bennó püspöknek ereklyéit kikérje magának, melyekről a lutheránus írók elménczkedve azt jegyezték fel: hogy 1497. óta megszűnt csodákat mivelni. Deczember 19-én a drezdai vadászmasternek a törvényszék előtt vissza kellett vonni mindazon rágalmakat, amelyekkel a fejedelmet illetve s büntetésül arra köteleztetett, hogy maga magát sajátkezüleg háromszor megpofozza. 1577. a lutheránus theologok ismételve egy új Concordiae formulát gyártottak ki, melyet a meiszeni kath. püspök is csupa udvariasságból aláírt. Ezen embernek békeszeretete mellett tanuskodik az is: hogy Ágost fejedellemmel mindig a legjobb egyetértésben, sőt benső barátságban élt; Salmuth pedig, az akkori udvari lutheránus predikátor kinyomtatott beszédjeit nekie dedicalta. Ugyanezen évben halt meg fogságban az egykori választó fejedelemnek, Móricznak leánya s a németalföldi orániai Vilmosnak anyja, kit férje csupa gyanuból magától elvert, atyja pedig élethossziglani fogságra kárhoztatott

1578. Ágost az iparosok munkáját ujjolag árszabás alá vetette, meghagyva nekik, hogy többé ne csigázzák mindig feljebb követeléseiket, mert míg az élelmi szerek drágák voltak, addig csak elnézte tulkapásaikat, de most, miután az olcsóság bekövetkezett, azt nem fogja tovább el-türni, és ha meg nem jobbitják magukat, czéheiket fogja szétozlatni. 1579. egy hajókormányost a pellengéren meg-

vesszőztettek azért, hogy kilencz bajóslegényt a hid oszlopához ütődött hajóban éktelen káromkodások közt, erőszakkal visszatartóztatott, míg ezek a hajóval együtt el nem sülyedtek.

Agostnak a vallásügyek iránti előszeretete mellett tanuskodik azon áldozatkészsége is, melylyel a fentebb említett Concordiae formulának létrehozására nyolczvan ezer tallért költött, s utána ennek főszerkesztőjéhez, dr. Andreehez sajátkezüleg írta: hogy az Istennek hálát ad, miszerint sikerült neki oly felvilágosodott theologokra szert tenni, akik két főkérdést: az eredendő bünt és a szabad akaratot oly kielégítőleg megoldották?! Ő maga már előhaladott korában a zsidó nyelv tanulásához fogott, hogy a bibliát eredeti kiadásában olvashassa. Hogy Ágost még sem akart a katolikus tanokkal teljesen szakítani, mutatja azon eset is: hogy kedvencz predikátorát, Andreét, aki a reformálásban a kellő mértéken túl ment, nemcsak személyétől távolította el, hanem magából a városból is egy-egy lovasszekéren kitakarította. Ő volt az, aki Drezdában a hétköznapi délutáni (természetesen lutheránus) litaniákat és predikációkat behozta, és egy kálvinista biblia helyett, melyet Schulcz predikátor az udvari kápolnába becsempészett, lutheránus bibliát rendelt alkalmaztatni; hanem arra még sem birta magát reászánni, hogy Gergely pápa által behozott javított naptárt elfogadta volna, sőt utódjai is még egész egy századig a régi Julianus-féle kalendáriumhoz ragaszkodtak. Hogy Ágost jó gazda is volt, kimutatta az által, hogy az Osztra nevű majorságában termelt komlóból képes volt négy ezer mérőt (Scheffel) mérőjét hét garasával áruba bocsátani.

Ezen időben kezdett a meiszeni püspök Haugwitz János püspökségének átadása végett a fejedelemmel alkudozni, mit megtudván a császár, ne hogy ezen ügyködés folytán a felső lauziczi katolikus egyház valamely hátrányt szenvedjen, a budissini prépostot kellő utasítással ellátva, meghagyva neki, hogy ott egy protestans consistorium alakítását erejének és tehetségének minden felhasználásával akadályozza meg. 1583. egy rögtön kiadott parancs folytán va-

lamennyi drezdai polgárház hatóságilag megvizsgáltatott, és a melyekben foglalkozás nélküli csavargókat találtak, a gazdák megbírságolása után, a csavargókat, számra mint egy ötszázat kitolonczoztatták, 1584. a braunschweig-wolfebütteli hercegnek fia az idő szerint halberstadti püspök eljegyezte magának Dorothea szász hercegnőt, hanem arról hallgat az idevonatkozó okmány, hogy vajjon a püspök megmaradt-e azután is halberstadti püspöknek. Az említett eljegyzés alkalmával rendezett látványos mulatságok között hat medvének egymásközi viaskodása is előfordul. 1585 dühöngő pestisnek ezer kétszáz és kilencz ember esett áldozatul, ezek közt Ágostnak vallásbuzgó neje is Anna, aki érezvén halálának elközeledtét saját szerkesztésű imákat mondatott el magáért a templomokban. Ezen alkalommal Ágost a közinség enyhítésére saját költségén százezer forintba került kórházat emeltetett. A boldogult hercegnőnek gazdaasszonyi minőségére vonatkozólag írják az akkori krónikások, hogy a vajat maga mosta és szűrte, és más szolgálai munkákat is sajátkezüleg végzett. Érdekes az indokolás, melylyel a pálinka árulását korlátozni kívánta: „Vor alters, ugymond, waren nur zwei Brandtweinschenken, jetzt säuft ihn sogar das Gesinde“, a mely szavakból azt kell következtetni, hogy régenten csak az urak itták a pálinkát, míg az ő idejében már a csöcselék is itta. Hanem daczára egyéni felvilágosodottságának, a korához tapadt babonás nézetekből még sem birt kibontakozni, mert alatta is nyakastak és égettek meg elevenen szegény asszonyokat csupán csak azért, hogy boszorkányok voltak. Őt magát a halál 1586. február tizenegyedikén érte; népe nem csak jó kormányzót, hanem valóságos atyját vesztette és siratta meg benne. Hogy kitünőleg jól gazdálkodott, azt megmutatta azáltal, hogy daczára az általa létrehozott sok építményeknek és alapítványoknak, halála után a kincstárban még tizenkét milliót hagyott vissza készpénzben. Duszgazdagságát sokan alchymicus operációinak tulajdonítják; s az igaz, hogy mindig aranycsinálókkal dolgozott, de ha ezen mesterség valóságban oly bő forrása lett volna, úgy hiszem hogy ma is találkozhatnának adeptusai, minthogy pedig már

régen kiment a divatból, szükségkép azt kell következtetni, hogy az bizony akkor sem igen sokat gyümölcsözött. Alchymicus munkálkodásaiban leghiresebb segédei Beuther és Schirmer voltak, kik közül az utolsó munkálkodása közben öngyilkossá lett.

I. Keresztély 1586—1592.

Első Keresztély jó szívü, de gyenge jellemü ember volt, aki bizonyos szenvedélyeinek kelletinél is többet áldozott. Különösen szerelmes volt a lovakba, úgy, hogy számukra a városon kívül ólakat emeltetett, melyek azon időben a pompa netovábbjának tekintettek; hasonló fényüzéssel építette fel a pírnaí kaput, melynek tetejére saját személyét képező lovag szobrát állította; az Elbe partján pedig egy, kilenczvennyolcz ezer forintba került bástyát emeltetett; és hogy nagyobb pompát fejezzen ki, testőreinek számát karabinieri nevezet alatt ötven fővel megszaporitotta. Az eső-viznek levezetésére Drezdában az első földalatti csatornát Neuegassentól kezdve egész az Elbeig ő építette, a többi utcák még az ő ideje után is sokáig vízvezetékek nélkül maradtak. A kalvinizmusnak ő is, mind elődje, heves ellensége volt, s azért Mirusz udvari predikátorát, mint gyanus kalvinistát Königstein várába záratta; Klinschke Albertet pedig öt évre Magyarországra számüzte, hogy ott a törökök elleni háboruban rója le bűneit. Azonban minde mellett semmit sem gyűlölt annyira, mint a vallásos vitakozásokat, s azért mig ezeket egy részről szigoruan megtiltotta, más részről a predikátoroknak kész prédikációkat adatott át, a melyektől ezeknek egy hajszálnyira sem volt szabad eltérni. „In praesentia, ugymond a krónika, Senatus et ministerii praelectum fuit mandatum illustrissimi principis Christiani de instituendis, formandisque concionibus.“ Ugyanezen célból minden theologiai munkát előleges censura alá vettetett, mielőtt azt kinyomatni engedte volna. 1590 egy öngyilkos sikkasztó hivatalnokot a hóhér által az akasztófa alá temtetett; — avárosnak meghagyta, hogy a háborus idők miatt kilenczezer mérő gabonát folytonos

készletben tartsanak. A várost rendőri tekintetből négy, körülbelül egyenlő kerületre osztotta fel, melyek mindegyike mint egy százkilenczvenöt házat, összesen tehát hétszáznyolczvanat foglalt magában. Ezen alkalommal a városban levő fogatok huszonkét kocsiból és ötvenhét lóból állottak. 1590. tizenkilencz hétig tartó szárazság következtében az Elbét több belyet át lehetett gázolni s nem csak sok barom lett a takarmányhiánynak áldozata, hanem az emberek is a malmok tétlensége miatt főzött gabonával éltek.

A vallási türelmetlenség a két felekezet között ezen időszakban a legmagasabb fokra hágott; a predikátorok már nem is oktattak többé, hanem csak gunyoló és piszkoló beszédeket tartottak, úgy, hogy a nép megunván őket hallgatni, lassan-lassan a templomok látogatásával is felhagyott; azonban nem csak egymásközt versenyeztek, hanem a katolikuskokat sem hagyták békében, sőt ezeket mind a ketten üldözőbe vették, úgy, hogy végre a császár is kénytelen volt beavatkozni, meghagyván a budissini dékánynak, hogy a katolikus ellenes gunyiratokat, a hol csak szerit teheti, iparkodják megsemmisíteni. A két felekezet közti gyölöltségnek legborzasztóbb példáját adta a nép akkor, a midőn valami Losius nevű kálvinistának holttemét a temetőbe vitel közben a koporsóból kirántotta, s darabokra szaggatta. Hasonló kölcsönös gyölöltséget árultak el a templomok ajtaira függesztett következő versek:

Calva cohors cessa, lapides, funesque paratos
Seu Princep vivat, seu moriatur, habes.

Azaz: kálvinista csoport huzd meg magad, mert akár él a fejedelem, akár meghal, kő és kötél mindig marad elég a számodra. Mily szélsőségekre volt képes ezen nép vetemedni, mutatja egy mészárosnak esete, aki attól való féltében, nehogy a kálvinizáló lutheránus predikátor, az utolsó által is megtartatni szokott keresztségbeni Exorcismust gyermekének megkeresztelésénél kihagyja, a keresztelésre maga is elment, de egyttal széles bárdját is elvitte, azon feltett szándékkal, hogy a predikátort, ha ez esetleg a jelzett Exorcismust mellőzni találja, bárdjával azonnal levágja. Különben az egymás ellen szórt szóbeli piszkolódások

is a legaljasabb kifejezéseikig vetemültek, Luther Mártonnak neve a kálvinisták szájában rendesen csak „n é m e t b a r o m,“ (deutsches Vieh) követőinek pedig „ü g y e t l e n s z a m á r“ volt; mely elnevezéseket persze a lutheránusok sokszorozva visszaadták a kálvinistáknak. Azonban, hogy mindezek daczára a külső illem megtartására sokat adtak, mutatja valami Hoyer Gáspár nevű embernek esete, akit azért: hogy fényes nappal női ruhába öltözködve merészelt az utcán fellebb alább járkálni, előbb a nyilvános téren megvesszőzték, azután pedig az országból kiűzték; egy gyermekgyilkos lányt pedig zsákba varrva, az Elbába fulasztották.

Az Elba folyón való hajózást Keresztély oly kizárólagos jogának tartotta, hogy arról még a Császárt is letiltani iparkodott; az elődje által gyakorlott alchymiára oly keveset adott, hogy Ágostnak hitese alchymista segédjét Schwerzert, mint felesleges kenyérevőt magától elbocsátotta, kit aztán Rudolf császár tárt karokkal fogadott. 1596 minden templomban pénzszedő perseleket állítottak fel a török háborúban megsebesült katonák felsegítésére; egyuttal pedig eltiltották a farsangi álarczos játékokat, nehogy azáltal az Isten haragját magukra vonják. Említést érdemel az ezen korban divatba jött számos kereszt komák alkalmazása, volt eset, hogy egy gyermeknek hatvan keresztatyja is volt; Keresztély herczeg rövid idő alatt kilenczven gyermeknél volt kénytelen komaságot vállalni; sőt egy jó módu polgár épen a sűrű komáskodás által jutott tönkre, minthogy ilyenkor nem csak a csecsemőt kellett megajándékozni, hanem a bába, orvos, pap, sekrestyés, a gyermekágyas asszony, és egyéb a kis gyermek körül megfordult személyek is hasonló adományokra számot tartottak. A boszorkány-égetéseket még ezen században is gyakorolták; az iparosoknál pedig, különösen a tanonczokkali negédeskedés nem ritkán barbár kicsapongássá fajult; így a többi közt az ujonnan beállított tanoncznak fejét zsákba szoritva, hátulját addig vesszőzték, még a vér egészen el nem borította, és ezen mulatságot beavatásnak nevezték! Nem kisebb kegyetlenséggel bántak a mesterek iskolai növendékeikkel, bot és vessző voltak a legkö-

zönségesebb fenyítő eszközök, és ezeket használhatta a tanító kénye kedve szerint anélkül, hogy bárki által is kérdőre vonathatott volna. Azonban a mily bárdolatlanok voltak tetteikben, oly udvariasak iparkodtak lenni akkor, amikor szóval vagy írással akartak valakivel közlekedni: „Wir begehren gnädiglich“, írta Katalin herczegné a drezdai tanácsnak, midőn tőle egy fogatot kért kölcsön, „dass Ihr Uns uff den nechsten Dienstag ein verdächtigen Wagen sambt vier Pferden, und einen Lehnklöpfer schicken wollet. Daran geschicht uns zu gnedigen Gefallen.

Datum Dresden, 25. April 1561.

II. Keresztély 1601.

A tizenhetedik századnak mindjárt első éve csattanós példát szolgáltat annak bebizonyítására, mily kevésbé méltányolták a lutheránusok az általuk felállított szabad vizsgálati elvet, mihelyt ezen jogot mások is igénybe akarták venni. Ugyanis Doctor Kellert, a megholt Keresztély fejedelemnek kedvencz titkos tanácsosát azért, hogy az említett szabadvizsgálati jognál fogva inkább a Kalvin, mint Luther nézeteit vélte elfogadhatóknak, amint ezt az ellene felhozott vádlevél kifejezi: „Weil er die christliche wohl vertirte Biblia Lutheri, und desselben catechizimum verfelschet“ tíz évi sanyaru fogság után Drezdában lefejeztették.

Második Keresztély alattvalóinak hódolatát 1601 szeptember 23-án fogadta, mely alkalommal tiszteletére e következő feliratu érmet verettek:

Talis erat facies tua dux Christiane secunde
Vestitusque, fidem cum Tibi Dresda daret.

II. Keresztély uralkodásának első évében Rudolf császárnak tizennyolcz nehéz ágyut küldött ajándékban, melyek egyikébe e következő szavak valának bevésve, „Deo et Imperatori suo Rudolpho d. d. d.“; mely tettevel úgy látszik, ismét helyre akarta hozni a bizodalmas viszonyt, mely atyja és a császár közt egy darab ideig felbomlott volt. Az orthodox lutheránus vallásnak nagyobb biztosítására a torgauai tartományi gyűlésen ünnepélyesen kijelentette, hogy senkit sem

fog bárminő hivatalra alkalmazni, ha csak előre a juramentum religionis (lutheránus esküt) le nem teszi, és esküvéssel nem fogadja, hogy a lutheránus vallásban fog élni és halni. (Mily kitünő lelkiismereti szabadság!) És ezen emberek merészlik a katolikusokat intolerantiával vádolni! 1602. Január 21-én Rudolf császár Keresztélynek viszonaajándéku három szép lovat, és öt török foglyot küldött Drezdába. Ugyanezen évben Keresztély egy vakmerő csaló által rászedett; aki azon ürügy alatt, hogy János György herceget a vízbe fuladástól megmentette, a neki jutalomul szánt husz tallért kikérte, és ki is kapta — jöllehet későbbben kiderült, hogy a megmentő egy másik ember volt, és az először jelentkezett csaló azon időben a víznek táját sem látta. Szeptember 2-án Hedvig dán hercegnő II. Keresztélynek arája ezer ötszáz lovas kíséretében Drezdába jött, s ugyanazon hó 13-án az egyházi esküvő köztük, torna és egyéb szokásos multságok kapcsolatában teljesedésbe ment. 1603 évben végbe vitt népszámlálásból kiderült, hogy a drezdai lakóság 14916 főre rug, tehát rövid idő alatt csaknem megkétszerezedett. 1605 Január 29-én végezték ki iszonyu kínzások közt azon két orgyilkost, akik a fejedelemre lőttek; ezen szerencsétlenek a kintadon felbujtóik gyanánt az anhalti herceg cancellárját, és egyik ezredését vádolták; kiknek a Keresztély által követelt kiadatását a herceg azon ürügy alatt, hogy fölöttük ő maga fog itélni, kereken megtagadta. Advent első vasárnapján a törökökkel megkötött béke következtében az addig szokásban volt templomi könyörgések megszüntettek. Minthogy a császári sereg maradékaiból mintegy harminczöt ezer főre rugó pandur és hajdu csapatok még mindig a vidéken barangoltak, 1608 April 21-én a fejedelem a drezdaiaknak szigoruan megparancsolta, hogy ne csak folytonosan felfegyverkezve legyenek, hanem házaikban egy évre való élelmi szerekkel is ellássák magukat. 1609 egy előkelő embert azért, hogy János György herceg nevében hamis leveleket irt, addig botozták, míg lelkét ki nem adta. Ugyanezen évben mártius 20-án határozatba ment, hogy a várórzására a polgárok maguk helyett fegyveres embereket fogadhassanak. Az iparágra vonatkozólag: ezen évben körülbelül ötezer

hordó zsirt főztek ki; kétszáz tizenhárom vég posztót, és hatezer ötszáz hatvannégy vég vásznót készítettek. II. Keresztély 1611. Junius 23-án meghülés következtében huszonnyolcz éves korában elhalálozott, nagy evőnek és ivónak híret hagyva maga után, mit az által érdemlett meg, hogy naponkint két nagy Amphora (korsó) bort fogyasztott el.

Első János György, kiról kortársai azt jegyezték fel, hogy mind a béke, mind a hadi ügyekben csak középtehetségű ember volt, alattvalóinak hódolatát 1611. September 9-én fogadta, mely alkalommal a császár követe Trautmansdorf tetemes ajándékok átadása mellett a fejedelemnek a császári ház iránti ragaszkodását továbbra is kikérte. Az erre következő évben, a császárnak halála után a birodalmi vicariusi czimet és hatáskört elfoglalta, melynek az Alberti ágban kilenczvenhárom év óta ő volt első képviselője. 1612. Torgauban tartott rendi gyűlésen, tekintve a szomszéd Csehországban, Lausiczban, Siléziában és magában az osztrák földön is mutatkozó forrongásokat, egy honvédelmi rendszert alapítottak meg, mely a későbbben Európaszerte létre jött állandó hadseregnek magvát és csiráját magába foglalta. A hajpor és keményítő készítését, valamint a pálinka főzését gabonából, keményen eltiltotta; azonban mig egy részt a veszélyesen terjedő fényűzés meggátlása végett kellőképp intézkedett, azalatt udvaroncainak mulat-ágára a drezdai ó-téren (Altmarkt) farkas, medve és vaddisznó vadászatokat rendezett. Egyébiránt jellemének minden gyengesége mellett, annyi önállósága mégis volt, hogy a protestansok egyletéhez, vagy amint ők maguk nevezték, „Evangelikus Unióhoz,“ sohasem csatlakozott; s ehelyet inkább a császárral való szövetségét tartotta fent, azonban jóllehet e szempontból Mátyás királynak különös kedvence volt, arra mégsem hagyta magát rábeszéltetni, hogy a választófejedelmi Congressusban személyesen részt vett volna.

1617. Julius 25-én Drezdába jöttek látogatóba Mátyás király Miksa testvérével, Ferdinand cseh királylyal és Elesel bibornokkal; Lobosicztól hajón jöttek fel; a kiszállás után a három fejedelem tiz grófnak, száztiz nemesnek és nyolczszáz lovas^h atonának kíséretében, valamennyi ágyu durrogása

közben a fejedelmi kastélyba vonult, estére kelve pedig a szárazon és vizen eszközölt nagyszerű kivilágításban győnyörködött. Mátyásnak czélja volt a fejedelem voksát a jövő császár választásnál Ferdinand részére előre biztosítani, miután ezt a többi protestans választófejedelmeknél, kik Ferdinandot, mint véleményök szerint tulbuzgó katolikust, épen nem akarták, nem remélte kieszközölhetni. Ugyanezen évben a nagy forróság és rendkívüli szárazság következtében beköszönt éhség és inség elhárítása végett, a fejedelem országszerte nyilvános könyörgéseket, és sanyaru bűnbánó napokat (Busstage) rendelt megtartatni. Hasonló Busstagokat Drezdában mai napság is évnegyedenként megtartják, és pedig oly szigoruan, hogy daczára hétköznapi minőségének, az nap, mint husvét napján nem csak a rendes kézi munka, hanem a kereskedés is tökéletesen szünetel. Ezen idő tájban fordult meg a fejedelemnél néhány cseh emissarius, ötöt a cseh koronával megkinálandó es jól'ehet, hogy szóval és szinre az elnem fogadás mellett nyilatkozott, titkon és alattomban mindent megtett, hogy a jelzett méltóságot elkaphassa azonban a cseh kálvinista és erősebb párt inkább a Pfalcsi herceget választotta; de minthogy a cseh zavarok már ekkor napról-napra veszélyesebb szint kezdte költeni, és helylyel közzel már véres összeütközésekke is fajultak, a fejedelem czélszerűnek találta nem csak a belső, hanem a külső városnak is helyőrségét tetemesen megszorítani. János György 1620 tizenöt-ezerre rugó hadával Bauczent a Császár részére elfoglalta, miért is ez neki a hadi költségek fejében, ezeknek törlesztéseig Lausziicot átengedte. Ezen embernél is a sors forogdosága a legfeltűnőbb módon mutatkozott; ugyanis a felhozott esetenél láttuk őt a császár javára és előnyére népet és pénzt feláldozni, azonban jönni fog idő, s pedig nem sokára, melyben őt tetőtől-talpig felfegyverkezve ugyanezen császár elleni legelkeseredett hadviselésben látni fogjuk. Azonban mig ő a harctéren borostyán koszorukat aratott, otthon a predikátorok közt új theologiai vitatkozások ismét felzavarták a köznyugalmat; a kérdés, a melyet ekkor fessegetni kezdtek, Krisztusnak emberisége körül forgott, amire aztán a fejedelem által kiküldött theologiai bizottság követ-

kező czimü munkájában felelt: „Solida, verboque Dei, et libro Coneordiae congrua decisio de vera descriptione et fundamento praesentiae Dei, einsque filii Jesu Christi.“ Már ha a feltett kérdésnek megfejtése is oly világos, mint a milyen világos a köuyvnek felhozott czime, akkor hiszem, hogy abból és az által senki sem lett okosabbá.

1629. Márczius 6-án hirdettetett ki a császári „Restitutionis Edictum“ melynek következtében a uémet birodalmi Dynasták kötelezve lettek mindazon katholikus egyházi javak visszaadására, a melyeket azok a Passau békekötés óta, ugyanezen békekötés világos határozatának ellenére elfoglaltak. Ezen Edictum a szász fejedelmet is igen érzékenyen sujtotta, mert az említett és jogellenesen elfoglalt két érsekség, tizenkét püspökség, és számtalan kolostori birtokok közt magának a szász fejedelemnek kezei közt is három, u. m. a meiszeni, naumburgi és merseburgi püspökségek voltak, ezenkívül Ágost szász herczegnek kilásba helyeztetett a magdeburgi érsekség administrációja, ami szinte, mind az említett három püspökség is, a jelzett Edictum végrehajtása esetében a szász fejedelmi házra nézve veszendőbe ment volt. És ez az oka és kutfefe annak, hogy János György szász fejedelem a Császárral, akit pedig az előtt oly hön pártolt, hogy kedvéért az öt nemérdeklő háborukba is belekeveredett, nyílt ellenkezésbe jutott, s miután nem sikerült neki a Császárt az Edictum visszavonására rábírni, mit tehetett egyebet, feltéve, hogy az említett püspökségeket nem akarta visszaadni, mint hogy az akkoriban a Császárral nyílt hadban álló Svéd királylyal szövetségre lépett, és ezáltal ő is a harmincz éves háboruban a Császár ellen igenis tevékeny részt vett; jöllehet ebben is Szászország és vele együtt Drezda városa aránylag legtöbbet szenvedett, mert nemcsak ez ellenséges hadak pusztították, hanem szövetséges társai is hol egyszer, hol másszor a legborzasztóbb rombolásokat követtek el benne.

1630. egész 1635 a féktelenül pusztító pestisnek hat-ezer nyolczszáz tizenkilencz ember esett áldozatul, úgy hogy már 1632 a drezdai házigazdáknak alig egy husz százaléka maradt életben, s ezek közül is sokan, csak hogy a rendkívül nyomasztó katona szállássalról megmeneküljenek el-

hagyták házaikat; mire aztán megesett, hogy a fékvesztett katonák részint pajkosságból, részint pedig szükségből a gazdátlan házak fedeleit tüzelésre felhasználták. És mégis ezen közinség és nyomoruság közepete is az uralkodó háznak ünnepelei egymást váltogatták, így a többi közt egy herczegnő férjhez menetele alkalmával husz fejedelmi személyiség jött össze, kiknek kedvéért táncz és álarezos multságok, nagyszerű vadászatok, oroslány, medve, és más vad viaskodások s. a. t. rendeztetek. A multságok mellett azonban a vár erődítéséről sem feledkeztek meg, mert az egész idő alatt hatszáz, részint városi, részint falusi emberrel folyvást dolgoztattak, kiknek egy része az árkok és bástyák kijavításával, a másik pedig a szalma fedelű házak lebontásával, vagy pedig cserép zsinóllal való befödésével volt elfoglalva s midőn ezen munkásszám sem mutatkozott elégségesnek, 1631. September 30-án a fejedelem kérlelhetlen szükáégre hivatkozva valamennyi épkezlábu embert a munkára kiharancsoltatott. October elején vagy négyszász magyar huszár törekedett Ó-Drezdát bevenni, s nem sikerülvén a támadás, csupaboszuból a fejedelemnek a városon kívüli szabadan álló majorságát felpörkölték. Érdekes egy számla maradt fen ezen időből, a melyen a városi őrségre fordított költségek vannak feljegyezve, eszerint a várban létező gyalog és lovas katonák naponkint 7275 forintba kerültek; az óvárosiak 5322, és a külvárosiak 2832, összesen tehát naponkint 15470 forintot emésztettek fel. Hasonló okmány van fent a polgárok közt kiosztogatott fegyverekről, nevezetesen puskákat kaptak:

Mesteremberek	darab	Városrész	darab
Nyergesek	6	Poppicziaik	10
Szabók	14	Gerbergiek	10
Vargák	8	Fischersdorfiak	4
Pékek	8	Altdrezdeniek	100
Kovácsok	6	Hinterseeiek	10
Asztalosok	6	Borniak	8
Kádárok	5	Rampiak	10
Selyemszölvők	4	Fischergemeinde	4
Kötélgyártók	4	Viehweide	8
Szűtsők	3	Összesen	228.

A császár megkísérlette ugyan János Györgyöt a Lipcsében tanácskozás végett összegyülekezett protestáns hadviselő fejedelmekkel való csatlakozástól egy hozzá küldött biztosa által vissza tartani; szinte ezt cselekedte s ily császári főhadvezér és Metternich kanonok közbenjárásával; és meg lehet, hogy az alkudozásnak sikeres eredménye lett volna, ha a nevezett császári főhadvezér, csupa elhamarkodásból, még mielőtt János György válaszát bevárta volna, ugyan ennek tartományait meg nem támadja, mire aztán a fejedelem kénytelen kellett, mint egy tizenennyolcz ezer főre menő hadseregével Árnim svéd fővezérnek táborával egyesült, A Szeptember hetedikén kivivott Breitenfeldi győzedelmes csata után a szászok Prága alá vonultak, s ennek bevétele után nem csak az ott talált összes hadszertári készletet, hanem tömérdek régiség, és művészeti tárgyakat is ötvenkét szekéren Drezdába szállítottak. Midőn 1632 Augustus közepétől September végeig Dreza környékén csatározó horváthok, ennek bevételeire törekedtek, a fejedelem nagyobb biztosság kedvéért a külvárosokat is egész Veiszericz patakig nem csak körülárkoltatta, hanem az árkokat a szükséges nehéz lövegekkel ellátva, a helyet, legalább a horváthokra nézve, bevehetleenné tette. Ezen és ezekhez hasonló módokon iparkodott ő a protestáns hadviselő feleknek érdekében a császár ellen működni; míg végre Vallenstein császári főhadvezér által megindított alkudozásokat annál kedvezőbb hangulattal fogadta, mivel hogy észre vette, miszerint a Svédek nem csupán csak a protestáns ügy védelme végett nyomultak be Németországba, hanem hogy ennek több, hozzájuk közelebb eső darabjait önmaguk részére tartósan lefoglalják; ekkor aztán, míg egy részt a svéd szövetség irányában hidegülni kezdett, más oldalról a császáriakkal való alkudozást annál nagyobb hévvel és erélylyel folytatta, mit sem adva ezután Oxenstiesnának és a brandenburgi herczegnek lebeszélési törekvéseikre.

Mily gyéren volt a város ezen időközben a szükségességekkel ellátva, mutatja egy akkorból fennmaradt hivatalos összeírás, mely szerint az egész készlet 278 lóra, 28 tehénre, három borjura, egy kecskére, és körülbelül 660 öl

tüzfára rugott, mire nézve, hogy a fogyasztók számát megkevesbitsék, valamennyi idegent a városból kiutasítottak, a helybeli polgároknak pedig meghagyták, hogy legalább is félévre való élelmi szerekkel lássák el magukat. Október 4-én a fejedelem egy magyar követséget fogadott, mely a császárnak tudta nélkül a különálló magyar protestáns párt részéről volt hozzá utasítva; azonban arról, hogy mit végeztek, hallgat a krónika. Mint ritkaság van az akkori időből feljegyezve: hogy 1634 Március 20-án sikerült az Elba folyó halászáinak nyolcz napi fáradságos munka után egy százhuszonnégyszáz font súlyú, harmadfél rőf hosszú, és két rőf körvastagságú tengeri kutyát (Seehund) fogni. Végre a császárnak Nordlingennél a svédek feletti határozott győzelme a béketárgyalásokra is oly kedvezőleg hatott, hogy a békekötést 1635 Május 20-án szerencsésen aláírhatták. Figyelmet érdemel azon körülmény, hogy a békepontok néhányja, sohasem ment teljesezésbe — ilyenek voltak a 2—6 pontok, melyek szerint negyven év múlva valamennyi katolikus egyházi birtokokat az elfoglaló protestáns fejedelmek köteleztettek volna a katolikus egyháznak visszaadni; a másik kérdéses pontok pedig azt tartalmazták, hogy jövőre a cseh és osztrák tartományokban a protestáns vallásgyakorlat egészen eltiltassék; azonban dacára ezen pontoknak, minden a régi mellett maradt. Hogy első János György ezen, a protestánsokra nézve nem épen kedvező pontokat elfogadta, annak okát leginkább az országot ért általános nyomoruságban kell keresni, a melyet barát és ellenség egyenlően pusztított; a falvak és városok lerombolva, a mezők elhagyatva heverték, a népség részint kiirtva, részint más tájakra költözve, a megmaradtak pedig éhségnek, inségnek, és pestisnek áldozatai voltak. És mégis, dacára a megkötött békének, Szászország még azután sem élvezhette az óhajtott nyugalmat, mert a svédek a békekötést követő tizenhárom évig még folytonosan háborgatták őket, mely vandali pusztításokban valami Banner nevű, előbb szász katona, később svéd tábornok különösen kitüntette magát, a ki nem elégedvén meg az általa elkövetett rablásokkal, gyilkolásokkal és gyujtogatásokkal, még sok száz és száz eze-

rekre menő sarczokkal is tétézte a szegény népnek amugy is már kiállhatlan nyomorát. Azonban ő sem került ki sorsát, mert végre elfogatván a szászok által, megérdemlett jutalmát a szász hóhér fizette ki neki.

Érdekes egy okmány van 1635-dik évről, mely a drezdai polgári katonákat felsorolja; eszerint a kapitányok és hadnagyok a tanácsból kerültek ki; a zászlótartókat, dobosokat, trombitásokat, altiszteket és a közlegénységet a nép szolgáltatta, nevezetesen közlegényeket adtak:

közember.

Mészárosok	60
Pékek	14
Késesek	7
Borbélyok	6
Gölöncsérek	19
Vargák	45
Posztósok	6
Asztalosok	15
Aranymivesek	12
Lakatosok	20
Gombkötők	12
Bádogos	7
Fegyverkészítők	4
Kötélgyártók	2
Szabók	51
Takácsok	5

Összesen : 236

A fentebbi számot megrendelő fejedelmi parancs e következő szavakkal végződik: „Sie sollen tüchtige Männer schicken, nicht solche Bärenheuter und leichtfertige Jungen, welche auf der Gasse selber lose Händel anfangen, dass eine Sünde und Schande ist.“ János György 1637. miután a vittstocki csatában ezüstjét, irodáját, egyszóval minden podgyászát elvesztette, tizennyolcz havi távollét után tért vissza Drezdába. De a baj még nagyobb lett, midőn a svédek Torgaut is elfoglalták, mert ekkor a földnépe is ezerenként tódult Drezdába, úgy hogy a már bentlevő katonákat is hozzá véve, a

sokaságnak nagy része a szabad ég alatt volt kénytelen tanýázni; és ezen kiáltó nyomor közepette, tánczok, bálók, tűzijátékok és más hasonnemű multságok kíséretében tartotta János György menyekzójét egy bajor herczegnővel, mintha csak paradicsomi béke környezte volna; pedig ez alatt a svédek egész a város kapujáig nyomultak pusztítva mindenütt és égetve, és hogy a várost is be nem vették, csak Hatzfeld osztrák tábornok által küldött néhány ezer embernek köszönhatték. Ezen csatározások közt sikerült vagy husz svédet egy kapitánnyal elfogni, kiket János György első elkeseredésében elevenen akart megégettetni, s csak a közbe jött svéd tábornok szavára kegyelmezett meg nekik. A háborúság okozta bajok egyike volt a vonómarha megfogyatkozása, úgy hogy az ekét is embereknek kellett vonszolni, egy-egy ekének huzására rendszeren hat embert alkalmazva, míg a hetedik az eke szarvát tartotta. 1641. Mártius 27-én sikerült a szászoknak a svédek felett egyszer győzedelmeskedni, de nemsokára reá Torstenson hadvezér alatt a svédek ismét felülkerekedtek, mit megunván végre János György, mitsen gondolva az osztrák császár ellenkezésével, a svédekkel Eulenburgban 1646. Mártius 31-én szeparát békét kötött, melyet az általános béke még csak 1648. Octóber 15-én követett, miután a svédeknek huszonöt millióra rugó követelését kielégítették. A szászok könnyes szemekkel örültek a békének, mert alig volt helység, mely a harmincz évig tartó háboru alatt legalább egyszer nem lett volna elégetve és elpusztítva. Egyébiránt nagy hasznára voltak Szászországnak a Csehországból oda vándorolt protestans iparosok és földmivesek, kik rövid idő alatt, az elpusztult tájakon is virágzó telepítvényeket létesítettek. A vesztpháli béke után a tizenhetedik század második felében mind politikai, mind erkölcsi tekintetben egészen új szellem lépett uralomra; a fejedelmek a szokásba vett állandó sereg tartása által hatalmukat mind küljebb terjesztették; a nemesek, országnagyok az adók és más terhek viselését a föld népére háritva, idejüket csak trágár tivornyákban és költséges multságokban töltötték, s mindezek mellett a vallástalanság és erkölcsi romlottság minden képzeletet meghaladó magaslatra emelkedet.

Első János György szász választófejedelem, miután tizenegy döntő csatában részt vett, négy nagyobb szerű ostromot kiállott, több évig birodalmi Vicárius volt, tíz gyermeknek, ötvenegy unokának és tizenkilencz dédunokának hátrahagyásával 1656. Octóber 8-án elhalálozott. Uralkodása alatt pénzverdéből tizenhárom mázsa, harmincz egy és fél font arany; ezer nyolczszáz negyven hét mázsa tizenkilencz és fél font ezüst tallér, és végre kétszáz hetven mázsa váltó pénz került ki.

II. János György 1657.

Második János György uralkodása alatt a pompa és fényűzés az előtt alig látott magasságra emelkedett, ami a népre, annyi sok inséges évek után egészen váratlanul jött; a fejedelem különös kedvelését találta a lovakban és a színeszetben, melyet rendesen „Summum bonum“-nak „legnagyobb jónak“ nevezett. 1660. az amugy is már tulszámos testőrségét még egy század horvátokkal megszorította, hogy, mint mondá, exoticus tárgyaknak is legyen birtokában; de hogy mikép lett a horvátokba szerelmes, arról hallgat a krónika. Ezen évben a katonaszállásolás rendezése végett szükségessé vált házzszámolásból kiderült, hogy az egész városban csak 819 ép ház létezik, és ezeknek is egy ötöd része katonabefogadásra alkalmatlan. A folyvást pénzsűkiben szenvedő fejedelem törvénykezési jogát a városnak eladta, kivévén a nemeseket és királyi tisztviselőket, kik felett itélni jövőben is csak ő maga akart. Ugyanezen évben átvették a rendek a fejedelemnek tizennégy tonna aranyat képező adóságát évenkénti hatvanöt ezer forint kamatteher fizetés mellett; egyuttal a közadó ügyet a kamaraitól elvásasztva, egy önálló adó collegiumot alakítottak. 1661. Mártius 17-én kiadott leiratában a fejedelem a polgároknak és tanács tagjainak szigoruan megtiltja az osztrák és francia követek kápolnájában tartatni szokott katholikus isteni szolgálatban való részvételt, a szót nem fogadókat nála rögtön bejelenteni kívánván. Ugyanezen tilalom 1668 ismételve megújított. 1662-ről egy író feljegyzi, hogy a fejedelem Decem-

ber 27-én az Ur vacsorájában részt vett, egyuttal leírja az egész eljárást, mely szerint a pap a misét végezte. Minde-
 nekeltőtt az Introituson kezdte, mely alatt a nép: „Es woll
 uns Gott gnädig seyn“ éneket énekelt. Introitus után a
 „Kyrie“ zenekíséret mellett volt előadva. Ennek bevégez-
 tével a pap a „Gloriát“ intonálta, mely alatt „Allein Gott
 in der Höhe“ énekelték. Gloria után a pap a Collectát és
 utána az Epistolát olvasta el. Ezt bevégezvén az Evange-
 liumot hangos szóval szavalta el; a minek elszavalása után
 az oltár közepére állva ünnepélyes „Credot“ mondott, mel-
 lyet Albrici Vincze karmester vezetése mellett a karban ze-
 nével kísérték. Az ének után következett a predikáció, mel-
 lyet a szokásos „Allein zu dir Herr Jesu Christ“ ének elő-
 zött meg; a beszéd befejezésével a „Consecratio“ vette
 kezdetét, és utána a „Communio“ következett. Végre a
 Collecta vagyis „Oratio“ és az egésznek befejezésül az „ál-
 dás“ vetett véget az egész szertartásnak, melyet a nép
 „Sey Lob und Ehre mit hohen Preis“ énekkel végezett be.
 Ezen leírást olvasva bármely katolikus ember saját pap-
 jának miséjére ismerhet; s csakis azon kérdést vetheti fel:
 hogy milyen értelemben, és milyen intenióval végezhet-
 te azt a lutheránus pap? Ugyanezen időben a török oldalról
 fenyegető veszély miatt hét Busstage vagyis vezeklési na-
 pok tartása rendeltetett el. Ezen év igen gazdag borter-
 mést adott, úgy hogy csak a drezdai szőlőkől 6464 hordó
 bort szüreteltek. Ezen szőlőhegyek, vagy szőlőkertek te-
 kintetében szükségesnek találom megjegyezni, hogy azoknak
 mai napság az egész drezdai határban nyoma sincsen, sőt
 a helybeli emberek többször mondták előttem, hogy clymá-
 juk a szőlőt meg nem érleli, s azért csakis eczetet inkább
 mint bort tehát termelne az, a ki szőlőt akarna ültetni;
 minthogy tehát e munka folytában több helyütt tétetik em-
 lités a mult századokban gyakorlatban volt szőlőműve-
 lésről, vagy azt kell feltenni, hogy akkor a clyma—éghajlat
 kedvezőbb volt, vagy pedig, hogy az emberek akkor sava-
 nyubb borral is meg voltak elégedve!

1669 April 29 a villám becsapott a kereszt-templom-
 ba, melynek nem csak fedele égett le, hanem a toronyban

levő harangok, és két ágyu is elolvadt; miből világosan következik, hogy a tornyokon ágyutelepek is voltak, a mit ezen időben nagyon is czélszerűnek kell beismerni. 1670 Martius 27 a meghalt dán királyért tartott Exequiakon a fejedelem egész udvarával megjelent, mely alkalommal a Catafalk igazán királyiasan, száz meg száz gyertyával volt feldiszitve.

Az ifjuság nevelését szivén hordó Bulaeus Superintendens panaszkép adván elő a fejedelemnek, hogy mióta a tanítók a botot és vesszőt az iskolai fegyelemből kizárták, a gyermekek teljes romlásnak indultak, a fejedelem nem ugyan a bot és vesszőnek újra való behozatását, hanem „*loco poenae intermediae*“ mint mondá, a nagyobbak, vagyis a husz éves körüli ifjak számára egy külön carcert — kótert rendelt építtetni. Második János György természetére nézve igen vig kedélyü ember lehetett, mert udvaránál a multságok úgy szólván egymást váltották fel, bálók és tornák, szini- és tüzi játékok és egyéb multságok, hol a minduntalan megjelenő fejedelmi vendégek, hol pedig az udvarnál előforduló születési, esketési, vagy más valamely örvendetes esemény miatt a napirenden voltak. Az építésekben is különös fényüzt fejtett ki, mint azt az általa felemelt táncz és lövölde-helyiségek; óriási orosz lány barlangja; pompás művész csarnoka; lakó szobáinak a legdrágább márványokkal és szőnyegekkel kiékesítése; az utcáknak az előtt ismeretlen kiköveztetése, a föld alatti csatornák létrehozása s végre Drezdának fő és örök emlékü disze, az ugynevezett Grosse Garten, mely mind terjedelmére, mind belső berendezésére és felosztására nézve az európai fővárosi sétakertek és ligetek között méltán az első helyet foglalja el, kézzelfoghatólag bizonyítja Második János Györgyöt a halál Freybergben érte el 1689 épen akkor, a midőn a Drezdában dühöngő pestis elől akart menekülni. Életrírói első sorban kiemelik felőle: hogy buzgó lutheránus volt; ezt azonban tulajdonkép se dicséretnek, se gyalázatnak, vagy inkább mind a kettőnek — lehet mondani, a mint tudni illik ez lutheránus, vagy nem lutheránus ember szájából jön ki; de már azt minden esetre bűnül kell neki

felróni, hogy lutheranus buzgalmában a katolikus isteni tiszteletet, mint valami véstokozó fene vadat, ha rajta áll vala, a föld színéről is kiirtotta volna. Ezen ember és a vele rokon érzelmű lutheránus társai hazájukban a katolikusokat tüzzel-vassal üldözték; s midőn a császár az ő birodalmában a kevés számú protestáns alattvalóinak vallás-gyakorlatát nemű gyengébb szabályok alá venni akarta, oly éktelen lármát emeltek, és oly tüzi hírekkel kiáltották be az egész világot, mintha osztrák földön a protestánsokat mind nyárson süttették volna. Valóban ha ezen embereknek csak egy mákszemnyi józanon gondolkodhatási tehetségük lett volna, szégyenleni kell vala magukat, hogy ily eszevevett következetlenségnek tudtak helyet adni.

III. János György 1681.

Harmadik János György a Drezdát pusztító pestis miatt, fejedelmi székének elfoglalása végett csak 1681. September 16-án ment vissza Drezdába; mire aztán nemsokára a Bécsset ostromló törökök ellen tiz ezer ember élén utnak indult. Bécsből visszatérve az Elba hidján egy erős s lövegekkel ellátott váracstot emeltetett, egyszersmind pedig a folyó partját szegélyező város falán keresztül egy kirohanó kaput (Ausfallthor) töretett. 1683 másodsor is Bécsbe ment, s pedig ekkor már tizenkét ezer fegyveressel és September 2-án ő is egyik hatalmas tényező volt Bécsnek a török ostrom alóli felszabadításában, mely alkalommal a török zsákmányból részére jutott szép török sátort, egy élő elefántot, egy selyem papirra irt török Alcoránt, és egy eredeti zsidó bibliát visszavitt Drezdába, mely utolsó tárgyak a királyi könyvtárban mai napig is hiven őriztetnek. Ezen fejedelem alatt is Drezdát igen sok csapás érte; először is ugyan a fentebb említett és többet husz ezer embernél felemésztett, akkor pestisnek elnevezett ragályos nyavalya, azután pedig 1685. Augusztus 1-én kiütött borzasztó tüzvész, melytől a folyó baloldalán fekvő újvárosban csak huszonegy ház maradt megkimélve; ekkor történt a két városrész nevének elcserélése, ugyanis az először megtelepített, és így igazán

ó-nevet érdemlő jobb oldali rész „Ujváros“ (Neustadt) a másik pedig, vagyis a baloldali, mely addig ujváros nevét viselte, Ó-Városnak, vagyis Altstadtnak lett elkeresztelve, amely elnevezések mai napság is fentartják magukat. Az említett tüzesetre nézve érdekes egy akkori írónak észleleteit feljegyezni. „Omina, írja ő, antecessisse incendium fertur: in primis cantilenas quaerulas auditas, virosque visos esse vestimento lugubri indutos, sacras aedes irretorto corpore circumstantes; praeter haec templum interius tanto strepitu ac fragore personuisse, non aliter ac si omnia in unum corruere existimaretur.“ Azaz: a tüzvést sok baljóslatok előzték meg: hallani lehetett busan hangzó szomorudalokat, látni a szent épületek körül gyászba öltözött hajlott testü férfiakat, magában a templomban pedig oly zajt és zörejt, mintha odabent mindennek össze kellett dőlni és omolani.“ Hogy ezen felfogás a régi rómaiak nézetének és gondolkodás módjának betűszerinti másolata, első tekintetre könnyen kivehetni.

A fellebb jelzett tüzvész következtében több árván maradt szegény gyermeket valami Götzl nevű jólelkű selyemfestő gyáros magához vett és őket némely csekély munka mellett koszttal, ruházattal és szállással ellátta, ekkép megalapítva a mai napig is virágzásban levő gyermek foglalkoztatási intézetet, (Kinderbeschäftigungs Anstalt) melyben több száz tizenhárom éves gyermekek különféle munkák mellett egyenruházva, és különben is jól táplálva tartatnak. 1686 September 2-án történt Budavárának a töröktől visszafoglalását Drezdában is örvendetes Te Deumokkal megünnepezték. Ezen időben egy új árvaház felállítására a templom-perseleket és a kereszteléseknél és esketéseknél adandó alamizsnákat hozták be. Harmadik János György a francziák elleni háboruban is részt vett, a mely hadjárat alkalmával 1691 September 12-én Tübingában a halál utolérte. A bankó vagyis papirpénz használatát ő hozta be.

Ezen fejedelem a katolikusok irányában egészen elődének nyomdokait taposta; nevezetesen megtiltotta a francia követ kápolnájában tartatni szokott katolikus isteni szolgálat látogatását; és midőn 1673 hírére vette, hogy va-

lami Sorlysi nevű tanácsos a haldokló szentségeket magához vette, ezen tilalmát még nagyobb szigorral megújította; sőt világosabb szemmel tarthatás végett, még az illető látogatók neveit is feljegyeztette, mely alkalommal kiderült, hogy abban Melani és Gabrieli olasz titkos tanácsosok; Vincenti és Pallavicini-zenekar igazgatók és ezeken kívül vagy száz más katolikus személyek részt vettek. 1676. Február 14-én katolikus gyermek-tanítók alkalmazását betiltotta. 1679. Január 23-án pedig megparancsolta; „den katholischen Pfaffen in der Seegasse ungeseuamt aus der Stadt schaffen;“ a katolikus híveknek pedig meghagyta, hogy ha gyónni és áldozni akarnak, mensenek Lausiczbába, vagy Csehországba. 1682 és 1683 a városban talált katolikusokat tömlöczökbe hányták, és hogy jövőre a város tiszta legyen (saját kifejezésük) a kutatás és esetleges bejelentéssel negyvennégy marokos polgárt biztak meg. Midőn 1685. April 5-én a felizgatott csócselék a császári követ lakását megtámadta, az oda siető rendőrség nem a csócseléket verte szét, hanem a követtség titkárán nehéz sebet ejtett. 1688 Junius 14-én „hatte der kaiserliche Pfaffe, mondja az irás, dem Eheweibe des kurfürstlichen kammerdieners La Croix nach den Gebrauchen der katholischen Kirche das Abendmahl gereicht, mire a fejedelem Junius 28-án következő legfelsőbb rendeletet bocsátott ki: „Nachdem wir nun, wenn der Gasandte zugegen ist, durch blosse Conniwenz, nicht aber durch ausdrückliche Concession geduldet, wir sind nicht im geringsten gemeynet es ins künftige weiter extendiren, oder den Pfaffen andere Domicilien zu besuchen, noch in Abwesenheit des Gesandten in seinem Hause Messe zu lesen, noch zu sehen“ S nem csak harmadik János György, hanem utódjai is negyedik János György és Frigyes Ágost is hasonlóképp cselekedtek, nevezetesen az első a lipcei egyetem felszólalására 1692. a rendi gyűlésnek meghagyta, hogy senkit katolikus isteni tiszteletre ne bocsássonak; Frigyes Ágost pedig, tudtára esvén, hogy 1695. Május 20-án a császári követ kápolnájában százötvennyolcz személy jelent meg, s ezek közt Schedevicz ezredes, Mayer Kristóf fürdőtulajdonos, két fejedelmi trombitás, három lovas és egy gyalog darabant és négy köz-

katona, hogy jövőre hasonló miselátogatást lehetlenné tessen, a követségi kápolnának ajtaja elé egy fegyveres embert állítottatott azon szigoru utasítással, hogy a netán betolakodni akarókat fegyverének tetteges használatával is visszariassza s most jön a java: ezen urak, kik a kezük ügyében és hatalmuk körében lévő katolikusokkal ily kegyetlenül bántak — — a Császártól egész határozottsággal követelték, hogy a Cseh és Sléziai lutheránusoknak a lehető legteljesebb vallásgyakorlati szabadságot engedélyezze!!

IV. János György 1691.

Negyedik János György, aki különben a dán thronra is virtualis joggal birt, szász fejedelmi székét 1691. Octóber 8-án foglalta el. Uralkodásának el-jén mindjárt a hadapródok ügyét intézte el; azután pedig a városi polgárokat a katona szállásolás-terhe alól felmentette, de azon feltétel alatt, hogy az erre szükségelt barakkokat saját költségükön állítsák fel. 1693. az angol követ a kék térdszalag érdemrendet nyújtotta át neki. Ugyanazon évben a Császár segítségére a franczia háboruba tizenkét ezer embert vezetett; szintén ekkor egy nagy sáska sereg pusztítása rendkívüli éhséget és drágaságot okozott, 1694. tartott rendigyülésben a parókákat, arany és selyem kelméket és fényüzési fogatokat az előtt hallatlan adó alá vetette. Nőül özvegy Aupach Markgrófnét vette el, mellette még valami Reitschütz ezredesnek leányát is magához csatolta azt állitván, hogy a fejedelemnek szabad két feleséget is tartani. Ezen leányról beszéltek, hogy nagyravágyó anyja mindenféle babonás eszközöket használt fel az ifju fejedelemnek elcsábítására; annyi legalább a később ellene megindított vizsgálatból kiderült, hogy a fejedelem ingének egy rongydarabját az oltáron a pappal megáldatta, mire a titokba beavatott Voltaire szokott gunyoros élcezésével azt mondta volna: „Je ne m'attandais guere de voir entrer le diable en cette affaire“ azaz: nem vártam volna, hogy ez ügybe még az ördög is belemarkolászson. Az aszszonyt csakugyan be is zárták ezért, de a fejedelemnek halálát is a leány okozta, a mennyiben a tőle kapott himlőben 1694.

April 27-én életének huszonhatodik évében meghalt. A leánytól hátra maradt leányát Dunin lengyel gróf vette el.

Frigyes Ágost 1694.

1670. Május 12 született Frigyes Ágost szép testalkata mellett, rendkívüli erővel is bírt, patkókat ketté törni, érc poharakat markával összezuzni, erős kulcsokat, mint valami vékony sodronyt összehajtani nála csak gyerek játékok voltak. Még atyjának életében beutazta Francia, Olasz és Magyarországot, a honnét haza térve, testvérével negyedik János Györggyel részt vett a francziák elleni hadjáratokban, a melyekben a maintzi ostromnál vakmerő bátorsága által különösen kitüntette magát. Alattvalói nagy reményeket kötöttek hozzá, annyival inkább, hogy leereszkedő, s csaknem barátságos viselete által mindenkit elbájolt. — 1694. Május 23-án megújította a Császárral már előbb fenállott szövetséget, melynek következtében Magyarországra a török ellen nyolcz ezer embert vezetett. Itt azonban a császári fővezérnek Caprarának irigysége és féltékenysége miatt semmi lényegest ki nem vihethén, a temesvári szerencsétlen csata után visszatért hazájába. 1696. April havában másodszor is Magyarországra jött, hol mint az egyesült hadak fővezére Temesvár ostromlásához fogott, de a várbeliek segítségére siető török sereg által oly veszteséget szenvedett, hogy visszavonultában nehéz lövegeinek is nagy részét odahagyta; ő maga ezután Bécsbe távozott, míg az általa hátrahagyott zász ezredek később is részt vettek a hadakozásban, nevezetesen a Savoyai Eugen által vívott győzedelmes zentai csatában is nagy szolgálatot tettek. Bécsben tartózkodása alatt leginkább a lengyel koronának elnyerése ügyében fáradozott. Drezdába visszatérve az őt meglátogató brandenburgi választó fejedelemmel akkép egyezett meg, hogy a királyságok utáni vágyódásaikban egymást támogatni fogják, vagyis: hogy a brandenburgi a porosz, ő pedig a lengyel katonát elnyerhesse.

A lengyel koronáért, melynek fénye ez időtájt már jóformán homályosulni kezdett, a lengyel nagyok nem annyira érde-

mesnek, mi t inkább többet ígérőnek kívánták eladni, a francia is nagy áldozatokat tett; de a Császár nem akarván, hogy háta mögött egy francia sarjadék fészkelje meg magát, minden eszközt felhasznált arra, hogy Frigyes Ágostnak megválasztatása sikerüljön.

A szász fejedelmi családnak egyik sarjadéka a szász-zeitz-i Keresztély Ágost herceg már 1689. November havában a kölni érsek és választó fejedelem kezeibe tett ünnepélyes hitvallás után először ugyan győri Püspökké, később pedig esztergomi primássá és bibornokká lett. A szász választó fejedelem Frigyes Ágost a fellebb említett Bécsbeni tartózkodása alatt rokonával a magyar püspökkel többször találkozott, és bizonyosan ezen összejövetelek érlelték meg benne azon szándékot, hogy ő is a katolika vallást karolja fel; nem kevésbé járultak ezen szándékának kiviteléhez a katolikus országokban, mint olasz, francia és spanyol földön szerzett tapasztalásai, de leginkább a lutheranizmusnak a sok üres vitatkozások következtében, már ezen időben bomladozásnak indult elvei. Ezek folytán történt, hogy Frigyes Ágost 1697. Junius 1-én a badeni lauretumi kápolnában a katolikus hitvallást rokonának, akkor még győri püspöknek kezeibe letévé, egy generális gyónás után az oltári szentséget magához vette. Az egész cselekmény a legnagyobb titokban ment véghez, úgy hogy a Császáron kívül alig volt valakinek másnak felőle tudomása, a győri püspök azonban sietett azt a varsói apostoli Nunciusnak tudomásul hozni, hogy a jövő lengyel király választásnál ezen esemény is nyomatékul szolgáljon. És sikerült is, persze iszonyu pénz áldozatok mellett, 1697. Junius 21-én az egyik párt által megválasztatnia, míg a másik párt a francia hercegre szavazott. Hanem Frigyes Ágost nyolcz ezer ember kíséretében Tarnoviczra sietett, ahol a reá ezer emberrel várakozó Jablonovszky volhiniai Vajvodával egyesülve, kimondhatlan nagyszerű pompa kifejtése mellett Krakóba vonut; azután pedig a már Marienburgig előre nyomuló francia herceget viaszszoritva, s lassan-lassan az ellenpártiakat is magához édesgetvén, a lengyel királyságban végre magát megerősítette. Neje azon pillanatról fogva, hogy férjének áttéréséről

értesült, többé vele nem egyesült, jóllehet hogy halála előtt még fiainak 1717 történt vallásváltoztatását is meg kellett érnie.

Frigyes Ágost mint lengyel király sem szünt meg szász választó fejedelmi minőségét megtartani, s azért megkoronáztatása után első teendőjének tartotta hazájában az addig gyűlölt és üldözött kálvinistáknak is szabad vallásgyakorlatot biztosítani. Saját megtérésére nézve pedig következő ünnepélyes nyilatkozatot bocsátott közre: én ugymond, atyáimnak hitére nem valami anyagi vagy világi érdekből tértem vissza, hanem teljes meggyőződésemből a jobbat választottam; de másrésről biztosítom alattvalóimat, hogy őket vallásukban soha háborgítani; sem pedig a katholika hitre való áttérésre kényszeríteni nem fogom. És ezen ígéretet nemcsak ő, hanem a fejedelemségben katolikus utódjai is a mai napig oly szentül megtartották, hogy amiatt az országban soha legkisebb panaszt sem lehetett hallani. Frigyes Ágost mint lengyel király is Szászországnak, és különösen Drezda városának javát és előmenetelét mindig szem előtt tartotta, nevezetesen Drezdának Fridrichstadt nevű külvárosában két nagyszerű üveggyárt állítatott, melyek évenként huszezer tallért jövedelmeztek; a városban lévő kerekés és kereszttrudas kutakat szivatyusokká átváltoztatta; a lutheránus papjelölteknek, kik az előtt a vizsgára kardosan jelentek meg, megparancsolta, hogy jövőre kardnélkül, és fekete öltönyben jöjjenek. Az általa 1697-ben végrehejtatott összeírásból kiderült: hogy Drezdában 1619 lakott épület, és 219 üres házhely van; állandó polgár 1180 volt, az összes lakosság pedig, a gyermekek kivételével, 31298 lélekre rugott, tehát a háborus idők óta négy annyival megszaporodott.

És mindezek mellett, a szokásos multságokról sem feledkezett meg; az 1697-ki farsangon nagyszerű álarczos felvonulást rendeztetett, melyben ő maga mint török Sultán Spahikkal és Janicsárokkal környeztette magát; őt követték a vadászok, kik kézen egy szelíd tigrist és három nagy medvét vezettek; azután jöttek a különféle nemzetiségi maszkok, az egész csnportot végre egy nagy fehér medvét vezető török zárta be. Február 10-én egy testőr a kastély tornyá-

nak gömbjére felkapaszkodott s rajta álva puskáját elsütötte, granatokat hányt le, és más hajmeresztő gyakorlatokat végzett. Ugyanezen év szeptember havában a szász rendek Frigyes Ágostnak mint lengyel királynak százezer tallér ajándékot küldöttek, mely alkalommal a követek előtt ismét kijelentette, hogy az ő személyes vallásváltoztatása alatvalóinak vallására nézve legcsekélyebb hátrányt sem fog eredményezni. 1698. Junius 1-én Péter orosz czár jött Drezdába, s négy napi ott tartózkodása alatt minden látni valót felkeresett. Ruházatjáról írják a történészek, kis spanyol dolmány szabadon fityegő ujjasokkal fedte testének felső részét, lábaszárát szűk feszes nadrág, lábait hollandi nagy hajós czizma borította, egészen leborotvált fején kis fekete baretet viselt. Kardját és kalapját mai napig is a muzeumban őrzik.

Frigyes Ágostnak lengyel királyi méltósága élvezet helyett keserüséget, fény és dicsőség helyett pedig csalódást szerzett. Bajainak fő, sőt mondhatni egyedüli forrása a svédekkel viselt háboruja volt, melynek kalandos hirü királya XII. Károly nem nyugodott mindaddig, míg őt királyi székből kinem emelte. Ezen háborunak lefolyását olvasva, azt vélnők, hogy az inkább csak közmulatságra szánt szinpadi előadás, mint valóságos embermészárlás volt, pedig az utolsóira vonatkozó jelenetek is a kelletinél is nagyobb bőségben előfordultak benne. Az egész, s pedig több évig tartó háboruskodás alatt a két vetélkedő fél többször találkozott, és a ki ilyenkor látta őket, az bennök inkább két egymással enyelgő jóbarátot, mint egymásnak életére törő elkeseredett ellenséget gyanithatott. Volt eset, hogy a svéd király Dredda ostromlása közben csak négy lovag által kísérve a városba nyomult, ott Frigyes Ágostot saját palotájában meglátogatta, nála reggelizett és több órai tartózkodás után, ugyanennek kíséretében a várost környező táborába visszanyargalt. Azok, kik ezen jelenetnek tanúi voltak, nem tudták, hogy mit csodáljanak jobban, a svéd királynak minden számítást kizáró vakmerőségét-e, vagy pedig Frigyes Ágostnak oktalan gavalléroskodását, melynek folytán elmulasztotta halálos ellenségét, és utóvégre is thrónfosztóját magára nézve örökre ártalmatlanná tenni. Ezen kalandos háboruskodás alatt tör-

tént, hogy a Frigyes Ágostnak sikerült a poseni püspököt, két Lubomirsky herceget, két svéd ministert, kilencszáz svéd katonával együtt mint hadi foglyokat Drezdába bejebbeztetni. Sőt azon feltevésből kiindulva, hogy a híres Bécs megmentőjének Szobjeszkynek két fia Jakab és Constantin a lengyel királyi szék után vágyódnak, őket boroszlói utazásuk közben elfogatván, Drezdába szállíttatta; mely tettén a svéd király annyira felháborodott, hogy Frigyes Ágostnak helyébe a lengyel rendek által azonnal Leszczinszky Stanislávot választotta meg lengyel királynak; ő pedig maga egész erejével Drezdának ostromlására megindult, minek következtében Frigyes Ágost is kénytelen volt Szászországba visszasietni. Jóllehet pedig Károly királynak nem sikerült Drezdát bevenni, mindamellett Frigyes Ágostot oly szorult helyzetbe hozta, hogy ez a béke kinyerése végett utóvégre is kénytelen volt lengyel királyságáról lemondani. Azonban ezen béke is elég keserű volt a szegény szászokra nézve, mert eltekintve a svéd katonák által okozott több millió értékű károkról, hadi sarcz fejében még nyolcz milló tallért, azután a hatvan svéd ezred számára, három-három száz darab ökröt és a svéd lovasság részére jó és friss lovakat voltak kénytelenek kiszolgáltatni, úgy hogy a svéd király, aki Szászországba tizenhat ezer rosszul táplált, és még rongyosabban öltözött emberrel jött, onnét negyven ezerre rugó jól táplált és jól öltözött hadsereggel és rossz helyett ép és egészséges lovakkal ellátott lovassággal távozhatott el.

A másik hátrány, mely Frigyes Ágostra és általában a szász népre ugyan annak lengyel királyságából bekövetkezett, volt azon körülmény, hogy az alatt, míg ő a lengyel pütkösdi méltóságban kalandoskodott, lassan-lassan a német protestánsok fölötti primátusa és felsőbbsege kisiklott kezeiből, a melyet aztán a rivális nélkül magára hagyott brandenburgi választó fejedelem oly ügyesen tudott felhasználni, hogy utóvégre is a német császárságig felvitte.

A lengyel királyságból kimaradt Frigyes Ágost otthon folytatta azután, szokásos mulatságai mellett, közben-közben közhasznú üdvös tevékenységét is; első sorban ugyanis szék-

helyét iparkodott szobrok, színházak, templomok és más jeles ipitmények felállítása által elsőrendű városok színvonalára emelni; azután az elaggott tehetetlenek részére men; a szegény gyermekeknek árvaházat; a bűnösöknek pedig fegyintézetet alapított; s végre a Gergelyféle kalendárium elfogadása által az idő számítását is a maga rendes és szabályszerű járásába visszahelyezte. Hogy Drezdát még erősebbé tegye, ennek baloldali részét az ugynevezett Neustadtot is árkokkal és bástyákkal körülvetette; sőt a Svédek közelettekor a város falait naponkinti ezer munkással annyira megerősítette, hogy a Svédek azt nem voltak képesek bevenni. Ez időben történt, hogy a királyi palota leégett, mely alkalommal a ugynevezett óriás teremben (Riesen Saal) a drága festmények, és egyéb nagyszerű diszitmények mind tönkre tétettek. 1705 valami Fehling nevű udvari festész egy festészeti academiát alapított: ugyanekkor kezdték az utcákat s pedig legelőször a Schlossgasset állandó éjji lámpákkal kivilágítani. Bérkocsik hiányában hordszékeket (Porte-chaise) hoztak alkalmazásba, melyeket két ember vállairól lelógó honvederek segedelmével czipelt. Egy grófról írják ezen időben, hogy egy keritőné által egy kilencz éves leányt hozatott magának, a leányt ez keritőmét megvesszőzték, de a grófnak semmi bántása sem lett!!! Frigyes Ágost az egykor befogott Szobjeszky hercegeket, mint már többé reá nézve nem veszélyeseket igazán herczegies traktálás által iparkodott kármentesíteni.

Mily borzasztó volt ezen időben az igazságszolgáltatás, mutatja valami Ilmer Dávid rablógyilkosnak esete: akit, minthogy harmadfoku kinpad után sem akart vallani, jóllehet egész testében össze volt roncsolva, előbb az ó-téren (Altmarkt) a gyepmester egy rozszant szekéren folytonos vesszőzítés közben háromszor fellebb-alább vontatott, azután pedig hatvan fontot nyomó vaslánczokba és karikákba nyügözöttén sáncz munkára küldötték és ezen ember daczára kiállott szenvedésének még közel husz évig rendes munkákat is végzett 1708. Frigyes Ágost egy színházból katolikus kápolnát csináltatott, mire protestáns alattvalói „ime a király vallás vált oz t a t á s á n a k e l s ő g y ü m ö l c s e“ kiállással feleltek; s minthogy ezen évben az ezer hétszáz

hetven drezdai ház között még egyszáz és negyvenhét faház volt, ezeket is kőből parancsolta felrakatni.

1709. Május 26-án a dán király jött Drezdába, kinek tiszteletére a legeredetibb mulatságokat rendezték be; a többi közt Junius 1-én a Zwinger palota tágas udvarán gyűrű-játékot (Ringel Spiel) adtak, a melyben két, kis kocsiban ülő ürnő hegyes pálczikáját egy állványról madzagon lelógó gyűrűbe hajtani iparkodott azon pillanatban, amidőn a sebesen haladó kocsival a gyűrű tájára érkeztek. Ugyan az nap este az Elba folyón nagyszerű kivilágítás volt. Junius 10-én gyalogtornászlat a főtéren; 19-én nagy Caroussel kocsizás; 22-én pogány istenek felvonulása; 25-én paraszt vendégség a Grosse Gartenban; melynél a dán király ezüstbe, Frigyes Ágost pedig aranyba volt öltözve; a jelen volt urnők mindegyike más színű rubát viselt. A négy világrész lakóit: az európaiakat kék, az ázsiaiakat vörös, az afrikaiakat fekete és az amerikaiakat barna színben képezték. Junius 29-én a két király Berlinbe utazott, ahol Frigyes Ágost köztudomásul hozta, hogy a lengyel trónt ujólag elfoglalja, és hogy szavának nagyobb nyomatékot adjon, Augusztus 4-én nyolcvannégy ezer embert rögtön felfegyvereztetett; egyuttal pedig a trón visszafoglalását megelőző és kieszközlő megvesztegetések fedezésére tetemes számú birtokokat alattvalóinak nem csekély boszuságára elárusított. Ugyanezen év October 10-én a királynak fia, későbben 3-dik Frigyes Ágost a katholika hitről a protestáns vallásra tért; de 1812. Bolognában ujólag a katholikus hitet karolta fel; s daczára az ezen alkalommal ünnepélyesen közzétett nyilatkozatának, hogy ezen lépést minden külbefolyásoltatás nélkül, egészen önszántából és saját elhatározásából tette meg, a rendek egy alázatos kérelemben figyelmeztették a királyt, hogy fiát ezen vallás-változtatásra ne kényszeritse. Ezen időtájban találta fel valami Bötticher nevű ember a híres mainczi porcellánt, mely becsét és értékét egész a mai napig megőrizte. Szinte ez az ember egy gyújtó tükröt talált fel, mely a napsugarak segítségével a fát a víz alatt is meggyújtotta.

1713. az állandó hadsereget tizenhatezer emberben alapították meg, mely alkalommal egyszász hadnagyot és egy

orosz kapitányt bizonyos vétségek miatt nyilvánosan megvesszőztek; nem kevésbé kegyelmetlenül bántak azokkal, akik a báboruban gyáván viselték magukat, így a többi közt egy őrnagyot és egy kapitányt agyonlöttek, egy ezredest és három hadnagyot felakasztottak, egy alezredest pedig Königstein várában fogságba vetettek. A nagyszerű japáni palotát, mely most a királyi könyvtárt foglalja magában 1717-ben emelték s ugyanekkor lett a pompás operaház is felépítve. 1718 a drezdai predikátorok a fejedelemhez benyújtott feliratukban a többi közt panaszképen előadták: „dass der Papisten List und Frechheit viel ärgerliche Dinge verübe“ Hilscher pásztor pedig határozottan állítá, hogy két pater a magánházakban vallásbeli ténykedéseket végez; más katolikus papok meg tarka öitönyökben incognito járkálnak, és hogy a katolikusok száma Drezdában már több ezerekre felszaporodott; mire a fejedelem egy nyílt parancsban figyelmeztette alattvalóit: hogy a katolikus papokat, ha azok vallási cselekményeket világi ruhában, és polgári házaknál zárt ajtók mellett visznek véghez, senkise merészelje háborgatni.“

1719. hozta Frigyes Ágostnak fia, későbbben, mint feltebb mondám, harmadik Frigyes Ágost aráját, osztrák főhercegnőt Drezdába, mely alkalomra rendezett ünnepélyek minden képzeletet meghaladnak. Az ara Pirna mellett szállott egy kívülről arannyal szegélyezett, bársonnyal bevont, belsejében három pompás termet magában foglaló és sárga atlaszba öltözött matrózok által vezetett hajóra, és Drezdára érkezve a folyópartján felállított királyi sátorban megreggelizett. Tünét délután két óraker száztiz ágyu durogása közben a királyi kastélyba vonult; a városba a rampi kapunál felállított tizennoyolcz rőf magasságu diadal iv alatt mentek, amely előtt ezer ötszáz polgár, a királyi kastély mellett pedig az uri lovagok foglaltak helyett. Pirna, Mórítz, Kereszt, Vár és Sporer utcák hosszában hatezer sorkatona volt felállítva. A menetet megnyitotta száz és tiz pósta legény, ugyanannyi uri lóvag számára, kézi lovakat (Handpferd) vezetve; száz ötvenhét vadász, ötven hosszú dárdás vadhajtó lóháton; harminczhat lausitzzi nemes, arany mellényben és

fekete bársony felöltönyben ; harminczkét ló a tartomány czi-
mereivel ; hatvankét szász tartományi nemes ; száz nyolcz
dragonyos ; nyolczvanhét hatfogatu hintó ; száz nyolcz gra-
nátos és ugyanannyi vaslemezes és aczélsisakos római ka-
tona ; egy herold ; tizenhét trombitás ; huszonnégyszpanyol
köpenyes apród ; ismét tizenkét trombitás, és tizenkét hat-
fogatu hintó ; ezüst csengetyűkkel teleaggatott két öszvér,
melyek a királyi hordszéket vitték ; száznyolcz vasas katona ;
huszonnégysz török kézi ló ; tizenkét lengyel királyi hatfogatu
nyilt hintó ; ismét egy, két öszvér által vitt hordszék ; hu-
szonnégysz öszvér ; száz nyolcz granátos — ezek után Vacken-
bart kormányzó az összes tábornoki karral ; száz udvari ga-
vallér ; száz nyolcz karabinos ; tizenkét kengyelfutó hosszú
fehér póznákkal ; tizenkét hajdu ; huszonnégyszschveiczi ; hu-
szonnégysz szolgáló — és ezek után a trónörökös vőlegény gyé-
mántokkal gazdagon kirakott biborba öltözve lóháton ; kö-
rülvételre a nemesi gárdától és drága brocátba öltözött
törököktől ; és követve százhusz testőr és huszonnégysz sarlach
talárokba öltözött szerezsenektől ; végre jött a spanyol mo-
dorban öltözött menyasszony nyolcz fogatu pompás hintóban ;
két oldalán huszonnégysz hellebardos schveiczi és huszonnégysz
vasbuzogányos magyar legénnyel ; százhusz testőr, hat hat-
fogatu bécsi hintó és száz nyolcz karabélyos mint sereg-
hajtok.

Az utánna való napokban hossza vége nem volt a sok
mutatványnak. Először nagy opera az új operaházban ; az-
után bál ; medve és orosz lány vadászat a vadász udvarban ;
gyűrűjáték, melyen a király is nyertes volt ; lovas és gyalog
tornászat ; nagyszerű Caroussel ; háromszáz ötven janicsár
által felszolgált török ünnep ; különféle nemzetek gazdál-
kodása az ötvenezer lámpával kivilágított Zwingerban ; Ve-
nus ünnepély nők gyűrű játékával a Grosse Gartenban ; Sa-
turnus ünnepély, melynél ezer ötszáz bányász tartott felvo-
nulást ; az Elba folyón épített váracsnak gőzgolyókkal
ostromlása ; és végre egy nagy tűzijáték, mely azáltal lett
emlékezetessé, hogy ugyanazon időben, sőt perczen a pirnai
kapunál a villám egy házba beütött és azt megis gyújtotta.
Az új herczegnének eljövetele a katolikusokra nézve a többi

közt azt az előnyt is szülte, hogy részükre a Friedrich nevű külvárosban egy külön temetőt kaptak.

Ez időben a történelem még csak egy zsidóról emlékezik s ez is roppant gazdagsága miatt lett hirnevéssé. Meyer Jónásnak hívták az érdeemes embert, aki nem csak gyémántokkal és drága kövekkel, hanem gabonával is nagy mérvű kereskedést üzött; az elsőbből nevezetesen magának a fejedelemlének több ízben harmincz és több ezer tallér értékű portékát eladott; a gabonát illetőleg pedig, ő volt az egyedüli, aki Drezdát ezen élelmi czikkel ellátta, s minthogy egy szük termésű és drága év után 1720 igen bő esztendő következett, nehogy a zsidó több száz ezer mérőre felugó és drága pénzen Oroszországból lehozott gabonáján veszítsen, a fejedelem elrendelte, hogy a buza mérejét azután is daczára a bekövetkezett olcsóságnak, annak előbbi árán t. i. három talléron és tiz garason vásárolják. Ezen zsidónak unokája későbbben lutheránus lett, mire a helybeli pásztor azt jegyezte fel róla: „nun ist er reicher geworden, als seyn Vater, und Grossvater gevesen.“ Egyébiránt csakis ez az egyetlen zsidó volt még akkor Drezdában s többnek bejönni, vagy itt letelepedni nem volt szabad.

Mint ritkaságot emlitenek ezen korból az írók egy nőt, aki tizennyolcz évig mint közkatona hiven szolgált, s midőn a csatában kapott sebek következtében nőisége kidutódott, 1721. November havában gazdagon mogajándékozva elbocsátották. A másik feltűnő esemény volt egy, magát Schley Antal kecskeméti mészáros nejének mondott asszony, akit a város árkában egy ujdon szülött kis gyermekével találtak; de hogy mikép és mi okból került oda, az nincsen feljegyezve. A büntetésekre nézve még ekkor is, daczára a már jól előhaladott civilizátiónak, a régi barbár szokásokat tartották fenn. Így a többi közt egy nőt, aki egy katonát szökésre csábított, azzal büntették meg, hogy az alatt, míg a katonát vesszőzték, ő kénytelen volt egy szalmabábuval karján a vesszőzött legény előtt ügetni és azután örök kíséretében ugyanezen bábuval az egész várost bejárni.

Minthogy az egykor hirnevet kapott Herrnhutterek felekezete ezen a tájon vette keletkezését, úgy vélem, nem

lesz érdektelen dolog, egy pár reájok vonatkozó szót itt felbozni. Egy morvaországi illetőségű legény 1717-ben esetleg Görliczbe (Szászországba) verődött, a hová, egy buzgó lutheránussal kötött ismeretsége után 1722 több morva lutheránust kicsalt azon ürügy alatt, hogy ott vallásukat szabadon gyakorolhatják; kiket aztán mint józan és szorgalmas munkásokat a berchtelsdorfi gróf saját jószágán megtelepített; ezeket későbbben többen is követték, úgy, hogy az általuk Herrnhutnak elnevezett község 1732-ben már kétszáz lélekre felszaporodott. Azonban a morvák sűrű kivándorlása az osztrák kormányt is felébresztvén, ez a szász választófejedelemmel e miatt diplomatai érintkezésbe, az utóbbi pedig közelebbi vizsgálatok megtételére határozta magát; ekkép keletkezett aztán a hír, hogy ezen embereket vallásuk miatt üldözik, pedig nem is a vallás, hanem a kivándorlás volt az ok, mely nevüket a két országban és talán ezeken kívül is hirbe hozta. Azóta a kerületben több hasonló község is keletkezett, melyeknek lakói, eleintén legalább törhetlen hűségükről és tántorithatlan becsületességükről lettek nevezetesek.

Figyelmet érdemlő dolog, hogy a katolikusok, jóllehet a fejedelem maga is már katolikus volt, még mindig több rendbeli nehézségekkel kénytelenitettek megküzdeni. Így a többi közt nagy lármát csaptak a protestansok, hogy egy katolikus pap beteg hívét a halotti szentségekkel ellátta; későbbben pedig, a midőn egy katolikus embernek gyermeke született, fegyveres őrt állítottak háza eleibe, nehogy ez magzatát katolikus pap által kereszteltesse meg; ezen esetben azonban a gazda nélkül tették a számadást, mert az említett ember magát a fejedelmet kérvén fel a keresztapai tisztség elvállalására, a keresztelés akadálytalanul megtörtént. Hasonló eset adta magát elő egy másik háznál, a melyben a lutheránus házi gazda katolikus lakójának nem engedte meg, hogy ez gyermekét katolikus pap által kereszteltesse meg, mert ugymond, azt a hatóság szigoruan megtiltotta; azonban az érdeklertnek további szorgalmazása után kiderült, hogy nem is a policziák és hatóság, hanem csak a Superintendens bocsátott ki hasonértelmű tilalmat,

mire egy akkori lutheránus Pastor a következő megjegyzést teszi: „Wie intolerant war der Zeitgeist!!! Tehát ezek közt is találkoztak méltányos emberek!

1726 Május havában a varga- és más iparoslegények felzendültek az ugynevezett „kék hétfő“ (blauer Montag) eltörlése miatt, s kicsapongásaik oly terjedelmet nyertek, hogy szétveretésükre tetemes fegyveres erőt kellett felhasználni. Hiában minden erőlködés, a kedves szokás még maig is fenntartja magát. Május 21-én valami Landler nevű bajor katolikus egy lutheránus Esperestet, aki által a lutheránus egyház kebelébe lett beavatva, későbbben nem tudni mi okból kegyetlenül meggyilkolt, arra találkoztak irók, a kik ezt a gyilkos fanatizmusának tulajdonították, azt tévén fel róla, hogy ő lelkiismereti fordulásaitól készítette, ez által akart csábítóján boszut állani; mások ellenben épen az ellenkezőt jegyezték fel, mert úgy mondák, ha ő hitérőli elpárolását igazán megbánta volna, akkor bizonyosan az őt a vesztő helyre kísérő katolikus pap szavára hallgat, és mint töredelmes bűnbánó végzi be nyomorult életét; azonban nem csak nem hallgatott a nevezett katolikus papnak intéseire, hanem ezt hallatlan makacssággal, egész az utolsó pillanatáig elutasította magától. 1727 Cosander tábornok a városon kívül egy előerődöt (Vorwerk) emelt, melyet oly erősnek hitt, hogy a próba alkalmával késznek nyilatkozott magát a boltozott bástyába elrejtteni, mit azonban a fejedelem nem engedett meg, és szerencséjére, mert az első belevetett bomba az egész művet szétszórta. 1731 a királynak titkos tanácsosa — Hoyomb gróf a königsteini várban, a hová valamely vétsége miatt bezáratott, öngyilkossá lett; azonban az asztalon hagyott czédulában egy ezer arany hagyatéka mellett felkérte szolgáját, hogy halála után testét ágyába fektesse, és halálának okául a gutautést hiresztelje.

II. Frigyes Ágost, kit a történelem, rendkívül ereje miatt, „erős“ (Friedrich August der Starke) melléknévvél tisztelt meg, meghalt 1733 Február 1-én egy, még fiatal korában a tornázásnál kapott lábsebe következtében, életének hatvanharmadik, uralkodásának pedig harmincznyolcza-

dik évében. A lutheránus írók mindamellet, hogy igazán humánus és jóteköny ember volt, soha sem tudták neki megbocsátani, hogy a katolikus egyház kebelébe visszatért, és azért siettek feltünőbb gyengeségeit is hiven feljegyezni; ilyen volt a többi közt azon szemrehányás, hogy csak ágyasaira többet pazarolt el husz millió tallérnál, és hogy állításuk hitelesebb legyen, nem mulasztották el az illető kiadásokat részletesen is felsorolni. Igy, valami Kosel nevű nő, a ki a királytól Moszcinszky grófot nemzette, kilencz év alatt egy milliót kapott volna; ezenkívül egy kétszáz-ezer tallér értékű palotát. Egy másik Kessel nevű személy hatvan ezer tallér értékű gyémántot, egy harmadik: Eszerle nevezetű hasonlóképen hatvan ezeret; egy negyedik valami Königsmark Auróra Móricz szász grófnak, és későbbben francia marschallnak anyja, kimondhatlan értékű drágaköveket; egy Fatime nevű török leány Rutovszky grófnak anyja szintén tömérdek pénzébe került. Ezeken kívül még feljegyezték: Lubomirszka hercegnőt; egy brüsseli táncosnót; Dieskau, és Osterhausen kisasszonyokat stb. Pedig hát eltekintve ezen, kétségtelenül megrovást érdemlő kihágásaitól, Frigyes Ágostnak sok oly tettei is voltak, a melyeket az ellenséges érzelmű lutheránus írók teljes méltánylással feljegyezhettek volna; ilyen a többi közt az Elbe hidjának nagyszerű helyreállítása; az Anna, Boldogasszony-árvaházi, Friedrichstadti, és Neustadti lutheránus templomoknak részint újbóli felépítése, részint pedig költséges restauratiója, a miért a lutheránusok méltán köszönetet mondhatnak neki. És végre: ha a katolikus vallás részére olykor tett is némi kedvezményeket, de a mellett a lutheránus vallásnak utjába soha a legcsekélyebb nehézményt sem gördített, és e tekintetben a királyságban katolikus utódjai is, mindamellet, hogy maguk a katolikus egyháznak buzgó hivei, a lutheránusok irányában oly kifogástalan viseletet tanúsítanak, hogy Szászországban a lutheránus vallás mai napig is az egyedül uralkodó, és mind a hadseregben, mind az országos közigazgatásban, mint szinte a városi és községi kormányzatokban ma is oly lutheránus szellem a mérvadó, mintha a reformációt Lnther Márton csak tegnap alapította

volna meg közöttük. Frigyes Ágost az akkori szokás szerint udvari bolondokat is tartott, kiknek egyike, valami Fröhlich nevezetű egyszer egy jó ötlete által tette magát emlékeztessé; ugyanis nejének gyermeke születvén, mindannyi udvari nagy urat meghitta keresztapának, minek eredménye természetesen az akkori szokás szerint az lett, hogy tömérdek ajándékokat kapott, mint kedves emberének tiszteletére Frigyes Ágost még egy tenyér nagyságu emlékpénzt is veretett következő saját fogalmazásu felirással: „Ich bin der rechte Mann, der aus der Tasche spielen kann; Semper Fröhlich, nunquam traurig.“

III. Frigyes Ágost 1733.

Harmadik Frigyes Ágost, a másodiknak fia és utódja a külső pompának és látványosságnak szinte oly kedvelője volt, mint boldogult atyja; sőt talán még nagyobb mérvben ragaszkodott hozzá mint édes atyja, legalább ezt kell következtetni egy francia írónak fenmaradt következő jegyzetéből: „La cour de Roy de Pologne August III. est sans contredire une des plus belles, et des plus magnifiques, qui se voyent dans l'Univers. Les Grands y paraissent autant de de Princes, et leurs Palais autant de cours differentes. Eszerint tehát harmadik Frigyes Ágost udvara az egész világon legpompásabb volt. Uralkodásának mindjárt elején a város szépitésére fordította figyelmét, erre a végre Neustadtban és Friedrichstadtban egész területeket lebontatott, s helyükbe egyenes utczákon nem annyira közönséges lakházakat, mint inkább két, s három emeletes kastélyokat rakatott; e mellett elláttatta az utczákat földalatti vízvezetékekkel s különösen ott, ahol a talaj mélyebb volt, mindenfelől össze hordott földdel az utczákat magasabbra emeltette. 1734 több rendbeli panaszokra következő magasabb leiratban felelt: „Es ist Uns hinterbracht worden, dass den katholischen Geistlichen (most már nem Pfaffen, mint hajdan volt szokásban) in Taufung derer von katholischen Eltern geborenen Kindern Hindernisse gemacht werden, Wir begehren hiemit, dass diese Hindernisse nicht mehr stattfinden.“ Egy másik leiratban

megparancsolta: „Die katholischen Deliquenten sollen durch katholische Geistliche zum Tode praeparirt werden“

III. Frigyes Ágostot a lengyelek 1734 királynak megválasztották és a következő év Január havában nagy fény és pompa mellett megkoronázták. Ezen év Augusztus 16-án a villám az Anna templomba beütött, mely esetről írja egy szemtanu: „die Menschen theils betaubt, theils beschädigt, theils auch getödtet lagen in diesen Gotteshause schichtenweis übereinander.“ A levéltitkok kitudására egy zsidót használtak fel, aki a pecsétek felbontásához és álpecsétek készítéséhez különösen értett. Ezáltal jöttek nyomába egy összeesküvésnek, melynek tagjai a királyt isteni szolgálat alkalmával akarták megölni. 1736. állították fel második Frigyes Ágostnak aranyozott lovagszobrát Neustadt legszebb piacznán, mely ugyanott másnapig is díszeleg. 1737. katona gyermekek számára egy jeles nevelő intézetet nyitottak, melybe eleintén vallás különbség nélkül száz gyermeket vettek fel. 1738. Amália herczegnőnek egybekelése alkalmával szokás szerint pompás ünnepélyeket rendeztek.

Mennyire feszült volt a katolikusok ügye és állása még ez időben kitetszik azon körülményből is: hogy a király által az Elba folyó partján emelendő katolikus templom alapkövetételének szertartását a szó szoros értelmében loppal végezték, nem lévén a szertartáson jelen más senki, mint az Olasz Referendárius Aceramboni, és néhány pap mindnyájan világi ruhába öltözködve. Az épület többre került egy millió tallérnál és csak nyolcz év mulva készült el; de aztán el is lehet róla mondani: hogy mint fekvésére, mint építészeti modorára nézve. Európa legszebb basilikáival is kiállhatja a versenyt. 1741. Mártius 10-én tették le az újvárosház talpkövét, mely az ugynevezett Altmarkt tágas és 1881-ben a „Germánia“ szep szobrával is feldiszített térnek nyugati oldalát foglalja el. Ezen időben a predikátorokat különös philosopháló szellem lepte meg, mert szónoklataikban biblia helyett Voltaire és Rousseau okoskodásaival iparkodtak hallgatóiknak kedveskedni; mit megtudván a király, szigoruan figyelmeztette őket, hogy maradjanak a kaptánál és ne terjeszkedjenek olyan tárgyakra, a melyek a valláshoz nem

tartoznak. 1743. alapították meg a városnak legszebb helyén az Elbe partján egy régi bástya darab, ma Terracénak nevezett tetején a sűrű gesztenye sétányt, mely ma is mind az ott mindig élvezhető friss levegő, mind pedig a folyóra és a tuloldalra fekvő újvárosra való szép és pompás kilátás miatt a legkedveltebb szórakozási helyek közé tartozik.

1744. Mária Theresia osztrák főhercegnő Drezdába jött, hogy a királyt a poroszok ellen folytatandó háboruban véd és dacszövetség kötésére felkérje; és hogy czélját hamarabb elérje, első sorban a királynak teljhatalmu s mai napig is elátkozott hirben álló miniszterét Brühl egy általa írt hűtlenségi levél előmutatásával kerítette meg, minek következtében a miniszter saját bőrének biztosítása végett mindent elkövetett, hogy a kívánt véd, és dacszövetség létrejöjjön. Gyászos szövetség! mely attól az időtől fogva, egész a legújabb korig Szászországra nézve mindig csak károk és veszteségek forrása volt, úgy hogy bizvást ellehet mondani, miszerint a szász királynak az osztrák császári-ház irányában tanúsított hűsége és ragaszkodása néki nem babér, hanem mátyr-koszorúkat termelt. Így volt az akkor, amidőn legelőször Mária Theresiával szövetkezett; így volt később a francia háboruban, s így volt végre a legutóbbi és legújabb porosz-osztrák hadjáratokban; a jó szász király mindig egy darabot veszített birodalmából, és hogy a porosz már eddig egész országát el nem nyelte, azt csak a többi európai hatalmasságok közös érdekeinek köszönheti. Ezen alkalommal is, a melyet most tárgyalunk, nem csak a poroszoktól mint ellenségtől, hanem maguktól osztrák szövetséges társaiktól is iszonyu sokat kellett szenvedniök, az elsők lödöztek és gyujtottak, az utolsók pedig s köztük leginkább a vad horvátok és magyar pandurok irgalmatlanul raboltak és pusztítottak. De lássuk az eseményeket, amint azok egymásután lefolytak.

Mihelyt a két hadakozó fél, a poroszok és osztrákok között a háboru elhatározott, Frigyes Ágost szász királynak első teendője volt hazulról menekülni, a hová nem is jött vissza, míg csak a béke meg nem kötött, lakásul hol Prágát, hol Bécsset választván magának; otthon pedig egész

erővel neki állottak a város erősítésének új bástyákat emeltek, a régiakat kijavitották, a várost élelmi szerekkel ellátták, s hat ezred katonával megtöltötték. Hasztalan erőlködések! A poroszok mindezek dacára csak oly kényelmesen vonultak át Drezdán Csehországba az osztrákok ellen, mintha saját hazájukban sétálgattak volna; sőt maga Frigyes porosz király az alatt, míg emberei Kesseldorfnál tízezer szász fegyverest harczképtelenné tettek, a drezdai királyi palotában a királyi család társaságában oly fesztelesen viselte magát, mintha csak kedves Berlinjében lett volna, és csak egy intésére volt szüksége, hogy a megerősített Drezda városa, dacára hat ezred katonájának, kardcsapás nélkül megadja magát. Azonban ezen alkalommal a porosz király és Mária Theresia közt 1746 Január 2-án a béke megkötöttvén Frigyes Ágost is egy időre hazájába ismét visszatérhetett, de a veszteségek oroszán részét most is a szászoknak kellett viselni, mert a poroszok tömérdek természetbeli tárgyakon kívül még sok millió kisarczott készpénzt is elvittek tőlök.

A poroszok eltávozta után kezdték a Jakab-kórház előtti halastót betölteni, melynek egykori létezésére ma már csak egy pompás, és általam is csak nem egy évig lakott utcának „Am See“ nevezete emlékeztet. 1746 December 26-án Richellicu francia követ jött Drezdába, hogy Josepha hercegnőt a francia trónörökös részére megkérje, mely alkalommal az esketést a pápai Nuncius a krakói és Cujáviai lengyel püspökök segédlete mellett teljesítette. Ugyan ekkor a bajor herceg is elvitt egy szász hercegnőt; a szász trónörökös pedig egy bajor hercegnőt hozott magának. Hogy e hármassal mennyegzőnél az ünnepélyek és multságok nem hiányoztak, azt kiki elképzelheti, de minthogy hasonló mutatványokat ezen munka folytában már többször ecseteltem, azért úgy vélem, hogy a mostaniak leírásával bátran adós maradhatok. 1751 Julius 29-én az elkészített új katolikus templomot az Elba folyó partján a pápai Nuncius consecrálta, mely alkalommal a tolakodó tömeg visszatartására a fejedelmi testőrök a templom körül sorfalat képeztek, a király pedig a templom részére egy

ezüst fcszületet, és művésziiesen kiékesített hat oltár gertyatartót Augsburgban nyolczvannégy ezer tallér árán készítettet. Ugyanekkor a zsidóknak is egy külön temetőhelyet hasítottak ki a városon kívül oly feltétellel, hogy keresztény sirásót tartsanak, és a királyi kincstárba minden öreg halottal egy tallért és nyolcz garast, a gyermekektől pedig tizenhat garast fizessenek. Az 1755 népösszeírás 60209 lelket mutatott fel, mi felett, annyi éhség, pestis és háboruk után méltán lehet csodálkozni. Hogy ezen időtájban egy magyar ember is megfordult Drezdában, mutatja az 1757 évi Augustus 8-án kelt halottas könyvi feljegyzés, melyben „Adam von Mányoky Hofmahler 86 Jahr alt“ olvasható.

Hogy a fellebb jelzett 1746 Januar 6-iki békekötés nem annyira tartós béke, mint inkább csak ideiglenes fegyverszünet lett, azt Frigyes porosz királynak telhetetlen terjeszkedési vágya okozta; de ekkor is, mihelyt a poroszok és osztrákok közt az ellenségeskedések ujra kitörtek, a szerencsétlen szász ország volt az áldozat, melyre a károk és veszteségek sulya legnagyobb mérvben nehezült. Az első érzékeny csapás 1756 October 15-én Königstein váránál érte, a hol a porosz király az általa elfogott tizenhárom ezer szász katonát, mintha csak saját alattvalói lettek volna, rögtön a porosz hadseregbe bekebelezvén, őket tulajdon hazájuk és királyuk elleni hadakozásra kényszerítette. A második s következeéseire nézve még lesújtóbb csapás volt a porosz királynak magában Drezda városában bitorlott korlátlan uralkodása. Itt ugyanis a porosz király nem csak az összes országos levél- és pénztárakat foglalta le, hanem az egész adóügyet is általa kinevezett tisztviselők által saját nevében és tulajdon rovasára kezelte; mi több, még a királynénak és királyi ház tagjainak készpénz készletét is elrabolta, s midőn azután a királyné napi szükségeinek fedezésére pénzt kért tőle: „kérjen férjétől“, volt a királynak gunytelt válasza. De nemcsak a pénz, hanem az összes közigazgatási ügyeket is elfoglalta; nevezetesen a templomokban benszülött papok helyett porosz prédikátorokat alkalmazott; a városban készenálló ágyukat, puskákat

és egyéb hadi szereket Magdeburgba vitette; a lobkoviczi csatában megsebesült katonáit Drezdába hozatta, s ezek ápolásán kívül a drezdai pékekre ráparancsolt, hogy az összes porosz hadsereg számára kenyeret süssenek; és végre ami az ő bitorló erőszakoskodását leggyülöltebbé tette, volt a forma szerinti ujjonczozásnak elrendelése. Igenis: szász ifiakat, minden rang és személyválogatás nélkül a porosz hadseregbe beosztani parancsolta; sőt utoljára be sem várva a rendes összeírást, erőszakos katona fogdosást rendelt el: és hogy a szász hadseregnek még látszatát is eltörölje, a Drezdában még egyedül fenálló, és szász katonai minőséget képező schveiczi csapatot egészen lefegyvereztetett. Midőn aztán az 1757. April havi gyászos emlékü prágai döntő csatában az osztrák hadsereget tönkre tette, Drezdában a kivivott győzelemért ünnepélyes Tedeumokat tartatott; s mindezekkel be nem elégedvén, a drezdai polgárságtól és zsidóságtól hadi sarcz fejében ugyanazon év Augustus 28-án százharminczkét ezer tallért kiszaroltatott. Ennyi sok baj és inség látása a jámbor Josepha szász királynét s egykori osztrák főhercegnőt annyira elkeserítette, hogy alig párnapigyengélkedés után, igazán lelki fájdalom következtében elhalálozott 1757. November 17-én.

1758. a poroszok a várostól újra ötszáz ezer tallért, s ezenkívül a megérkezett porosz ezredek számára hasonlóképp több száz ezer tallér értékű tartást csikartak ki. Február 3-án Fink porosz főparancsnok felszólította a városi tanácsot, hogy a porosz király részére az alattvalói hűségi esküt tegye le; mit ezek csak azért tettek le és irtak alá, mert a a parancsnok házaik lerombolásával fenyegette őket, de akkor is a saját királyukat megillető hűséget kikötötték maguknak. Ugyanezen év September havában kénytelen volt a város tizenhárom ezer és három száz rőf vásznat porosz sátrak készítésére kiszolgáltatni. Eközben az odaérkezett Daun osztrák hadvezér a város ostromlásához fogott, mire a városban lévő Schmettau porosz parancsnok a város felégetésével fenyegetődött, és hogy szavának nagyobb nyomatékot adjon, sietett a palotát fával, szurokkal, lőporral és egyéb gyulékony szerekkel megtölteni, egyuttal kinyilatkoztatván,

hogy Daunnak első ágyulövésére valamennyit légbe röpitendi. Erre aztán Daun a városiak kérésére hajolva, az ostrommal egy darab időre felhagyott; de miután sikerült neki a városon kívül táborozó porosz csapatokat megverni és őket visszafutás közben egész a város kapujáig üzőbe venni, Schmettau porosz parancsnok, minden előleges figyelmeztetés nélkül a pirnai külvárost felgyújtatta, mely alkalommal kétszáz nyolczvanöt ház és hat ember esett a lángoknak mártalékul. Későbbben 1759, midőn az osztrákok másodszer megjelentek, Schmettau egy másik, Wilsdruffernek nevezett városrészt és ebben nyolczvanöt házat és több embert égettetett meg. Azonban daczára ezen kegyetlen eljárásának a várost mégsem tarthatta meg, mert a horvátok által a hidfőnél és Osztra nevű külvárosban felállított ütegeknek nem birván ellentállani, reája nézve nagyonis kedvező capituláció utján a várost az osztrák hadvezérnek átadta; ő pedig maga egész seregével sértetlenül s még hozzá öt millió tallér hadisarcz birtokában a városnak hátat fordított. Az eltávozott poroszok helyét osztrák katonák pótolták; de oly nagy számmal, hogy egy-egy polgár házába harmincz és negyven is jutott belőlök, s ezenkívül még el is kellett őket tartani, s ennek fejében mindjárt ötszáz akó pálinkát, hust, zsirt, dohányt, főzeléket s tudja Isten még mit iszonyu mennyiségben kiszolgáltatni. Azonban jóllehet, hogy Drezda városa kisiklott a poroszok kezeiből, de azért az ország többi részeiben még mindég ők uralkodtak és még 1759. is ujra hét millió hadisarczot csikartak ki belőle.

Mily hamar iparkodtak a drezdaiak a hadokozta károkat helyreállítani, kitetszik azon sietségükből, melylyel már a reákövetkező évben, daczára a folytonos háboruskodásnak, a leégett pirnai külvárosnak felépítéséhez hozzáfogtak, melynél nem csekély segítségükre lehetett az osztrákok által Maxennél elfogott és a városba szállított tizezer porosz fegyveresek; ugyanekkor osztrák kézre került a poroszok egész hadi kincstára is. 1760. a poroszok Drezdát ismételve ostrom alá vették, melyet ekkor Maquire osztrák tábornok tizennégy ezer emberrel megszállva tartott. Frigyes porosz király ezen alkalommal mindent elkövetett, hogy a várost Daun osztrák

vezérnek oda érkezete előtt bevehesse ; s azért mindjárt kezdetben tüzesgolyók özönével árasztotta el azt ; kívül pedig nyolczezer emberrel ostromtámadást intéztetett. De Julius 16-án a megékeztett Daun serege által Neustadtból kiszorítatván, a pirnai kapuhoz vonult, és innét ismét egy új támadást parancsolt, végre 17-én, midőn Magdeburgból a nehéz ostromágyukat megkapta, harmadszor is ostromrohanást fuvatott. És csak miután mindahárom ostromkísérlet megheiusult, elkezdte a négy ütegre osztott tizenhárom mozsárból a száz és száztiz fontos bombákat a városba hányatni, melyek legelsőben is a kereszt-templomot, utána pedig egész utcza sorokat lángba borítottak. Oltásról szó sem volt, mert az emberek, ha vizük lett volna is (pedig ez is hiányzott) a zápor esőként hulló golyók miatt nem merték rejtekhelyeiket elhagyni. Ugyanez alkalommal hamuvá lett a királyi iroda minden benlévő iratokkal és okmányokkal ; ezenkívül romba dültek több templomok és pompás paloták. Nem kevésbé lettek semmivé téve a külvárosok is, így a Vilsdruffi külváros, a Neue és Plauengasse ; a királyi kertipalota, a Sz. József nevelő intézet, melynél a forróság oly nagy volt, hogy a bástyák fasinái meggyuladtak, és csak nagy ügygyel bajjal tudták az ágyukat a lángokból kivonszolni. A páratlan szépségű Grosse Gartent is halomra rombolták a poroszok, nehogy a Császáriak azon keresztül hatolhassanak be a városba. E közben Daun seregének egy másik osztálya által az újvárosba vezető ut felszabadítatván, az óvárosiak nyakra-főre siettek a pokolhoz hasonlóvá lett lakhelyeikből távozni ; borzasztó futás lehetett ez ! ifiak, öregek, nők és gyermekek jajgatva és egymást letiporva nyomultak a hidfelé, hogy ezen át a másik városrészbe és onnét ki a kertekbe, ki a szomszédos erdőkbe elmenekülhessen, jóllehet még ezen utközben is ellenséges golyók közülök többet leterítették.

És mégis mindezek daczára a város nem adta meg magát, hanem végre is a porosz király volt kénytelen az ostrommal felhagyni, miután kétszáz foglyot és ezer ötszáz embert halottakban vesztett, kívül sikerült még a szászoknak, élelmi szerekkel terhelt nyolcz nagy porosz hajót elfogni. Riesánál

egész löporkészletüket légbe röpíteni s végre Glatznál rajtuk fényesen győzedelmeskedni, mirenezve a drezdaiak Junius 29-én az egyik sértetlenül maradt temp'omban, ha könnyes szemekkel is, de hálás szívvvel tartottak Tedeumi ájtat osságot. Frigyes porosz király azonban még utóbb is megboszulta magát rajtuk azáltal, hogy pénzverdéjüket valami Ephraim nevű zsidónak eladván, ez, hamisított pénzeivel az ostrom szerezte bajoknál is több kárt okozott nekik. Junius 30-án viradóra csendesség lett, melyet csak az imitt-amott füstölgő romok alól előbujt halálsápadt emberek jajgatása szakított félbe. A belvárosban kétszáz és huszonhat házat és hetven holtat; a külvárosokban száz kilenczven házat és száznál több elveszett embert sirattak meg, a megmaradottaknak is nagyobb része a földhöz ragadt koldus lett, kiknek keserveit az ellenség elvonulása után bejött császári szövtséges katonák még nagyobb mérvben fokozták, a midőn lopásaik, rablásaik, sőt gyilkolásaik által még ez ellenségnél is kegyetlenebbül viselték magukat. A városból tova menekült lakosok azon voltak, hogy a mennyire lehetett, drága kincseiket elrejtsek és eldugdossák; azonban hasztalan volt minden törekvésük, mert nem volt oly rejtekhely, melyet a császári katonák fel nem kutattak volna, úgy hogy a tulajdonosok visszajövet csak hült helyét találták otthagyt drágaságuknak. Mi több, a katonák nem elégedtek meg azzal, hogy csak egyszerű lopásokat követtek el, hanem magán házakba, sőt templomokba is erőszakkal betörték és ellentállás esetében még gyilkoltak is, hogy rabló szándékukat végrehajthassák; az pedig, hogy a parancsnokok a kihágókat ötven és száz bot ütésekkel megfenyítették, a kárvallott lakosoknak kevés vigasztalást és még kevesebb hasznot hozott, minthogy elrablott kincseiket vagy soha, vagy csak igen ritka esetekben kapták vissza. Mindezen bajokhoz hozzájárult a betódult katonák által a városban elterjesztett ragályos nyavalya, mely a még életben maradt lakosok közül is soknak halálát okozta. Hogy a zsidók itt sem maradtak hátra, és a mennyire lehetett, a közinségből iparkodtak maguknak hasznot szerezni, a mennyiben a rablott jószágokat részint megvették, részint eldugták, azt a rajtuk végrehajtott büntetésekről szóló, s maig

is fennlévő adatok bizonyítják. Ezen büntetések közt a legcsekélyebb volt az, melynek következtében a bevallott sikerkasztó orgazdákat trombitaszóval üzték ki a városból, de voltak, kiket fogsággal, és még nagyobb testi büntetésekkel is meglakoltattak.

Augusztus havában elkezdték az utcákat tisztogatni, és a hol szükséges volt, a megrongált kövezetet újra helyreállítani; a közinség enyhítésére pedig országszerte könyöradományokat gyűjtöttek, melyek 1759 Május 1-ső napjaig egy milliót és harmincezer tallér összeget eredményeztek. 1761 év Január 30-án jött vissza a trónörökös hosszú távolléte után, Csehországból, magával hozva nagy mennyiségű lisztet, melynél kedvesebb adományt nem hozhatott volna, de különben is mindent elkövetett az inség enyhítésére; Február 15 a porosz királylyal is a békét megkötötte. Ugyanezen hó 21-én általános hálaimákat tartottak a jövőre nézve elég szorult szívvvel, minthogy földjeik és mezőik nagyobb részben miveletlenül heverték. Ezen hét évig tartó háboru alatt a porosz király a két szász tartománynak mind vérben, mind pénzben kiszámíthatlan károkat okozott; ugyanis az elsőre nézve: csak egy alkalommal tíz ezer ujonczot szedetett ki, s ezen ujonczállítást többször ismételte, kiket azután minden népjog és igazság ellenére saját hazájuk és királyuk elleni hadakozásra kényszerített; a mi pedig a pénzt illeti, ő maga bevallotta, hogy a háboru tartalma alatt ötven millió tallérnál többet kapart ki tőlük. Nem kevésbbé lázító az általa elkövetett más anyagi károk, így, hogy a többit elhallgassuk, csak e speculánsoknak általa eladott állami és más privat tulajdonu erdőségeket emlíjtük fel, melyeket ezek igazán vandali barbársággal egész évszázadokra kihatólag elpusztítottak. Azonban dacára mindezen pusztításoknak és rombolásoknak, a város, ha mindjárt lassan, de újra felépült, csak hogy már nem az előbbi nagyobb részben tönkre ment gazdáik, hanem egészen új emberek által; és tekintve az idő rövidségét, alig egy évszázadot, nem lehet nem csodálkozunk, hogy ezen aránylag rövid időszak alatt oly pompás, nagyszerű, és minden tekintetben királyi szék és főváros minőségére

kifejlődhetett. 1762 Martius 19-én távoztak el végképen az addig ott tanyázott osztrák segédseregek és hogy üresen ne menjenek, lehet, hogy emlék okáért? a drezdai ágyukból huszonegy darabot elvittek magukkal; egy pár napra ezután a zsidókat üzték ki a városból mind egy lábíg, ne hogy gyönyörűséges mesterségükkel a népet tovább is megmételtyezzék.

Vajjon fog-e a magyarnak valaha sikerülni ezen vészteljes fajnak megszábályozása? Igen is; ismételve mondom: hogy a zsidó veszedelmes és szüületett ellensége az emberiségnek; mert eltekintve azon anyagi károktól, a melyeket ő ezernemű lelkiismeretlen csalásaival az emberiségnek okoz és a melyekkel számnélküli munkás és szorgalmas keresztény családot koldusbotra juttat; maga azon materialisticus irány, a melybe mai napság az emberiség bele van sodorva; és azon ádáz gyűlölet, mely a katholika hit és egyház ellen, mindenütt kézzelfoghatólag nyilatkozik, csupán és egyedül a zsidó gonoszságának szüleménye. Mert a zsidó, a mióta a hirlapi irodalmat kezei közé ragadta, nem szünt meg, és nem szünik a katholika egyházat becsmérelni; nincs az a piszok, nincs oly botrányos rágalom, melyet ő katolikuskok ellen világba nem röpitene, elkezdve az Ulrich Borbála-féle költeményről, egész a mai napig feltalált és kikoholt vagy elferdített rágalmakig. — Csoda-e tehát, ha a hasonló eszmékkel szaturált, részint buta, részint maliciosus vulgus, az egyházat végre is nem csak meggyűlöli, hanem meg is utálja? — Igaz, hogy e tekintetben a protestánsok a zsidóval karöltve járnak; de ezen a katholicizmus elleni gyűlöletük által elvakított szerencsétlenek nem veszik észre, hogy a zsidó nem csak a katolikuskoknak, hanem egyáltalában minden keresztény felekezetnek ellensége, és ha valaha sikerülne neki a katholika egyházat megsemmisíteni, bizonyosan őket sem kimélné meg, és nem fogna megnyugodni mindaddig, míg a keresztény nevet a földszinéről ki nem irtaná: hogy aztán az anyagilag és szellemileg tönkretett emberiség felett annál könnyebben zsarnokoskodhassék; mert szerinte, irva van, hogy egyedül a zsidó van hivatva urnak és birtokosnak lenni e világban! Maga ezen város

történelme a zsidót egész meztelenségében elénkbe terjeszti; hiszen nem mult el évszázad, a melyben a zsidó bármely köznyomort és köziaséget nem iparkodott volna saját hasznára, és pedig a leggyalázatosabb módon kizsákmányolni, ott, ahol a keresztény az ő könyöradományaival törekedett embertársainak inségét enyhíteni, a zsidó, mint a fél e fenevadállat a prédát csak telhetetlen pénzvágyának kielégítésére használta fel. És ezeket tudva és látva, nem kell-e méltán csodálkoznunk, hogy köztünk még imitt-amott philosemisták is találkozhatnak; valóban, ezek vagy oly jámbor, beszámítás alá nem eshető rajongók, a kiknek a természet szabta önvédelmi törvényről fogalmuk sincsen; vagy pedig a legelvetemedettebb jellemű pénzéhes kufárok, kik az elátkozott judás bérért, készek, vérüket és hazájukat a telhetetlen zsidó molochnak agyarai közé áldozatul oda vetni! A ki még nem ismeri a zsidókat, olvassa el, Zimándy Ignác „Megrögzött Maimonides“ című munkáját. Megjelent Budapesten 1884 a „Hunyadi Mátyás“ nyomda intézetben.

A mi a pénzéhes kufárokat illeti, ezek a nagyokból szinte ugy kerülhetnek, ki mint a kicsinyekből, amint ezt a híres Richellieu egykori francia miniszternek esete mutatja, a ki egy társaságban csodálkozását fejezván ki a fellett, hogy találkozhatnak emberek, a kik meghagyják magukat vesztegettetni, egy jelen valónak abbeli észzevételére: hogy hátha a megvesztegetők milliókkal rukkolnak elő? a z már más, volt a nagylelkű miniszternek felelete. S nem hiúnók, hogy ezen megvesztegetési rendszer, mennyire ártott már eddig is Magyarország becsületének? Jól emlékszem a még egy pár évtized előtti külföldi utazásomban, mily kegyelettel és deferenciával viseltetett a külföld a magyar vér és nemzet iránt; mindazok, akár németek, akár francziák, vagy olaszok stb. voltak ők, a mint megtudták, hogy magyar vagyok, nem csak arczkifejezésükkel, hanem érthető szóval is tudtomra adták — mennyire becsülik a magyart; mig ellenben most s pedig legujabb időben egy német tudós ekkép nyilatkozik: „Vor Zeiten, als man den Namen Ungar aussprechen hörre, das Herz hüpfte Einem im Leibe; Heute aber die verjüdelten Ungarn sind, ärger als

die Ziguener.“ A zsidó tehat nem csak vagyonunkból foszt ki, hanem becsületünket is tönkre teszi, mire nézve mindazokat, akik önös érdekeiknél fogva a zsidókat oly rendkívül pártfogolják, méltán lehet vér- és haza-árulóknak tekinteni.

April 4-én jött vissza Frigyes Ágost király Lengyelországból a népnek igazán osztatlan örömére; a trónörökös és neje Neustadtig mentek elibe, a papság pedig és a tanács a fekete kapuban fogadták, mire Május 1-én a templomokban ünnepélyes Tedeumokat tartottak. A király mindjárt megérkezése után minden erejét és tevékenységét a bajok orvoslásának szentelte, különösen pedig a zsidók által megrontott pénzügyet iparkodott helyreállítani, mire nézve első sorban is teljes értékű három és hat filléres ércdarabokat veretett, és miután ezek segítségével a rosz pénzt a közfoglalomból lassankint kiszedték, végre a bécsi husz forintos pénzláb elfogadása után sikerült a pénzügyet is tökéletesen rendbe szedni. A király, hogy népének, a mennyire a körülmények engedték, egy kis szórakozást is szerezzen, újra behozta az általam már fellebbemlített „madárlövést“ (Vogelschiessen) azaz: egy hat öles árboczfá tetejére szegezett, és veres színre festett kitárt szárnyu bádogsasnak nyilakkali célba vételét; ezenkívül az új operaházat is, a mennyire lehetett, használható állapotba helyeztette; azonban, a midőn a közelgő nevenapján előadandó darabra készülének, October 5-én estebéd alkalmával guta ütés következtében élni megszűnt Ezen király, eltekintve fényűzési szenvedélyétől, országának és különösen székvárosának oly előnyöket szerzett, melyeket nem egy főváros irigyelhet. Ő volt alkotója egy kép- és régiségtárnak, melyek mai napig is, európai hirnek örvendnek; ő alapított még egy terjedelmes könyvgyűjteményt és nagyszerű müsoportozatokat. Ezeken kívül sok díszes kertek, pompás templomok és paloták, mind meg annyi tárgyak, melyek emlékét a késő korban is fenn fogják tartani. „Obiit, sed fama vivit,“ meghalt, de hire életben van, mondja róla egy író.

Frigyes Keresztély 1763.

Frigyes Keresztély atyjának és elődjének épen ellenlábasa volt; mert valamint atyja a pazar fényezésben, úgy ő az ész- és okszerű gazdálkodásban tüntette ki magát; e mellett törhetlenül igazságos volt; a fondorkodó, vagy önző és részrehajló hivatalnokokat becsületes jellemű emberekkel helyettesítette, és a hol csak lehetett, az igazságot maga személyesen szolgáltatatta ki. Ezen kívül, mint tudományosan kiképzett ember, a tudományoknak és szépművészetnek is nagy pártolója volt, a hasonnemű intézeteket mindenütt terjeszteni és gyarapítani iparkodván, úgy, hogy népe, uralkodásához a legnagyobb reményeket kötötte; azonban az isteni gondviselés másképp végzett fölöle, mert fáradhatlan tevékenységének közepette 1763 alig rövid tíz heti uralkodása után rögtöni szélhűdés következtében elhalálozott, igazán megsiratva népe által, mely a kilátásban lévő jókat még csak izlelni kezdette. Halálával a szász uralkodóház a lengyel trónra való igényét is elvesztette, de ezen veszteség előnyére szolgált, minthogy III. Frigyes Ágost ezen trón miatt örökös birtokaiból nyolczvannyolcz millió tallért, nyolczszáz ágyut és 36648 embert pazarolt el.

Frigyes Keresztély halála után, fiának a trónörökösnek kiskorúsága alatt az ország kormányzását nagybátyja Xavier herczeg vette kezébe, kinek első teendője volt az egész országra szóló vallásbiztonságot (Religions-Versicherung) kihirdetni; azután pedig az accizadónak gyűlöletes bérbeadását visszavonni, s végre a pénznek értéktelensége miatt felcsigázott kézmű és élelmiszer árukat bizonyos korlátok közé szorítani. Egy már a megboldogult fejedelem által tervezett országos gazdasági, kézművesi és kereskedelmi bizottságot is felállított, és hogy az országos művészetet virágzásba hozza, egy művészeti academiát is alapított, melyet saját pecsét használati és jutalmak kiosztási joggal is felruházott; az illető lelkészi hivataloknak pedig meghagyta, hogy a születési és halálozási anyakönyveknek kivonatát évenként az állami hatóságoknak felterjeszszék. A leégett

kereszt-templomnak alapkövét 1764 Julius 19-én Xavier kormányzó az egész udvar és egyéb oda tartozó személyek jelenlétében a lehető legnagyobb ünnepélyesség kifejtése mellett sajátkezüleg tette le, és hogy építését gyorsítsa, nyolczezer nyereménnyel ellátott tizenhét ezer sorsjegyet bocsáttatott közre; a még romban heverő utcák és házak felépítésére, egyéb buzdító eszközökön kívül több évekre kiterjedő adómentességet biztosított, mi által kivitte, hogy a város rövid idő alatt igazán mint Phoenix hamvaiból szebben és csinosabban kelt ki. Augusztus 29-én a várost és országot terhelő adóságokat hitelesen összeszámíttatta; a mikor aztán kiderült, hogy a városi függő adóság háromszázhatvankilencz ezer száz harminczöt tallért téssen. Ugyanekkor az országos adóság huszonkilencz millió négyszáz negyvenkét ezer és háromszáz huszonhárom tallér volt. Ehhez járult a cameralis és fejedelmi birtokokat terhelő tizenkét millió tallérra felmenő adóság, úgy hogy az egész adósági összet közel negyvenkét millió tallérra rugott fel. Valóban az akkori időkben és az ország csekélységéhez képest nagyon is tetemes összeg!

1765. kitünő intézkedést tett a ló- és juhtenyésztés előmozdítására. Az egész országban hét ménest, egyenkint nyolczvan kanczával állított fel, melyek oly ügyesen kezeltettek, hogy 1778. a lovasság részére nyolcz ezer paripát szolgáltathattak. A juhokat pedig Spanyolországból hozatta és itthon is egészen a spanyol rendszer szerint vezettette; a fő tanyák Schandauban és Hohensteinban voltak, hol különös juhászati iskola is volt, melyekben évről-évre hat tanuló nyert oktatást, minek következtében az eredmény oly nagyszerű lett, hogy eltekintve a faj nemességétől, a nyájakat számra nézve két millió darabra felemelték. 1766. a nagy pénteknek nagyobb és szigorubb megüllése végett ezen naptól husvétig még a katona dobszót betiltották. Xavier kormányzónak erélyes intézkedései közé tartozik azon eljárása is, melynek folytán a rendi gyűlést azért, hogy ez a hadügyszervezésére kivánt két milliót vonakodott megszavazni, á la Napoleon fegyveres katonáival megszállatta, a minek aztán az volt a következése, hogy a ministerek és tanácsosok azonnal fel-

mondták szolgálataikat. Ezen évnek Junius 24-én József császár meglátogatta Drezdát, ahol nagy ovátiókkal, de különösen tiszteletére irt számos versezetekkel fogadtatott. Xavier kormányzó gyámi hivatalát 1767. September 25-én letette; IV. Frigyes Ágost azonban csak 1768. September 15-én kezdett függetlenül és önállóan kormányozni.

IV. Frigyes Ágost 1768.

Negyedik Frigyes Ágostnak, mint a kedvelt, de korán elhalt Frigyes Keresztély fiának kormányához nagy reményt kötöttek, s azért midőn a nagytéren emelt s a fejedelem által elfoglalt állvány előtt összegyűlt ezernyi nép hódolati esküjét letette, az öröm eget rázó kiáltásokban tört ki. És ezen örömyilatkozat még magasabb mérvben nyilvánult midőn 1769. Január 29-én a fejedelem arája megérkezett; az esketést a trieri érsek s egyszersmind választó fejedelem végezte; este pedig az opera színházban a csak kiállítására ötven ezer tallért igénybe vett „Clemenza di Tito“ a Titus császár kegyessége, daljáték adatott. Negyedik Frigyes Ágost 1770. törölte el véglegesen az addig gyakorlatban volt törvényes kinpadot vagy is torturát és a többi barbár büntetéseket is szelidebbekkel váltatta fel. Ugyan ekkor megszüntette a lotteryát, mint szintén a házasságtörőkre hozatni szokott halálbüntetést is. 1772. oly nagy szükség uralkodott, hogy kiéhezett emberek élettelen vázakkint tántorogtak és egy darab kenyérért uton-utfélen térdre borultak, utóvégre a krumplihaj is drága eleség volt, sőt a teljesen megszorultak korpával vegyített fűrészpport tömtek gyomrukba. Az általánosan megrendelt könyöradományok szedésen kívül, az özvegy fejedelemné naponkint több száz embert táplált; a fejedelem pedig kenyérsütésre ingyen fát osztogatott ki; azonban mindamellettt százötvenezer ember lett az éhségnek áldozata. Ezen alkalommal történik legelőször említés a szabad kőmivesekről (Freymaurer) s pedig mint jótékony egyletről, mely a köznyomort megfelelő segélynyújtásával nagy mérvben enyhítette volna? Ezen egylet, vagy társulat még egy sajátságos nevelő intézetet is alapított, melynek négy-

száz egyénre felrugó növendékei közül, husz fiu és husz leány gyermek folytonosan az intézetben tápláltatott. A fönt említett szükség természetesen sok erőszakoskodásoknak is volt szülő anyja, így például a friedrichstadti templompénztárából ezer és száz tallér készpénzt, ezenkívül több kelyheket és egyéb drágaságokat raboltak el; sőt több gyilkossági esetek is fordultak elő. A baj orvoslására a fejedelem fegyházakat és dolgozó intézeteket emeltetett, egyuttal pedig, a minek nyoma most fordul meg először, országos papirpénzt vagyis bankókat készítettett, melyekből egyelőre másfél millió tallér értékűt bocsátott ki. Más oldalról pedig, hogy az embereket embertársaik segítségére készségesebbekké tegyék, bizonyos pénzbeli jutalmakat határoztak azok számára, kik másokat viz, tűz, megfagyás, vagy bármely más halálos veszedelemből megszabadítandók valának. Különös, hogy a zsidókérdésnek ezen városban is minduntalan szőnyegre kell kerülni. Igenis: ezen fellebb leirt közinséget is a zsidók, az ő sajtóságos modoruk szerint, vagyis tiltott utakon ön hasznukra kitudták zsákmányolni oly annyira, hogy a hatóságnak közbe kellett lépni, és a bűnösöknek bizonyult zsidókat keményen megfenyíteni.

1775. a nagyszerű országházát készítették el, mely ma is sok különféle hivatali helyiségeken kívül, mindakét, első és felső parlamenti gyűlésnek rendes tanácskozási helyeket szolgáltat. Ugyanezen évben hozták be a rendkívüli nagy hideg miatt a város különböző részeiben az ugynevezett „melegített szobákat“, a melyekben hajléktalan szegények nemcsak éjjelint, hanem nappal is enyhülést találtak. Ezen intézkedést legujabb időben Budapesten is behozták 1776. megszüntették azon zavarokat, melyeket a katolikusoknak és lutheránusoknak különböző napokra esett husvét ünnepeik okoztak azáltal, hogy a lutheránusok a béke és egyetértés kedvéért a katolikusoknak ünnepnapjait elfogadták. Ezen évben építették a ma is fennálló szép árvaházi templomot. 1778-ban az összes házak száma csak 991 volt; a melyekben hogy a netán kitörendő háboruban az ellenséges golyók kárt ne tegyenek, az egész várost, külső városokkal együtt bástyázott árkokkal jó félórai távolságban körülvették; jól-

lehet ezek ma a két órai távolságra is elható Krupp ágyuk ellen mitsem használnának. 1780. hozták be először az éjeli lámpavilágítást, melynél a lámpák ötven lépésnyi térben voltak felállítva. 1784. a jégtorlaszok által feldagadt Elba folyó vize a várost annyira előzönlötte, hogy némely utcákban a víz három rőf magasságra is felemelkedett. Ezen körülmény mutatja, mily óriási földmunkákat kellett ezen városnak végbe vinni, míg talaját a mai magaslatra felemelte, mely azt a legnagyobb áradások ellen is tökéletesen biztosítja. Ezen évben fordult meg Drezdában a magyar udvari tanácsos Kempelen sakkozó gépével, mely a tömeget bámulásra, a kíváncsiabbakat pedig közelebbi vizsgálatra készítette, midőn pedig minden kutatások sikertelenek maradtak, ez utolsók is azzal nyugtatták meg magukat, hogy a sakktáblácskákat, egy a gépben elrejtett gyermek mozgatja. Ugyanekkor adtak a katolikusoknak a Zvinger palotának tágas termeiben iskola helyiségeket, melyekben Pater Preuszler hetedmagával működött. Ma ezen iskolának hire, nyoma sincsen.

1788. a rendkívüli kemény hideg által kicsigázott szegénység között egy ragályos nyavalya (nervosa putrida) nyolczszáz embernek vette el életét. Ugyanekkor jött létre a város délnyugati oldalán fekvő férfi képezde (Schullehrer Seminarium) melyben ma is több száz növendék tartatik. 1790. a Franciaországból átszivárgott szabadsági elvek itt is nemű kis forrongást okoztak, de vagy negyven lázongónak befogatása után, sikerült az egész felkelést elnyomni. 1791. Czatoriszky lengyel herczeg Drezdába jött, hogy a fejedelemnek a lengyel koronát felajánlja; de ez ismervén már akkor a porosz és orosz aspiratiókat, és tudván azt is, hogy Lengyelország felosztása a nevezett uralkodóknál elvben már el van határozva, a megajánlott trónt igen bölcsen elodázta. Ezen évben a szabadkőmivesi-társulat fejedelmi megerősítést nyert, melyben ez jótékony egyletnek czimeztetik. 1793. néhány emberbarát egyesült egy oly intézetnek alapítására, melyben szegény elhagyott gyermekek alkalmas kenyérkeresetre kitaníttatnak, a társulatnak 1800. már 290 fizető tagja volt. 1803. állították fel a köztemetőkben az első ideiglenes hulla felfogót, melyben a megholtak nyitott

koporsókban tartattak mindaddig, míg rajtuk a halálnak egészen kétségtelen jelei nem mutatkoztak.

Az 1828 April 24-én született Albert király, János szász hercegnek első szülött fia, jeles atyjának nyomdokait mindenben követi: mert a milyen buzgó katolikus, oly becsületes és feddhetlen erkölcsű ember is. Hadi szolgálatát 1843 tizenhat éves korában kezdte meg: 1857-ben sorkatonasági tábornok lett; s 1866 a königgrätzi csatánál az összes szász haderőt vezényelte. Édes atya János herceg már zsenge korában kezdte a tudományokat mivelni, de ezek mellett hite iránti szeretetét és ragaszkodását is egész életén át oly hiven megtartotta, hogy nem csak a külső szer-tartásokra nézve, hanem szívében is utolsó pillanatáig hű katolikus maradt. Világosan bebizonyította ő ezt, midőn 1833 mint országgyűlési elnök, egy egészen protestánsokból álló képviselő-testület előtt elnöki beszédjében következőkép nyilatkozott: „Azt elismerem, ugymond. hogy az igazhitűség, vagy téveshitűség fogalma (der Begriff der Rechtsgläubigkeit, und Irrgläubigkeit) a katholika Egyházban sokkal világosabban és határozottabban van kifejezve, mint a protestáns vallásban; de azt semmikép sem bírom felfogni, és helyeselni, hogy ebből az általánosan elterjedt balítélet és elfogultság a katolikus egyházra és vallásra gyűlöletes és szeretetlen következtetéseket von le; mert a katolika hit azt tartja: hogy csak egy az igazság, mely Istenhez vezet, de azt nem állítja, hogy annak, a ki más-kép gondolkodik, szükségkép el kell kárhoznia, ha csak a megismert igazságot szándékosan el nem veti. A második szemrehányás, melylyel a katolika egyházat vádolják, hogy terjeszkedni iparkodik; de hát kérdem: nem fekszik-e a dolognak természetében, hogy az igazságról, melyről szívünk mélyében meg vagyunk győződve, másokat is meggyőzni, s azt vele elfogadtatni kívánjuk? Hiszen, hasonló törekvését a protestáns egyház sem titkolja; s mindaddig, míg ez megengedett eszközökkel gyakoroltatik, a törvény által sincsen tilalmazva. Végre: szemére hányják a katolika Egyháznak a vallásbeli türelmetlenséget; azonban vallásbeli türelmetlenség a hit dolgában egy nem létező dolog (non ens);

mert a ki saját hitének igazságáról teljesen meg van győződve, lehetetlen, hogy a más hitűek iránt közömbös, vagy türelmes legyen; de ezen hit- és nézetbeli türelmetlenség nem zárja ki a más vallásu embertársa iránti szeretetét, mert hite azt parancsolja neki: hogy minden felebarátját, hit és nemzetiségi különbség nélkül, mint testvérjét szeresse. És ezen értelemben tanítja, és engedi a türelmetlenséget épen úgy, mint a protestáns is.“

Alig, hogy a herczeg ezen beszédjét bevégezte, egyik a képviselők közül felkelvén: „ha az, ugymond, a mit most ő Fensége a királyi herczeg előadott, nem csak az ő saját nézete, hanem az összes katholika Egyházé is, akkor ezen napot életem legszerencsésebb napjai közé számítom, mert ez által egy, a katholika Egyházat igazságtalanul sujtó, gyűlöletes balvéleményből kigyógyultam.“ Mire a herczeg: „Én megszoktam, ugymond, meggyőződésemet egy magasabb bíró ítéletének alája vetni; és bármennyire óhajtom is a nép rokonszenvét kiérdemelni, mégis inkább akarom lelkiismeretem tisztaságát megőrizni, mint ennek feláldozásával az emberek tapsai után kaczerkogni.“ Ugyanezen ülésben egy, általa kidolgozott iskolatörvényt terjesztett elő, melyben a többi közt azt mondja: „első sorban az iskolát az Egyházzal legszorosabb kapcsolatban kívánom hagyatni, mert az igazi nevelés nem annyira az iskolának, mint az Egyháznak feladata; s azért a közös iskolákat határozottan kárhoztatom, mert nem elég, hogy a vallástan csak egy olyan szaktan legyen, mint a többi, hanem kell, hogy az összes tanítási modor bizonyos vallási színezetet viseljen, a mi a közös iskoláknál el nem érhető, és ezért szükséges, hogy minden felekezet saját elkülönözött iskolájával birjon, és ebben ne csak a vallástan, hanem az összes tantárgyak úgy adassanak elő, hogy ezekben mindig a vallásos szellem előtérbe nyomuljon.“ Nem kevésbé érdekes azon utasítás, melyet János herczeg fia nevelőjének adott: „kívánom, ugymond, hogy fiamnak igazi, szilárd és positiv vallás elvei a kinyilatkoztatott hitben találják alapjokat; és az erre való közreműködést fiamnak nevelőjétől elvárom. Az erkölcsi tekintetben pedig kívánom a legszigorubb erkölcsi tisztaságot

különösen pedig az önmegtagadásra és indulatok fékezésére való szoktatást.“ Fiát pedig Albertet, midőn az atyai házat elhagyta, következő szavakkal bocsátá el magától: légy hü és kitarió, ugymond a trónörökösnek, mert a könnyelműség legnagyobb ellensége az ifúságnak. Légy hü és állhatatos hitedben, mert ez legjobb barát az életben, legbiztosabb vigasztaló a szenvedésekben, leghathatósabb ovószer a kísértetek ellen, egy valóságos égi fény az élet homályában.

Hogy pedig ezen és ezeken kívül még több, általam itt fel nem sorolható, de a fentebb jelzett munkámban, annál bővebben és tökéletesebben előadandó atyai intések és oktatások nem pusztá és terméketlen földbe, hanem a legjobb szívbe estek, és ott nemcsak gyökeret vertek, hanem a legüdvösebb gyümölcsöket is meghozták, kitetszik a két fiúnak, Albert királynak és György hercegnek mai napig is tanúsított példányszerű feddhetetlen magaviseletéből; mindakettő igazán Isten szive szerinti ember, hü és buzgó katolikus a szó teljes értelmében, de egyttal elnéző és engedékeny a más vallásuak irányában, mit a nagyobb részben protestáns alattvalóinak határtalan szeretete és ragaszkodása, minden kétségen kívül bizonyít.

Frigyes Ágost királynak 1854 Augusztus havában bekövetkezett halála után a szász királyi széket János herceg foglalta el; mellőzve itt a kormányzása közben behozott üdvös és népboldogító intézkedéseit, csak azt akarom femliteni, miképen volt kénytelen az 1866-ban kiütött porosz-osztrák háboruban, azért, hogy az utolsóval tartott, az egész háboru lefolyása alatt hazájából távol, hol Bécsben, hol Prágában tartózkodni; miután pedig a béke megkötetett, hazájába visszatérve, miképen iparkodott a háboru okozta sebeket begyógyítani. „Rövid, de eseményterhes időszak után, mondá a király November 15-én összegyűlt rendekhez, van ismét szerencsém önöket körülöttem összegyülekezve látni; egy végzetes háboru kényszerített több hónapra át kedves hazámtól távol lenni. Fájdalommal gondolok vissza azon keserű áldozatokra, melyeket országom hozni kéayszerült, de vigasztal azon tapasztalás, hogy Szászország becsülete sértetlen

maradt; vigasztal továbbá azon remény, hogy az igazakat az Isten sohasem fogja elhagyni.“

A béke helyreállítása után első teendője volt országát személyesen beutazni, amely alkalommal kerülve minden költséges és látványos fogadtatásokat, egyszerűen jelent meg mindenütt, felkeresve a helybeli hivatalokat, gyári intézeteket és a legkisebb falusi iskolákat is, különös figyelmére vette a birói székeket, a fogházakat, pénz- és levéltárakat, s mindenütt észlelt hiányokat megorvosoltatta; s épen azért, hogy csak a béke áldásait szerette terjeszteni, elképzelhetni, mily rossz hatást gyakorolhatott reája az 1870-ki francia háboru; azonban helyette itt is helyt állott két fia Albert és György herczegek, kik az összes német hadsereg győzelmű dicsőségében közösen osztakoztak.

1872 November 7-én tartotta meg arany menyekzójét szivből fakadt imák és hálaadások közt, hogy az Isten őt oly jó növel, és jámbor gyermekekkel megáldotta; ezen naptól kezdve testi ereje szemlátomást fegyni kezdett, míg végre 1873 October 20-án jámbor lelkét visszaadta terem-tőjének. Sirját Drezdában a katholikus főtemplomban a következő felírás disziti: „Bonum certamen certavi, cursum consummavi; fidem servavi, in reliquis reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi Dominus in illo die justus iudex.“

Atyját a királyi méltóságban fia Albert herczeg és koronaörökös követte, kinek dicséretére elég legyen csak annyit mondani, hogy jeles nemzójének mint testileg, mint lelkileg tökéletes képmása, ugyanazon hithűség, ugyanazon igazságszeretet és erkölcsi feddhetetlenség diszitik őtet is, mint boldogult édes atyját; s épen ezért népe határtalanul szereti, és ragaszkodik hozzá; én pedig mindezekre igazán szivből fakadt óhajtással azt mondom: hogy az Isten sokáig tartsa mind magának, mind népének örömére és boldogságára!

MÁSODIK SZAKASZ.

Drezda város helyirajza.

Drezda városa földleiratilag az éjszaki szélesség $51^{\circ} 3' 15''$ - és a keleti hosszúság $31^{\circ} 24' 14''$ fokai alatt fekszik, a keleti tenger színe felett 105 méter és 502 m. méter magasságban. Fekvése a két fő hegyláncz, t. i. az ércz, és lausiczi hegylánczok (Erzgebirge, és Lausitzer Berge) közé szorított Elba folyó völgyében egyike a legbájosabbaknak; a város a délről éjszakfelé felvezető fő vízi és száraz utaknak ugyszólván közepére esik; ugyanis ezt keresztül hasítja az Elba folyó, mely Csehországból egész a keleti tengerig Németországnak ezen a részén a legtekiintélyesebb vízi közlekedést szolgáltatja; de szintén ezen a városon megyen keresztül azon fő vasuti vonal is, mely Bécset, s hozzá tehetjük Budapestet is Hamburggal, vagy Stralsunddal a keleti tenger partján összeköti. A két nevezett fő hegylánczon kívül, két más kisebb hegy vonul végig szinte párhuzamosan az Elba folyó két partján és azon a ponton, ahol Drezda fekszik, oly közel jönnek egymáshoz, hogy csakis Drezda városának jut hely a lapályos térségben, ezentul mind a két oldalon nyomban a két domb veszi kezdetét. Ezen két domb tetején megtelepített regényes fekvésű helységek oly közel fekszenek egymáshoz, mintha csak kezét akarnának nyújtani egyik a másikának és róluk le az Elba völgyében, s ebben Drezda városába oly bájos a kilátás, hogy azt a Vezuv tövében létező Portici, Torre del Greco, és Torre del Annunciata városok fekvésével össze lehet hasonlítani.

Drezda városa az Elbának, épen úgy mint Budapest a Dunának mint a két partján fekszik; utczái, néhány belvá-

rosinak kivételével általában véve, mind elég szelesek, kényelmes járdái terjedelmes négyszögű gránit koczkákkal beburkolták, s mi fő figyelmet érdemel; mindig tisztán tartatnak, mely tisztán tartást nézetem szerint annak kell tulajdonítani, hogy itt minden házigazda, a háza előtti utcza részt, saját felelőségére köteles naponkint megsepretni, mit aztán oly lelkiismeretesen teljesítenek, hogy egyik a másikának háza előtt a világért sem seperne. Az utcák közt igen sok van kétoldalról platán vagy gesztenye fasorokkal beültetve; de vannak olyanok is, a melyekben a különféle phantasticus építészeti modorban emelt házak, gyönyörű uri villák vagyis nyaralók alakjában, az utcától művészies kivitelű vasrácsozatokkal elválasztva, csinosnál-csonosabb kerteknek közepét foglalják el. Azonban nem csak utcái, hanem terei is teljes méltánylást érdemelnek és pedig nem csak tetemes számuk, hanem többnyire szabályszerű négyszögű alakjuk miatt is, melyek közt némelyeknek pompás fasorai a legkellemesebb sétányokat szolgáltatják; mások meg azt őket szegélyző palota sorok által tüntetik ki magukat. Az utcák közt van egy, mely több különböző nevezetek alatt ugyan, de a lehető legegyszerűbb vonalban a várost egész hosszában az éjszaki legszélső pontjától, egész a déli szélső pontig keresztül hasítja. Ugyanis a szélső éjszaki ponton Königsbrücke, Strasse név alatt veszi kezdetét. azután az újvároson végig, egy pár tágas téren keresztül az Augusztus hidat éri el; ezen túl Schloss, See és Prager Strassék elnevezése alatt a cseh vasúti állomásnál Bismarck czimű térre jut; a honnét aztán a pompás Reichsstrasset képezve, a városnak déli szélső pontján végződik.

Drezda az ő külvárosaival együtt mintegy kétezer hectár területet foglal el, melynek körtéri átmérője hat kilométernél valamivel többre nyulik ki; a házszám benne hat-ezer és kétszáz; állandó lakói pedig körülbelül kétszáz huszonöt ezer lélekszámot tesznek ki. Eltekintve a belvárosnak, mint afféle egykor körül árkolt erődnek, néhány keskenyebb és tekervényesebb utcáiról, általában véve a városnak többi utcái elég szélesek, épületei pedig nagyrészen igazán monumentálisoknak nevezhetők. Az elba balpartján fekszik a

városnak fő- és legszebb része, az ugynevezett Altstadt, vagyis óváros, melyet keletnyugati irányban Johanstadt, Friedrichstadt, See, Pirna és Vilesdruffer forstadtok, vagyis külvárosok környeznek. A jobb parton fekvő újvárost, vagyis Neustadtot: Antonstadtot, Albertstadt és Leipziger vorstadt, külvárosok veszik körül. A folyó két partját erős köoszlopokon nyugvó, három pompás hid köti össze, a szélső keleti Albert, a középső August, és a végső nyugati, mely egyszerűsmind vasuti hidnak is szolgálatát teljesíti, Marien Brücke neveket viselnek. Hidbért (tiz fillért) csak a fogatoktól fizetnek, a gyalogok ingyen kelnek át rajtuk. A legsűrűbben látogatott a három hid közt, a középső, vagyis az Augustbrücke, mely a napnak minden percében kocsik és gyalogjárók által mindig tömve van. Oka pedig ennek az általam fellebb leirt, az egész várost egyenes vonalban keresztül hasító hosszú utca, mely ezen hidat érinti, és azért méltán az egész városnak fő- és lüktető ere gyanánt tekinthető. Hogy a városi lakósoknak jelenlégi száma csak az általam fellebb jelzett kétszáz hészonöt ezeret teszi, ennek oka abban rejlik, miszerint sok ezer munkás a közel eső szomszéd falukban, mint Blazevicz, Cott, a Gruna, Löbtau, Loschviez, Mieckten, Pieschen, Plauen, Räknicz, Strehlen, Striesen, Zsernicz, Taschenberg, Mihigau s. a. t. ütötte fel lakásait, és csak mint nappali munkások tartózkodnak a városban. Hogy azonban mindemellett a városi lakóság külső bevándorlók által folytonosan szaporodik, mutatja azon körülmény, hogy az általam említett állandó lakósok száma közt, csak mintegy nyolczvanezer helybeli születésű, a többi mind más vidékekről jött ide letelepedni; akik közt a legnagyobb contingentst csehek és osztrákok adják. A születési esetek, a halálzásiakat rendszeren tulszárnyalják, a mennyiben az elsők a lakóság három, az utolsók pedig két százalékát teszik. Vallási tekintetben kilenczven és harminczkilenczed rész százalék lutheránusok; hat és ötvenkilenczed rész százalék római katolikusok; egy és 03 rész százalék kálvinisták; 0 kilenczvenkilenczed rész zsidók; 025 rész anglicánusok; 016 rész német katolikusok; 018 rész görög katolikusok; 041 rész különféle vallásfelekezettűek, köztük mintegy negyed-

fél száz dissidensek, és ötödfél száz Confessionslose, vagyis minden vallást nélkülözők. Az itt megfordult idegenek száma, egyre-másra évenként mint egy harmincz ezerre tehető.

A föld gyomrában az Elba balpartján, mint az érc-hegység szélső kiágazásán, a legelső alapkövélet Gneis-ból áll; ezt fedezik palakórétegek; melyeken kavics és diluvialis homok fekszik; végre a legfelső napsütötte réteget a legjobb termő humus képezi, és pedig oly vastag mérvben, hogy rajta nemcsak a csekélyebb növények, hanem a legnagyobb erdei fanemek is a hegyeknek legmagasabb pontjáig buján tenyésznek. A jobb parton az alapkő granit és syenit, melyen rendkívül nagy vastagságban a leglazább szürke futó homok fekszik, úgy hogy a gyalogjáró bokáig is belesülyed; mire nézve a növényzet rajta csakis silány fenyvesből áll. Több artezi kutak furása alkalmával kiderült, hogy tizenöt meter mélységben a földréteg homok és kavicsból áll; hetvenhárom meterben vörös homokkő, és conglomerat; száz huszonkilencz meter mélységben márga és palakő agyag (Schiferthon) végre száz ötvenkét meter mélységben bő vízforrásra akadtak; midőn pedig az ezen alul fekvő vörös homokkő sziklát áttörték, a víz bugyogása tökéletesen megszűnt. A Drezdától, mintegy óra távolságban fekvő Potschapel, három, egész négyszáz meter vastagságu széntelepben igen sok palakő agyag, s vörös és zöldes homokkő rétegek találtaknak.

Az alap, vagy fenékvíz minőségének és mennyiségének kitudása végett 1867 óta több hivatalos vizsgálatok tétettek. A vízmélység a város két részében igen eltérőnek mutatkozott, mert volt eset, hogy némely helyett már négy meter mélységben vizet találtak, míg másutt csak huszonkét meter mélységben lehetett ezen eredményhez jutni. Ezen különbség okát egy részt a vízhatlan kőrétegekben, más részt meg a szivacs minőségű homokban találták. Azt azonban kétségtelenül constatatálták, hogy az Elbához közel álló kutakban a vízbőség, ezen folyónak áradásától vagy apadásától van feltehetőleg; jöllehet a folyónak normális állapotában a kúti vizek magassága a folyóvíz színvonalát mindig felülhaladta, úgy hogy a víz azokból a folyóba mindig leszivárgott. A

viz minőségére nézve tapasztaltatott: hogy az ujjvárosi általában, és az Antonstadti, valamint az óvárosban a Chemnicz, Falken és Annen utcák keleti oldalán lévő kutak rendszeren édes, vagyis puha vizet adnak, ellenben a nevezett vonalak nyugati oldalán ragyobb részt kemény vizeket találni, vagyis olyanokat, melyek különféle savakat, sőt felosztatott ércrészecskéket is tartalmaznak. Az elsőknek oka, hogy a fenék vizek kemény graniton, vagy tiszta kavicsra folynak le, a másikat pedig az azon tájakon létező szemét vermek, bőr- és más gyárak okozzák, melyekből a megfertőztetett anyagok a fenékvizekbe leszivárognak. A esőlecsapódásokat illetőleg, harmincz évi tapasztalás után kivették, hogy a közép magasságu lecsapodás ötszáz negyvenegy millimeterre emelkedik; és egy-egy évre rendszeren száznyolczvannégy lecsapodási napok jutnak.

Országos kormányzat.

A kis Szászország igazgatóságának központja Drezdában van, s áll következő hivatalokból.

I.

A királyi ház udvari ministeriumából (Hausminister,) melynek a királyi színház zenetestülete is alá van vetve. Azután a művészeti és régiségtárakra felügyelő bizottságból.

II.

Az országos, vagyis állami hatóságokból. Ilyenek:

1-ör A királyi magán ministerium; melynek egyes közegei a számvevő kamarát, az állami központi levéltárt, az evangelicus vallás felekezeti közügyeket; a közigazgatási közegek közt előfordult hatósági illetékességi kérdések megoldását, és végre a fegyelmi ügyek vezetését kezelik.

2-or Az igazságügyi ministerium, mely egyszersmind az állami főtörvényszéket magában foglalja.

3-or A pénzügyi ministerium, melynek feladatához tartoznak a vám, adó és erdő ügyek; a vízi és száraz földi utak; a vasutak és állami építvények; végre az európai fokmérések (Gradmessung) szemmel tartása.

4-er A belügyi ministerium: ennek hatása körébe tartoznak az országos közintézetek; a statistikai hivatal; a folyók szabályozása; az orvos collegium és az egészségi ügy; az állatorvos iskola; a tűzkár biztosítási intézetek; a képző művészeti academia; a drezdai csendőrség és policzia; az edénymértéki hivatal; az ipar- és kereskedelmi kamarák; az állami vakokintézete; és az országos közmiveltségi (Landescultur) főtanács.

5-ör A hadügyministerium, az illető katonai központi hatóságokkal.

6-or A vallás- és tanügyi ministerium, melynek ágai: az evangelicum consistorium; a katolikus apostoli vicariátus; a királyi polytechnikum; két tanító és egy tanítónő képző intézet; a tornászat és süketnémák iskolája.

7-er A külügyi ministerium, mely alá öt követség, és tizenhárom consulatus van vetve.

Ezenkívül Drezdában székelnek a német birodalomnak tizenkét katonai főparancsnoksága (General Obercommando); egy német császári főpostaigazgatóság; két parlamenti házak gyűlése és az állami főtörvényszék.

III. A városi közigazgatásnak tagjai.

Egy főpolgármester; két alpolgármester; kilencz állandó és tizenhat ideiglenes tanácsnok; s végre a közpolgárokból szervezett városi képviselő testület.

Ezekon kívül a kilencz külön városrész mindegyikében van egy önálló igazgatósági bizottság.

IV. Templomok és Iskolák.

Lutheranus evangelikus nagytemplom és plébánia van hét. Római katolikus templom és plébánia három. Zsidó zsinagoga egy. Angol templom egy. Orosz templom egy. Ezekon kívül magánházakban különféle protestáns felekezetek egyszerű imaházakkal birnak. Tanintézetek. Három gymnasium. Egy első, és egy második rendű reáliskola. Egy kereskedelmi- és egy magán ipariskola. Három felső leányiskola. Hat polgári és tizenöt kerületi elemi iskola.

Egy katolikus progymnasium. Négy katolikus alsó iskola. Tizenöt alapítványi iskola (Stiftsschulen) Öt zeneiskola. Harmincz privat képző nevelő intézet.

V. Közlekedési eszközök.

Drezdába torkoló öt vasuti vonat van. Ezenkívül egy messze elágazó lóvonatu vasut; egy omnibus társaság és több száz bérkocsi vagy fiacre.

Az Elba folyón gőz- és lánchajózási társulat.

Nyilvános iskolák.

I. Gymnasiumok, reál- és képezdei iskolák.

	iskolák száma	tanítók száma	tanulók száma	tornászok száma.
1 Kereszt gymnasium	1	23	567	532
2 Neustadti gymnásium	1	27	418	414
3 Wiczthum gymnasium	1	21	235	220
4 Anna reáliskola	1	25	539	539
5 Neustadti reáliskola	1	24	373	343
6 Királyi és városi leányiskolák, Ehrlich, Pestalozzi és árvaházi alapítványi iskolák	5	36	724	618
7 Fridrichstadti fi- és leánynevelő intézetek	2	35	442	370
8 Rath und That, und Frauenschutz evangelicus szabad iskolák	3	20	938	428
9 Garnisons- und Seminar Uebungs-Schulen; kéményseprőknek, és az evangelicus udvari templom zenenövendékeinek iskolái	5	12	369	181
10 Római katolikus progymnasium. Josephine alapítványi, és a többi iskolák	6	30	1163	443

II. Városi evangelicus iskolák.

1 Polgári iskolák	6	108	4131	1543
2 Kerületi iskolák	15	247	12614	5864

Magán nevelő intézetek.

1 Gymnasiumok és reáliskolák	3	43	375	322
2 Vegyes fiu- és leány iskolák	8	77	1236	798
3 Figyermek iskolák	7	60	920	857
4 Leánygyermek iskolák	18	228	1424	890

Ismétlő iskolák (fortbildungs Schule)

1 Városi intézet figyermekek részére	8	64	2004	„
2 Egyleteké és magán vállalkozóké	5	42	803	„
3 Leánygyermek részére	3	47	374	„

Összesen: 99 1169=29649=14436.

Iparüzletek.

	Üzletek száma nagy	Üzlet száma kicsiny	Munkás szám nagy üzlet	Munkás szám kis üzlet
1 Mü- és kereskedelmi ker- tészet	9	165	344	85
2 Halászat	„	37	„	45
3 Kő- és földmunkák	36	95	1699	206
4 Ércz művesek	110	530	1989	1001
5 Gépek, szerszámok és esz- közök	53	304	2213	726
6 Vegyészeti	16	32	431	86
7 Tüzelő és világító anyagok .	19	41	564	92
8 Szövetipar	17	500	449	646
9 Fa- és favágó ipar	105	708	1771	1863
10 Papír- és bőr ipar	54	407	1592	912
11 Élelmi és élvezeti tárgyak .	82	525	2680	1643
12 Ruházati és tisztogatási .	136	4175	2201	6772

	Üzletek száma nagy	Üzlet száma kicsiny	Munkás szám nagy üzlet	Munkás szám két üz- let
13 Építészeti	99	631	2454	1396
14 Polygraphikai műveletek .	38	114	1027	274
15 Művészeti szerek iparosok számára	8	194	98	337
16 Kereskedelmi üzletek .	178	3757	2487	6200
17 Közlekedési eszközök . .	38	241	1713	629
18 Vendéglők és mulató helyek	96	779	1400	1478
19 Bankárok és pénzváltók .	54	"	"	"
20 Gabona-kereskedők 1882- ben	68	"	"	"

Drezdának építészeti történelme és fejlődése egész 1500.

Történelmi adatok bizonyítják, hogy Németország városait legnagyobb részben azoknak szorgalmas és vállalkozó szellemű polgárai alapították és terjesztették, Drezdáról ellenben szintén a történelemből derül ki, hogy azt széppé és nagygyá leginkább annak fejedelmei és uralkodói tették. Drezdának eredetéről és megalapításáról itt is csak azt mondhatjuk, a mit már e munka elején felemlítettünk, hogy e tájnak történelmileg ismert első lakói az akkor szorboknak, ma vendeknek nevezett, szláv ajku népek voltak, kik az általuk lakott tartományt is nyelvükön „Nisan“ vagy is alföldnek nevezték. Ezen emberek az akkor még rengeteg erdőség lepte helyen az Elba folyó jobb partján néhány gunyhót, és a vizen való átkelés könnyítésére saját nyelvükön „Trasi“-nak nevezett révet vagy kompot készítettek, mely szóból későbbben magának a helységnek neve fejlődött ki. Hogy ezen első telepítők szorbok voltak, és utánuk még több századokig szorbok, vagyis a szlávok laktak itt, kitetszik azon sok szláv nyelvű és nemzetiségű maradványokból, a melyekre házak, kertek és utcák felásásánál még 1875-ben is bukkantak. Későbbben Ottó császárnak,

tehát már a németek uralkodása idejében ugyanezen a helyen egy erődöt (Burgvarthe) emeltek. Minthogy azonban mély fekvése miatt az Elba áradásainak igen ki volt téve, a lakosok egyrésze a folyó balpartjára átköltözött, s ennek ma Taschenbergnek nevezett emelkedettebb pontján lakházakat épített, mely rövid idő alatt felvirágzó várossá fejlődött, úgy, hogy már 1145-ről történelmi adatokat szolgáltathat. Ugyanis, ezen évben vette volna meg Drezdát, a meissenai püspöktől Nagy Conrád az akkori német uralkodó. A másik történelmi adat, mely ezen helynek már ekkori jelentősége mellett tanuskodik, az Elba hidjának a gazdagnak nevezett Ottó által (Otto der Reiche) 1119-ben elkezdett építése, minthogy csekély faluk mellett, vagy pusztá helyeken ily nagyszerű művet sem akkor, sem mai napság nem szoktak emelni. Legrégibb okmányok, a melyekben ezen hely Dresden név alatt fordul elő, csak az ugynevezett szorongatott Dietrichnek, (Dietrich der Bedrengte) idejéből 1197-től egész 1221-ig vannak fenn: igen valószínű, hogy már a nevezett Dietrich idejében is laktak itt, ipart és kereskedelmet űző polgárok, azonban fejedelmi lak és székhelyi minőségre csak a pompa kedvelő Illustris Henrik (Heinrich der Erlauchte) idejében 1260—1270 emelkedett. Az akkori fallal körülkerített város csakis azt a tért foglalta el, mely ma is a szorosán vett belváros neve alatt ismeretes.

Azonban ugyan ezen időben már egy a keleti oldalon a falukon kívül fekvő külvárosról is létezik említés, a melyben már 1080. egy Mária templom- és plébánia lett volna; a városnak déli és nyugati oldalán pedig, körül belül a mai Weisenhaus, Trompeter Strasse, és az Am See utcák táján terjedelmes tavak léteztek, melyeknek emlékére ezen egész városrész jöllehet ma már teljesen bevan építve, még máig is is See Stadt nevét viseli. Az említett Mária (ma Frauenkirche) templomon kívül volt még bent a városban egy kereszt-templom (ma Kreuzkirche) mely 1270. a nagy számmal oda járó bucsusok által lett híressé; később pedig két ízben is, t. i. 1491 és 1759 lángok martaléka lett. Mai nap mint e Mária, mint e kereszt-templom

pompás basilikákat képeznek. 1321 a városon kívül létező ferencziek templomáról és kolostoráról tétetik említés, melynek helyét ma a nagyszerű Sophia temploma foglalja el. Szintén ezen időre esik a mai Schösser utca sarkán a tanács által emelt Sz. Miklós kápolnája, melynek emlékét ugyan azon utca szeglet házának falába berakott szent szobor tartja fent. A tizenötödik századból fenlévő térképen a városnak három kapuja, az Elbthor, Willsdruffer Thor, és Pirnaisches Thor van feljegyezve; a mai Móricz és Augustus utcákról keletfelé eső részt széles árkok foglalták el, úgy hogy a mai Frauenkirche is a városon kívül esett. Azon a helyen, a melyen ma a nagyszerű katolikus bazilika fekszik, akkor egy szeszgyár létezett, és az ettől nem messze lévő kőhidnak első oszlopán egy Sz. Elek tiszteletére emelt kápolna diszelgett. Egyébkint az akkori építményekből ma már igen kevés maradványok vannak fent, minek oka az az időbeli faépítkezési modor lehetett, a mint ezt Albrecht herczegnek 1491. rendelete is megerősíti, melynek erejével a házi gazdák felszólítatnak, hogy legalább az alsó emeleteket kőből rakják fel; s azoknak, a kik a másodikat is hasonló anyagból építenék, megfelelő jutalmak ígértetnek. Az Altmarkt tizenhatodik számú szeglet házában egy kis alacson ajtó, és a Györgykapu ékitményei még ezen korból valók. Nem különben a kleine és grosse Bruder utcákban is van néhány több emeletű exoticus kinézésű épület, melyek szintén ezen időben jöhettek létre. 1491. nagy tűzvész a belváros nagy részét, a pirnai utcát pedig egészen elhamvasztotta, melyeknek felépítésére, s ezzel a városnak csinosítására a lelkes Albrecht (Albrecht der Behetzte) minden erejét és tevékenységét felhasználta.

Tizenhatodik századi építészet.

A tizenhatodik század elején Drezda városának az építményekre vonatkozó szépitése nagy lendületnek indult, minek oka egy részt a huzamos ideig tartó béke, más részt pedig a schneebergi és schneckenbergi ezüst bányákból gazdagon befolyt kincsek voltak. Ez időben a szász herczegi

háznak legerélyesebb férfiai váltották fel egymást, kiknek építményei közül még ma is sokan lehet méltó csodálkozással szemlélni. Már az első György alatt 1500—1530 oly nagy változásokon esett a város keresztül, hogy egy akkori író azt mondhatta róla: „der sie (die Stadt) in dreyszig Jahren nicht gesehen, der würde sie jetzt nimmer kennen. Es wurden auch solche Häuser vom neuem gebaut, die auf dem Lande, und in manchen Städten für herrliche Schlösser wären anzusehen.“ György herczeg a háborus idők által kényszerítve, a Boldogasszonytemplomát környező külvárost is új erődítésekkel vetette körül, mi által a város kettős vár alakját és minőségét kapta; ezenkívül a See, Kreuz, Pirnáí, és Willsdruffer kapukat is hatalmas erődítésekkel látta el. A fentemlitett tizenhatodik századbeli térképen a következő utcák és kapuk találhatnák feljegyezve: 1. Altstadt. 2. Neustadt. 3. Elbthor. 4. Frauenthor. 5. Ziepelthor. 6. Rampischesthor. 7. Heiligen kreuzes pforte. 8. Seethor. 9. Willsdrufferthor. 10. Schloss. 11. Graben. 12. Frauenkirche. 13. Gottesacker. 14. Heiligen kreuz kirche. 15. Baarfüssler kirche. 16. Juhenhof. 17. Markt. 18. Rathhaus. 19. Baar-füssler kloster. 20. Wall. 21. Wassergraben. 22. Aussenwerke. 23. Elbbrücke. 24. See 25. Schloss gasse. 26. Taschenberg. 27. Klein Brüdergasse. 28. Grosse Brüder Gasse. 29. Willsdruffer Gasse. 30. Grosse Weber Gasse. 31. Kleine Weber Gasse. 32. Seeansgasse. Kündigergasse. 34. Seegasse. 35. Sreibergasse. 36. Kreuzgasse. 37. Büttelgasse. 38. Kirchgasse. 39. Nassegasse. 40. Loch. 41. Kleine Frauengasse. 42. Grosse Frauengasse. 43. Judengasse. 44. Nicolaigasse. 45. Kleine Fischergasse. 46. Grosse Fischergasse. 47. Rampischgasse. 48. Pirnaischegasse. Ezen utcáknak nagyobb része ma is ugyan ezen nevezetek alatt fentáll, de a falaknak, kapuknak, bástyáknak, árkoknak és tavaknak helyét a legpompásabb házsorok ékesítik.

György herczeg fejedelmi palotájának szépítésére és nagyobbítására is sokat fordított, melynek gyönyörű épitményeiből az 1701. tűzvész után fájdalom! csak a György kapu feletti s fejedelmi szerzőjének vallásosága mellett tanus-

ködő felirattal ellátott, Ádámnak és Évának életét ábrozoló faragvány maradt fent következő felirással: „Per invidiam diaboli mors intravit in orbem.“ „A halál az ördög irigységének gyümölcse.“

Györgynek utóda, Móricz választó fejedelem a régi nyolcz vár kapu közül, ötöt befalaztatott; ezen kívül leromboltatta azon régi falat, és betöltötte ennek árkait, melyek a György herczeg által még a mult században egész a Boldogasszony templomáig kitölt erődítések következtében, a várost kettős várrá alakították; s ezen árkok és falak helyébe a mai pompás Móricz utcát építette. Hasonló erődítésekkel iparkodott Móricz az újvárost is körül venni; palotájának pedig további építésére és csinosítására Olaszországból hozatott építészeket, kiknek művét, sajnos, hogy a már említett 1701, tűzvész annyira megrongálta, miszerint a reá alkalmazott architectonikus ékitmények helyett mai nap a palotán csak annak egyszerű és puszta falai láthatók.

Móricznak testvére és utóda Frigyes Ágost a bástyák kiterjesztését folytatta, melyeknek keleti határán az ugy nevezett Hasenbergben a mai napig is fenálló szobor csoportozatot emeltette fel. Ezen kívül 1563. egy nagyszerű fegyvertárt, és a Canzley utcában terjedelmes irodai helyiségeket építtetett, melyeknek egyikén e következő felirat olvasható: „Homo est, cui deest pecunia, sed homo non est, cui deest bona intelligentia.“ „Az ember, ember ha nincs is pénze, de nem ember, ha értelme nincsen.“ Ezen korból vannak még házak a Schless, Bader, Weber, Brüder utcákban, és az Altmarkton, melyekre az erkélyekkel ellátott kőfalaikról ismerhetni.

Első Keresztély, a ki Frigyes Ágostot követte, az általa felemelt, s ma is figyelmet gerjesztő istállókon egy álló évig kétezer munkást foglalkoztatott, s ezeken kívül készpénzben kétszázezer tallert adott ki; a rajtok alkalmazott festészetek, és faragványok rendkívül érdekessé tették, kivált az éjszaki nagy kapun lévők, melyen a többi közt e következő felírás volt olvasható: „Domum hanc equorum stationi, areamque adjunctam militarium exercitationum causa

erigi curavit.“ azaz : ezen házat lovak óljának, a mellette lévő udvart pedig katonai gyakorlatoknak szentelte. Az istálló százhusz loállásra volt készítve, a tiszta kuti vizet huszonnégy érczlő ontotta ki szájából ; az udvar egyik sarkában pedig igen czélszerű lóusztató volt. A fejedelmi vendégek számára, a kikért ezen istállók készítettek, az épület egyik szárnyában drága márvánnyal elkészített szobákról volt gondoskodva. A tizenhatodik század végén a divatba jött Renaissance a régi mestereket és művészeket lassan-lassan a háttérbe szorította, más emberek, és az építkezésekben is más formák következtek.

Tizenhetedik századi építészet.

A harmincz éves háboru s a lutheránusok és kálvi-eisták közt folytatott halálos tusa, nem csak Németországra általán véve, hanem különösen Szászországnak fővárosára nézve is a többi bajok és gyötrelmek közt azt is eredményezte, hogy a nagyobb és tekintélyesebb építkezések legalább egy időre megszűntettek ; de különben is első Keresztélynek e tekintetbeni tulzott költségei a második Keresztély gyámját arra kényszerítették, hogy az egyen súly helyreállítására a legszigorubb takarékossgot kövesse. Nagyobb építmények csak első János György idejében keletkeztek ; ezek közt első helyet foglalt a szüzek bástyájáu (Jungfern Bastey) épített négy joniai márvány portalékkal ellátott, belsejében alabaster és serpentinél kirakott, s a római császárok mellszobraival kiékesített két emeletes Vigadó, (Lusthaus) melyet szemkápráztató pompás kivitele miatt, az időben Drezda csodájának tartották. A második nevezetesebb épület az Első János által 1617. Ujvárosban emelt, és egy fegyvertárral ellátott Vadász Udvar (Jägerhof), mely a nevezett városban nagy darabot elfoglalt. Ugyan ezen fejedelem még az ujvárosi bástyákat küljebb terjesztette ; s a déloldalon levőket megerősítette. Ezután a harmincz évig tartó háboruban az építkezések is szünetelnek, még 1660. táján János György idejében a nagy opera ház építéséhez ujra hozzáfogtak, mely azonban utóvégre is

állami levéltár lett. A királyi palotának tornyát a mostani háromszáz ötvenhárom láb magasságra 1674 emelték. Ugyanezen időben lett a város nyugati oldalán fekvő puszta mezőség beépítve, mely ma Friedrichstadt vetet visel, és a melynek Fridrich-Strasse névvel jelölt utcája egyike a városnak leghosszabb, legszélesebb és legszabályozottabb utcai közül.

A tizenhetedik század végén kifejtett pompa és fényezés közt minden esetre első helyen említendő az ugynevezett „Grosse Gartennek“ megalapítása; mely a párisi boulogni erdőt (Bois de Boulogne) mind szépségre, mind nagyszerűségére nézve jóval meghaladja, a keresztül kasul vezető pompás kocszi utak és gyalog ösvények; a helylyel helylyel üresen hagyott kaszáló rétek; az átláthatlan sűrűségű pagonyok; azután a százados tölgy és nyárfákkal beültetett, valóságos őserdőt képező erdő részletek, az egész kertnek oly kedves változatosságot kölcsönöznek, hogy a benne járkáló akaratja ellen is elbájolva, és elragadtatva érzi magát. Ehhez járul, a kert közepén ugyanezen időben épült fényes palota környezve valóságos paradicsomi szépségű virág ültetvényekkel „belsejében pedig egy oly régészeti muzeumot tartalmazva, hogy csak ennek kedvéért is érdemes Drezdát, és a nevezett kertet meglátogatni. Erre és Drezda keretében és határában több ehhez hasonló kertekre látszott célozni egy akkori író, midőn ezeket mondá: „Dresden, wie mit einem lustigen Gebüsche gleichsam umgeben vorkommt, in welchen zu Frühlings- und Sommerszeit der liebliche Gesang der Nachtigallen eine entzückende Lust gewährt.“

Ezen században a drezdai magán építészek is nagy változáson mentek keresztül; első sorban a hegyes ivü tűzfalak helyett az utcával párhuzamosan futó hosszú homlokzatok jöttek divatba; a jelzett tűzfalakra alkalmazott erkélyek, és az ezeket diszitő szobrocskák eltűntek; a homlokzaton a falak pedig oly puszták és minden architectonicus építményektől üresek voltak, hogy ha az ablakok vagy ablakrések ott nincsenek, az egész homlokzaton nem egyébnek, mint egy magas, két-három emeletre felnyúló falkerítésnek kellett volna tartani.

Azonban maradtak még ezen korból is mint kiviteli ritkaságok a Schloss, Schreiber, Gallerie és Villsdruffer utcákban és az Altmarkt-téren az 5-dik szám alatti ház, melynek erkélyén egy művészies kivitelü tánczó gyermek csoportot láthatni ezen aláírással: „Olim aliter“ hajdan más-kép volt. Nem kevésbé feltűnő az ujjvárosi Casernen-utcának 2-dik száma alatt 1740 épült ház, melynek homlokzata fantasticus olasz sarcophag képletekkel van e'halmozva következő felirással:

Alterius factum Lector ne carpsieris unquam,
Exemplo simili ne te derideat alter.

„Ha nem akarsz bozgattatni, te se bozgass senkit.“

Vannak még ezen korból néhány köz, vagyis nyilvános kutak, a többi közt a pósta-téren hegyes gula alakú egészen gothicus izlésben kovácsolt rostélyzatból készült ugró kut, melynél a vizet számtalan kis ángolnák szájokból bugyogtatják ki.

Tizennyolczadik századi építészet.

Mialatt a megelőzőtt században felemelt építményeknek nagy részét emberi kezek, vagy elemi csapások csaknem nyom nélkül elsodorták, azok, a melyek a tizennyolczadik században jöttek létre, jobbadán még ma is fennállanak, mintegy tanuságot téve az akkori uralkodók izlése és tevékenységéről. Első Frigyes Ágost trónra léptekor nagyobb részt faházakat és csekély számú lakosságot talált; midőn pedig meghalt, nem csak a lakosok száma szaporodott meg tetemesen, hanem széltében hosszában kőből és márványból emelt paloták maradtak utána. Művei közt méltán első helyen említhetjük az Elba folyónak partján elterülő tágas téren emelt, és ha terjedelemre nézve nem is, de a benne foglalt műkincsek gazdagságának tekintetében a párisi louvrei muzeummal bizonyosan versenyezhető Zvingernek nevezett palotát, melynek tüzetesebb leírását a muzeumok felsorolásánál fogjuk adni. Második jeles munkája a már többször

említett Grosse Gartennek nevezett városliget, melynek bővebb ecsetelése a kertek sorában fog következni. A harmadik emlékmunkája az 1730 ujjvárosban épült hetvenhárom méter hosszú és ötvenhét méter széles Japani palota, vagyis királyi könyvtár és antik szobrok gyűjteménye. Építője Jean de Boda francia menekült féltetéve az akkoriban divatozó architectonikus czirádákat, az építménynek egyszerű, de helyes arányosságát tartotta szem előtt, és e tekintetben teljesen czélt is ért, mert művének összevágó alkatrészei sokkal jobban kielégítik a néző szemeit, mint a Zwinger palotának phantasticus alakja, és tulzott ékitményei. Az épület alaprajza: egy hosszukás négyszegű udvart körül övedző négy szárnyat képez, melyeknek középső egyetlen óriási előteremből balra földszint az antik gyűjteményekhez vezető nagy ajtó, jobbra pedig az emeleten lévő öt száz ezer kötetnél többet magában foglaló könyvtárba felemelkedő lépcsők mutatkoznak; ezen kívül az említett előteremből még egy ajtó a tágas és többnyire tanulók által látogatott olvasó terembe vezet.

Mindezen, eddig felsorolt művek közt kétségtelenül a legeredetibb és legérdekesebb a maig is fenálló Mária temploma (Frauenkirche); építője valami Bähr György egyszerű ács legény, ki Drezdából soha sem távozott, következésképp nagyobb szerű építményeket nemis látott, igazi naturalista, a király és a városi tanács előtt lekötelezte magát, hogy az egész templomot, talpától tetejéig, Cupolájával és négy kis tornyával együtt egy darab fa nélkül, egyedül lapos kövekből fogja felépíteni. És felis építette. A mű nem csak teljes arányossága, hanem annak eredeti, és a többi hasonnemű építményektől egészen elütő különleges formája miatt mindenkire nézve oly sajtáságos benyomással hat, hogy nem csak a szakértőket, hanem a beavatatlan lajkusokat is a legnagyobb bámulásra ragadja. Az épület már alapjánál némi tojásdad köralakban kezdődik, melyből aztán a Cupola szédítő magasságban ugy emelkedik ki, hogy az épületnek összes alsó részeit egyszerre letakarja; és ez így megy mindig kisebb és kisebb körvonalakban, míg csak a legfelső csucsát elnem éri, és ezen egész tömeg vagyis: ennek falai, oldala,

tetőzete, és Cupolája mind merev gránit kőlapokból áll, mi több: ezen kőlapok niicsenek czeментtel, malterrel, vagy bár mely más enyves anyaggal egymáshoz forrasztva, hanem egyedül saját súlyuk által egymásra nehezkedve óvják meg az egész épületet a leomlástól. A Cupolának csucsát egy gyönyörű arányu keresztül tört torony ékesíti, melynek tetete a szokásos gömbbel, ez pedig a bele illesztett keresztrel végződik. Az egész épületet méltán lehet egy Wertheim szekrényhez hasonlítani, mert a villám is csak rombolhat, de gyújtást nem tehet benne. A fedél kövek szélei mind vályu alakban vannak egymásba beillesztve és jóllehet, hogy ezen összeillesztés már magában elégséges arra, hogy az eső viz átszivárgását megakadályozza, mindamellet, hogy a hó és esőlé még sebesebben lefuthasson, a lapos kövekbe is lefelé vezető vályuforma mélyedések vannak bevésve. A Cupolát nyolcz roppant oszlop tartja, melyek ismét erős boltozatok által vannak egymáshoz csatolva, és hogy ezek is egymástól szét ne válhassanak, beléjük rakott és egymással összekapcsolt vashorgonyokkal vannak megerősítve. A hetven éves Bähr építész nem végezhetette be egész munkáját, mert 1738. Márczius 30-án, midőn már a Cupola kész volt, egy állástól lebukván, szörnyet halt. A munkának szilárd volta mellett tanuskodik azon körülmény is, hogy az 1760. ostrom alkalmával a reá irányzott bombák minden sérelem nélkül lepattantak róla. Az építmény négyszegű alaprajza minden oldalon harmincznyolcz meter szélességgel bir, melynek négy sarkairól négy csinos tornyocska emelkedik a magasba; a bejárás három oldali főajton történik, a negyedik oldalt a főoltár foglalja el. Cupola kettő van, az alsót, melyből egy tágas nyíláson a felsőbe beláthatni, nyolcz körivezet által összekapcsolt oszlop tartja fen; ezen alsó cupola belső átmérője husz, magassága pedig a templom padimentomától számítva harmincznégy métert téssen. A külső, conicus formája, és a tetőzétet helyettesítő kupola egész a lámpáig vagyis gömbig ötven, összesen pedig egész a kereszt csucsáig kilenczvenegy méter magasságra emelkedik. A két kupola közti ürben alkalmazott lépcsőkön egész a lámpáig feljuthatni. Ezen két kupola a templom belsejéből tekintve,

felsőleges látványt szolgáltat, csak az az egy kár, hogy a hajónak két oldalán felállított karzatok (chorus) inkább színházi páholyoknak vagy római Columbariáknak, mint templomi belső felszerelésének illenének be. De az protestans stílus, és azért kifogásolni nem szabad.

Első Frigyes Ágostnak 1733 történt halála után fia második Frigyes Ágost az Elba partján fekvő, minden tekintetben első rendű katolikus bazilikát, vagyis mint a drezdaiak hívják „katholische Hofkirchent“ építette. Érdekes Frigyes Ágostnak protestáns alattvalói irányában tanúsított azon gyengéd figyelme, hogy valahányszor a templom építési ügyben akár a tanácshoz, akár Chiaveri olasz építőhöz iratot intézet, a t e m p l o m szó helyett mindig vagy „certa fabrica“ vagy „ein gewisser Bau in unserer Residenz“ kifejezéseket használta. A templom helyének tágitása végett szükséges volt több magánházat, a pénzverde épületet, a bástyának egy részét, és egy hid oszlopot lerombolni, és az egész üresen maradt tért iszonyu földmunkálatokkal kiegyenlíteni. 1739 Julius 28-án tették le az alapkövet, de azt is teljes csendességben minden feltűnő ünnepélyek és szertartások nélkül, csakhogy a protestánsok susceptibilitását meg ne sértsék, kik még mindig azon véjemenyben voltak, hogy előbb fog a török Szultán palotájában egy keresztény kápolna, mint az ő tősgyökeres lutheránus városukban egy katolikus templom létrejönni. Hanem aztán az alapkő levétele után egész buzgalommal folytatták a munkát, amennyiben naponkint háromszáz harminczkilencz kőmives, száz huszonkét ács, ötszáz ötven napszámos, és tizenhat felügyelő szakadatlanul dolgozott rajta. Azonban a tervkészítője és munka megkezdője Chiaveri építész megunván a minden oldalról jövő kifogásokat és becsméréseket visszament hazájába, hogy helyét Knöffel német építőmesternek átengedje. 1763 a templomnak csak külsejére fordított költségek kilenczszázhat ezer, kilenczszáz ötvennégy tallérra rugtak. Ezen kívül az orgona, és egyéb belső ékitmények egy pár száz ezer tallért nyeltek el. A tornyot száz ötvenegy és fél rőf magasságra emelték, de a harangokat csak 1808 húzták fel. A templom alapterülete kilenczvennégy rőf hosszú,

és nyolczvanhat rőf széles négyszeget képez, oldalankint két előretolt és számtalan architectonikai diszitményekkel felékesített szárnyakkal, úgy, hogy ezekkel együtt a templom hossza százhatvan, szélessége pedig nyolczvannyolcz rőfre terjed. A templomnak keleti oldalán álló toronynak kör-alaku alapjában van két oldalkápolna. A fő, vagy középhajónak boltozatját két sorban öt, s illetőleg tiz, legalább is három méter átmérőjü négyszögü oszlop tartja fent, melyek folytán a két oldalon ismét két külön mellékhajó keletkezett; a főbejárás a torony alatt egy tágas előcsarnokkal van kapcsolatban, melyet csak sátoros ünnepek alkalmával szokták felnyitni; ezen kívül még három bejáró ajtó van délről, délnyugatról és éjszaknyugatról; a templom pavementoma a kültér színvonalától annyira fel van emelve, hogy a templomba minden oldalról tiz, tizenkét lépcsőn kell felmenni. A márványból készült főoltár igazán nagyszerű, s felette Krisztus urunk mennybemenetelét ábrázoló kép valóságos remekmű. Az oltár felett jobb- és baloldaltól vannak a királynak és királyi hercegeknek diszes oratoriumai, melyek a templomtól csak az utca szélessége által elválasztott királyi palotával, egy az utca felett alkalmazott földött átjárással vagyis sikátorral vannak összekötve. A fából készült szószéknek alabastrom színe látszatra márványt mutat — külseje számtalan angyali és állati szobrocskákkal van elhalmozva. Az 1740 felállított orgona huszonhárom ezer, háromszáz hetven tallérba került. Ünnepe- és vasárnaponkint a tiz órai nagymise alatt mindig a királyi udvari zenebanda (königliche kapelle) játszik, melynek kedvéért a helybeli protestansok is nagy számban megjelennek. A templomnak külső fedél alatti párkányzatán köröskörül nagyszerű szobrok állanak; különösen jó benyomást tesz a finom oszlopszattal kiékesített toronynak helyes aránya, melynek éjszakeleti homlokát „D. O. M. Hanc Sacram Aedem Augustus III. condidit MDCCLIV.“ felírás olvasható. Az egész épületről el lehet mondani, hogy minden tekintetben egy befejezett remek alkotmány, mely a lutheránusok felett uralkodó katholikus fejedelemnek dicséretére válik.

Érdekes még ezenkívül Erős Frigyesnek az ujjvárosi

téren 1736 felállított egészen aranyos lovag szobra, melynél a csupán csak két hátulsó lábára ágaskodott ló, a művész által jól eltalált súlyegyen következtében, képes minden viharoknak ellentállani. Ugyanezen időben épült a Friedrich-utcában álló Marcolini palota, melynek udvari parkjában igazán művészies kivitelű szobor-csoportozatokkal ellátott vízi medence (Bassin) ékeskedik. Szintén ekkor emeltetett az Augusztus-utczai híres Brühl palota, mely ugyan mai napig is fentáll; de a Rampe, Pirut, Móricz és kereszt-utcákban sok, ugyanezen időben létrejött palota, sőt a jeles kereszttemplom is a hét éves háboruban lángok martalékává lett. A király, a ki fiával együtt az egész idő alatt Varsóban volt, haza térve, a lerombolt utcákat és házsorokat Schvarcze nevű építőmester által egy pár év alatt helyreállította; az egy kereszttemplom csak 1788 készült el. A kereszt-templommal egyidejűleg készültek el a Grosse Plauen-utcának két oldalán álló Josephine alapítvány neve alatt ismeretes három-három emeletű házak, melyeket a hitbuzgó osztrák főherczegnő Josephine, II. Frigyes Ágost neje alapított. Ezek egyikében a katolikus progymnasium van, a másik igen kedvelt leány-nevelő-intézet, egy csinos templomnak is beillő, házi kápolnával, melyben mint bármely plébániai templomban hétköznap és ünnepnapokon rendes isteni szolgálat tartatik. Ezen templomba magam is mindig eljártam, mely kivált ünnep- és vasárnapokon zsufo-lásig megtelt, világos jeléül annak, hogy Drezdát számos katolikusok lakják.

Tizenkilencedik századi építészet.

I. Cultus vagyis vallási építmények.

Drezdában a különféle vallások követőinek nyilvános, és lelkészekkel ellátott templomaik vannak; tizenkettő a lutheránusoknak; négy a katolikusoknak; egy az Anglikánoknak; egy az oroszoknak és egy a zsidó községnek. A többi vallásfelekezetek, u. m. a praesbyteriánusok, az amerikai Episcopálisok; a cseh hussiták; az apostolikusok; a

német katolikusok; az evangelico-lutherano trinitáriusok; s végre a skót egyházi tagok ájtatosságukat a város különböző részeiben létező magánházakban teljesítik. A római katolikusoknak a városi kórházban, az újvárosi katona ispotályban, a katonai várbeli és a királyi fogházakban létező kápolnáik csakis a házi lakosoknak és iskolás gyermekeknek számára szolgálnak gyűlhelyekül.

a) Katolikus templomok. Az Elba partján fekvő nagyszerű bazilika, mely egyuttal királyi udvari templom és plébánia szolgálatát teljesíti, mint már fellebb volt említve VII. Frigyes Ágost lengyel király és szász választó fejedelemnek műve, aki a szükséges harangokat is már 1747. az udvari ágyuöntödében elkészítette; de minthogy akkor még a katolikusoknak, épen ugy mint hajdan Törökországban, a harangok nyilvános használata tiltva volt, ezen harangok, az 1806. évben létre jött poseni békekötésig a fegyvertárban heverték, és csak az említett békekötés ötödik pontjának következtében, mely a katolikus vallást az uralkodó evangelicus hivallással egyenjogunak nyilatkoztatta, történhetett meg, hogy a jelzett harangok a toronyba felhuzathattak, és hangjukat 1807. November 7-én esteli hat órakor legelőször hallathatták. Ezen templomnak Szent Ignác kápolnájában van a királyi családnak sirboltja is. III. Ágost 1810. a fő oltár ékesítésére negyvenöt ezer márkát fordított. 1850. a Szent Ferencz, Szent Bennó, Szent Sacramentum, Szent Kereszt és Nepomuki Szent János kápolnáknban nagyszerű javításokat és fresco festészeteket teljesítettet. Végre a toronynak fellebbemelésére és kicsinosítására huszonkilencz ezer négyszáz és kilenczvenhat márkát áldozott. Az ezen templomhoz és illetőleg plébániához tartozó katolikus egyházi személyzet áll: egy apostoli Vicáriusból, aki egyszersmind, mint felszentelt püspök, minden püspöki functiókat is végez; hatása köre nem csak a városbeli, hanem az egész szászországi katolikus plébániákra kiterjed; azután egy szorosan vett udvari káplányból (Hoffkaplan). A plébániának administrációja alá rendeltetnek egy plébános és nyolcz káplány, vagyis segéd lelkész; de ezen utolsók a szigoruan vett vallási teendőkön kívül még az illető katolikus elemi és gymnaziális iskolák-

ban tanári kötelességeket is végeznek. Ezen papoknak külső, vagyis nyilvános viseletére nézve szükséges megjegyezni, hogy ők nyilvánosan, vagyis a város utczáin, az egy Collárét kivéve, mindig teljesen polgári ruhában járnak, és a betegeknek szentségekkel ellátását is, mindenkor a legnagyobb incognitóban teljesítik.

A második katolikus templom és plébánia az ujjvárosnak Hauptstrasse nevű utcájában fekszik, környezve a szükséges plébánia, és elemi iskolai épületek által. Az utcára szolgáló főajtaja fölött van egy, legalább is egy öl átmérőjű kerekded rosta-ablak, a melyet a négy evangeliumok jelképei diszesítik. Az egy hajóval bíró templom belseje huszonnégy meter hosszú, tíz meter széles és tizennyolcz meter magasságra tejed ki. Az építkezési összes költségek százötven ezer márkára rugtak fel.

A harmadik katolikus plébániai templom a Friedrichstrasse nevű utcának katolikus betegápoló intézetében van, a mely 1824. lett rendes plébániává emelve. Itt csak egy pap működik.

A negyedik katolikus templom az általam már fellebb említett Grosse Plauen Strasse utczai Josephine leánynevelő intézetben van; a benne tartatni szokott rendes nyilvános isteni tisztelet igen sűrű látogatásnak örvend és különösen az oltári szentségben való részesülés a hívek által igen gyakran vétetik igénybe.

És ezekből állanak a katolikus isteni szolgálatra szentelt helyiségek, az azokat látogató katolikus hívek száma, a mennyire tudomásomra jött, körülbelől tizenhárom ezeret tézen. A Clerus az őt megillető javadalmat az állam pénztárából kapja, de mennyit? ezt nem akarták megmondani.

b) Lutheránus templomok. Az általam fellebb leirt Mária templomra (Frauenkirche) nézve, itt még szükségesnek vélem megjegyezni, hogy benne igen czélszerű fűtési szervezet létezik. A tüzelő helyek földalatti pinczékben vannak, melyekből a melegség vascsövek közvetítésével az egész templomot átjárja; hogy pedig a füst a templomban szét ne terjedjen, a kémények tetejére illesztett bádogg fedelek akképp vannak alkalmazva, hogy azok a szél változásánál önmaguk-

tól vagy bezáródnak, vagy megnyillanak ; ezen fűtésnek eredménye oly kitűnő, hogy midőn kint a szabadban husz foknyi hideg van, bent a templomban nyolcz fok melegséget érezhetni. Az egész készülék tizezer nyolczszáz márkába került.

A kereszttemplom (Kreuzkirche) 1863. középponti légfűtést, 1872. pedig belsejében teljes javítást és gázvilágítást kapott, melyek az oltárképek megújításával együtt harmincznyolcz ezer, nyolczszáz márkába kerültek.

A mindannyi közt legujabb János templom (Joanniskirche) 1877. készült. Szép, tágas, szabad téren, a pilniczi és Pestalozzi utcák közt fekszik ; alakja antik goth styl, s belsejében kilencszáz személyre van ülőhely ; ezenkívül magában a templomban alkalmazott szabadon függő lépcsőzet vezet fel a hajónak mind a két oldalán álló karzatokra. Az egyik déli oszlopra van a szószék alkalmazva, melylyel szemközt földszint a keresztelő kut áll. A többi oszlopra az apostoloknak és keresztelő Szt. Jánosnak remek szobrai helyezvék. A belső felszerelés, mint a gázvilág tartók, a községi előljárók ülőhelyei, a keresztelő kutnak bronz fedele, és az áldozópadi szőnyegek a legpompásabban vannak kiállítva. Az igen csinos és finom oszlopokkal au jour ékesített torony hegyes nyíl alakban végződik, melynek csucsat fényesen ragyogó arany kereszt ékesíti. Az egész mű hatszáz ezer márkába került.

A Sophia utczában fekvő Sophia templom (Sophien Kirche) 1875. nagyszerű javításokon esett keresztül, melyek összesen négyszáz ötvenhétezer hétszáz kilencvennégy márkát emésztettek fel. A nyugatra néző főajtájára, vagyis portálra vannak az evangelistáknak szép szobrai alkalmazva ; ezeken kívül a nevezett főajtó fölötti rosta ablakon láthatók Jámbor Henriknek és nejének Sophia hercegnének remek képei ; a déli közép ajtó felett pedig a szenvedőket vigasztaló Krisztus ábrája diszeleg.

Az újvárosi három királyok vagy Garnison templomának kupolájából emelkedik ki a tizenegy meter magasságu obelisk, vagyis gula, melynek egy meter átmérőjü gömbjébe van a három meter magasságu kereszt beleillesztve. A torony, rendkívüli jó arányossága miatt kedves benyomást okoz.

A központi fűtési szervezetre, új órának beállítására, és a toronynak felebb emelésére kétszáz hetvenhárom ezer márkát fordítottak.

Az Anna utczában fekvő Anna templomot (Annenkirche) rövid tornya, s a minden ékitményt nélkülöző utczai homlokzatán végig húzódó két ablaksor miatt inkább egy közönséges két emeletű háznak mint templomnak lehet tekinteni; mit a tetőzetén végig vonuló manzardféle ablaksor és belsejében oldalaslag alkalmazott színházi páholyokat mutató karzatok még disztelenebbé tesznek.

A Friedrich utczai templomnak keskeny tornyában figyelmet érdemel a Budapesten készített Pozdech patentféle harangtartó, melynél a harang nem csak kisebb ringást igényel, hanem az egész haragnak körforgatása által a szivverését is mindig más oldalra alkalmazni és ennél fogva a mindig egy helyen való érczkoptatást is ki lehet kerülni.

Az Antal városi (Antonstadt) Diáconissák intézetének 1857. jótékony adakozásokból összejött tizenhat ezer márkáért elkészült házi kápolnájában az inaszakadtnak Krisztus Urunk által történt meggyógyítását ábrázoló oltárkép figyelmet érdemel, egyébkint az egész templom hajóját egészen kitöltő üllő helyek és az oldali karzatok itt sem hiányoznak.

A többi protestáns imaházak közt felemlithető még a cseh Hussiták és német katolikusok oratoriuma a Waisenhaus kirche név alatt a György téren. Azután az Erlich-féle alapítvány a Stift utcza 9. száma alatt. És végre a Kereszt utcza 13. szám alatti kálvinisták imaháza.

c) Az anglikán egyházi templom Mindenszentek tiszteletére (All saints church) 1860. a szép Wiener (bécsi) utczában emeltetett egészen a tizenharmadik században uralkodó angol góth izlésben. A templomot köröskörül támogató iszonyu góthoszlopok, s az aranyozott kereszttel és a felett hasonlókép aranyozott kakassal ellátott hegyes nyíl alakú tornya, első tekintetre az említett régi századokra emlékeztetnek. A templomnak plafondja, vagyis felső padlása nincsen, hanem a helyett igazi angol szokás szerint a tetőzetnek szarufái és gerendái egész meztelenségükben láthatók, ezek azonban oly szépen és izlésteljesen vannak kicsiszolva, hogy

a szem örömet nyugszik meg rajtuk. A templomnak három hajóját a legelegánsabb üllő helyek foglalják el, nem különben a szószék, oltár és orgona a legfinomabb izléssel vannak kiállítva; de mindezek közt legnagyobb ékessége a festett ablakokban áll, melyek Krisztus Urunk életéből meritett adatokat ábrázolnak. A fűtő szervezet a közép hajó hosszában van alkalmazva. Állítólag az egész mű egy Göschen nevű angol özvegy asszony által ajándékba adott száz nyolczvan ezer márka pénzösszeg árán lett volna felállítva.

d) Drezda óvárosnak déli részén fekvő szélső házától, egy pár száz lépésre a városon kívül Rekniczbe vezető országut mellett fekszik, részint a czárnak, részint pedig más magánosoknak adományából összejött ötszáz és husz ezer márkára felrugó pénzösszeg árán 1874. felépült szép és csinos orosz templom. Ezen szentegyház, mint minden orosz-görög templom, két részből áll; a külsőből, (paperty) mely a közönség számára van hagyva; és a belsőből, vagyis a szentélyből, melybe csak az officians papnak szabad bemenni; ezen két részt egymástól elválasztó és három ajtóval ellátott fal (iconostas) fehér márványból készült, közép ajtaja gazdagon megaranyozott faragványokon kívül Szűz Máriának és a négy evangelistának képét hordozza, s jelentősége miatt császári ajtónak neveztetik; a másik két ajtó közül a baloldalt éjszaki, a jobboldalt pedig déli ajtónak hívják. A válfalnak, vagyis Iconostusnak alsó részén aranyozott alapon a Megváltó, az Isten anyja, Szt. Mihály és Gábriel főangyalok, Szt. Simeon és Newszki Alexander vannak lefestve; a felső részen medaillon formában több szentnek mellképe, az uj és ó szövetségnek jelvényei; középen a Szent vacsora és alatta a Szentlélek galamb képében. A templomnak parketirozott padlatja oly sikosra van kicsiszolva, hogy a rajta járóknak csak a legnagyobb vigyázattal lehet az elcsuszást s következésképen a hanyattesést kikerülni. A templom oly kicsiny, hogy alig fér bele több háromszáz egyénnél; de e mellett a csiszolás és a sok aranyozás, annyira ragyogóvá teszi, hogy a belépő akár egy előkelő hölgynek budoirjában képzelheti magát. A templom az ő tornyával és előcsarnokaival egészen az ő orosz stýlben épült, és a benne őrzött

arany és ezüst drága szerek és ornátusok, mind Oroszországból hozattak.

e) A Zeughaus-utcában fekvő zsidó-zsinagógát Semper Gottfried nevű építész 1840 emelte. Az épület átmérője husz, magassága pedig a kupolával együtt huszonhárom métert tesz ki. A két oldalhajóban háromszáz ülésnek van helye, szinte annyi a karzaton az asszonyok számára. A kelet felé néző emelkedettebb helyen álló oltáron van az ékesen kiczifrázott, s magában az ugynevezett thorát, vagyis Mózesnek öt könyvét, és az ezt környező ezüst ékszereket tartalmazó tölgyfa szekrény. Az oltár előtt áll az előimádkozónak pulpitusa, s fölötte egy ezüst lánczon függő örök-ké világító lámpa. Ezen kívül gázvilágítás helyett nagy csillárba rakott gyertyákat használnak. A házról az állítják, hogy száz és két ezer márkába került. A mennyre egy előkelő zsidótól értettem, az egész drezdai zsidóközönség csak négyszáz családból, tehát körülbelül két ezer lélekből áll, és mégis nem egy drezdai polgár mondá előttem, hogy ezen szám is több a kellenél.

T e m e t ő k.

A megholtak hazáját itt is, mint mindenütt iparkodnak az emberek részint hiúságból, részint pedig igazi vonzalomból képekkel, szobrokkal, keresztekkel és virágokkal kisebb-nagyobb mérvben felékesíteni; azonban ezen küldisítmények mellett azt is, a mi igazán hasznos, és lényeges, teljes mértékben alkalmazzák; mert nincs temető, a melyben egy csinos kápolna; a halottak ideiglenes befogadására szolgáló tágas terem; a halottkisérők számára külön szoba; a temetőrnek megfelelő lakása és a szerszámoknak és egyéb szereknek fenntartására alkalmas kamara nem volna. Ezen kívül a mi figyelmet érdemel, minden felekezetnek külön temetője van.

A lutheránusoknak több temetői közül, legyen elég itt csak egy párt felemlíteni. Az első, a három hektár terjedelmű, 1677 megkezdett, és ma már bezárt, az újvárosban fekvő béke utcai (Friedens-Strasse) temető különös említést ér-

demel azért, hogy ezen temetőben volt Hufeland orvos javaslatára az első tetszhalott (Scheintodt) kamara felállítva, a melyben nehogy valamely halott élve temetessék el, azt mindaddig fenntartották, míg csak a halálnak minden kétséget kizáró jelei nem mutatkoztak. Ezen temetőben látni az 1849 évi felkelők emlékére emelt csinos szobrot.

A másik legújabb keletü a szomszédos Löbtau város határában, Dezdától mintegy kis félóra távolságban fekszik; nagysága tizenegy hectárt foglal magában, kerítése gondosan ápolt eleven sövényből áll; a szükséges építmények pedig igazán pazar fényben vannak felállítva, a kápolna maga bármely városi templomnak beillenek, a ház meg, a melyben a szükséges termek és kamarák vannak, inkább egy nagy uri kastélynak, mint halottakat befogadó hajléknak mondható.

A katolikusoknak egyik temetője a Friedrich-utcában van, melynél a katolikus kápolna és plébánia s az utcára néző elemi iskolai épület, mind egyetlen egy kerítésben van összefoglalva.

A másik katolikus temető a város nyugati oldalán Brieszniczfalu közelében fekszik. A kőfallal körülkerített temetőben van egy csinos kápolna; a papnak külön szobája; a halottkisérőknek váró tereme: a tetszhalott kamara; a szolga, vagyis ör lakása, és egy kis sekrestye forma cella az egyházi ornátusok fenntartására.

A zsidóknak két temetői közül, a Pulsznicz utczában fekvő régi temetőről beszélnek, hogy azt a zsidók a legnagyobb mérvben megvesztegethető híres Brühl ministertől egy ezer tallér ajándék fejében kapták. A blazeviczi utczában fekvő, 1865. megnyitott újabb temetőjük minden felszerelésével együtt tizenkilenc ezer és ötszáz márkába került.

II. Muzeumok, és ritkasági tárházak.

A nagytudományosságáról hirneves Vinkelman Joachim volt az első, a ki Drezdában a művészeti és tudományos tárgyak gyűjteményét megindította és megalapította úgy, hogy ez által a város a német Florencz díszes nevét méltó

tán kiérdemlette. Igaz, hogy e tekintetben sokat lendítettek a tudomány és művészet kedvelő szász fejedelmek is, kik már a tizenhatodik században palotáikat könyvekkel, hadi és művészeti ritkaságokkal eltöltötték. A hajlék, mely mindezen kincseket mai napság magában rejti, a párisi Louvrenek mit sem engedő, s a szó teljes értelmében „unicumnak“ nevezhető „Zwinger“ palota, melynek már külső architectonikai stylje, vagyis építészeti modora kell, hogy mindenkit csodálkozásra indítson. Ezen épület az Elba folyó partján egy rendkívül szép és tágas térnek közepét foglalja el; alakja a budapesti József kaszárnyával egyenlő négyszöget képez, azon különbséggel, hogy az egész építményen, de kivált ennek három nagy bejáró tornyes kapuin a legeredetibb architectonikai diszitmények és faragványok szemlélhetők. Udvarának kellő közepén, alapítójának első Frigyes Ágostnak remek kivitelű álló szobra létezik, és hogy minden lehető tűzvésztől teljesen mentesíttessék, az egész épület fedélzete, eltérőleg a többi hasonló építményeknél alkalmazott tetőzettől, egészen lapos, és vastag, vizhatlan czementtel beburkoltatott. A négyszögű épületnek egyik homlokzata száz huszonkét méter hosszúságra nyulik ki, s mindegyik a legszebb műfaragványokkal van elborítva. Ilyen például a déli homlokfalon a keresztény művészetnek plasticai történelme; az emelet fülkéjében állanak a művészet királyai: Michel Angelo és Rafael; a földszinti fülkében a keresztény hősök Sziegfried és szent György — ezeknek átellenében a bibliai Sámson és Judith. Ezeken kívül sz. Mihály és Rafael főangyalok; Jákobnak az Urral küzdő álma; továbbá geniusok, sfinxek, s több hasonló számtalan diszitmények.

De ha ezen épületnek már külseje is elégséges arra, hogy minden szemlélő figyelmét lekösse, mennyivel inkább kell bámulni ennek beltartalma felett. A muzeumi termek és az ezekben foglalt tárgyak leírásánál, ugy vélem, legjobb lesz azt a legérdekesebbnél, vagyis a képtárnál kezdeni, mely a négyszögű épületnek északra néző egész szárnyát tartja elfoglalva. A bemenetnél egy pompás előcsarnok az egész épületet két részre osztja fel, melynek keleti részében

földszint vannak a gipsz öntések, a nyugatiban pedig különféle rézmetszetek és Camalettronak pastell és miniáтур festményei. Ezen előcsarnoknak, vagyis vestibulumnak keresztboltozatát fényesen kicsiszolt granit oszlopok tartják, mely alatt kis medaillonokban dombormű szobrocskák a keresztény művészet felébredését ábrázolják. A jelzett csarnokból az emeletre felvezető három osztályzatu lépcsőket joniai rendű fekete márvány-oszlopok tartják, és a legfelső lépcsőről az első emeleti előcsarnokba lépünk. Ezen előcsarnokban, különféle diszitmények közt Frigyes Ágost mint az épületnek szerzője allegoricus képletekben van előállítva. Az előcsarnokból egy lapos kupolával fedett corridorba jutunk, melyben nagyobb részt tizennyolcadik századbéli mestereknek tájképfestményei láthatók. A corridorból egy fölül világított körterembe, vagy is Rotondába jövünk, melynek két oldalán a képeket tartalmazó termek sorakoznak; nevezetesen első sorban három tágas, fölül világított terem jön, azután a két szegletszárnyban három kisebb, de oldalablakokkal ellátott szobák következnek; s ezeket végre huszonegy, egymásba nyiló cabinetek váltják fel; az említett rotonda tizenegy meter átmérő mellett tizenhat meter magassággal bir, plafondja arabeszekkel környezett allegoricus képletekben a négy évszakot tünteti elő, falain pedig Rafaelnek másolatai, és német-alföldi szövet festmények láthatók.

A kupola-teremből egy kényelmes lépcsőzet a második emeletnek nyugati oldalán fekvő F terembe vezet, melyben az ugynevezett ecclecticusoknak és naturalistáknak, élükén Guido Reni, Caraccio és Caravaggio munkáival találkozunk. A következő E teremben a velencei iskolának, nevezetesen: Titziánnak és Paolo Veronese-nak festményei őriztetnek. A D teremben Correggiónak jelesebb műveit csodáljuk, melyek, Olaszországon kívül, csak itt vannak ily bőségben felhalmozva. A kisebb termek közt a B szobában Guilio Romano, Garofalo, Angelo Bronzino, Fed. Baroccio, Sassoferrato, Carlo Dolci, Battoni s. a. t. remek művei lepik el a falakat. A másik A szobában az egész tárlatnak legnagyobb kincse, Rafaelnek Sixtini Madonnája a többitől külön választva, egy oltár forma állványban őriztetik. A

szípen felékesített Rafael terem után az éjszakai galleriának huszonegy kabinetje következik, melyekben a régi olasz művek vannak meglehetősen chronologicus rendben elhelyezve, s ezek közt feltünőbbek Correggiónak bűnbánó Magdolnája, Titiánnak, Palma Vecchionak s. a. t. munkái. Az olaszok mellé sorakoznak a franciák, u. m. Claude Lorrain két magasztos tájképpel; ezeket követik az éjszakképző művészek: J. Ruisdael, Everdingen, Gojien s. a. t., azután a virágfestők: de Heen, van Huysum, van der Heyden és egyéb német alföldi mesterek. A szeglet, vagyis: mint nevezik Holbeyn teremben Holbeynén kívül még néhány mások képei is szemlélhetők. Ezen szegletterem mellett van még két szoba, melyekben Rubens és Rembrandt iskolájából eredő válogatott munkákkal találkozunk. Ezen szárnynak a terméből egy fedett folyosón át a Zvingernek éjszakképző pavillonjába juthatni, melyben nagyobb részt szász mesterek művei tartatnak, mint Achembach, Calame, Lessing s. a. t.; ismét visszatérve a középponti fölül világitott termek felé, a K teremben Rembrandtnak nagyobb szabású képeit látjuk, melyek mellett még F Bol; G Honthorst; B van der Helst; Jan. Vermix; Hondekvet s. a. t. munkái tündöklenek. Az I teremben találni ismét Rubensnek, Vandycknek és Jordaensnek remek dolgozatait; s ezek mellett Velasquesnek néhány darabjait. Az utolsó terem genuai, nápolyi, és a spanyol Murillónak egy jeles képét tartalmazza.

A rotodának két oldaláról egy lépcsőzet a második emeletbe vezet fel, melyben tizenhat kisebb nagyobb szobában a drezdai műacademiának tanáraitól származott munkák őriztetnek vegyitve némely olasz és alföldi iskolák termékeivel, de ezek már nagyobb részt alárendelt művekből állanak. A Zvingernek Neues Muzeumnak nevezett földszinti osztályában részint üveg táblák alatt, részint pedig könyvekbe kötve őriztetik ezernégyszáz darab kézi rajzolat kitünőbb mesterekről.

A palotának egyik keleti, az ugynevezett Prinzen Palais-val szemközt álló szárnyában őriztetnek a gipszöntetek, melyeknek alapját Frigyes Ágost az által vetette meg, hogy

az Eskuriál számára dolgozó híres Mengs művésznek halála után hátrahagyott darabjaiból, ennek örököseitől nyolczszázharminczhárom darabot drága pénzen megszerzett; ehez hasonló gyűjtemény még csak a londoni Sydenham palotában, és a berlini új muzeumban látható. Az évenként szaporított műdarabokat, a mennyre lehetett műtörténelmi rendben állították fel. A jobboldali szélső teremben vannak az incunábulák, vagy is a legódonabb műdarabok, melyeket Egyiptom, Assiria, Etruria és Görögország szolgáltattak. A nagy közép teremben az ó-görög plastikai tárgyak közt különösen érdekesekek az aeginati képletek, melyeket 1811. Aegina nevű görög szigeten az Athene templom romjai alól ástak ki, s a melyeknek eredeti példányai ma a müncheni Glyptothekának díszét emelik. Az oldalteremekben vannak Xantosi és Eleuzi régiségek; egy másik kis teremben csupa mellszobrok, vagy csak fejek láthatók, de oly kifejezésekkel, hogy a tőlök való elválás nehezen esik. Egy harmadik nagy teremben az egykor Phidias vezetése alatt négyszázharmincznyolcz évvel Krisztus Urunk előtt készült és az Athenei Acropolisban felállított Parthenonnak szobrai találhatók. Egy másik, az előbbi teremtől csak egy ajtó által elválasztott Rotondában őriztetnek az Otricoli Zeus, a Ludovisi Juno, Plutónak s eyebeknek fő- és mellszobrai.

A zoologiai muzeum, vagyis állatgyűjtemény újabb keletű, mert a régi igen gazdag tárlatot az 1849-diki felkelők szándékosan elégették. De azóta részint vételek, részint ajándékok által annyira megszorodott, hogy, kivált a madárgyűjtemény az összes európai muzeumokban párját keresi; az egy budapestiről el lehet mondani, hogy megközelíti. A bejárás a Sophia templom teréről történik. A fölül világított első teremben a szopós állatok helyeztetnek el, melyek közt különösen a majmok tűnnek ki, van olyan is, melyet ruhába öltöztetve bár hol is valóságos emberként lehetne kiállítani. A többi termeket madarak, ezeknek fészkeik és tojásaik és más mindenféle állatok foglalják el.

A mineralogiai, vagyis ásványi muzeum hasonlóképen a leggazdagabbak közé tartozik. Ez is három fő és több másod osztályokra van elkülönítve, vagyis föld, ércz és

kövült, — petrificált — tárgyak gyűjteményére. Ezek aztán ismét egy általános és egy szorosán szászországi terménygyűjteményre vannak elválasztva. Az egészben legjelesebb az érczgyűjtemény, melyből arany és ezüst példányok csodálatos nagyságban és mennyiségben találhatnak. A földi, és kövi termények szintén bizonyos fokozatok szerint vannak felosztva, a mint tudni illik azok feljebb, vagy mélyebben találtattak a föld gyomrában; ezek közt a diluviális tárgyak vannak gazdagon képviselve. De legérdekesebbek a megkövült, vagyis petrificált tárgyak, s pedig nem csak a növényi, hanem az állati országból is. Egész fák, ágastul bogostul, halak, csigák, és más állatok láthatók itt kövé válva, sőt a mi csodálatos, mindjárt a bemenetelnél balra egy szekrényben van egy hus, bőrke és szalonna szeletekkel megtöltött disznó gyomor, vulgo gömböcz ketté vágva, oly eredeti természetességben, hogy asztalon a többi étkek sorában a legkörültekintőbb embert is csalódásba ejtené. A berendezésnek egyik kiváló pontja, hogy minden, még a legkisebb tárgynak is hazája egy kis czedulára felvan írva, ekkép lehet aztán számtalan, sok magyar földi ásványra reá ismerni. Ugyanezen osztályban nagy mennyiségben vannak még régi kő, bronz, vas szerszámok és fegyverek, cserép edények, mű és iparczikkék mind a praehistoricus hajdánból, különösen pedig az ugy nevezett Pfalbauten, vagy is azon korból, a melyben az emberek az ő hajlékaikat a földtől bizonyos magasságban erős hosszú karók tetejére rakták.

A palotának délnyugati sarkán, az ugynevezett bástyatövében van a mathematico-physikai terem, a melyben minden ami a mathezisra, physikára, meteorológiára és csillagászatra vonatkozik, tudományos és chronologikus rendben van felállítva, miáltal ezen tudományoknak századról-századra való fejlődését lehet felismerni. Itt vannak a Galilei által feltalált különféle szerkezetű távcsövek, azután egy arab földgömb (globus) 1289-dik évről; továbbá Daniel de Pierre-nek 1665-ről való mikroskopiámai; s. a. t.; külön szekrényekben vannak felállítva régi mértékek, földmérő eszközök és csillagászati készülékek, különféle órák, gyújtó tükrök, s. a. t.

És mindezen tárgyak századról-századra, egész azokig, a melyeket a legujabb kor talált fel, a legszebb rendben vannak közszemlére kitéve.

Ezen eddig leírt Zvingeri museumokon kívül van a királyi palota nyugati szárnyának földszinti osztályában is néhány terem, mely hasonlóképp muzeumnak, vagyis ritkaságok feltartására szolgáló helyiségnek használtatik, s a mely közönségesen zöld boltznak (das grüne Gewölbe) neveztetik. Eltekintve a bent őrzött tárgyaktól, maga az említett bolt izlésteljes diszitményei miatt megérdemli a látogatást. A bolt nyolcz egymásba nyíló teremre van felosztva, melyeknek el-sejében különféle, mult századi olasz és francia faragványok másolatai; kis medaillonokba foglalt arczképek, s. a. t. tartatnak. A második terem tárgyait teszik: elefántcsontból gyönyörűen esztergályozott korszók és bokálok, és különféle mult századi dombormű munkálatok. A harmadikban vannak kagylók és strucztojás-edények, és egy rendkívül drága márvány kamin, vagyis tüzelő hely; nem különben sok borostyánkő művek; drága római és florenczi mozaikok, s. a. t. A negyedikben őriztetnek értékes asztali ezüst edények, melyek még most is nagyobb ünnepélyek alkalmával a fejedelmi asztal feldiszítésére szolgálnak. Az ötödik gazdagon megaranyozott és feltükrözött teremben láthatni nagy mennyiségű kristály munka gyűjteményt, számos drága kőedényeket; egy római onyx cameát, s. a. t. A hatodik terem aranyból, ezüsthől, drága kövekből, elefánt és Rinoceros szarvából készített csodálatos műveket tartalmazza. A hetedik teremben vannak lerakva a lengyel királyi: aranyból és drágakövekből összeállított, több milliókat megérő ékszerek és clenodiumok. A nyolczadikban végre vannak szép gyémántcsoportozatok, drága nyaklánczok, különféle diszfejtverek s. a. t. Az említett királyi palotának egy másik osztályában van a királyi pénzgyűjtemény, és az udvari ezüst kamara (Hofsilberkammer) melyben nagyobb részt drága ezüst asztali eszközök; asztali fehérnemű készletek; és nagy értékű porcellán edények őriztetnek.

A harmadik nagyszerű muzeum az ujtéren (Neumarkt) fekvő Johanneum nevű palotában van; maga ezen palota

részint külső architectonicus diszitményei, részint belső ma-jesteticus lépcsőzete miatt figyelmet érdemel. Első emeletében van az ugynevezett történelmi muzeum, melynek egymásba nyiló termeiben vannak felállítva a mult századokból leszár-mazott órák, ivóedények és más különféle házi butorok. A második teremben falovakra rakott tornászati fegyverek. A harmadikban, vagyis tisztteremben a legcsodálatosabb régi gála fegyverek, mint pisztolok, puskák s. a. t. A negyedik-ben látni a szász seregek által a francia háboruban zsák-mányul ejtett francia zászlókat s. a. t. Az ötödikben van a török szultánnak pompás sátora, mely az 1683-diki bécsi sikertelen ostrom alkalmával a megfutamodott szultán által ott hagyatott. Az épület második emeletében őriztetik egy nagyszerű cserép-edény gyűjtemény, mely a Sevresi Muzeum ceramique-el méltán vetekedik, különösen feltűnők itt a chinai, japáni és meiszeni porcellán edények, majolikák s. a. t.

Az említett Johanneum palotának egyik homlokzata, mint mondám, az ujtérre (Neu Markt) nyilik, a másik, vagyis a hátulsó az Augustus nevű utcának sorába esik; azonban a mennyire pompás és nagyszerű az első homlok-zat, oly puszta és üres a hátulsó, minthogy ezen sem ab-lak, sem ajtó, sem kapu nincsen, hanem az egész homlok-fal egy, két emeletre felnyuló puszta falkerítésnek képét mutatja; de ezen fal egész hosszában és terjedelmében be van töltve egy festézzel, mely párját ritkítja. Ezen, leg-alább is husz öl hosszú, és öt öl magasságu képen látui colossális képletekben lóháton ülve és heroldok által kör-nyezve a Vettini ház uralkodó tagjainak hosszú sorát el-kezdve a tizenkettedik századtól egész a ma is élő és né-pétől forrón szeretett Albert királyig. 1. A sort, hosszú köpenybe burkolva a lóháton ülő Nagy Conrád (Conrad der Grosse) kezdi meg 1127—1156. A 2-ik A gazdag Ottó (Otto der Reiche) 1156—1190, és mellette a büszke Al-brecht (Albrecht der Stolze) 1190—1195. A 3-dik a szo-rongatott Dittrich (Ditrich der Bedrängte) 1195—1221, és mellette a magasztos Henrik (Heinrich der Erlauchte) 1221—1288. A 4-ik a második Albrecht 1288—1307, mellette vannak még a megmart Frigyes (Friedrich der Ge-

bissene) 1307—1324 és a komoly Frigyes (Friedrich der Ernsthafte) 1324—1349. A 6-dik az egyedül álló szigorú Frigyes (Friedrich der Strenge) 1349—1381. A 7-dik hasonlókép egyedül: a küzdő Frigyes (Friedrich der Steitbare) 1381—1428. A 8-adik képen hárman vannak egymás mellett: u. m. a szelid Frigyes 1428—1464. Azután Ernő (Ernst) 1464—1486. Végre a lelkes Albrecht (Albrecht der Beherzte) 1486—1500. A kilencedik képen ismét hárman ülnek egymásmellett, u. m. a bölcs Frigyes (Friedrich der Weise) 1500—1525. Emellett van az állhatatos János (Johann der Beständige) 1525—1532, végre a nagylelkű János Frigyes (Johann Friedrich der Grossmüthige) 1532—1547. A 10-ken ketten lovagolnak egymásmellett, u. m. a Szakállos György (Friedrich der Bärtige) 1500—1530 és a jámbor Henrik (Heinrich der Fromme) 1539—1541. A 11-dik képen szintén ketten vannak. Móricz 1547—1553 és Ágost (August) 1553—1586. A 12-dik képen hárman egymás szélében: első Keresztély (Christian I.) 1586—1591, azután második Keresztély (Christian II.) 1591—1611 végre első János György (Johann Georg I.) 1611—1656. A 13-dik képen ismét hárman egymás mellett: második János György, (Johann Georg der II.) 1656—1680; azután harmadik János György (Johann Georg der III) 1680—1691 és végre a negyedik János György (Johann Georg IV) 1691—1694. A 14-dik képen: Második Ágost 1694—1733 és harmadik Ágost 1733—1763. A 15-dik képen: Frigyes Keresztély (Friedrich Christian) 1763 — és az igazságos Ágost (Friedrich August der Gerechte) 1763—1827. A 16-dik képen: a jólelkű Antal (Anton der Gütige) 1827—1836 és a második Frigyes Ágost (Friedrich August der II.) 1836—1854. A 17-dik képen János (Johann) 1854—1873. Végre a 18-dik képen a mostani dicső uralkodó Albert 1873, a kinek én is szivemből kívánom, hogy az Isten még soká éltesse. Albert király mellett van testvére György herceg. A mi pedig ezen képsorozatnak különös érdeket ad, azok a megfelelő kor módjára gazdagon felszerszámozott lovak és fegyverzetek, és az őket környező, hasonlóképen a megfelelő kornak ruházatát viselő dsidás és utoljára puskás

szolgák és katonák, mind, mint mondám, remek kivitelű collossális figurákban.

A műipar-muzeum (Kunstgewerbe Muzeum) az Antal-téren az egykori polytechnicum épületben fekszik, és arra van szánva, hogy az iparüző tanoncok itt mesterségük gyakorlati tárgyaival megismerkedjenek. A gyűjteménynek tárgyait teszik: különféle szoba és házi butorok; cserép és ércz gyári szülemények; aranyozási és üveg munkák; különösen pedig selyem és vászon szövetek és csipke készítmények; mind oly tárgyak, melyek az ország lakosainak nagy részét foglalkoztatják. Ugyanitt van egy, az idevágó munkákat tárgyazó könyvtár is.

Müegyleti kiállítás.

(*Ausstellung des Kunstvereines.*)

A müegyleti kiállítás az Elba partján a még maig is fennálló bástyadarabnak tetején az ugynevezett Brühlische terraceon, Julius, Augustus September hónapokat kivéve, az egész éven szabadon látogatható.

A királyi régiségek gyűjteménye (Antiken Sammlung) második Frigyes által megalapítva, és nagy részben első Frigyes porosz királynak Chigi és Albani bibornokok gyűjteménye által megszaportva a japáni palota nyugati szárnyának földszinti termeit foglalja el: a termék pompeján stylben vannak kifestve, csak az egyik teremben vannak utánozva azon római rabszolgák Columbáriumi, melyeknek egy példánya 1726 Rómában az appiai utban felfedeztetett. E tárgyak közt látni Niobe fejét, Venusokat, Satyrokot, Matróákat, küzdő gladiatorokat, és számtalan más római, görög, egyiptiai, assyriai s egyéb keleti világrészből származott plasticai műveket.

Ugyanezen japáni palotában van a királyi nyilvános könyvtár is, mely 1586. óta a mai napig ötszáz ezer nyomtatott kötetekre, és nyolcz ezer kéziratokra felszaporodott, köztük a legritkább incunabulák, és más hasonló szellemi kincsek. Ezen könyvtárban volt nekem is szerencsém másfél évig buvárkodni, melyből az ezen munkának megírására

szükséges könyveket, és eredeti forrásokat a nagytudományu Dr. Försteman könyvtárigazgató és királyi tanácsosnak szíveségéből kaptam ki.

A Körner-muzeum a Körner utca negyedik száma alatti házban privat gyűjtemény.

A régiség-muzeum (das Alterthums Museum) a Grosse Gartennek palotájában, gyönyörű regényes helyen fekszik; s egyéb tárgyakon kívül, legnagyobb részben azon templomi eszközöket, mint oltárokat, szószékeket s. a. t. foglalja magában, melyeket a reformátio a katolikus templomokból kiküszöbölt. Ugyanezen palotában van az ugynevezett Ritschel muzeum is, melyben a többi régiségek közt láthatni Luthernek és Lessingnek szobrait, több kolostori feszületeket; és az Európaszerte létező monumentális építményeknek architectonikai diszitményeit.

Művészeti iskolák (Kunstinstitut.)

A már többször említett Brühl-féle terraceon áll egy ilyen iskola, melyben a három ezer kötetet magában foglaló könyvtáron kívül van az academiái tanácsnak egy ülésterme; egy rajzterem az alsó, és másik a felső osztályu tanoncok számára; és egy szerkamara. Az emeletben vannak szintén tantermek, építészek, rajzolók és festészek részére. A tanoncok száma rendszeren százhusz ifuból áll.

A történelmi festészet academiája a Pilniczi utczában dr. Grosse festésznek magán intézete.

Hasonló az academicus szobrászok műhelye Anton utczának ötödik száma alatt professor dr. Hähmelnek magán tulajdona.

Szinte ilyen szobrász műhely van az Elias utca első száma alatt, melyben az Ó-téren (Altmarkt) álló nagyszerű „Germania“ szobrot készítették.

A királyi müipar iskola (Kunstgewerbe-Schule) az Antal téren a régi polytechnicum épületben. Az oktatás áll egy kezdő iskolából, azután mustra rajz, decoratió, festések, ékitményi alakzatok, és más művészi munkák kiviteléből.

A zene-conservatorium. A Drezdában lévő hat zene

iskola közt legelőkelőbb a Landhaus utczai hatodik szám alatt. Van benne kétszáz személyt befogadható, és szini előadásokra is berendezett nagy terem, egy szavallati iskola, egy nagy orgona, és tiz külön tanszoba. Az iskolába járó fi- és leánygyermekök száma körülbelül négyszáz ötvenet tészen.

Különféle tan- és nevelő intézetek.

A királyi Josephine alapítványi intézetet 1746. harmadik Ágost lengyel király és szász választófejedelem neje Mária Josepha osztrák főhercegnő alapította a Grosse Plauen utczában oly czélból, hogy abban szegény katolikus szülők leánygyermekei ingyen nevelést kapjanak. Miután ezen épület 1760. Julius 13—19 a porosz bombák által romba lövetett, '764. helyébe új, nagyobb terjedelmű és három utczával határos épület jött létre. Az épületben száz növendéken kívül még az összes tanító és szolgáló személyzet lakik, és ezek mellett tágas tan, dolgozó, étkező és hálószobák; végre a főző, mosó s. a. t. helyiségek is legczélszerűbben vannak berendezve. Az intézet déli szárnyát egészen a házi kápolna foglalja el, melynek lelkésze ünnep- és vasárnapokon igen sűrűen látogatott nyilvános isteni szolgálatot tart. Ezen Josephine alapítvánnyal össze van kapcsolva az ugynevezett Burkersroda nemes katolikus kisasszonyok nevelő intézete, mely a nevezett épületnek éjszakai szárnyában van elhelyezve, s a melyben tizenkét nemes kisasszony, ezeknek tanítónőjük, a szükséges szolgaszeméllyzettel és megfelelő lakosztályokkal a legkitünőbb rend és tisztaság mellett tartózkodnak.

A királyi Polytechnicum. (Műegyetem.)

1872. vettek a Bismárk téren kétszáz ötvenöt ezer márka árán, egy tizenhét ezer nyolczszáz negyven négyszög meter kiterjedésű üres tért, és erre építettek aztán két palotát, mely összesen két millió háromszáz hatvanhárom ezer ötszáz márkába került. Ezen két épület közül az egyik a szorosán vett tanintézetnek, a másik pedig a laboratoriumnak, vagyis dolgozó műhelynek szolgálatát teljesíti. Az elsőnek éjszakra néző homlokzata kilenczvenhat meter hosszú, és

huszonegy meter magas, ugyan beosztva, hogy az egy-egy szakhoz tartozó tanügyek termei, mind egymással kapcsolatban vannak, mindegyikben megvan a megfelelő professornak szobája, a középben pedig az ünnepélyes vizsgálatokra szánt aula, vagyis husz meter hosszú, tizenkét mély, és tizenegy meter széles óriás nagy terem. Az építmény homlokzata különféle allegoricus figurákkal van igen szépen kidíszítve. Az épület belsejében mindjárt a vestibulumból, vagyis az előcsarnokból az egész pompás lépcsőházat fel a második emeletig egy tekintettel beláthatni. Földszint balról a mechanikai osztályok, jobbról a descriptiva geometria termei fekszenek. A Physica a hátsó jobb szárnyat foglalja el. Az első emeleten a középben álló nagy aula mellett egy gazdag technológiai gyűjtemény is létezik. A második emelet hasonlóképen van felosztva, melyben különösen a mérnöki osztály van elhelyezve. A pinczelakást egy házfelügyelő, és egy szolga foglalja el. Ezenkívül a szellőztetésre, fűtésre, és az experimentalásra szükséges helyiségek is itt vannak. A fűtés légmelegítés által történik, mely az udvaron lévő kazányokból az erre alkalmazott vas csövek közvetítésével gőz minőségben valamennyi teremeken keresztül vezetetik. Ugyanezen gőz egy kis gépet is hoz mozgásba, mely által a termék szellőztetése eszközöltetik. Az árnyékszékek desinfectiója igen célszerűen van szervezve. Végre a hátulsó szárnynak tetőlapján egy csillagászati observatorium is be van rendezve. Az intézetben előadott tantárgyak állanak: az építészeti, mérnöki, gépészeti, vegyészeti, természettani, mathematicai, és humanistico oeconomicai szakokból, a tanulók a világ minden részeiből jönnek össze, különösen több derék magyar ifjakkal is találkoztam, de más nemzetbeliek is számosan vannak képviselve. Ezen az épületen kívül, ennek szomszédságában van egy külön álló nagyszerű labororium, melynek emeletében két tanterem; egy előkészítő szoba; az eszközök és készítmények számára szolgáló kamara; s végre egy tanárnak kényelmes lakása van. Földszint vannak a műhelyek, a laboránsok lakása, és más kisebb helyiségek. A fűtés és szellőztetés ezen épületben is az előbbihez hasonló módon történik.

A királyi gymnasium.

Ezen, téli és nyári torna helyiséggel ellátott, és az ifjuság szórakozására szép kies parktól környezett gymnasium Drezda újvárosban fekszik. Van pedig a három emeletes épületben tizenhárom tanszoba negyven-negyven tanuló számára ; két egyesített tanterem egyenkint nyolczvan fiura ; két tanszoba a hozzájuk csatolt gyűjteményes helyiségekkel a physikai és természettörténelmi előadásokra ; egy rajzszoza és kamara a rajztáblák befogadására ; a Rectornak és tanítóknak egy-egy nyugszoza ; a Conferentiák tartására egy tágas terem ; két könyvtári helyiség ; egy énekszoza ; a nagy Aula egy mellék szobával, egy Carcer, s végre a Rectornak és házfelügyelőnek megfelelő lakása. A melegítésre gőzfűtés, a világításra pedig gáz használtatik. A tanulók ülőhelyei egy-egy párra vannak alkalmazva ; csak a rajzteremben vannak kis székek, és kihuzható asztalok hat-hat fiura elkészítve. A physikai teremben, melynek négy sor ülései amphitheatralis alakban felfelé vezetnek, egy kis vasuton ide s tova tolonczozható asztal van, melyen a szükséges physikai eszközöket a szomszédos előkészítő szobából kihozni, és ismét oda vissza vinni lehet.

Az experimentalások alkalmával szükségelt besetétítésre az ablakok fekete posztó szőnyegekkel vannak ellátva. Az épület került 501,832 márkába.

A kereszt iskola, (Kreuz Schule).

A kereszt iskolának nevezett gymnázialis tanintézet a György téren fekszik ; alakja egészen goth styl a szokásos hegyes ivetekkel, és kistornyocskákkal. Az épületben harminczkét convictuális ifiut tartanak, melyben egyenkint negyven vagy ötven gyermek számára tizenegy tanterem van. Van ezen kívül, a physica és természettan részére két gyűjtemény szoba ; a nagy Aula mellék szobáival ; az énekszoza ; a levéltár, a háló, dolgozó és ruhatartó szobák, a rectornak, az alumnusok inspectorának, a házi gazdának,

és kapusnak teljes lakása. Végre a szükséges sütő, főző, mosó s. t. b. helyiségek. Ezen gymnasiumnak is van egy gyönyörű parkja, melyben több szobrok közt Lutheré és Melanchtoné is ott találhatnak. Az összes felállítási költségek 375000 márkára rugtak.

Viczthum gymnasium.

Báró Viczthum de Ekstädt családnak egy millióra rugó alapítványából fentartott gymnázium a Grosse Plauen utczában fekszik; tulajdonkép katolikus gymnázium, mert egészen katolikus szellemben és irányban vezetetik, de ezt hivatalosan nem akarják elismerni, s azért állami tanintézetnek tekintik. A tanulók száma rendszeren kétszázötvenre felrug, ezek közt harmincz ifju mint convictualista bent az intézetben ápoltatik. A három emeletes házban, és két mellék szárnyában van a tizenegy tantermen kívül, gőzerőre alkalmazott tágas mosó szoba; egy nagy tornacsarnok; egy vivó terem. A második emeletben van a nagy Aula; négy dolgozó szoba, szinte annyi háló és mosakodó terem; a rectornak, hat tanárnak és a házfelügyelőjének teljes lakása; a rectornak külön fogadó szobája; a könyvtár és conferentia terem; nagy ebédlő; a kapusnak és a többi cselédségnek tartózkodási helye. Az egyik mellék épületben három beteg szoba, a másikon physikai tanterem, zene és táncziskola. Az egész épület víz és gázvezetékre van berendezve; végre egy szép és tágas park szolgál mind annyinak mulató és szórakozási helyül.

Ujvárosi első reáliskola.

A König és Vallgässchen utcák sarkán pompás három emeletes épület; van benne egy laboratorium, és egy kamara a vegyészeti készülékek eltartására, egy ének, egy tanár, egy conferentia szoba, nagy aula és tizenhárom tanterem, végre a directornak, és házfelügyelőnek teljes lakása. A ház homlokzatát Lessing, Humbolt, Herder, Schiller és Shakespeare szép szobrai díszesítik.

Anna reáliskola.

1578 Anna özvegy fejedelmné alapította az Anna templom szomszédságában, ma a Humbolt-utcának egy pompás épületét foglalja el. Ennek pincealaku osztályában vannak a fűtő cellák, látrínák, fa- és széntartó kamarák. Földszint a házmaster teljes lakása, két tanárszoba és nyolcz tanterem, mindegyik mellett egy kis kabinet a vegyészeti, fizikai és természettani előadásokra; az első emeleten a director szobája, a conferentia terem, a levél és könyvtár, és egy kabinet a tanárok részére. A szárnyakban ismét nyolcz tanterem, ezek közt egy rajz, egy ének, és egy nagyobb szoba a matematikai eszközök befogadására; és egy kamara a zeneszerek, és mérnöki eszközök részére. A második emeletben az Aula, egy rajziskola, öt tanterem, a carcer, és a rectornek teljes lakása. Az Aulának falai és plafondja gyönyörű festményeket, köztük Ágost fejedelmnek, és Anna nevű anyjának képeit mutatják. Az épület külső homlokzata is a legszebb architectonikai figurákkal van feldiszítve. Az egész épület felállítása 249000 márkába került.

A Fridrich utcai figyermek tan- és nevelő intézete, máskép „Freymaurer-Institut.“

1772 a szabadkőmives társulat által „szegény iskola“ minőségben lett megalapítva: 1876 a kormány által egy másodrendű reáliskolává átváltoztatott, meghagyván neki a convictusi alakját, s a mi különös: katholikus jellegét. Az 1875 ujjal felépített terjedelmes háznak középpontján van a szép kápolna, a mellék szárnyban a növendékek lakó- és dolgozó szobái; az első emeletben a háló szobák, ruhatartók, és két inspector lakása. A nyugati szárnyban a tanítók és inspectorok lakhelye, a conferentia szoba, három zeneterem, és egy tágas helyiség a lábbeli tisztogatására. A keletiben a gazda asszony lakása, az étterem, öt tan- és egy tágas helyiség a vegyészeti és fizikai előadások számára. A melléképületben vannak alkalmas lakások a szám-

adónak, kapusnak, igazgatónak, két tanítónak és a beteg-ápolónak részére. Ezenkívül egy orvos, négy beteg szoba, varró- és vendégfogadó helyiség. Az udvarban tágas tér gyermek játék számára, és egy gyönyörűség park. A növendékek összes száma kétszázötvenkét gyermek, kik közül százötvenkilenc bent az intézetben tartatik és ápoltatik, a többi kívülről jár be. Az egész hatosztályu progymnasium-nak felelne meg.

Friedrich külvárosi állami tanító képezde.

Az egészen góthstylben épült házban nyolczvan, bentlakó növendék számára van elégséges háló, étkező, fürdő, és mosakodó szoba: ezenkívül hat tágas tanterem, imaház, könyvtár, a szükséges beteg és szórakozási helyiségekkel; dolgozó szobák, és végre megfelelő lakás az összes tanítói és igazgatói kar és a házi cselédség számára. A gőzfűtés és szeilőztetés tökéletesen vannak berendezve, sőt a látrínák és akkép alkalmazva, hogy semmi büzt vagy rosz szagot nem terjeszthettek. A házépítésre, felszerelésére 163073 márkát fordítottak.

Fletcher báró-féle tanítóképezde.

A Freyberger-utcában fekvő intézetet özvegy Fletcher báróné alapította 1769 negyvenezer tallér letételével. Ma ezen épületben százhusz ifjunövendék egész hat év lefolyása alatt kap ingyen lakást, fűtést, mosást, ruházatot, és tanítást, csak a kosztért kell valami csekélységet fizetni. Meg vannak benne a szükséges tantermek; tágas háló és ebédlő szobák; ima és fürdőház, zene- és énekbhelyiségek zongorákkal és orgonákkal ellátva; az aula és conferentia szoba; könyv és levéltár; s végre az igazgatónak, tanítóknak és a megfelelő házi cselédségnek számára illendő lakások.

Állami tanítónő képezde.

Ezen intézet a Zvinger-utca 5-dik száma alatt egy nyilvános leányiskolával van összekapcsolva; a tulajdon-

kép vett képezdének öt osztály folyamában száz és két nagy leány; a nyolcz osztályra, vagyis classisra berendezett nyilvános iskolában pedig kétszáz harmincz kis leányka tanul. Az intézet elégségesen el van látva a szükséges tantermekkel, rajz, ének és vegyészeti szobákkal, s végre az igazgatónak lakásával. A póstatérre néző kertben van egy nagy tornászati csarnok, mely nagyobb iskolai ünnepek alkalmával gyűlésezési teremnek is használtatik.

A városi felső leány iskola (Städtische höhere Töchterschule.)

Ezen háromemeletű épület az óváros Langestrasse nevű utcájában fekszik, az igazgató és házmester lakásán kívül, egyszersmind kórház gyanánt is szolgál. Van benne tizenhárom tágas tanterem, egy ének és egy a fizikai előadásokra szolgáló szoba. A tágas udvarban és kertben a leányoknak szabad szórakozási hely van engedve.

Tanító és nevelő intézet előkelő család leányok számára.

1882 lett a szabadkőmives társulat által a löbtaui utcában megalapítva, mely ma egy nyereszkes: „Pensions Anstalt” vagyis oly intézettel változott át, a melybe készpénzért bárkinek a leányát is tartásra és tanításra beveszik. Számos tanterem, ének, zene, fürdő, háló, ebédlő szobák a szükséges igazgatói lakással és gazdasági helyiségekkel, főleg pedig a pontos rendtartás az intézetnek jó hirt nevet szereztek.

A női védegylet által fenntartott nevelő-intézet.

(*Lehr, und Erziehungsanstalt des Vereins „zum Frauenschutz“*)

Az előbbihez hasonló vagyis pénzért kitartott és tanított leányok intézete fekszik a György-utca hatodik száma alatt. A fizetésért folyvást bennlakó leányok száma hetven-

kettőre megy; de ezeken kívül még a városból naponkint bejáró leánykák száma a kétszázat is meghaladja; a mellette lévő gyermekkertnek vagy ötven látogatója van. Egyéb-kint az intézet minden szükségességekkel tökéletesen fel van szerelve.

Népiskolák.

A városi népiskolák hét polgári és tizenkét kerületi iskolákra vannak felosztva. Ezeken kívül van még egy egy-leti vagy alapítványi, és harminczkét magán tanintézet. Ezen utolsók nagy részben pensionátokkal vannak egybekötve, a melyekbe határozott fizetés mellett fi- vagy leány növendékek tartást, szállást és oktatást kapnak. A jelesebbek:

A II. polgári iskola a kleine Plauen-utcában huszonnégy tanteremben, ezer és negyven gyermeket oktat. További ismétlés elkerülésére legyen elég itt egyszerre mindenkorra feljegyezni, hogy mint ebben, mint a többi alább megnevezendő iskolákban nem csak a rendes tantermek, hanem rajz, ének, torna és egyéb legújabb divatu oktatási helyiségek, mint szinte a szükséges fűtési és szellőztetési felszerelések a lehető legtökéletesebb rendben találtnak. Az építési költség 235568 márkába kerül. A férfi- és nőtanítók száma negyven.

Az V. polgári iskola a Markgraf utcában tizenhat tanteremmel rendelkezik, melyeket rendszeren ötszáz nyolczvan gyermek látogat. Itt is, mint az előbbiben a bejárási ajtók és lépcsőzetek úgy vannak elrendezve, hogy a két nembeli gyermekek egymással soha sem találkoznak. Az épület került 238560 márkába. Tanítók száma 26.

A VI. polgári iskola Blochman-utcában fekszik, s csak tizenhárom tanterem van benne, de a bejáró gyermekek száma sem megy többre négyszáz nyolcznál. Összesen huszonkét tanító működik. Az építési költség tett 224118 márkát.

A többi polgári iskolákban a tanítók száma: nevezetesen az elsőben 32. A harmadikban 26. A negyedikben. 35. A hetedikben 17. A tanpénz a polgári iskolákban a

négy felső osztályokban havonként hat márka, a négy alsóban öt márka. A kerületi iskolákban a négyfelső osztálybeli fizet hetenkint harmincz fillért, a négy alsó pedig husz fillért. De ezek mellett a szegényeket ingyen is felveszik.

Kerületi iskolák (Bezirks-Schulen.)

Az I. kerületi iskola Pestalozzi utcában van; tizenhat tanteremben harminczöt tanító egy ezer és hatvan fi- és leánygyermeket oktat. Építési költség 148318 m.

A XI. kerületi iskola Pestalozzi utcában egy tágas kertnek közepén egészen szabadon áll, tizenhat tanterem, kilenczszáz negyven fi- és leánygyermek és harmincznégy tanító van benne. Felállítási költség volt 195081 márka.

A XV. kerületi iskola Waldgasse utcában tizenhat tanteremben hatszáz ötvennégy gyermeknek és huszonegy tanítónak ad helyet. A ház került 163000 m. Az újabb időben épített iskolák, eltérve a régi gyakorlattól nem csak egészségi tekintetben, hanem külső architectonikai diszitményeikre nézve is a legpazarabb fénynyel állittatnak fel, mi természetesen a felállítási költségeseket is nagy mérvben szaporítja.

A többi itt fel nem sorolt kerületi iskolákban a tanítók száma a következő: A másodikban Am See utcában 39. A harmadikban Bräuer-gasse utcában 30. A negyedikben Glacistrasse utcában 28. Az ötödikben Waldgasse utcában 22, A nyolczadikban Concordien utcában 16. A kilenczedikben Georgn tére 32. A tizedikben ugyanott 36. A tizenharmadikban Louisenstrasse utcában 15. A tizenhatodikban Poliergasse utcában 26. A tizenhetedikben Wachsbleichgasse utcában 25.

Katholikus iskolák.

A Schloss-Strasse utca 18-ik száma alatti katolikus progymnasiumban öt katolikus paptanár és egy világi francia nyelvtanító működik.

A katolikus főiskola (Hauptschule) kleine Schiesgasse

utczában négy emeletből áll, melyben van hét tanterem, az igazgatónak és két tanítónak lakása, egy Conferencz szoba, és szép házi kápolna. A növendékek száma 260, a tanítóké pedig tizenegy. A Queckbrunni iskola három emeletben nyolcz tanteremmel, az igazgatónak és két tanítónak lakásával rendelkezik, ezenkívül van benne egy orgonával ellátott szép kápolna. A tanárok száma tizenhárom. A tanpénz bizonyos fokozatok szerint minden gyermektől hetenkiint tiz, tizenkettő és tizenöt fillér.

Az újvárosi Alberttéren fekvő iskolában a tanárok száma hét.

A Friedrich utczai kath. iskola tanárok száma öt. Ezen katholikus iskoláknak külső és belső ügyeiről kizárólag maguk a katolikusok intézkednek, úgy, hogy a protestáns kormány minden beavatkozástól távol tartja magát. Így van aztán, hogy a felügyelők és előljárók, sőt a tanárok nagy része is mind katolikus papokból kerül ki. Leány iskolákban pedig apácák tanítanak.

Alapítványi iskolák.

Első a Jägerstrasse utczában álló „Pestalozzi“ iskola, melyet a pedagógikai egyesület alapított oly czélból, hogy ott árva, vagy egészen elszegényedett szülők gyermekei neveltessenek és taníttassanak. Az épület hatvan fiúnak befogadására van elkészítve; kilencz tanár működik benne, s került összesen 168500 m. Ugyanezen alapítványnak van egy fiók leány nevelő intézete Palmstrasse utczában.

A második alapítványi iskola a már fellebb nevezett és leirt Josephine intézet, apácák vezetése alatt.

A harmadik az Ehrlich-féle alapítvány Seidniczer Strasse utczában hét tanár felügyelete alatt.

A negyedik a Josephine utczában létező „Rath und That“ nevű egyesületnek szabadiskolája, melyben a gyermekek tiz osztályra elkülönözve egészen ingyen taníttatnak.

Az ötödik az „Evangelikus szabad iskola“ a Carola utczában öt férfi és nő tanítóval.

A hatodik a királyi Garnizon iskola Wasserstrasse

utczában hat tanítóval; itt azonban csak katona gyermekek vétetnek fel.

A hetedik a Johannes Strasse utczában létező „Vasár-napi iskola“. Ide csak elemi vagy polgári iskolát végzett gyermekeket vesznek fel, kik egyuttal azon előnyben részesülnek, hogy a törvény szabta ismétlő iskolábai járástól felmentetnek. Beiratási díj három márka, s a gyermekek szülei mint eoipso egyleti tagok, kötelesek évenként legalább is három márkát fizetni.

Zsidó iskola.

A Johannes Strasse utczában van, s négy tanító működik benne. A tandíj havonként nyolcz márka, de ha több testvér jár együtt, akkor a többi csak egy márkát fizet.

Köteles ismétlő iskolák.

Ezen „Fortbildungs-Schulen“-nek nevezett iskolába su-lyos felelősség alatt tartozik eljárni minden iskola végzett ifiu, aki valamely iparágra szenteli magát. A tantárgyak: számolás, geographia, mértan, történelem, természettan, rajzolás és német irodalom; a bejárás minden szerdán délután egytől öt óráig a következő helyeken van: 1. Pestalozzi utca 20 sz. 2. György tér. 3. Plauen utca. 4. Ehrlich. 5. Seminar utca. 6. Glacis utca. 7. Wald utca. 8. Königsbrücki utca.

Siket-némák intézete.

A Chemniczi ut elején Jänche igazgató által ország-szerte összeszedett adományokból alapittatott, de minthogy az állam is évenként segélyezi, azért a Cultus miniszter hatása körébe tartozik. A három oldalról gyönyörűséges kert által környezett három emeletes épületben jelenleg hetvenöt fiu, és negyvenöt leány van; a háló, ebédlő, tanuló, dolgozó és mulató szobak, és egyéb helyiségek oly pompásan, csinosan és czélszerűen vannak berendezve, hogy ezeknél jobbat sehol, de hozzá hasonlót is csak a parisi intézetben találtam. Ugyan-ezen intézetnek van a szomszédos Plauen faluban egy fiók

háza, melyben harminczhét gyermek ápoltatik. Az előbbinek felállítására 266000 márkába került.

Országos vakok intézete.

Ezen intézetnek három háza is van, a fő három emeletes épület egy kert közepén a Chemniczi utcában van, mely jelenleg száz és tiz világtalan gyermeknek háló, étkező, tanuló és mulató hajlékot szolgáltat. Ebben a házban van egy tágas kápolna, több tanterem, ebédlők, irodák és az igazgatóknak lakása. A másik szomszéd házban van egy kosárfonó műhely, egy nagy háló szoba, egy fürdő és egy gazdasági mosókonyha. A harmadikban vannak a betegszobák; két fedett kötélgyártó műhely; és a vakok által készített műtárgyak számára alkalmas raktárak. Ezen intézetről is szinte azt mondhatom, amit fellebb a siket-néma intézetről állítottam, hogy egyike a legjobban kezelt és vezetett intézeteknek. Felállítására került 196930 márkába.

Magán tan és nevelő intézetek.

Itt rendszeren „pensionát“-oknak nevezik, melyekben magán vállalkozók illő fizetésért fiu és leány gyermekeket kosztal, szállással és tanítással ellátnak.

Vállalkozó neve	Az utca neve	ház szám
1. Böhme reáliskolai tárgyakban kiképez egy éves önkényteseket is	Ferdinand Strasse	
2. Gelinek reáliskolai tárgyak	Reitbahn Strasse	12.
3. Claus	Max Strasse	9.
4. Käuffer reáliskola	Kaitzer Strasse	24.
5. Krause	Birkengasse	1.
6. Mochman	Christians Strasse	8.
7. Müller	Trompeter Strasse	5.
8. Nittnagel kereskedelmi iskola	Königs Strasse	10.
9. Dr. Zeidler	Seidnicz Strasse	9.

Leány gyermekek számára.

1. Bauer	Lindengasse	1.
2. Beaumont	Reithbahn Strasse	22.
3. Brieger	Mathilden Strasse	31.
4. Dutel	Winkelma Strasse	8.
5. Edlinger	Gr. Schiesgasse	10.
6. Falk	Christian Strasse	6.
7. Forster	Hospital Strasse	6.
8. Forweg	Seilergasse	9.
9. Glendinnius	Wiener Strasse	46.
10. Haberland	Lindengasse	10.
11. Hoch	Kurfürsten Strasse	11.
12. Jäckel	Bürgerwiese	20.
18. Immisch	Bergstrasse	66.
14. Leonhardi	Christianstrasse	27.
15. Noch	Lüttichau Strasse	6.
16. Pohler	" "	21.
17. Reinhardt	Bürgerwiese	15.
18. Scheyke	Christianstrasse	15.
19. Schmidt	Rosenstrasse	20.
20. Schulze	Mathildenstrasse	10.
21. Tetzner Helwig	Lüttichauer Strasse	28.
22. Thenius	Birkengasse	4.
23. Louisen alapítvány	Lösnitzben Drezda mellett	

Tanintézetek koszt és szállás nélkül.

1. Bochov-Umlauf	Bauczner Gasse	14.
2. Hoffarth	Lange Strasse	10.
3. Kaden	Bauczner Gasse	74.
4. Seitmacher	Johannes Strasse	3.
5. Klemich	Schloss Strasse	23.

Tan és nevelő intézet korlátolt értelműek számára Schrö-
zer- Ooppelstrasse 44.

Egyébb mivelődési intézetek nagyobb leányok számára.

Ipar-rajziskola : virág, mustra, porcellán, s egyéb ipar tárgyak festését tanítja. Ferdinándstrasse 9. — *Esteli iskola nagy leányok számára* : tantárgyak : német, francia, angol nyelvek, a kereskedelmi tudományok elemei ; földleírás, történelem, rajzolás ; ruhaszabás, varrás varró géppel ; himzés, kötés s. a. t. Moltkeplatz 5. — *Esteli ismétlő iskola nagy leányok számára*, tantárgyak : német, angol, francia nyelvek ; szépirás, számolás ; ruhaszabás, varrás, és gazdasági tan, hat hónapi tanfolyammal. Ferdinándstrasse 9. — *Gyermekkereti felügyelőnőket képző intézet* : az intézetben a tanulók kosztot és szállást is kapnak — Ooppelstrasse 9. — *Fröbel alapítvány gyermekkereti felügyelőnők, és gyermek ápolónők képezésére* Feldgasse 14. — Altalános nevelő egyesület : czélja nagyobb leányokat kis gyermekek oktatására, gondozására, és illetőleg dajkálására képesíteni. Vidéki leányok kosztal és szállással is ellátatnak.

Nyilvános gyermekkeretek : A pirnai és Johannstadti külvárosok részére Albrechtstrasse 14. A Willsdruffi és Friedrichstadti külvárosokban Vorwerkstrasse 10. Az Elba jobb partján : Königsbrückenplatz 4. A See nevű külvárosban Dippoldiswaldergasse 4. — Ezekon kívül van még magán vállalkozók által fentartott : gyermekkeret a város különböző részeiben összesen husz.

Továbbá, vannak magán vállalkozók, a kik kosztot és szállást adnak olyan leányoknak, akik a városban bárminő törvényes és megengedett munkával vannak elfoglalva. Ezen vállalkozók száma jelenleg huszonhét.

Nyilvános zeneconservatorium van Landhausstrasse 6. szám alatt ; ennek első osztályában van gyakorlási tanítás orgonára, zongorára, hegedűre s. a. t. Második osztályában : theoreticus, vagyis elméleti előadások. A harmadikban ; ének. A negyedikben ; színházi opera iskola. Az ötödikben ; képző intézet jövőendő kántorok számára.

Magán zenetanító vállalatok vannak : 1. Wallburgis-

strasse 21. sz. alatt. 2. Circusstrasse 6. sz. alatt. 3. Zene-tanító Klostersgasse 6. sz. alatt. 4. Lüttichenstrasse 16. sz. alatt. 5. Pirnai'schestrasse 35. sz. alatt.

Kertészeti iskola: előadások tartatnak: télen esteli 6 órától 9-ig, nyáron vasárnaponként 8. órától 10-ig délelőtt. Tantárgyak: német könyvitel; számolás; geometria; növénytan; és gyümölcsfa tenyésztés: Osztra Alléében.

Droguisták iskolája: Vasárnaponként délelőtt; tantárgyak: botanica és iparczikkek ismertetése; physica és chemia; fűvészeti kirándulások. — Osztra Alléében 9. sz. alatt.

A mesteremberek egyletének szakiskolája csütörtökön esténként a tanoncok nyernekt oktatást, physica, geometria, számolás, rajzolás, geographia, történelem, németnyelv, s több más tantárgyakban. Az idejárt tanoncok mentve vannak a törvény szabta ismétlt iskolák látogatásától. — Zahngasse 18. sz. alatt.

Ismétlt iskola minden nemű munkások számára. Vasárnap délelött 9 órától 12-ig, más napokon esténként 8—10 óráig. Zahngasse 23. sz.

Ezeken kívül van még bérszolgák egylete. Pinczerek egylete. Hordárok egylete. — És kézimunkások egylete.

Biztosító intézetek: élet; nyugdíj; kamatjáradékra; kiházásításra és más szerencsétlenségek esetére összesen 59. Tűzkárbiztosító társulat van 30. Jégverés ellen 10. Üveg-szállítási-biztosítás 9. Általános szállítási tárgyakért 19. és végre marha-biztosítás 5.

S z a k i s k o l á k.

Allami iparépítészeti iskola (Baugewerken-Schule) áll az Antaltéren; a három évi tanfolyam számára van benne három tanterem, és a többi szükséges helyiségek.

Az állami tornászati tanító képezde az első e nemű intézet Németországban, alapított 1850-ben Carus utca első száma alatt. A 34 meter hosszú, 15 meter széles, és 6 meter magas tornaterem, két nagy vaskályhából télen melegítést, és három, tiz-tiz lánggal ellátott gáz csillárból esténként világítást kap. A mellette lévő épületben van két ruha-

tár, egy tágas tanterem, a tanítónak és igazgatónak lakása. Az intézettel összekötött normális torna iskolát rendszeren egy ezer és háromszáz tanuló látogatja. A felállítási költségek 136245 márkára rugtak.

A drezdai kereskedő testületnek nyilvános kereskedelmi tanintézete fekszik Osztra Allée 9. sz. alatt; s van benne három rész: a magasabb kereskedelmi iskola; a tanoncok iskolája; és egy-egy évi ismétlő tanfolyam. A huszonkét osztályra elkülönözött iskolát ötszáz ötven növendék látogatja.

Az iparegyletnek iskolája. Maxstrasse 9. sz. alatt, egy évi tanfolyamból áll Ötszáz hallgatója mind olyan egyénekből áll a kik miután a rendes tankötelezettségnek eleget tettek, még egy évig tovább akarnak tanulni, mielőtt valamely üzletbe belépnének. Az intézetben tágas tornaterem és szép mulató kert is van.

Az állami állatorvosi iskola, a Pilniczi utcában több egymás melletti épületekből áll, melyek egyikében tisztek, tanítók, harmincz növendék, és az istállókat kezelő személyzet lakik a másokban veterinárius gyógyszertár, laboratorium, készlet kamara, és nyolcz tüzhelylyel ellátott kovács műhely van. Ismét egy másokban, egy anatomicai, vagyis bonczterem; egy a mikroskopicus vizsgálatokra szolgáló szoba; két nagyobb auditorium, vagyis tanterem; egy egy laboratorium, és egy tágas kamara, a melyben physiologicus, pathologicus, és más tudományos gyűjtemények őriztetnek. Ezeken kívül van a beteg lovak számára műtéti, vagyis operationális helyiség a szükséges kovács tüzhelylyel, és takarmány raktárral. Továbbá barom istálló a kérődző állatok és baromfiak számára, egy külön osztálylyal a taknyos és ragályos betegségben szenvedő, valamint a bonczolásra szánt colericus lovak részére. Hasonlókép van két tágas ól közönséges betegségben sinlődő ebek gyógyítására, és egy elkülönözött, veszett ebek megfigyelésére szánva. Végre egy jól berendezett vágóhid. És mégis, daczára a sok tanhelyiségnek, és az azokban működő, többé kevésbé tanult s okos emberek számának, a szorosán vett tudományos társulatok, vagyis: az oly gazdag jövedelmi forrásokkal ellátott tudományos academiák, amilyen például, a magyarországi is,

Drezdában nincsenek, hanem azért a tudományos termékek hiányt nem szenvednek; mert ezen német tudósok, az ő magán köreikben bizonyosan tesznek annyit, a mennyit a dusan jutalmazott soi dis a nt magyar bölc akademikusok, kik közül, kivéve néhány magas állású, s igazán érdemteljes egyéniséget, a nagyobb rész inkább a mai nap fájdalom, általánosan uralkodó pajtáskodási, és protectionális, tehát egészen személyes, mint a szorosan vett tudományos érdekeknek hajhászásában tündöklök. Mert valjon nem-e a legszembe-
szökőbb személyes érdek keresés az: ha valamely jutalmazandó feladatnál, egyik vagy másik pajtásukat, előre biztosítják, hogy dolgozata elfogadva, és jutalmazva lesz, ha mindjárt értékben és érdemben a concurrens munkájával nem is fog mérközhetni; vagy nem-e a legkiáltóbb visszaélés az: ha csupán pajtáskodási viszonyból egyiknek s más-
siknak köztük ezer és több forintokat előre kiadogatnak, s csak azután ülnek össze tanácskozás végett a felett, hogy a bámuló világ eleibe kitálalando számadásaikban miféle czímet és ürügyet adjanak az elköltött sok ezereknek? Már pedig mindezeket, s ezekhez hasonló több fogásokat a nyilvános lapok (lehet, hogy alaptalanul) többször emlegettek! Hogy aztán ezen szövetkezetek csakis hasonszörű embereket vesznek be sanctuáriumukba, „birds of a feather flock together“; ellenben az igazi, de más akolba tartozó érdemeseket való-
ságos clubbeli összetartással, távol tartják maguktól, ez ma már minden kétségen kívül be van bizonyítva.

Kórodák és betegápoldák.

Ezek közt nevezetesebbek; a Frigyes utczában fekvő, és létét Hünerbein nevű törvényszéki bíró által tett egy millióra rugó hagyatéknak köszönő városi kórház. Az intézetnek tizenegy hectárra terjedő fundusán egy nagyszerű kert és több épületek vannak; ezek egyikében ötvenhárom szoba van közönséges, és kettő distinguált betegek számára. Van benne ezen kívül tiz szolga szoba, egy gyógyszertár; nagy konyha; két fürdőhelyiség; egy mosóház, és számos tisztviselő lakása; végre boncz- és halott szobák, és két szabadon álló léggúnyhó (Luftbude).

Az egyezernégyszázhuszonegy négyszeg meter terjedelmű három emeletes fő és anya házban a két nembeli betegek számára külön fel, és bejárások vannak; van pedig benne tizenkét nagy betegszoba hét-hét ágygyal; egy kisebb két ágygyal; három szoba fellábadozók számára négy-négy ágygyal; tíz hasonló szoba előbbkelők részére egy-egy ágygyal; tizenhat szoba egy-egy ágygyal lelki betegek számára; továbbá három ruhatár; hat fürdő, köztök két gőzfürdő; hat társalgó szoba lelki betegeknek; egy külön orvosi szoba; egy lakás az assistens orvos részére; egy műtét terem a szükséges eszközökkel. A szolga szobák, árnyékszékek, és thea főző konyhák minden két-két beteg szoba közé vannak beosztva; a meleget a szobákba felvezetett rézcsövek közvetítésével, a földalatti helységeekben létező katalányokból kipárolgó forró gőz eszközli; a szellőztetést is egy gőzerőmű által hajtott ventilátor teljesíti. Ezen kívül a lépcső feljárások és folyosók is mind légfűtéssel vannak ellátva. Tűzvész esetére vízvezetékek vannak fel a tetőzetig alkalmazva. Az intézetnek felszerelési költsége 504048 márkába került. A betegeknek szórakozására az anyaházhoz, fedett folyosók által van hat, gyönyörű kertecskékkel körülvett kioszk vagy pavillon hozzá csatolva, melyek télen gőz fűtéssel, nyáron pedig egy jégveremből gőzcsövekben oda vezetett hideg frisitő levegővel látatnak el. A mosó konyhában gőzmosás szervezet van, melynek fedett folyosója gőzfűtés által ruhaszárító teremmé van átalakítva, úgy hogy naponkint 350 kilogram ruhát lehet megszárogatni. A egész kórház jelen állapotában képes egy idejüleg 654 beteget befogadni.

A Stephanien utcában fekvő Carola kórház jótékony nőegyletnek alapítványa, mely czélul tűzte ki, nem csak béke, hanem háboru idejére is alkalmas betegápolónékat nevelni; minél fogva az intézet a közönséges kórházi szolgáltatón kívül, egyszersmind iskolája mindazoknak, a kik a betegápolás terhes hivatására szentelik magukat. Az idővel még nagyobbítandó kórház ma áll első sorban egy főépületből, mely az igazgatói lakásán kívül az ápolónéknak tanuló és iskola helyiségeket szolgáltat; azután két beteg ház-

ból, melyek egyikében férfiak, a másokban nők vannak elhelyezve. A szobáknak melegítése, és szellőztetése, és a többi gazdasági felszerelések mind a fentebb leírt kórházakban behozott módon vannak legtökéletesebben berendezve.

Az ujjvárosnak Bauczner utcájában van a szinte könnyöradományokból felállított „evangelicolutherana Diaconisák” gyógyintézete, egy erőszakosan majmoló utánzása a hasonnemű katolikus apácza intézeteknek, a mennyiben a nevezett Diaconisák is éppen úgy öltözködnek mint a katolikus apáczák, azon kis különbséggel, hogy az elsőeknek ruházata kaczerábban van a testhez hozzá szabva; s azután jártukban keltükben nem sütik le szemeiket, hanem jobbra-balra kacsingatnak. A kórházban a mondott nővérek lak és hálószobáikon, és a lelkésznek lakásán kívül van harminczhat beteg szoba, hatvan férfi, harmincz nő, és harmincz gyermek számára, azutan fürdő, mosó konyha, és egy műtési helyiség, a többi gazdasági szükségletekkel. Ugyan ezen intézettel egybe van kapcsolva: állás nélküli szolgálóknak ideiglenes menhelye; kis leánykák iskolája; gyermektanítónők képezdője; és magasabb állásu, de elszegényedett asszonyoknak hospiciuma. A szomszéd Johannita kórház is ezen szüzeknek gondozására van bizva

Hasonlóképen az ujjvárosi Hospital-téren van az ugynevezett „Garnison Lazareth” negyvenhét beteg és tizenkét betegápoló szobával; gőz, és más közönséges fürdőkkel, és egy nagy gyógyszerházzal, mely nem csak a házi betegeket, hanem az egész szász hadsereget látja el a szükséges gyógyszerekkel. Van benne még egy tágas imaház is, egy boncz terem, halotti szoba és egyéb szükséges helyiségek. Egyszerre befogadhat négyszáz beteget. A felállítási költség 486000 márkába került.

A gyermek-gyógyintézet a Czell és Chemniczi utcák sarkán fekszik; az épületnek földszinti osztályában a kezelőtiszt lakik; az első emeletben van hat betegszoba harmincz gyermekágygyal, mellettük három betegápoló szoba fürdő, és egy iskolaterem. A második emeletben tiz beteg szoba harminczhat ragályos beteg gyermek számára a szükséges fürdővel, és ápolónők szobájával. A melegítés, és szellőzte-

tés a legmesterségesebb módon részint kazánokból kiömlő gőzzel, részint pedig gépek segítségével kívülről behajtott friss levegővel eszközöltetik. Az egész ház, gáz, és vízvezetékekkel van ellátva. Az egész felszerelési költségek 279600 márkába kerültek.

A Frigyes külváros seminárnevű utcájában lévő állami szülészház keletkezését és létét a „Collegium charitativum“ című jótékony társulatnak köszöni, melyben a szükséges mosó, fürdő, ruha és éles kamarákon, valamint az orvosi és egyéb szolgálati személyzet lakásán kívül, a nyugati szárnyban van a gyermekágyas nők számára két szoba, a közép épületben nagy szülésterem, ezenkívül két betegszoba. Hasonlóképpen van beosztva a második emelet is ebben is ugyanazon szobák és termek találhatók. Eredeti azon mód, amellyel az ételeket a földszinti konyhából az emeletre feljuttatják, nem kézen, és a rendes lépcsőkön, hanem egy gép segítségével, az ezen célra hagyott nyílásokon huzzák fel, mely mód egyébiránt nem csak itt, hanem a többi, általam leírt kórházakban is alkalmazásban van. A felállítási költségek 444598 márkára ruktak. Lehetetlen itt figyelmen kívül hagyni azon különbséget, mely a drezdai, és budapesti építkezések közt észlelhető; ugyanazon építmények, melyek Drezdában két, három vagy négy-százezer márkába kerülnek, Budapesten legalább is annyi forintot tehát kétannyit emésztenének fel; de nem csak az építkezés, hanem a lakás, ruházat, élelmi szerek, szóval minden élvezhető és használható tárgy ott a németeknél sokkal olcsóbb és jutányosabb áron kapható, mint a boldog Magyarországon!

Fürdők.

A városnak minden részeiben számtalan sok fürdő van, de tekintve az Elba folyóban könnyű szerrel hozzáférhető fürdőket, a házi fürdők nem hozván meg az építkezési és kezelési kiadásokat, valamely nagyobb fényüzéssel felszerelt fürdők a városban nem találhatók. Az egyetlen, mely figyelmet érdemel, a Bürger-Wiese-nek nevezett park melletti

Diana-fürdő, mely mind csinoságára, mind berendezésére nézve dicséretet érdemel. Az egyes cellákban alkalmazott részint ón, részint márvány-kádak; a gőz- és római fürdőkben létező frigidariumok, tepidariumok és lavacrumok, a legnagyobb mérvben érdekesek; s ha mindezekhez még hozzá vesszük azt a csillogó fényt és tisztaságot, mely az intézetnek minden zugában feltűnik, meg kell vallani, hogy az a legfínnyásabb embert is kielégítheti.

Annál több és látogatottabb fürdő van az Elba folyón: a két városrész mentében, egyik végétől a másikig a folyóra épített faházak egymást érik; melyek közt a nagyobbak husz, harmincz, és több magán cellákat is tartalmaznak; vannak olyanok is, melyekben együttesen négyszáz személy is fürödhetik; itt is, mind mindenütt a férfi és nőfürdők egymástól egészen elválasztvák. A fürdők mind magán vállalkozók tulajdonai; csak kettő van, melyet a város köz-költségen huszonnégy ezer márka árán állíttatott fel, melyek egyikét férfiak, a másikat nők ingyen használhatják. Ezekben az évenkénti fürdőszemélyek száma huszonnégy és több ezerre is felmegy.

Menházak.

Az aggottak, és tehetlenek ellátására Drezdában több intézet van, mint bármely más városban, ezek közt a nevezetesebbek:

Az ugynevezett „Materni Hospital a Freyberger utcában; hetvenkét szobáiban csupa öreg, és elnyomorodott asszonyok tartózkodnak, akik minden szükségesekkel igazán atyailag vannak ellátva, van a házban egy csinos kápolna is orgonával, és a mi leglényegesebb, egy nagyszerű kert, melyben kényük kedvük szerint szórakozhatnak.

Hohenthal gróf és minister által alapított Hohentali menházban hat lakó- és hat háló szoba van, melyeket szintén elaggott asszonyok tartanak elfoglalva — a többi helyiségek a szükséges szolgálati személyzet részére vannak felhagyva.

Az ugynevezett polgári ispotálban (Bürger-Spital) husz

aggott polgárnak van helye, csakhogy az oda bejutni kívánó tartozik egyszer mindenkorra háromszáz márkát lefizetni. Ehhez hasonló intézetet alapított a legujabb időben valami nagylelkű Dukvicz bankár, melybe szinte husz szegény elaggott polgárt, ingyen bevesznek.

A Stift utczában lévő „Városi menház“ (Städtisches Versorgungshaus) három emeletében és mellék szárnyaiban száz tizenegy lakó- és hálószobát, ezenkívül minden emeletben tágas közebdőlköt, — asztalos és lakatos műhelyeket, és az illető felügyelő, és felszolgáló személyzet számára külön lakásokat, végre egy csinos házi kápolnát tartalmaz. Lakik pedig benne százhuszonöt elaggott polgár, és százkét öregasszony, kik azonban mindnyájan erejükhöz és tehetségükhöz képest tartoznak némely csekélyebb munkákat végezni. Ezen intézetnek van egy fiókja Radeberg-utczában, a melyben kétszáz huszonnégy szegény ember tartózkodik, kik hasonlóképen kötelesek könnyebb munkákat teljesíteni.

„Inségesek azyluma“ (Azyl für Sieche) a Löhtai utczában hetven oly személy számára van alapítva, a kik vagy gyógyíthatlan nyavalyákban szenvednek, vagy pedig ártalmatlan elmebetegek. Ennek is van egy fiók intézete, melyben tizennégy férfi, és huszonnolcz asszony ápoltatik.

A „talált gyermekek háza“ Palm-utczában csak nevét hordja magán; mert a legujabb időben bent levő huszonnégy gyermek közt, csak egy talált gyermek volt, a többi mind oly szegény szülék gyermeke, a kik nem képesek maguk csecsemőjüket felnevelni. A gyermekeket rendszeren hat éves korukig bent tartják, azután másnak kiadják tartásra, ha nem találkozik senki, a ki örökbe fogadná őket. A szobákra nézve: külön lagnak a figyermek, és külön a leánykák, és pedig a csecsemős kortól egész három évig és külön a három évtől egész hat éves korukig. Hogy a talált gyermekek oly ritkák, az csak dicséretére válik a város lakosságának, mert kevés város van Európában, a melyről ezt el lehetne mondani.

Katonai laktanyák.

A városban szétszórva álló kaszárnyák helyett, 1870 az újvárosnak éjszaki oldalán, a tenger színe felett százharmincz egy méter magasságu domb tetején, egy szép fenyves erdőnek tövében tizenöt millio márka árán állítottak fel több épületekből álló oly imposans palota sort, hogy azt elragadtatás nélkül senki sem szemlélheti. Áll pedig ezen palota sor; először: két különálló kaszárnyából, melyek mind-egyikében egy egész ezred granátos van elhelyezve. Másodszor: egy gyönyörű architectonikus figurákkal kidiszított fő-örtanyából, mely mögött tágas fegyver gyakorlati tér létezik. A ház homlokzata előtt a fő örkapunál két felül két óriási bronz oroszleány diszeleg. Ezen épülettől, éjszak nyugat felé az apród ház (Cadeten-Haus) és a Lazareth vagyis kórház fekszenek. Harmadszor: a Priesznicz patak jobb partján egész a königsbrücki országos utig áll a fegyver, és ruhatár; a lőpor laboratorium, és a hidász — árkászok kaszárnyája. Negyedszer: A königsbrücki, és a sziléziai vasut mentében vannak elhelyezve: a nagy katonai fogház; a terjedelmes mosó intézet; és az összes élelmezési raktárak, megfelelő hivatalaikkal. Továbbá a sziléziai vasut nyugati oldalán állanak; a nagyszerű lovagló iskola; a gárda lovasság kaszárnyája; a szekereszeti, és ettől külön a tüzérség laktanyája minden hozzátartozó raktárakkal, istállókkal, és lovagló iskolákkal; mögöttük a lovasság és tüzérség tágas gyakorlati tervével. Ezen felsorolt épületekben elszállásolt katonaság száma összesen hét ezer főre rug; az új városrészt, mely ezen épületekből keletkezett, a kedvelt király tiszteletére Albertstadtnak nevezték el.

Ezen újvárosrész, és természetesen annak valamennyi épülete teljes víz, és gáz vezetékkel van ellátva. A kaszárnyák mind a corridor rendszer szerint építvék, azaz: a tágas folyósók az udvari oldalon vezetnek és ezekből kell aztán a sorban lévő szobákba belépni; állanak pedig ezen épületek a) egy pincze alakú souterrainból; b) egy emel-

kedettebb földszintből ; c) a lovasoknál két, a gyalogok kaszárnájánál három emeletből. A souterrainban vannak az altisztek és közlegényeknek ebédlő helyei egy-egy teremben egész zászlóalj számára. A földszinten vannak a házas altiszteknek lakásaik oly formán berendezve, hogy minden tizenöt házas párnak együttesen van egy lakó, egy hálószobája. és egy konyhája. Ezeken kívül ugyan azon pincze helyiségekben van elszállásolva minden zászlóaljnak hivatali személyzete ; két fogházi czella és a kaszárnya őrség. Az emeletekben vannak a nőtlen altiszteknek és egy kapitány-nak lakásaik, és egy pompásan felszerelt tisztí Casinó ; továbbá a közlegénységnek lakó- és hálóteremei akkép berendezve, hogy minden egyes lakószobában huszonnégy legénynek van helye ; ellenben a háló termeknek mindegyikét egy egész vagy is compánia-század foglalja el. A szobák mind légfűtéssel, és gázvilágítással vannak ellátva. A legénység száma századonkint béke lábón százhusz, hadi lábón pedig százötven főből áll. Minden kaszárnájánál van egy gyönyörű tisztikert, és egy tekejátékkal ellátott tágas park a legénység számára berendezve. A nyári gyakorlati tér (exercirplatz) százhusz ezer, e fedél alatti téli pedig kétszáz harminrz négyszeg méter térséget foglal el. Minden kaszárnya mögött van egy lópor raktár. Ezenkívül minden zászlóaljnak külön konyhája, s pedig külön az altisztek, és külön a közlegények számára, az elsőknek egy casinójok is van. Minden kaszárnya egy ezer nyolczszáz embert képes befogadni.

Az apródok, vagy Cadetek házában a százötven főre rugó ifjak számára van huszonhat lakó- és hálószoba ; vivó, és étkező terem ; könyvtár és iskola ; torna és játszó hely, és végre egy gyönyörűséges park.

Egy kies erdő völgyében fekvő Lazareth, vagyis kórház áll az orvosoknak, inspectornak és más tiszteteknek lakásából ; egy gyógyszerházból és laboratoriumból ; és egy tisztí Casinóból. Másodsor : egy-két százötven könnyű beteg számára szánt pavillonból ; azután egy másik pavillonból százharminczhat nehéz beteg részére ; és egy harmadikból harminczhat ragályos betegnek elhelyezésére. Ezeken ki-

vül még negyvenkét beteg szoba, négy, öt, és tiz ágygyal ellátva; s végre a halotti szoba.

Az arsenál, vagyis fegyvertár három terjedelmes épületből áll: az elsőben az ágyuk; a másodikban a kézi lőfegyverek, a harmadikban a kardok és egyéb fényes fegyverek vannak elhelyezve. Egyik épületnek éjszaki részében vannak a kovács, lakatos, ács, és asztalos műhelyek, melyekben a munka egy ötven lóerejű gőzmozdony által teljesítettik. Az épületektől mintegy ötszáz meter távolságban egy erdő közepete vannak a veszélyes lőpor raktárok, ellátva minden oldalról számos őrállomásokkal.

Az árkászoknak ötszáz főből álló csapata egy háromszegű kaszárnyát foglal el, melyben az egy-egy századnak helyet adó lakó és hálószobákon kívül még több tiszt lakás, mérnöki könyvtár, casino, és egyéb gazdasági helyiségek vannak.

A „Festungsgefängniss“, vagyis várbeli fogháznak már a külseje is borzadalmat gerjeszt az ő három ölet megközelítő kerítés falával; puttonyos ablakaival; és minden ponton sűrűen elhelyezett őrálló katonáival. Az intézet áll három épületből; az elsőben van az őrség; az iroda; a vizsgáló és ítélő bíró lakása; és a tanuk szobája. Ezenkívül két altiszti fogház; és harminczegy czella a vizsgálat alatt álló vádlottak számára; a czellák elég tágasak, minthogy mindegyik tiz négyszög meter térségből áll. A második épületben van a fegyelmi fogház (Disciplinár Arrest Haus) egyszáz és két czellával. A harmadikban kétszáz ötven elítelt várbeli fogolynak van helye. Ezenkívül van a házban egy látogató szoba, egy tanterem, egy szabó és varga műhely, és egy csinos házi kápolna.

Érdekes az ugyanitt felállított óriási mosóház, melyben naponkint hétezer embernek fehér ruhaneműje jön mosásba. A tévedések kikerülésére minden század külön adja oda a ruhát, és külön jegyeket kap. Történik pedig a mosás következő képen: először is valamennyit az áztató kadakba vetik; azután a Schimmel patent féle mosógépbe; ebből átkerül a Holländer rendszerű öblögetőbe; mind az megtörténik anélkül, hogy valaki a ruhát darabonkint kezébe

venné, sőt az ekkép tömegesen megmosott, és kiöblögetett ruha hasonló összegben egy gép segítségével ki is facsartatik, s csak azután veszik egyenkint, vagy többenkint kézre, hogy egy kissé megrázzák, s a mesterséges szárogatóra kitegyék; s végre egy gőzmozdony által hajtott mángorlón ki is simogatassák. A rongyos, vagy foszlányos darabok azonnal a foltzó intézetbe kerülnek; az egészen haszonvehetlenek pedig kicseréltetnek; ezen módon lesz naponkint csak az ingekből vagy négyezer darab megmosva, és elkészítve, melynek darabjától a legény csak három fillért tartozik fizetni, míg ez előtt más mosónéknál tiz fillér volt egy ing mosási ára.

A mosókonyhának szomszédságában van az élelmezési intézet; melynek alkató részei: egy vágóhid; egy kalbászfőző konyha; egy husfüstölő kamara; és egy husraktár, mely egyuttal egy jégveremmel van egybeköttetésben. Ezt követi egy hatvan lóerővel dolgozó gőzmalom, mely a babonát megrostálja, a garatra felönti, ebből a lisztet a zsákokba tölti, a zsákokat pedig a lisztraktárba szállítja; innét, mikor a sor reá kerül, a lisztet egy melegítő kamarába viszi, ebből pedig a dagasztó kádakba juttatja, az itt jól megdagasztott tésztát három kilográmos darabokra szeldeli, egy-egy kis bádóg tálczára lerakja, s végre egy gép segítségével a sütő kemenczébe betolja; s hetven percz múlva, mialatt a kenyér megsült, a jól megkelt, és teljesen kisült kenyérből négy ezer darab, három kilogramos kenyeret a kenyér magazinba szállít. És mindezen munkát, ugyszólván minden emberi kéz hozzájárulása nélkül egyedül csak gőzerő által mozgásba hozott gépek teljesítik. Hasonló gépek dolgoznak az ugyan ott lévő gabona tárnál is, melynél a gabonát egész az ötödik emeletig felviszik, onnét pedig a csövek és rosták czélszerű herendezése által egészen megtisztultan vissza eresztik, sőt pontosan megis mérik, és egészen malomkészen tovaszállítják. A munka oly gyorsan megy, hogy két óra alatt öt ezer bectoliter gabonát beszákolnak anélkül, hogy emberi kezek, kivéve néhány fogásokat, hozzájárultak volna.

O r s z á g h á z a k.

A szászországi parlament, vagyis a két házra felosztott országos törvényhozó testület rendes gyűléseit a Landhausstrasse utczában egy három emeletes palotában tartja; a felső háznak, vagy senátusnak negyvenhét, az alsónak pedig, vagyis képviselőháznak nyolczvan tagja van. Ugyanezen épületben van még az állami adósági ügyvitel és a gyorsírói intézet.

Az állami közigazgatási hivatalok sorába tartozik a királyi palotában székelő házimínisterium, (Hausmínisterium) melynek közvetlen vezetése alatt állanak, a két főszámvevő kamara; a fegyelmi hatóság; és egy királyi bizottság, mely az igazságügyi, és közigazgatási hatóságok közt felmerült illetőségi kérdéseket elintézi.

2. A királyi főlevéltár a királyi palotának az ugynevezett Taschenbergre néző szárnyában.

3. Az igazságügyi múnisterium a Meissner utcának 8-dik száma alatti házában. Ezen épületben van a főállami ügyészség; a kerületi fellebbviteli, és a fő appellatorius törvénytársak.

4. A királyi kerületi törvénytársak a Landhausstrasse 9. sz. alatt.

5. A királyi országos törvénytársi palota, Drezdának egyik legnagyobb és legékesebb épülete a Pillniczi utczában fekszik; ezen törvénytárséknél intéztetnek el véglegesen mind azon büntető, és polgári ügyek, melyek az egész drezdai tartományi kerületből befolyanak. Ezen épületben a tizenhét meter hosszú és tizenkét meter széles főtanácskozási termen kívül, van még száz negyven kisebb nagyobb terem és négy fogoly szoba; a melyekben a bírák, perlekedő felek, ügyvédek, tanácsnokok, tanúk, irnokok, levéltárnokok és más mindenféle hivatalnokok napiteendőiket végzik.

6. A kir. pénzügyi múnisterium az ugynevezett Schlossplatzon.

7. A főadóhivatal az Elba folyó partján.

8. A kir. belügyi múnisterium a Seestrasse utczában,

melynek a kerületi kapitányság, és a katona helyettesítési bizottság alárendelvék.

9. Az iroda ház (Canzley Haus) Schloss Strasse utczában arról nevezetes, hogy most is még azon alakban és formában áll fent, amint 1567-ben felépült, fekete ódon falai, és hegyes szegletű tűzfala különös benyomást okoznak.

10. Tűzkár biztosító bizottság a kleine Schiessgasse utczában.

11. A királyi rendőri (politizai) igazgatóság a Frauenkirche téren, mint szervezetére, mint tevékenységére nézve az európai hasonnemű intézeték között bizonyosan első helyet foglal.

12. A hadügyi ministerium az Elba hidnak újvárosi oldala mellett, előtte a katonai főőrség (Hauptwache) foglal helyet.

13. A városi térparancsnokság és a katonai főtörvényszék Grosse Klostergasse utczában.

14. A vallás- és tanügyi ministerium a Schloss Strasse utczában.

15. A Superintendensi épület a kereszt templom terén, a Kereszt és Mária templomok lelkészeinek lakásul szolgál.

16. A katolikus egyházi hatóságok élén az apostoli Vicáriussal Bernert Ferenczel Schloss Strasse utca 18. sz. alatti épület csoportozatban laknak. A drezdai Clerus a nevezett apostoli Vicáriuson kívül áll még két udvari káplányból és két udvari szónokból, (Hofprediger) és ezeken kívül György herczeg mellett is egy herczegi udvari káplányból; van továbbá még öt káplány; azután a főtemplomi, újvárosi, friedrichstadti plébánosok és a Josephine alapítványi lelkész. A katolikus consistorium két egyházi és két világi személyből áll.

17. A külügyi ministerium Gewandhausstrasse utczában.

18. A német birodalmi póstaigazgatóság a Pósta téren. Ezenkívül 1881. még egy új házat építettek az Am See, és Anna utcák sarkán, mely mind külső, mind belső alakjára, és nagyságára nézve a budapesti új pósta épülethez igen sokat hasonlít.

Városi hatóságok.

Szorosan vett városház, melyben a különféle hivatalnokok működnek, Drezdában öt van, nevezetesen az első és főépület a városnak legszebb, és leglátogatottabb helyén, az Ó-téren (Altmarkt) fekszik. Ezen épületben külön termei vannak: a tanácstestületnek; az ipartörvénytörvényeknek; a főkönyvvezetőnek; főpénztárnoknak; a városi építészeti policziának s. a. t. A másik városháza az újvárosnak hasonlóképp legszebb terén áll. Ezen pompás toronnyal ellátott épületben, egyéb hivatali helyiségeken kívül van még a zálogintézet, és takarékpénztár. A harmadik városháza Scheffelgasse utczában, magában foglalja a városi kórházaknak, dolog és egyéb jótékonyági intézeteknek irodáit és hivatali helyiségeit. A negyedik városháza Kreuzstrasse utczában helyet ad a gázvilágítási, tűzoltó, és tűzkár biztosító intézet hivatalainak, egy takarékpénztárnak, és adószedő hivatalnak. Az ötödik: az Am See utczában fekvő nagyszerű tűzoltó raktár, melyben a szükséges tűzoltó eszközök, lovak, és istállók mellett, még harminczhat tűzoltó legénynek szállása, és egy magas gyakorlati épülete is van. A városi közigazgatási hivatali személyzetnek száma a következő:

A hivatal neve.	Személyek száma.
1. Főpolgármester Stübel	1
2. Alpolgármester Rüger	1
3. Első rendű tanácsnokok	12
4. Másod rendű tanácsnokok	11
5. Orvosok ülnökök, számvevők	20
6. Statistikai hivatal	4
7. Adresse iroda	2
8. „Dresdner Anzeiger“ hivataloslap szerkesztősége	15
9. Levéltári tiszték	14
10. Tanácsai végrehajtó hivatal	8
11. Polgári és választási ügyekben	3
12. Kerületi igazgatóságok	17
13. Egyház és iskolai ügyekben	37

A hivatal neve	Személy Szám
14 Építészeti rendőrség	20
15 Közőéletre ügyelők	102
16 Himlőoltási ügynökség	6
17 Mértékhitelítő és vásári rendőrség	12
18 Békebiróság a mesterek és legények közt elő- forduló egyenetlenségeknél	4

A városi pénzügy kezelésnél.

19 A városi főpénztárnál, takaréktárnál, zálogház- nál, számvevőségénél, egyenes és mellékes adók kezelésénél, hidvámoknál és mérték kiszabások- nál összes személyzet	52
20 A városi építészeti hivatalnál	32
21 A vízvezetékénél	20
22 A gázvilágítási ügynél	54
23 A közrendőrségénél	4
24 Az ingó és ingatlan tárgyak tüzkármentesítési hivataloknál	4
25 A segélyző osztálynál	3
26 A katona ügyeknél	3
27 A szegény, árva és kórházaknál	192
28 Katonaszállásolási ügynél	12
29 Kizárólag szegény ügynél	80
30 Aggok ápodlái, dolog, szülési és gyermekjavító intézeteknél	65
31 A városi képviselő testület	72

Fogházak, javító- és büntető intézetek.

A legújabb és legtekintélyesebb fogház Mathilden-Strasse utcában fekszik; és áll egy központi főépületből, a szárnyak közt fekvő gazdasági helyiségekből, szórakozási és sétahelyekből, és egy tisztii lakásból. A fogházban van a

vizsgálat alatti vádlottak számára nyolczvan szoba; az elítéltek részére százhatvan magán, és százhatvan közös szoba. A középső kupolás épület, és a négy szárnyak folyosói olyképen építvék, hogy a földszinti előteremből valamennyi bejárás szemmel tartható. A magán vagy elszigetelt szobák közt vannak egészen setét czellák, melyekbe soha egy napsugár nem képes behatni. Vannak még ezeken kívül külön szobák ész- és más betegek számára; a magán szobák térfogata huszonöt köbméter, mindegyikben van egy falhoz kapcsolható nyoszola, egy hasonló szerkezetű asztal, szintén ilyen pad, egy ruhatartó fogas, egy forgatható gázlámpa, és egy closet (éjjeli edény) mely egy cső közvetítésével az udvaron lévő gyűjtő veremmel van összekötve és mellette a desinfectióra szükséges készülékek. A légfűtés a fogoly czellákra is kiterjed. A házban van még egy közös iskola, egy gyönyörű kápolna oltárral, szószékkel és orgonával és száz nyolczvan elszigetelt ülőhelylyel. Hogy konyha és más gazdasági helyiségek is a legtökéletesebb rendben vannak, az magától érthető. Az egész intézet felállítása egy millió és ötszáz ezer márkába került.

A városi gyermekjavító intézet Marienhofnak nevezett épületben van; melyben vásott gyermekek hat évestől egész tizenkilencz éves korig neveltetnek, vagy inkább őriztetnek; a több százra menő gyermekek nappal házi, kerti és mezei munkákkal, este pedig a szobákban különféle teendőkkel vannak elfoglalva.

A kényszermunka-intézetbe dologkerülő csavargók vétetnek fel, és pedig az épület térfogata szerint 300 a férfi és 150 a nőnemből. A nem szerint egymástól elkülönözött fegyenczek közül a férfiak fa, kő és kerti munkákkal, a nők mosás, varrás, fehérítési és szárítási dolgokkal foglalkoznak. A fegyenczek nincsenek mindnyájan együtt, hanem életkor szerint el vannak különözve. Az első osztályban vannak a 16 évesek egész 22 éves korbéliekig. A másodikban vannak azok, akik a 23 évet túlhaladták. A harmadikban vannak az elvetemedettek, nehogy közelebbi érintkezés által a többit is megmételtyezzék.

Egyletek és társulatok.

Drezdában az egyleti szellem igen kifejlődött, úgy, hogy legalább is 300 egyletet lehet feljegyezni, melyeknek fele része köz- és jótékony czélokra tüzött ki magának; hatvan a tudományokkal és művészetekkel foglalkozik; husz különösen a zenét és éneket gyakorolja; a többi multság és szórakozás végett egyesült.

Az elsők közé tartoznak: 1. Carola királyné pártfogása alatti Albert egylet Osztra-Allée utczában: nőtársulat, melynek főfeladata béke és háboru idejére ügyes és önfeláldozó betegápolónékat nevelni, és illetőleg betanítani, melyre nézve több külön kórházakat állított fel.

2. Hasonlag „Albert egylet“ (Albert-Verein) nevét viseli egy nemzetközi társulat, mely a fentebb említett czélon kívül a Kaiser Wilhelms-téren létező, és általa „Alberts Vereins Polyclinik“nek nevezett gyógyintézetben szegény betegek gyógyítására folyvást hét orvos-doctort foglalkoztat.

3. Gyógy- és természettani társulat, Zeughaus téren Curländer nevű palotában egy értékes könyvtárt állított fel, azon czélból, hogy az említett két tudományosságot terjeszse és előmozdítsa.

4. A drezdai művészetkedvelők egylete, gyülekezési helye kleine Brüdergasse-ban van.

5. A szász művészek egylete, kiállítási helyéül a Brühl-féle terrasson lévő Doublette palotát használja.

6. A drezdai építészek egyletének a Grosse Brüder utczában van egy könyvtára és gyülekezési terme.

7. Az Odd-Fellow egylet összejövetelét a Zahn utczában tartja, czélja a nyelvészet és tudományosság ápolása.

8. A császári Leopoldino-Carolina német academia természet vizsgálók társulata; természeténél fogva, állandó helye nincsen, hanem ott üti fel sátorfáját, ahol a megválasztott elnök lakik. Állandó könyvtára Polier utca 11. száma alatt van.

9. Drezda városi orvosok egyletének Feldgasse utczában tulajdon háza van, melyben egy nagy társalgási terem, olvasó szoba és könyvtár is létezik.

10. *Flóra*, kertészeti és fűvészeti társulat, fa- és virág tenyésztésnek, különösen pedig a hazai kertészetnek terjesztését és tökéletesítését czélozza. Ostra Allée utczában bir egy tulajdon házat és kertet, mely kiállítási, gyülekezési és kertészeti iskola helyiségekkel van ellátva.

11. *Harmonia társulat* Landhaustrasse utczában tulajdon házat birtokol, háromszáz tagjának czélja a társalgási mivelődést előmozdítani.

12. *Tornász egyesület* kettő van; az egyik az ujjvárosi Turnweg utczai saját helyiségében; a másik az ó-városi Schiesshaus czimű funduson tartja szokásos gyakorlatait.

13. A három ezer önálló polgárból álló iparegyeleti társulat Osztra Allée utczában tulajdon házával bir, melyben a sok szép és tágas termek concertek, kiállítások s. a. t. tartására szolgálnak.

14. Szabadkőmivesek társulata három van Drezdában, melyek még most is kölcsönözött nevek alatt szerepelnek, minthogy az eszélyes kormány a törvényes elismerést még mindig megtagadja tőlük. Az egyik, „zu den drey Schwertern“ ötszáz; a másik „zum goldenen Apfel“ négyszáz hetven; a harmadik „zu den drey Säulen“ kétszáz tagot számlál, természetesen a népnek javából?

15. A szabók társulata, vagyis, mint ők nevezik magukat „Europäische Moden Academie“ a Nordstrasse 32. sz. alatti tulajdon házában szép helyiségekkel rendelkezik; van ugyan is benne négy tágas tanterem, egy gazdagon ellátott könyvtár, különféle irodák és tizenkét, különféle nyelven megjelenő divat lap.

16. Lövész társulat kettő van; az egyik nyilas, a másik puskás. Az első a Vogelwiesennek nevezett gyepen, egy tizenöt öl magas árboczfának tetejére szegezett és veresre festett bádog sasnak széttárt szárnyaira irányozza nyilait. Az intézetnek vannak saját szolgálói, kik az ijjakat készítik, azokat felhuzzák, és a beléjük helyezett nyillal a lövésznek lőkészen (Schiessfertig) általadják. Csaknem hihetlen, mily nagy távolságra repülnek ezen végükön óngombbal ellátott félrőf hosszúságu nyilak; mert, miután az említett magasságon tulrepülnek, egy félkör alakú kanyarodás után több

száz öl távolságban hullanak le a földre, a hol az ott reájuk várakozó gyermekek által felszedetnek. — A puskások Am Schiesshaus nevü utczában egy erre alkalmas házban és téren töltik kedvüket és idejüket. Ezen társulat valamikor katonailag szervezett fegyveres polgárokból állott, kiknek szolgálatát a kormány több alkalommal igénybe vette; de minthogy az 1848-diki felkelés alkalmával puskáikat oda-irányozták, a hová nem kellett volna, a kormány jónak látta az egész fegyveres bandát felosztatni, és mindeniket az ő kaptájához visszau'asítani.

17. János egylet (Johannes Verein) az angyali jószágú Carola királyné védnöksége alatt jólelkü nőkből alakult társulat, melynek célja: szegény özvegy asszonyoknak varró-gépeket szerezni, s őket ezeknek használatára betaníttatni; továbbá, vidékről bejött és a városban valamely gyári munkánál foglalatatoskodó leányoknak olcsó szállást és kosztot találni; azután a szegény nők által saját szorgalmukkal készített munkáknak eladását közvetíteni, nem különben a közel lévő falubeli szegényeket gyámolítani; s végre szegény gyermekágyas asszonyokat, mint szintén más, család nélküli szegény betegeket ápolni.

18. A Victoria-Strasse utczai beteg ápoló-egylet feladata: szegény betegeknek saját lakásukon orvost, gyógyszereket, betegápolókat, és szükség esetében, ételmi szereket is juttatni.

19. Országos egylet (Landverein) célja a háboruban megsérült katonákat gyógyítani, és ezeket, ha munkaképtelenek lettek, tovább is ápolni.

20. A Reitbahnstrasse nevü utczai, Mária királyi hercegnő védnöksága alatt álló nő-egylet (Frauenverein) beteg és elaggott szegényeknek ételmi szereket és fűtő anyagot szerez; szegény gyermekágyas nőket ápoltat, szegény, de törvényes gyermekeket kisded ovodában eltartat, és hasonló gyermekek számára két bölcsödét is fentart.

21. Bauczner utczai bölcsödében szegény, de becsületes emberek csecsemőit két éves korukig kitartják.

22. A Bautzner utczai Diaconissák ovodájában a bent lakó gyermekekért hetenkint 50 fillért; a növendékek pe-

dig ha bent lakrak és élelmeztetnek, havonkint 45, ha pedig kívülről járnak be, 13 márkát tartoznak fizetni.

23. Szintén 50 fillért kell fizetni az Opperl-Strasse utczában lévő gyermekkertet látogató 2—6 éves gyermekektől.

24. A felső érczhegyi és Voigtlandi nőegylet feladatul tűzte ki magának az említett tartományok munkatevő lakóinak munkát és kenyérkeresetet szolgáztatni.

25. Nővédegyeletnek célja (Verein zum Frauenschutz) előkelő árva leányoknak megfelelő hatáskört szerezni; erre a célra az intézetnek egyháza is van, melybe az említett leányok, nemü kis munkák teljesítési kötelezettsége mellett, bizonyos összeg betétele után, tartásra is felvétetnek.

26. Siketnéma nők menhelye, különösen azok számára, a kik, miután a siketnéma intézetből kijönek, menedéket sehol sem találhatnak. Liliengasse 6. sz.

27. A tett és tanácsegylet (Verein zu Rath und That) célja a városi lakosok elszegényedését megakadályoztatni, először : kamat nélküli kölcsönök adásával ; azután jóra való iparos tanonczoknak kiképeztetésével, nem különben az ugynevezett szemérmes szegényeknek gyámolításával, s végre vagy 450 szegény gyermekekért az iskolai tandíj lefizetésével.

28. Segély-egylet (Hilfs Verein) célja oly családokat segíyezni, melyeknek kenyérkeresőjük betegség, vagy más baleset miatt nem képes hozzátartozóit élelmezni. Am See utca 19. sz.

29. Koldulást megszüntetni kívánó egylet tagjaival évenkint legalább két márkát fizettet, és ezért felhatalmazza őket, hogy lakásuknak az utcára szóló ajtajára a tagsági jelvénynyel ellátott érmet szegezhesse nek. Königstrasse 1. sz.

30. Menhely, vagy is ideiglenes szállás és tartáshely és állás nélküli nevelőnők és tanítónők számára, egy márka és ötvenfillér naponkinti fizetés mellett. Theresienstrasse 16. sz.

31. Tizenkét orvosnak egylete, szegény orvosok árváinak nevelésére és kiképeztetésére.

32. Nőcselédeket képző iskola — a tanfolyam két évig tart ; kosztpénz naponkint 50 fillér.

33. Menhely szolgálat nélküli nőcselédek számára : némi munkák teljesítésén kívül, kész pénz naponként 25 fillér.

34. A szolga személyzetnél az erkölcsi érzés előmozdítására törekvő egyesület, (Zur Hebung des göttlichen Gefühls) évenkénti jutalmak kiosztása által, tekintettel az egy helyben töltött hosszabb vagy rövidebb szolgálati időre.

35. Mindennemű kézműveseknek munkát és foglalkozást szerző egyesület. Breite-Strasse 7. sz.

36. Diaconissák hospiciuma Holzhofben, melyben akár utasok, akár helyben lakók kisebb vagy hosszabb időre pénzért szállást és tartást kapnak.

37. A z i l u m lakás nélküli nők számára, melyben négy vagy öt napig ingyen szállás adatik. Rosenstrasse 79. sz.

38. Takarékosági-egyesület (Spar Verein) nélkülözhető pénzeket kamat nélkül, de fizetés nélkül is, csupán megőrzés végett átvesz, és szükség esetében visszaadja. Bautzner-Strasse 1. sz.

39. A confirmandusok takarékpénztára, Confirmatio alatt a lutheránus Pástornak azon actusa értendő, melylyel a gyermeket megbérmálja, természetesen minden szentségi jelleg nélkül. Minthogy pedig ezen lutheránus bérmálás igen nagy ünnepélylyel történik, s a gyermekeknek erre az esetre minél csinosabban kell öltözködniük, az arra való szükséges pénzt akár csecsemős korukban elkezdhetik apródonként a fellebb nevezett takarékpénztárba lerakogni ; melyet aztán annak idejében négy és fél százalékos kamattal toldalékkal visszakapnak, ha pedig előbb megtalálnának halni, akkor a tőke csak négyes kamattal térítettik vissza. Mühlhofgasse. 1. sz.

40. Közétkezési helyben Am See 2. sz. munkások, vagy bárki más egy darab hussal tetézett egy araszt átmérő és aránylagos mélységű csésze főzeléket 15 fillér vagy is 7¹/₂ krajczárért kapnak.

41. Schmalcz-féle evangelicus iskola alapítvány szegény gyermekekért az iskolai tandíjt kifizeti.

42. A király védnöksége alatt álló egyesület a büntetésüket kiállott fegyenczek testi és lelki javát gondozza.

43. Egy másik hasonló célú egyesület nem csak a városi, hanem az egész kerületnek rabjaira terjeszti ki figyelmét.

44. Magdolna azylum, Diaconissák fiók intézete, a megesett, vagy fogságból kiszabadult nők javítására. Egy másik, ehhez hasonló fiók intézet a meg nem esett, de veszálynak kitett leányok biztosítására szolgál, egy évi tartására 108 márka fizetés mellett.

45. „Keresztény szeretet“ című egyesület téli tüzelő anyaggal látja el a szűkölködőket.

46. A szász Pestalozzi egyesület szegény tanítók árváiról gondoskodik.

47. „A pädagogikai kör“ helyszerzési közvetítőkép működik, állás nélküli tanítónők, vagy gyermekkert felügyelőnők számára.

48. Életbiztosító intézet ügyvédek, vagy más törvényt kezelő emberek özvegyeinek és árváinak számára.

49. Drezdai ügyvédek egyesülete, az ügyvédek jogos érdekeinek megvédésére, különösen becsületsértési esetekben.

50. A szász hivatalnokok nyugdíj egyesülete; állami, városi, vagy bármely magánintézeti hivatalnokok, papok és tanítók özvegyeinek és árváiknak évi járadék biztosítására.

51. Drezdai hivatalnokok segélyegyesülete, a segítségre szorult hivatalnokok gyámolítására.

52. „Justitia“ egyesület — szász királyi hivatalnokoknak betegség, vagy halál esetében való kisegítésére.

53. Betegsegélyezési egyesület irnokok és napi dijjasok támogatására.

54. Drezdai reáliskolai tanári egyesület a reáliskolai tanárok érdekeinek védelmezésére.

55. Drezdai népiskolai tanítók egyesülete egymásközi kölcsönös kisegítésre.

56. Tanítók nyugdíj egyesülete, mely a vagy elaggott, vagy netegség miatt hivatal-képtelenné vált tanítók részére nyugdíj szorgalmaz.

57. „Keresztény szereteti társulat“, melyben a tagok

évenként lefizetett csekély összegek által, halál esetére temetkezési költséget, aggkorra pedig évi járadékot biztosítanak maguknak.

58. Zenészek egylete kölcsönös segítés és gyámoltás végett.

59. Az éjszakknémétországi keresztény szereteti egyletnek célja a német népnek az igazi felebaráti szeretetet szóval és iratokkal ápolni és terjeszteni.

60. A drezdai Gustáv Adolf egylet a hazai és külföldi protestánsok érdekeinek védelmezésére.

61. Általános protestánsok egylet feladata: a német protestánsoknak templomokat építeni, ezeknek érdekeit mindenütt védelmezni; de egyszersmind a más vallásuk irányában is a szeretetet és türelmességet ápolni. (Szép és dicséretes cél, csak megis tartanak!)

62. Keresztény iratokat terjesztő egylet; ingyen kölcsönkönyvtárak tartása; a könyveknek colporteurök általi árulása, vagy odaajándékozása által is.

63. „Szász bibliai társulat“ a bibliának minél szélesebb körben való terjesztésére és olvastatására. Ezen társulatnak 52 fiók egylete van.

64. „Szász Missió vagy hitküldéri egylet“ célja az evangelicus vallásnak zsidók és pogányok közti terjesztése.

65. „Belföldi evangelicus missió“ egylet, a betegek és szükölködők támogatására.

66. „Országos evangelicus missió“ egylet, tevékenységét kiterjeszti: kisdedovodákra; dolog és menházakra; ifjusági egyletekre; fedél nélküli szükölködők ideiglenes elszállásolására; betegek és foglyok ápolására; árvák nevelésére; népkönyvtárakra; és jó erkölcsös iratok terjesztésére. Ezen egylet szoros összeköttetésben áll egy másik „Bethlehem“ című társulattal, melynek feladata szegény szülők 3—15 éves beteges gyermekeit nyári hónapok alatt, szabad fris levegőben, fürdés, orvosi segély és jótartás mellett felüditeni.

67. „A városi missió egylet“ célja az elkereszténytelenedést szóval, tettel és irással megakadályoztatni; mire nézve, hogy a földhöz ragadt szegényeket az elvadulástól megóvja, anyagilag is segíti őket.

68. „Evangelicus ifjak egylete“ főleg iparos legényekből alakult, kik korcsmalátogatás helyett, bizonyos házakban összejönnek, hogy üres idejüket olvasással, szavalással, énekléssel és más tisztességes szórakozásokkal kitöltsék.

69. „Evangelicus legény egylet“ vándorló legényeknek elszállásollásáról gondoskodik.

70. „Katholikus Casino“ Hellvig-féle vendéglőnek termeiben az Elba partján Suchanek consistoriális ülnök elnöksége alatt.

71. „Katholikus Vincze egylet“ célja a szegényeknek mind szellemi, mind anyagi támogatása; erre a végre a Wölfnicz utczában szegény gyermekek számára azylumot is tart. Elnöke Stolle udvari káplány.

72. „Katholikus Sz. Erzsébeth egylet“ feladata, vallási oktatás és szegény ápolda. Grosse Plauen utczában egy leány menháza is van. Elnöke Potthof udvari szónok.

73. Katholikus legény egylet“ Reichhardtstrasse utczában Wahl nevű katolikus királyi udvari szónok vezetése alatt.

74. „Szász művészek egylete“ segíti az elszegényedett művészeket, nem különben árváikról is gondoskodik. Tagdíj 90 fillér.

A következő egyletek mind betegsegélyző és temetkezési ügyekkel foglalkoznak;

75. „Adroba“ — Lüttichaustrasse 2.

76. „Alexius“ — Kreuzstrasse 18.

77. „Apollonia“ Grünestrasse 7.

78. „Assistentia“ Moritzstrasse 12.

79. „Confidentia“ Rosenstrasse 6.

80. „Concordia“ Eschenstrasse 5.

81. „Constantia“ Ritterstrasse 6.

82. „Dillettantia“ Annenstrasse 6.

83. „Einigkeit“ Stiftstrasse 16.

84. „Fidelio“ Palmstrasse 49.

85. „Hephata“ siket némák társulata Rosens rasse 11.

86. „Hoffnung“ Rosenstrasse 104.

87. „Rudolf egylet“ Schützenplatz 17.

88. „Életben és halálban egyesültek“ Hauptstrasse 9.

89. „Segélyezési unió“ Dippoldisvaldtplatz 8.
90. „Iparosok egyesülete“ Meisznerstrasse
91. „Könyvkötőké“ Kaulbachstrasse 13.
92. „Kertészeké“ Kanonstrasse 12.
93. „Humanitäts Verein“ Pilnicz utca 54.
94. „Kereskedők egylete“ Seestrassen 10.
95. „Vásári biztosoké“ Palmstrasse 15.
96. „Kőmivesekeké“ Schuhmachergasse 2.
97. „Olympia“ Pirnaischestrasse 6.
98. „Vendéglősök és élelemszerárusoké“ Grünestrassen 7.
99. „Zenészeké“ Johannesstrassen 1.
100. „Providentia“ Elisabethstrassen 15.
101. „Szabó segédeké“ Zvingerstrassen 10.
102. „Vargáké“ Blazeviczstrassen 40.
103. „Nyomdászoké és Lythographoké“ Reichardtstr. 5.
104. „Timároké“ Wölfniczstrassen 3.
105. „Ácsoké“ Willsdrufferstrassen 17.
106. „Honvédek és Reservistáké“ Circusstrassen 43.
107. „Landvehr reservistáké.“
108. „Szászországos katona segélyző egylet.“
109. „Szolgálatban álló katonák egylete“ melynek tagjai egymásnak fogadást tesznek, hogy szolgálati idejük eltölte után is a viszonyos barátságot holtig megtartandják és szükség esetében, egymásnak mindig segítségére lesznek.
110. „Szász királyi rokkantak alapítványa“ melyből a munkaképtelen rokkantak pénzsegélyt kapnak.
111. „A szász hadsereg szövetsége“ egyesült oly célból, hogy egymást szóval és tettel a király és haza iránti hűségre buzdítsák, a segítségre szorultakat pedig támogassák.
112. „Vadászok és lövészek katona egylete.“
113. „Invaliden Dank“ czimű egyleti tagja lehet minden katona bárminő rangot képviseljen, vagy bárminő fegyvernemben szolgáljon, czélja pedig a szolgálatból kilépetteknek tehetségükhöz képest foglalkozást és kenyérkeresetet szerezni.
114. „Schveiczi egylet“ az ott lévő, bármily koru vagy állásu schveicziak segélyezésére.
115. „Mendelsohn zsidó egylet“ czélja a kölcsönös segélyezés. Ilyen zsidó egylet összesen van tizenhárom; melyek-

nek feladata: betegápolás, halottak temetése; leányok férjhez adása; ifjak iskoláztatása; idegenek támogatása; vallási cultus fentartása; s végre a megszorultaknak pénzbeli kiegészítése. Ezen czélokra körülbelül huszezer márka alapítványaik is vannak, melyeknek kamatait évenként az említett jótékony czélokra fordítják.

116. „Állatvédő társulat“ az állatkinzások ellen, ha lehet jó módon, ha pedig nem, a törvénynek segítségül hívásával is.

117. „Kynologicus társulat“, általában az ebek pártozására, és a nemes fajok terjesztésére.

118. Nemzetközi szövetség és tudomány követelte állatkinzás ellen, a milyen például: a vivisectió, s. a. t.

119. „Méhészeti egyesület.“

120. „Vad és szelid baromfi szaporítási egyesület.“

121. „Torna és tornászati egyesület“ van hét.

122. „A közegészség ügy fentartására szövetkezett társulat.“

123. „Gyermek foglalkoztatási társulat“ az uj és Antalvárosban; jelenleg 276 tagja van.

124. Drezdának minden külvárosában vannak önálló egyesületek, melyek a közös érdekek védelmezését tűzték ki czélul. Ilyen társulat számszerint mintegy 30 van.

125. Egyesektől kisebb nagyobb összegben letett tőkék jelenleg körülbelül hatszázezer márkára rugnak; melyeknek kamatai egyedül tanuló diákok közt osztatnak fel.

126. A következő, számszerint 85 egyesület a tudományos, ipari és művészeti szakoknak terjesztését és tökéletesítését tűzte ki czéljául. Ilyenek a mezőgazdasági; építészeti; kertészeti; történelmi; régiségi; orvosi; theologiai; irodalmi; természettani; templomi; szónoklati; ásványtani; erdészeti; földtani; templomi művészeti; müipari; mérnöki; kereskedelmi; gyorsírási; néprivelési; német, angol és francia nyelvtani; nyomdászati; pädagogicai; philologicai és számtalan egyéb hasonló természetű kérdések megoldását, és fejtegetését.

127. Zenekedvelő egyesületek és társulatok huszon felül vannak; szinte annyi mulattató és szórakozási helyekkel.

Üzleti helyiségek.

Ezek közt első sorban a bankárok vagyis pénzesiszárok említendők; a jelesebbek közé tartoznak.

1. A börze épület a Waisenhaus-utczában, melynek főüzleti tágas terme az épület első emeletében fekszik.

2. A császári birodalmi bank a Beuke nevü utczában. Ezen épületben a pénztár biztosítására van a legnagyobb gond fordítva; mire nézve a kincstári szobák oldalaslag kettős czementezett falazattal; felül egészen bevasalt plafondal, alul pedig pincze nélküli tömör alapzattal vannak el látva. A közelségben álló pénztárnok, vagyis Cassier szobája akkép van alkalmazva, hogy ez a legcsekélyebb neszt, és zörrenést azonnal meghallhatja. Végre a világítás egész éjjelen át mindig fenntartatik.

3. A szász állami bank a Schloss és Grosse Brüder utczák sarkán, üzleti helyiségei az első emeletben vannak. A ház közel nyolczszáz ezer m. került.

4. A drezdai bank épülete a Willsdruffer utczában; felállítására kilenczszázezer m. fordítottak.

5. „Kaufhaus“ elnevezés alatt van a Frauen-utcza sarkán Mayer nevü nagykereskedőnek privát bankháza. Szép architecturája, és csinos diszitményei említést érdemelnek.

6. Egy másik „Kaufhaus“ nevü pénzüzlet van a See utczában 10. szám alatt.

7. „Palais Guttenberg“ nevü Waisenhaus utczai igazán monumentális palota, mely leginkább arról nevezetes, hogy tulajdonosa, a mai nap naponkint 30 ezer példányban megjelenő „Dresdner Nachrichten“ czimü hirlapnak szerkesztője és kiadója, kezdetben egészen szegényesen egy jelentéktelen házikóban fogott a munkához, és ma már millióknak ura. Azonban nem is annyira a lap érdekes volta, mint inkább a benne naponkint 4, 5 és sokszor egész hét ivet kitöltő hirdetések teszik kapóssá.

Színházak.

Már a 16 dik században volt Drezdában udvari színház, de ez a háborus idők baleseteiben elenyészvén, 1804-ben

a mostani udvari színház helyén egy pompás épület emeltetett; a mely helyett, miután 1869 ez is lángok martaléka lett, 1878-ban Semper Manfred nevű építész a mai pompás fabrikát állította fel. A renaissance stílusú épület az Elba partján egy tágas téren a katolikus nagy bazilikával és a Zwinger muzeumnak képtári szárnyával egy szabályos három szeget képez, szélessége 78, hossza 82, magassága pedig 40 méterre terjed; külső részeibe, az emeleti szakaszok kívánata szerint az architektónikus diszitmények a lehető legtökéletesebb arányban vannak alkalmazva. Elősző: is a félkupolának három osztályában vannak a három Gratiák; azután Marsias, és Apolló szobrai felállítva. Az Exedrának félgömbű boltozatán két oldalról állanak: Therpsichore, Thalia, Melpomene és Polyhimnia; ezek felett korona gyánánt áll a Párducz quadriga Dionysos és Ariadne szobraival. A lépcsőháznak oldal homlokzatán nagyszerű pilaster sorok közt állanak: Sophocles és Shakespeare; Euripides és Molière. De legszebben van felékesítve a lépcsőháznak főhomlokzata, a melyen a pilastereket szabadon álló oszloppárok előzik meg, s a melyeken elkülönözve pár számra antik, és újabb korra vonatkozó regényképletek állanak; az elsőket: Zeus és Prometheus: Kreon és Antigone: Jazon és Medea; Satyr és a Bachantok; az utóbbiakat: Machbet és a boszorkány; Faust és Mephisto; Don Juan és a kővé vált vendég; Oberon és Titania képviselik.

Mellőzve a többi külső és belső számtalan ékitményeket, legyen elég itt még a színháznak belső technikai és helyszíni felosztását néhány szóval megérinteni. A husz méter magasságu nézőtérben az orchesteren és mintegy 300 álló helyen kívül, a parquette és öt soros páholyok összesen 1712 ülő helyet tartalmaznak; a legalsó, vagyis első soru páholyok középpontját az aranyhimzésű piros, bibor szőnyeggel bevont királyi galapáholy foglalja el, melynek baldachinja egész a harmadik páholy rangig felér; a páholy mögött pedig két gyönyörűen felékesített társalgó terem van. A kör, és négyszegű medaillonokra felosztott plafond a legremekesebb festéseket tartalmazza; az oldal falak pedig zöld alapon fehér és arany színt mutatnak, melyek a szemkép-

ráztató világítás mellett valóban tündéries benyomást okoznak. A világítást egy, a plafondról lefüggő, és 258 lángokkal ellátott korona-csillár, (Luster) eszközli, melynek még a falak hosszában és a páholyok mellvédjein alkalmazott 154 gázlángok segítségével járnak; ezen 412 lángnyelv által terjesztett fénynek hatását lehetetlen leírni. A szinpadot négy függönnyel lehet a néző térről elzárni; melyek közt a legkülső, természetesen, a legpompásabb festményekkel diszeskedik, tűzvész esetére egy vaslemezekből készült függöny van, mely egy rántásra a nézőhelyet a szinpadtól rögtön elzárja. A színház egész az utolsó folyosóig légfűtéssel melegítettik. Az épület felállítása és felszerelése négy millió 63823 márkába került.

2. Albert színház az ujjvárosi Albert téren. Homlokzatát renaissance stýlben igen szép figurák diszesítik; belsőjében a földszinten a falakhoz tapadt sorpholy van; fölül pedig még három sor emelkedik egymás fölé; az egész hely 1700 nézőt fogadhat be; különben a csinosan kifestett falak, és a világító csillárok kedves benyomást okoznak; a házban légfűtés van alkalmazva; került pedig felállítása 520,000 márkba.

3. A Circus utczában álló „Rezidenz“ nevű színház magán vállalkozónak birtoka. Az utczára néző homlokzatot szép architectonikus diszitmények ékesítik; belül a földszinti páholyokon kívül, a magasban még három páholsor van; az egész ház 1100 nézőre van számítva; mindenütt légfűtés van alkalmazva, került 336,000 márkába.

4. A nyári színház a Grosse Gartenben fából van felépítve, privát tulajdon, s a földszinten kívül csak egy sor páholy van benne.

Concert, vagy zenekedvelők helyiségei.

Drezda a zenekedvelők valóságos Eldorádója, mert nem csak a király tart egy jeles zenebandát (Muzik Capelle) hanem számtalan zenekedvelő egyletek és társulatok is vannak, a melyek által rendezett zeneestélyek és természetesen táncmultságok szakadatlan sorban váltogatják fel

egymást, mely alkalmaknál, ha egyébbel nem, bizonyosan italokkal iparkodnak a nyelt port lemosni.

Ilyen helyiségek t. Hotel de Szaxe az ujtéren fekvő négy emeletes palota ; az első emeleti nagy teremben több száz személy foglalhat helyet.

2. Meinholds Etablissement a Móricz utczában több tágas termei közt az egyik páholyokkal és karzatokkal is el van látva.

3. Braunshotel a Pirnai utczában, a fehér alapra arannyal festett nagy terme hasonlókép páholyokat és karzatokat tartalmaz.

4. Belvedere a Brühl-féle terrasson felséges kilátással Elbára, és a tuloldalalon fekvő ujjvárosra, környezve egy gyönyörűséges parktól.

5. Concert-terem a Linkeféle fürdőházban az Elba jobb partján, szép és tágas termein kívül, a tizezer □ meter terjedelmű kertje és parkja, rendkívüli vonzóvá teszik.

6. A Weissenhaus utczában van egy Concerthausnak nevezett három emeletes mulató ház, melynek tágas termeiben gyakran szini előadások is tartatnak.

Ezeken kívül táncz- és báltartó termekkel birnak : Ballhaus Bautzner utczában, Bergkeller Berg utczában ; Colosseum Alaun utczában ; Dauns Etablissement königsbrücki utczában ; Deutsche Halle Palm utczában ; Diana Saal ; Zur goldenen Aue ; Das Odeon ; Tivoli és Tonhalle.

Szállodák és vendéglők.

A nevezetesebbek 1. Hotel zum Kronprinzen az ujjvárosi főutczában 60 vendégszobával rendelkezik. 2. Hotel Grand Union öt emeletes ház, 80 vendégszobával. 3. Hotel Bellevüe a Grosse Pakhoff utczában közvetlenül az Elba partján, egy részvénytársaság egy millió 650,000 márk árán építette ; vendégszobája száz van. 4. Victoria Hotel a Waisenhaus utczában, pompás épület, belül nagy rend és csinosság, 98 vendégszobát tartalmaz. 5. Hotel de Saxe az ujtéren, egyike a legpompásabb szállodáknak. 6. Brittish

Hotel Landhaus utczában Hoyomb grófnak tulajdona. 7. Hotel Stadt Rom, ujtéren, 8 Hotel Stadt Berlin ugyanott. 9. Hotel de France Willsdruffer utczában. 10. Goldener Engel ugyanott. 11. Stadt Gotha Schloss utczában. 12. Hotel Royal Anton utczában. 13. Webers Hotel Osztra Allee sarkán nagy tornyos ház, öt emelettel s. a. t.

Vendéglők- Restauránsok.

Valamint a fellebb elsorolt szállodákra, ugy a szóban lévő vendéglőkre nézve is saját tapasztalásom után mondhatom, hogy ezek eltérve a más országoknak hasonló intézeteiben divatozó tulzott pompa- és fényüzéstől, inkább csak egyszerűségök által tündöklenek, s ugyanezt kell az étkezésekről is mondani ; hiába keresne itt valaki oly lucullusi tálalásokat, a milyenekkel például a francia vagy akár a magyar nagyobb városi előbbkelő vendéglősök szoktak szolgálni ; ezen frugális német nép beelégzik egy darab beefsteekel s lemossa azt egy, vagy legfellebb két pohár sörrel, a miért aztán egy, vagy ha sokat költ másfél márkát fizet. A legjelesebbnek lehet még tekinteni a Mária utczában fekvő Renner Etablissement, mely az izlésteljesen decorált termeivel a szemre is jó hatással van. Ugyanezt lehet mondani az Elba partján fekvő Hellwig Etablissementről is, melynek a többi közt az az előnye van, hogy egy szép ebédlője a folyó ágyába levert czölöpökön nyugszik, ugy hogy nyári meleg időben nem csak a folyóra való kilátást, hanem annak fris levegőjét is lehet élvezni. Ezeket követik : Triebe a főutczában ; Kneiszt a Grosse Brüder utczában ; Fiebiger ugyanott. Stadt Nürnberg Willsdruffer utczában. Münchener Hoff s. a. t. A mi pedig a kávéházakat illeti, ezek Dresdában épen nincsenek, legalább oly értelemben, mint Budapesten vagy máshol ; ellenben annál több itt a bor és sörház ; igaz, hogy egy vagy kettő kávéháznak nevezeti magát, mint pl. a König-féle Wiener kaffé és még egy pár ehez hasonló, de ezekben is a lapok olvasása mellett a vendégeknek inkább sörrel, mint kávéval szolgálnak.

Lakóházak.

Ezek közt méltán első helyet foglal a király által lakott palota; nem ugyan szépsége miatt, mert eltekintve nagyszerű tornyától, egész homlokzata és oldal falai minden architectonicus figurák és ékitmények nélkül s ezen fölül még jól megbarnult színével, inkább egy ódon, régi századokból leszármazott polgári építményt, mint királyi palotát mutat; de ha külsején semmi vonzó nincsen, annál szebb és érdekesebb belső berendezése és felosztása. Fekvése az ugynevezett Schloss Platzon, vagyis vártéren van szemközt az ugyanazon térnek közepét elfoglaló nagy kőtholikus templommal; földszinti helyiségeit a gárda gazdasági szobák foglalják el; az első emeletben az első három, egymáshoz nyíló nagy szoba után következik az ugynevezett Weisser Saal (fehér terem), melyben II. Frigyes Ágost idejében családi bálók tartattak; a fehér terem után jön a királynak audientia szobája; melylyel közvetlenül vannak lakószobái összekötve; s ezekre nyomban a könyvtár, háló, öltözködő termek s egy kis csinos házi kápolna. Ezen osztálytól nyugat felé vannak a ministeriumok tanácskozó termei; a déli oldalon pedig, vagyis az ugynevezett Taschenberg felé a vendégszobák hosszú sora következik. A második emeleten, közvetlenül a királyi szobák felett van a királynénak lakása a szokásos fogadó, bál, társalgó, lakó, háló, öltözködő stb. helyiségekkel bibortól és drága márványtól tündöklő fényben és csinosságban. Ezen most leirt palota mellett a taschenbergi oldalon van a királynak még egy „Prinzen Palais“-nek nevezett nagyszerű palotája; s végre Drezdától mintegy negyedórai távolságban fekvő Strehlen nevű falunak határában egy gyönyörű mezei villája, melyben a nyári évszakot szokta rendszeresen tölteni.

A második nevezetes építmény György királyi hercegnek a Lange nevű utcában fekvő palotája, melynek földszinti osztályát megboldogult neje a hercegné bírta, míg ő állandóan a felső emeletben tartozkodik.

A magánosok által lakott házakra és a nyilvános in-

tézetek építvényeire nézve megjegyzendő, hogy alig van város Európában, mely oly rövid idő alatt annyi szép és számos palotából álló utcákat kapott volna, mint Drezda. 1830-ban még csak a belvárost környező bástyák széthányatásával és árkaik betöltésével foglalatoskodtak s 1850-ben már a cseh indóház felé vezető ugynevezett angol negyed (englisch Viertel), 1851-ben pedig a Berg és chemniczi utcák táján fekvő schweiczi negyed (Schweizer Viertel) gyönyörű palotaszerű soraikkal készen állottak. Később pedig a Beust és Park utcák és a cseh indóház közötti tágas téren elragadtatásig szép villa városrészt emeltek fel. Ezen városrészt a maga nemében egyetlennek s csakis Drezdában látható építészeti modornak mondhatni; minthogy ebben a házak nem érintik egymást közvetlenül, hanem mindegyik kastély, mert más nevet nem lehet neki adni, az utcáról gyönyörű vasrácsozattal elválasztva, egy paradicsomi szépségű kertnek közepén fekszik; ezen kívül pedig a széles utcát szegélyző aránylagos szélességű járdák a legpompásabb platán és gesztenyefa sorokkal vannak beültetve, úgy, hogy míg a sétáló ember ezeknek kedves árnyékát élvezzi egy részről, más oldalról nem győzi szemeit a kertek és kastélyok szépségén legeltetni. És ilyen utca nem csak egy, hanem számtalan van a városban, a melyek közül legyen elég itt csak néhányat kiemelni: Ilyenek az óvárosban: a Chemniczi, Wieland, Schweiczi, Leubniczi, Hahnebergi, Zelli, Sidoniai, Prágai, Beust, Bécsi, Göthei, Lessingi; Gellerti, Bergi; Liebigi, Bernhard, Kaiczi és a többi itt fel nem sorolható utcák, s ezek azok, a melyekre való tekintettel Drezda a kiválólag Villák városának (Willenstadt) nevét érdemelte ki. Legujabb időben jött létre a par excellence paloták városának nevezhető, ugynevezett amerikai negyed (Amerikanisches Viertel) Bismarck térrel, Polytechnicummal és az orosz templommal, mely negyednek házait méltán mindannyi hercegi palotáknak lehet és kell elnevezni. Ugy vélem, nem fogok rosszul cselekedni, ha a fentemlített villák közül néhányat itt felsorolok, melyeket adott alkalommal meg nem nézni igazán mulasztási hiba volna; ilyenek a többi közt: 1. Albrechtschloss az új újvárosban.

2. Villa Stockhausen szomszédja az előbbinek. 3. Sontagh kastély, melynek felállítása 400,000 márkába került. 4. Kapp-herr palota Park utca. 5. Mayer János-féle igazi patriciusi ház. 6. Villa Rosa Holczhoff utczában. Oppenheim zsidó tulajdona. 7. Doctor Struve villája Prager utczában. 8. Häbler villa Beust utczában. 9. Hausschild villa Park utczában. 10. Opicz villa Mosczinszky utczában. 11. Lessing utcának 5-dik sz. alatti villa 210,000 márkát emésztett fel. 12. Hasonló a Göthe utcái 180,000 ezerbe került. 13. Upman villa a Sidonia utczában. 180,000 ezeres. 14. Schröter villa a bécsi utczában. 15. Lässig villa a Garten utczában. 16. A Bernhard utcái 15. szám alatt. 17. Hacher villa a Park utczában. s. a. t.

B é r h á z a k.

Drezdában a szorosán vett bérházak építése 1850 óta indult nagyobb lendületnek, melyekben a házaknak alsó és felső osztályai bizonyos és határozott szoba mennyiségű lakásokra osztattak; ez időben jött divatba a manzardirozás is, melynél a tetőt közvetlenül érő padlás-részek is lakóosztályokra lettek berendezve. A házaknak utczára szóló homlokzata rendszeren 15—20 meter hosszúságra terjed; a lépcsőzetek is, helykimélés végett, nagyobb részt igen keskenyek, és többnyire csigaalakúak; a házak magassága egy igen üdvös városi rendelet következtében, az utcák szélességétől tétetik függővé; úgy, hogy tizennégy meter szélességű utczában csak három; a husz meter vagy szélesebb utczában négy; és csak nyilvános szabad téreken lehet és szabad öt emeletes házakat építeni. Ezen bérházak egy-egy utczában egész építészeti modorukra nézve annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy első tekintetre bizvást az egész utcásort egyetlen egy, de végtelen hosszú háznak lehetne tekinteni; és ez az oka, hogy ezen házakat itt általában csoportos építményeknek (Gruppenbau) nevezik. Ilyen a Sontag-féle házcsoport az Albert hid felé vezető utczában, melynél a gyönyörű, de egészen egyenlő homlokzati diszitmények miatt, egyik házat, a másikatól alig lehet megkülönböztetni. Ehhez

hasonló van a János téren, melyen a négy emeletes háznak végtelen hosszú sora egyetlen egy háznak tetszik lenni. Sziutén ilyen a Mayer János-féle alapítványi házcsoport is. Ezen érdemes polgár 1872-ben a városnak 300,000 márkát ajándékozott oly célra, hogy ezen a pénzen szegényebb emberek számára olcsó bérházakat építtessen; ennek folytán jött létre az Opperl nevű külvárosban a Hecht utca, melyben minden háznak földszintén, az emeletben és a manzardban egy-egy család lakik természetesen a lehető legolcsóbb házbérért; ezen kívül még egy közös mosókonyhájuk is van.

Parkok és kertek.

Eltelkintve Drezda városának külső, valóságos kert alaku környezetétől, magában a városnak belterületében is számtalan privát és nyilvános, mint szépség, mint egészség tekintetében, rendkívül vonzó kerti helyiségek találhatnak. A nyilvános kertek közt említést érdemel:

1. A királyi nagy kert (Grosse Garten,) mely mai nap száz és negyven hektárt foglal magában. A tizenhetedik század közpe táján történt megalkotása után részint az 1760-diki porosz, részint az 1813. francia háboruban sokat szenvedett, de mindezen pusztításokat ma már annyira kiheverte, hogy bármely hasonnemű kerttel a versenyt bátran kiállhatja. Fő bejárásait remek szoborcsoportozatok és márvány vázák díszesítik, hasonló vázákat a szép tó körül is százával láthatni. A kert közepét egy muzeumnak berendezett pompás palota díszíti.

1. A királyi hercegnő kertje az Osztra Allée mellett; virágtenyésztő intézete rendszeren ötven és hatvan ezer növényt is táplál: a kertnek elejét pedig egész hosszában gyönyörű Orangeria foglalja el.

3. A királyi palota kertje az ujjvárosi királyi könyvtár, vagyis az ugynevezett Japáni palota tőszomszédságában; bejáratánál egy, Flóráat ábrázoló szobor van felállítva.

4. A hercegi kert Lange nevű u'czábau, György herceg palotájának alkatrészét képezi, berendezése és gondos tartása által egyike a legszebb városi kerteknek.

5. A Maximilian kert az Osztra Alléi palota szomszédságában, diszes fasorai a legkedvesebb sétányokat szolgáltatják.

6. A Bürgerwiese: a város által rendkívüli gonddal ápolt terjedelmes parknak felállítása és berendezése 83900 márkába került. A parkot nagy mérvben díszíti egy a közepén lévő kis kies tó, mely gőzerőmű által egy kar vastagságú vizsugarat tizenkét öl magasságra felröpít.

7. A Moltke téri kert, melynek középpontján hasonlókép egy szép szoborral díszített vízmedence van.

8. A Bismarck téri kert már magában is kecses, de még érdekesebbé teszik az őt két oldalról beszegélyző nagyszerű palota sorok.

9. Az Albert téri kert az újvárosban, a szükséges vízzelvezetékekkel és ugró kutakkal ellátott s tizezer márkába került két vízmedencével ékeskedik.

10. A Seidnicz téri, és 11. a pirnai kertek, berendezésükre több ezer márka szükségeltetett. Ezekhez hasonlók, 12. a Zittani, 13. a Lindenau téri, és 14. a Striezeni téri kedves séta és mulató kertek, melyeknek valamint megalapításában, ugy szinte fentartásában a város sem fáradságot, sem költséget nem kimél.

A fűvész-kert (botanikus-kert) a pirnai tér mellett a ifjak számára iskola gyanánt szolgál, s azért azt orvos, gyógyszerész, vegyész, kertész és erdész növendékek látogatják; növényei számát 26000 teszik, melyek közül sok a benne feállított üvegházban őriztetik.

A zoologicus kert a városi nagy kertben van tele a szokásos mindennemű és fajú vadállatokkal.

Emlékszobrok és diszkutak.

1. Móricz választó fejedelemnek emléktáblája kemény kőbe vésett dombormű figurákból áll az ugynevezett Hasenberg bástyának sarkán. A fő figurákat Móricz és Ágost testvérek képviselik; az első, midőn látja, hogy a halál közelget hozzája, kardját Ágost testvérenek nyújtja át; hátuk mögött kesergő nejeik állanak.

2. Az erősnek nevezett Ágost lovag szobra az ujbárosi híd előtti nagy téren áll. Az egészen bearanyozott rézből öntött Ágost, két hátulsó lábára ágoskodott lovon ül római öltözékben; az egészről el lehet mondani, hogy remek munka, csak az a kár benne, hogy igen elhanyagolt állapotban van, mert az aranyozás nagyrésztben lekopott, a testet alkató réz lemezek felpattogtak, a vasfegyverzet megrozsdásodott, és maga a homokkőalap is morzsolódní és darabolódní kezd.

3. Az igazságosnak nevezett Frigyes Ágostnak szobra a Zvinger palotának udvarában van felállítva. Az igazságos címet 58 évig tartó uralkodása alatt teljes joggal kiérdemelte, de épen azért siettek is alattvalói emlékét ezeu szoborral megörökíteni. Az emlék, két egymás fölibe helyezett állványon Frigyes Ágostot ülve ábrázolja, jobbájában a királyi pálczát tartva, balját pedig egy „Gesetz“ felirással ellátott könyvre támasztva, mintegy rámutatva az általa hozott üdvös törvényekre. A szobor homlokzatán e következő felírás olvasható: Friedrich August dem Gerechten, das dankbare Vaterland. Az oldalakon elhelyezett figurák az igazságot, szelidséget, bölcseséget és jámborságot ábrázolják. A munka Ritschell szobrász műve, került pedig összesen 264000 márkába.

4. Antal király szobra a Fridrik városban, aranyozott vasöntet a királyt colossális állásban mutatja e következő aláírással: „Anton dem Gütigen von den Bewohnern der Friedrichstadt 1835. Frigyes Ágost királynak kicsiszolt vörös gránit alapon álló, három meter magas ujtéri ércz szobra hajadonfövel koronázási öltönyben van felállítva, jobbájában kardja markolatát, baljában pedig az alkotmány oklevelet tartva. Az állványnak homlokzatán négy szabadon álló képlet női ideális viseletben a jámborságot, bölcseséget, igazságot és szilárdságot ábrázolja. A homlokzaton következő felírás olvasható: Friedrich August König von Sachsen; a hátsó oldalon: Seinem Andenken das dankbare Vaterland 1866.

6. A 21000 márkába került Veber szobor a Zvinger muzeum éjszaki oldalán, két meter magas talapzaton áll, balkarjával egy zenejegyeket tartalmazó szekrényre támasz-

kodva, jobbjával köpenyét összefogva, melynek felső részéből egy tölgy koszoru tűnik ki. A szekrény oldalára Veber munkái vannak feljegyezve, alatta pedig egy bronz táblán e következő szavak olvashatók: Carl Maria von Weber.

7. Körner hires német költőnek három meter magas bronz szobra a Györgytéri gymnasium előtt elterülő kies parkban van felállítva. A költő lelkesült arczkifejezéssel nyújtja ki egyik lábát előre, jobbjában dalait tartva, balkezeivel kardját szívéhez szoritja. Feje fedetlen, lovagköpenye alatt a Lützen csapatnak egyenruhája látszik ki. A homlokzaton: „Körner“ név alatt egy tölgy koszoru és kardmarkolat szövetkeznek; került 27000 márkába. Szakasztott mássa Petőfynek.

8. Ritschell szobor a Brühlféle bástya tetején, épen azon a helyen, a melyen egykor a hires szobrásznak műhelye állott, jelenleg alig másfél meter magas állványon ugyanannak mellszobra díszeskedik. A szobrot, a vallást, költészetet és történelmet ábrázoló nő szobrocskák környezik.

9. A sokszor említett Brühlféle magaslatra felvezető, tizennégy meter széles lépcsőzetnek alsó és felső két-két sarkán, nagyszerű collossalis granitkő szoborcsoportozatok a napot és éjt, a hajnalt és alkonyt a legérdekesebb jelképek alakjaiban ábrázolják.

10. A győzelmi szobor, vagyis „Germania“-nak nevezett státua az ó-téren az utolsó győzedelmes francia háboru emlékének megörökítésére 1881-ben állítottatott fel. A colossális női alak baljával a német sassal ékesített paizsra támaszkodva, jobb kezével a német birodalmi zászlót lebegteti. Az alapzat körül négy női alak a békét, tudományt, művészetet és a véderőt ábrázolja. Az egész mű alapjával együtt 12 meter magasságra emelkedik — s került összesen 173,800 márkába.

11. A Gerber utcát megelőző kis téren van egy régi kut, melynek vize ezelőtt háromszáz évvel a női termékenységnek előmozdítására hathatósan tartatván, fedélzete Mária szobrával feldiszeitett; a szobornak és a kut közelében épített kis kápolnának ma már nyoma sincsen, de ezek he-

lyett, egy csőrében csecsemős gyermeket tartó gólyát állítottak oda.

12. A városi kórház udvarában létező kut feletti „Neptun csoportozat“ már ugyanezen kórháznak leírásánál fel volt említve.

13. A póstatéren álló Cholera-Brunnen-nek nevezett kutnak tetejét egy 18 méter hegyes csucu góth torony ékesíti; a torony alsó négy sarkán gnómok által tartott kis medenczék vannak, melyekből a széleikbe csimpeszkedő vékony bronz gyikok és oroszlány fejek a vizet az alattuk álló tágas medenczébe kiokádják. Az egész művet keresztelő sz. Jánosnak, Winfried első német apostolnak, Wittekind első megkeresztelt német fejedelemnek, és a thüringeni sz. Erzsébetnek szép szobraik ékesítik.

14. A Moltke térnek vagy inkább parknak közepén álló tágas medenczéjü kutat tritonok és egyéb mythologiai figurák ékesítik, melyek közt egy Nympha hátán egy Tritont czipel, mely egy kagyló segítségével a vizet magasra felfujja.

15. Az Anna templom téren álló tágas kőmedenczéjü kutat, a templom alapítójának Anna választófejedelemnének szobra ékesíti. A medencze négy oldalán vizet okádó oroszlány fejek vannak, melyek körül a következő felírás olvasható: Anna Kurfürstin von Sachsen Ihren Verdienste um die Gründung der Annenkirche 1578 dankbar gewidmet am 8-ten October 1869.

Ezeken kívül vannak még szép szobrokkal felékesített kutak a Striezen és Ferdinánd, valamint ez ó téren, és az ugynevezett Judenhoffban.

Vizi, és vasutak.

Szászországnak egyetlen jelentékeny folyója az Elba Melnik mellett Csehországban kezd hajóképes lenni; szélessége, a mig az ország határai közt folyik, legkisebb vizálásnál 120 métert tesz ki, esése az ország egyik végétől a másíkg 30 meter; a legnagyobb sebessége pedig nagy viz-

állásnál körülbelül két meter egy-egy másodperc alatt; végre közép mélysége a legkisebb vizállásnál öt méter. A drezdai hidnál felállított vízmérő 105 meter magasságot mutat a keleti tenger vízszíne felett; ágya nagyobbrészt fekete homok és kavics, ritka helyen merev kőszikla alappal.

Az Elba folyót járó kisebb-nagyobb teherhajók számát körülbelül négyszázra tehetni, ezeken kívül van még huszonegy személyszállító gőzös és tizenhárom lánchajó teherhajó. A forgalomra nézve a Schandau-i fő határvám évenként 6591 teher, 1121 személyszállító gőz- és 450 lánchajó jelentkezik.

Hogy a hajózást a különben is csekély folyó minden vizállásnál lehetővé tegyék, a folyót ott, ahol az a tulságig széles, előre telt erős és tartós töltésekkel iparkodnak ösztömbbbszorítani; ezenkívül pedig a homokot és egyéb akadályokat a szokásos baggerok segítségével a folyó fenekéről ki és felkaparni; sőt a drezdai középhid körül nem egyszer láttam kis ladikokban álló munkás embereket, hosszú nyelekre erősített mérő lapátok segítségével a homokot a víz fenekéről felszededegetni. A folyónak baloldali rakpartja éppen úgy, mint a budapesti dunai rakpart, az egész város hosszában merev négyszögű gránit kövekből álló erős fallal van biztosítva, ellenben a jobb oldali nagyobb ártér nyervehetése végett, csaknem a szélső házsorig lejtő alakban van meghagyva. Az Elba folyóba jobb oldalról Priesznitz, balról pedig Weiszericz nevű patakok ömlenek be; de ezek oly jelentéktelenek, hogy néha a nyári forró évszakban egészen víz nélkül vannak.

Az ivó és más közvetlenül emberi használatokra szükségelt vizet a folyó jobb oldalán fekvő Waldschlössen nevű nagy sörgyár szomszédságában ásott kutakból, az arra alkalmazott földalatti csövek segítségével a város mind a két részébe szétfolyatják. A mű oly nagyszerű és jelentékeny, hogy annak részletes ecsetelését nem vélem feleslegesnek. Az első, a mire a jelzett helyen tett földvizsgálatok következtében reájöttek volt, hogy a fölszín alatt alig egy pár meter mélységben, egy legalább is husz és huszonöt meter vastagságu kavicsréteg következik, és csak azután, vagyis

az alatt jön az egész hegyet alkotó tömör granit kőszikla. Minthogy pedig a kavicsréteg természeténél fogva igen hézagoss és lyukacsos, a víz benne minden oldalról a legnagyobb bőségben keresztül kasul szivárog; hogy tehát ezen ezer meg ezer erekben csergedőző vizeket egy helyre összehúzzák, és némüleg öszpontosítsák, mondott sörház szomszédságában, és pedig az Elba folyótól is alig néhány ölnyi távolságban, egymástól, 40 meter messzeségben öt meter mélységü két kutat ástak, melyekből aztán hat gőzmozdony segítségével felhuzott vizet először ugyanaz erre elkészített nagy vízfogókba (reservoir) ezekből pedig alkalmas földalatti csövek közvetítésével az egész városba elszállítják. Az öszszes víztömeg, melyet ezen gőzösök a szükséges szivárványok segítségével felhuznak, naponkint ötvenezer köbméter mennyiséget tesz ki. A szükséges gőznek előállítására hat katlan 135 □ méter fűtő térhelyiséggel; egy kazánnak átmérője egy, hossza pedig öt meter; a füst kivezetésére szolgáló kémény hatvan meter magasságra emelkedik.

A fentemlitett vízfogók, melyek a kutakból kihuzott vizet legelőször felfogják, maguktól a kutaktól egy ezer és két száz meter távolságban; az Elba vízszinétől pedig hatvan meternyi magas dombon, vagy inkább hegyen állanak; egy oly magasság, melyről a víz minden oldalra önkénynt lefolyik.

Ezen két vízfogó mindegyike 1970 négyszeg meter térfogattal bir, és öt meter mélysége mellett egyidejüleg 9600 köbméter vizet tartalmazhat; alapja czeментirozott betonnal van beburkolva, és erős oszlopokra támaszkodó bolthajtásokkal befedve; a víz az oldalára alkalmazott csöveken foly ki belőle és ugyanezekben megy tovább a városba. A csövek a vízfogótól való kiindulási pontnál hetvenöt centimeter átmérővel birnak; innét az újvárosi Radeberg és Bauzner utcák alatt egész Alberttérig mennek, a hol aztán több csekélyebb átmérőjü ágakra oszolja, egyikét az Augustus hidon keresztül, vagyis tulajdonkép ennek gyomrában a folyó balpartjára az óvárosba átküldik. A hidon tul aztán ismét több, de megint kisebb átmérőjü csövekre szétoszolva, a város utcái alatt jobbra-balra eltávoznak; a csöveknek

minden utczában vannak elzáró készülékei, melyek segítségével a vizet az egész utczára nézve egyszerre meg lehet állítani, a mi azon esetben történik, a midőn valamely ponton sértés adja magát elő; egyébkint a jelzett hatvan méter magas dombról ki és lefolyó viznek oly nyomó ereje van, hogy az ötemeletes házakba is felemelkedik; a csövek pedig, melyek a vizet a városban szétterjesztik, hosszúságra nézve 130 kilométert tesznek ki. A víz mind itálra, mind egyébbszükségekre nézve legjobb és legegészségesebb, minthogy benne sem mész, sem más organicus anyagok nem találhatók, a mi legjobban bebizonyult akkor, a midőn a vízfogókát egy év múlva kiürítették, s bennük a legcsekélyeb üllepedést, vagy tisztátalanságot sem találtak. A vízfogyasztás évenként egyre-másra 3 millió és ötszáz ezer köbmetre rug; kerül pedig az egész mű két milli 6519289 márkába.

A viznek a nevezett hegyről való magas leesése okozza, hogy a városban és ezen kívül létező több ugrókutaknál, mint például a Zvinger melletti, a Bürgerwiese parki, és egyébütt tavakban, a karvastagságú vizsugarak tíz és tizenkét öl magasságra is fellövellenek. Hogy az eső, és más elhasznált vizeknek kibocsátására legalkalmasabb föld, vagy inkább utcák alatti csatornák Drezdában sem hiányoznak, ezt úgy vélem, említenem sem szükséges; de, a mi különös megfigyelést érdemel az a városnak azon szigorú rendelete, melynél fogva, kell hogy minden háznál alkalmas víztartó gödör legyen, melynek vizét csak akkor szabad a közös utcai csatornába kiereszteni, a midőn abban minden tisztátalanság a tartó fenekére leülledett.

Utczák és terek.

A város utcai és terei közt, néhányat az állami kincstár tartozik jó karban tartani, a többi a város gondozására van bízva. Az első közt nevezetesek a régi bástyák és várakok helyeit elfoglaló úgy nevezett Alléék, melyek végtelen hosszú közvonalakban két soros óriási plátánokkal beültetvék s minthogy a város szívében vannak, a lakosoknak a legkényelmesebb, de egyszersmind legkedvesebb sétányo-

kat szolgáltatják. A város gondozására bizott 360 utcza és 32 tér, vagy piac közül 246 utcza és 18 tér kőburkolattal, a többi macadam rendszere szerint van beborítva. A mi az utcák szélességét illeti, ott, a hol most hasítanak ki új utcákat, a szélesség 17 és 22 meter közt változik, sőt van eset, hogy 40 meter szélességű utcákat is alkotnak; ezen új utcáknak három ötöd része kocsik számára, a többi járdáknak hagyandó. A villákkal beépítendő utcáknak macadamirozva, és két sorba fákkal beültetve kell lenniök. Az utcák építésére vagy is csinálására különös gondot fordítanak; ugyan is első sorban az ujonnan csinálendő utcát, egész terjedelmében egy láb, vagy még nagyobb mélységre felássák, és az ekkép nyert alsó kemény alapra legelőször is jókora nagyságu bazalt kődarabokat legalább is tizenöt centimeter magasságban sűrűen egymás mellé leraknak; ezen kövezetre aztán apróra tört granit kavicsot legalább tizenkét centimeter vastagságban szórnak, mely végre egy centimeter homok réteggel betakartatik. A járdák tizenöt centimeteres granit köréteget, és tiz centimeter homoktakarót kapnak; de ezen takaróra jön aztán még husz centimeter vastagságu syenit kő flastromozat. Ezeken kívül még más utcsinálási módszerek is vannak: ilyen például a czeмент járda készítés a melyhez 15 c. m. beton, és öt c. m. czeмент kivántatik; a másik a faburkolat, a melynél 14 c. m. beton, egy c. m. asphalt, és 12 c. m. üres téglá (Hoh'ziegel) alkalmaztatik. Azután az asphalt járdáknál 12 c. m. beton, és két c. m. asphalt. A mozaik flastromozásnál pedig öt c. m. homok és nyolcz c. m. pläner alkalmaztatik. Végre asphalt kocsi utakra 15 c. m. beton, és öt c. m. asphalt használtatik. Még nagyobb gondot fordítanak a koczka kövekkel való flastromozásra (Strassen pflaster). Első sorban ugyan is, most már nem egészen négy-szegű, hanem inkább hosszukás, azaz 20 c. m. hosszú, és csak nyolcz c. m. széles köveket választanak; mielőtt ezeket leraknák, alapul előbb husz c. m. vastagságu, jól megáztatott, és nehéz hengerekkel jól lenyomott és kiegyenlített macadam réteget tesznek le; ezen macadam rétegre ismét egy jó réteg kavicsot hintenek, és csak ezen kavics

tetejére rakják le a burokköveket, természetesen, a menyire csak lehet szorossan egymás mellé, és a kalapácsokkal addig verve és ütve még legalább négy centimeterre hanem rokkannak. A város csak egy évben az utcák gondozására 190179 m. költött.

Az öntözést illetőleg : mióta a vízvezeték fentáll, a földalatti vízesövekből csak a parkokat és kerteket öntözik ; az utcák áztatására pedig kocsikra rakott hosszukás, és hátul szóró rostákkal ellátott hordókat használnak ; öntözik pedig forró nyári napokban kétszer is naponkint az utcákat. Az utca seprése, és a hóeltakarítása minden házi gazdának kötelessége, és a ki ezt elmulasztja, szigoruan megbírságoltatik. Itt aztán beteljesedik, hogy mindenik csak a saját háza előtt seper.

Á hidak.

Drezda város határában az Elba folyó két partját három hid köti össze, ezek közt az Ágost hid, (Augustus Brücken) a legelső és legrégebb, minthogy némely homályos történelmi adatok nyomán, ugyanazon a helyen már a tizenegyedik század vége és a tizenkettediknek eleje közti időpontban egy fahid létezett ; azonban világos és kétségtelen történelmi bizonyítványok csak 1311-dik évről vannak fent, a melyekben a hid fentartására a szomszédos : Lokvicz, Prohlis, Pannevicz, és Grumbach helységek jövedelmei engedtetnek által. De ezen okmányban már a hidnak kőoszlopairól van szó, melyek egyikén Sz. Elek tiszteletére emelt kápolnáról, és az ebben szolgálatot végző papról tétetik említés ; ezen eredetileg huszonnégy oszlopszámból 1534-ben ötöt eltemettek, hogy az építésbe vett fejedelmi palota számára nagyobb tért nyerjenek, mire nézve a hidat is jóval megrövidítették. Hasonló és pedig szám szerint két oszlopának betemetését, és ezzel a hidnak ismételt megrövidítését vitték 1737-ben véghez, midőn az Elba partján építendő katholikus templom részére nagyobb térséget akartak szerezni ; mindezen kurtítások azt okoztak, hogy a hid tizenegy meter szélessége mellett csak 402 meter hosszúsággal bír.

A második, az Elba fölött átvezető hid, az ugy nevezett Marien Brücke (Mária hid) 1840. October 31. lett véglegesen befejezve ; áll pedig két darabból ; az egyik a nyugati oldalon fekvő, a vonatoknak, a másik, t. i. a keleti részen álló. közönséges kocsik, és gyalog járók részére készült. Az egész művet, tizenkét, egymástól huszonnyolcz és egy harmad meter távolságban álló erős kőoszlop tartja. A hidnak összes szélessége 15 meter és 29 c. m. melyből a vasuti hidra hét meter és 93 c. m. esik ; került pedig összesen csak egy millió és 526667 márkába.

A harmadik, az Ágost hidról napkeletre fekvő hid az Albertsbrücke, (Albert hid) 1875-ben épült. A hid erős kőoszlopok közé vont félkörű vas ivezetekkel tartatik fen, hossza 316 meterre nyulik ki ; a csinos hidnak két oldalát erős vas rácsozat védelmezi ; a középső oszlopon pedig nyugati oldalról Albert királynak dombormű képmása cararai fehér márványba van bevésve. A hidnak felállítása összesen 207500 márkába került.

A vasutak.

A lóvonatu vasutak Drezdában 1877. óta feltűnő módon megsaporodtak, mert míg az előtt csak Drezda-Plauen, és Drezda-Blazevicz nevű vonalok állottak fent, ma már Drezda-Löbtau ; Drezda-Arsenál ; és Drezda-Waldschlösschen czimű vonalok több mértföld hosszában, huszonnégy pompás szerkezetű kocsikkal teljesítik a szolgálatot.

A gőzmozdonyu vasutakra nézve érdemes feljegyezni, hogy Szászország volt az egész német birodalomban az első, mely hasonnemű vasutakat épített. Ugyan is már 1836-ban felállította a Drezda-Lipcsei vonalt és mily gyarló volt még ekkor nála a vasipar, kitetszik onnét, hogy a szükséges sineket Angolországból volt kenytelen hozatni. Azóta aztán egymást érte a vasuti hálózat kiterjesztése ; így jött létre 1839. a Drezda-Vurzeni ; későbbben, de egymásután a Szi-léziai, a Csehországi vagy is Bodenbachi ; a berlini, és végre a keleti tengerrel való összeköttetés. — A városban levő, külön-külön indóházak oly czélszerűen vannak egybe-

kötvé, hogy akár melyikről a világ minden tájára eljuthatni, a nélkül, hogy mint p. u. Berlinben egyik indókázról az ellenkező oldalon lévőben kocsin vagy gyalog kellessék menni. A városban négy ön, és külön álló vasuti állomás van : a lipcsei berlini. sziléziai és cseh indóházak, melyekben a napi forgalmat rendszeren huszonhét induló és ugyan annyi távozó vonat sok ezer személy, és portéka szállítását teljesíti.

Műipari intézetek.

(Technisch- industrielle Anstalten.)

Csak mióta a várost köngyező bástják és árkok eltávolítottak, kezdett Drezda nagyobb szerű kéz- és gyáripari várossá fejlődni. A hetvenes évek második felében már mintegy 4000 üzleti helyiség több mint tíz ezer személynek adott foglalatosságot Dolgoztak pedig gyárilag és gőzerővel : a mű és kereskedelmi kertészek ; az ércz szerszám és gép készítői ; a vegyészek ; a tüzelő és világító szerek készítői ; a szövetiipar ág ; a papir és bőr munkások ; a fafaragók : az élelmi és élvezeti tárgyak gyárosai ; a ruházati cikkek előállítói ; a nyomdászok és könyvkötők ; a művészeti eszközök készítői , és más iparüzleti gyárak összesben 294 kazánal ; 217 gőzgéppel ; és 4409 lóerővel.

1. A mű és kereskedelmi kertészet egyik jelentékenyebb kereset ága Drezda lakóinak. Egy átlagos számítás szerint az ott lévő negyven kertből ktkerül évenként husz ezer Rhododendron ; hétszázezer Camelia ; és háromszázezer azaléák, és ha mindezekhez még hozzá adjuk azokat, melyek a tenyésztés és kezelés alatt maradnak, könnyen feltehetjük, hogy ott évenként legalább is másfélmillió ily nemű palánta műveltetik. Az eladásokból évenként bejövő pénzösszeg az egy millió márkát meghaladja. Csak a tova küldött collik, vagyis csomagok száma huszezerre megy ; a múlt évben a vasutakon és gőzösökön elszállított virág kosarak tízenötezer mását nyomtak. A melegházak, és meleg ágyak

75000 négyszeg meternyi tért foglalnak el, és fűtésükre 75 gőz- és vízkazánra volt szükség. Sőt nem csak a szorosan vett virágkertészek, hanem a főzelékek termelői is gyakorolják a virágtenyésztést, kikről tudva van, hogy csak a resedákból, levkójákból, myrthákból és hónapos rózsákból száz ötvenezer mázsát szállítottak el. Az öntözésre szükséges vizet különféle-kép szerzik meg, azonban legeredetiebbek az ugynevezett szél-kutak, melyeknél hét vagy nyolcz öl magas állványok tetejére egy saját tengelye körül forgalódható, s gyékénnyel, vagy vászonnal bevont, legalább is egy pár öl átmérőjü kereket alkalmaznak, melyhez a kutba leérő szivárványok hozzá csatolják, úgy hogy a keréknek a szél által eszközlött minden fordultára, a kiálló csöveken bizonyos vízmennyiség bugyanik ki, persze, ha szél nincs, akkor viz sincsen, mint a francia mondja; point du vent, point de l'eau.

2. Kályha és cserépedény gyártás Seidel Felix tulajdona. A gyárban öt fűtő kemence, öt őrlő malom, egy zuzógép, két agyagmetsző, egy köszörülógép, egy lakatos műhely, és tizenkét lóerejü gőzmozdony működnek. A készítmények közt kitünők a kályha és kandalló részletek, a majolika edények, és az ó német zöld korsók. Ezen gyár nagymennyiségben állítja elő még az ugynevezett delfti készítményeket, u. m. majolika tálakat, tányérokat, korsókat, vázákat, s. a. t., melyek nagyrészt külföldre vitetnek ki.

A másik nevezetesebb cserép és porcellán gyár Boch és Villeroy cég tulajdona; husz hivatalnokon kívül 500 férfi, és 116 nő munkást foglalkodtat. Az anyagok égetésére, törésére, zuzására s. a. t. tizenkét kemence, és négy összesen 155 lóerejü mozdony szolgál. Gyártmányainak terjedését egy darab idő óta az angol és felső-németországi concurrentia nagyban csökkentették, az orosz kereslet pedig az utolsó török háboru óta csaknem teljesen megszűnt. Ehhez járul, hogy a munkások bérét évről-évre mindig fellebb kell emelnie, s így a gyárüzlet inkább hátrafelé, mint előre halad.

Egy további e nemü specialistás a Gebrüder Bessel cégnek graphit olvasztó köcsögyára. A gyártás egy, negyven lóerejü gőzgép, egy őrlőgarat és más gépezetek segít-

ségével három nagy kemenczében egész tizenöt ezer mázsa nyers graphitot, ebből pedig egy millió és ötszáz ezer klgr. tartalmu edényeket készíthet; az edények egy része az aczélnek a többi pedig más érczek olvasztására használtatik.

3. Üveggyártás. A jelesebb üveggyárak közt Drezdában első helyet foglal Siemens Frigyes gyára, mely kizárólag a legkülönfélébb: bor, sör és ásványviz butelliákat készíti. A gyárban hat, és pedig gázzal fűtött kemencze van; ezenkívül hatvan hűtő és szárító kemencze; a szükséges anyagok zuzására, feldogozására, és a megfelelő szerszámok elkészítésére két, 15 lóerejű gőzmozdonnyal rendelkezik; munkában rendszeren ötszáz személyt foglalkoztat, évi négyszáz ezer márka fizetéssel; készít pedig egy éven át 15 millió butelliát másfél millió márka értékben. Minthogy olvasztó kemenczéjét se fa, se szén, hanem gáz lánggal fűti és táplálja, természetes, hogy egy gáztermelőjének is kell lenni; áll pedig ez egy négyszegletű, falazatok és fellül vastag vaslemezekkel lefödött, alul pedig a hamunak és kavicsnak kihullatására alkalmas lyukakkal ellátott kamarából, melyben naponkint kétszáz negyven mázsa szenet égetnek el; az ekkép megtermelt gáz a generátornak hátulso részén hagyott lyukon egy csatornába, innét pedig az olvasztókemenczébe bocsáttatik. Ha már a fával, vagy szénnel fűtött üveggyári kemenczék nagy-szerű hatást szűlnek, el lehet képzelni, mily borzasztó látványt nyújt egy gáz lángtenger! Én legalább tapasztalásból tudom, hogy egy hozzá nem szokott ember rögtöni elszédülés nélkül nem nézhet bele; s csakis a megedzett, s ugyszólván megfásult munkások képesek azt kiállani; hanem azután iz-zadnak is!!!

4. A királyi pénzverde az Osztra Alléében és a Mária templom mellett fekszik; a lángoló kemenczéket, a nyújtó, átvágó, hitelesítő, körvágó és nyomó gépeit egy pár kis gőzmozdony élteti. Legnagyobb eredményt mutatott fel 1876-ban, midőn két művezető és 40 munkás három olvasztó kemenczében és a szükséges gépek segítségével 43 millió hatszáz és egynéhány ezer arany, ezüst és nickel ércpénz darabot elkészített.

5. A müöntödék. A Kammerer utczaí Grosse-féle ha-

rangöntő intézet, a harangokon kívül készít még mindenféle bronz ágyukat; sör és pálinka főződékekhez, gőz és vízvezetékekhez szükséges csöveket. Műhelyében van két nagy lángkemence; két olvasztó köcsög; egy óriási csiga, három nagy furógép s. a. t. Lángkemenczéje képes egyszerre 1500 klgrm érczet befogadni; készítményeit a világ minden részeibe szétküldi. Ehhez hasonló a Bierling-féle rézöntöde, mely fecskendőket, szobrokat és harangokat állít elő; legujabb időben is Dorpatba, Oroszországba egy gyönyörű szobor-csoportozatot szállított.

6. Gépgyárak. Egyike a legelőkelőbb gépgyáraknak Rost nevű mérnök intézete, a ki 1857. üzletét öt munkással kezdte meg, és ma már kétszáz embernél többet foglalkoztat. Gyára minden gondolható eszközökkel és szerszámokkal el van látva, s készítményei a szakértők által mindenütt nagyra becsültetnek; különösen érdekesek az általa készített gőzkatlanok, melyek akár álló, akár fekvő helyzetükben, a szolgálatot mindenkor pontosan teljesítik. Az ő műhelyében készültek azon óriási lemez ládák, a melyekbe az Albert hidnak kőoszlopai belerakattak, miután belőlök a víz kiszivattyuztatott.

Washington Beyer-féle czégnek vasöntödéje nem annyira gépeket, mint a vasutaknál szükségelt forgató táblákat, emelő készülékeket s egyéb hasonló eszközöket állít elő.

Hasonló eszközök készítésével foglalatoskodik a Thomas Károly-féle gyár. Műhelyében különösen érdekes a gyors kovácsajtó, melylyel háromszáz ezer klgr. sulyu nyomást lehet eszközölni.

Kühne et Comp czég Löbtauban többnyire tömör tárgyakat, mint pl. öntött vaskerekeket, lánczhajózási hengereket stb. készít; sulyra nézve képes 15000 klgröt nyomó darabokat is előállítani.

A gőzhajók építésére a Leipziger utczában van egy nagyszerű gyár, mely nem csak nagy, például 60 méter hosszú és hat meter széles 280 lóerővel dolgozó hajókat, hanem egészen kicsinyeket, mint pl. két meter hosszú és ötvenöt cm. széles és csak 15 cm. mélységű vizet igénylő

gőzhajókat, vagy inkább csolnakokat készít, amelyekkel egy közönséges patakban is lehet hajókázni.

A szalmakalap nyomására szükségelt hydraulicus sajtókat Grahl és Blochmann czég készíti; szerszámai közt, melyekkel munkáját teljesíti, figyelmet érdemel egy légnyomó eszköz, mely léghuzó tölcser nélkül, csupán csak egy víznyomó szivárvánnyal (Wasserpumpe) ezer meg ezer kgr. sulyu nyomásokat képes létrehozni.

A Drezdában létező varró gépeket készítő gyárak közt legnevezetesebb a Müller Kelemen czég, mely csekély kezdetből ma már annyira vitte, hogy hetenkint ötszáz és évenként 25 ezer darabot képes előállítani és a nagyobb keresleti éveken előállít.

Vizi fecskendő gyár Händel tulajdona, gyártmányait Egyiptusba és Muszkaországba szállítja.

A pálinkás, vagy szeszégető kazányokhoz szükséges gépeket és eszközöket Hampel czég készíti. A legutóbbi időben hat év alatt, 60 munkással hatszázezer kgr. sulyu eszközöket állított elő.

Hogy mindezen gyárakat a kormány mindig szemén tartja és megbizottjai által koronként megvizsgáltatja, azt ugy nem is kell mondanom. 1881-ben 745 gőzerővel dolgozó gyárt constatált, melyekben a gyenge és tehetetlen gyermek munkásokat mind kiharancsoltatta, ellenben a husz éven felüli munkásokat iparkönyvekkel elláttatni megharancsolta.

Vegyész iparág. Egy jeles és világra szóló gyógyszerkészítő gyár van a Leipzigi utczában Gehe et Comp. czég alatt, melyben a szükséges vágó, zuzó, morzsoló, őrlő stb. gépek a legnagyobb tökéletességben láthatók. Egy másik hasonló már csak homeopatikus szerek előállításával foglalkodik. A Salicysav készítést Heyden czég gyakorolja, melynek gyártmányai leginkább a forrást, rothadást gátló és hideglelést elűző eredményekkel dicsekedhetnek.

A rozs pálinkafőző és sajtolt élesztőt termelő gyár részvénytársaság tulajdona; mely 1872 az élesztőből 490722 fontot, a pálinkából pedig 645000 litert állított elő és 1880-ban az élesztőből 600000 fontot, a pálinkából pedig

— nevezetesen nyolczvan foku szeszből 920000 litert volt képes termelni.

Egy másik borszesz, vagy spiritus készítő gyár Hufeland cég alatt évenként felhasznál 25000 kilogramm gabonát, melyből 50000 klgr. sajtolt élesztőt és 67000 liter borszeszt főz ki.

Ezeken kívül még négy borszeszt rectificáló gyár van Savalle név alatt, melyben évenként 3, egész 4 millió liter rectificált spiritus. két millió márkát meghaladó értékben árultatik el.

A máz gyártók (Lackfabricat) egy idő óta az osztrák vámrendszer miatt igen rossz keresletnek örvendnek, a mely bajt az által iparkodnak megorvosolni, hogy Csehországban fiókgyárakat állitanak fel.

A szappan és parfumerie gyárosok sem igen boldogulnak részint az új vámszabályok, részint pedig a külföldi concurrentia miatt.

A gyánta (Theer) készítő gyárak közt legelső Rügert Comp. cég, mely 43 munkással évenkiut feldolgozik két, közel harmadfél millió klgr. gyánta szurkot; 26700 klgr. gyánta olajt; 676000 különféle savakat; 300000 ónt, és ónoxydot; és 502000 klgr. szenet. Ellenben elád: 334400 klgr. kész gyántát; 44000 kész szurkot; 288400 erős gyánta olajt; 20000 benzoiut; 6245 klgr. zsirfolt tisztítót; és végre 242000 begyántázott fenyőszálat.

A városi gázintézet.

Drezdában az első gázvilágítás s pedig csakis a királyi palota körül a mostan dicsően uralkodó Albert király születésnapján, vagyis 1828 April 23-án történt. Jelenleg két gázometer van, egyik az óvárosi Stifftutzában, a másik az újvárosi Löszniczi utczában; azonban most már ezen két gyár is kevés a nagy szükséglet tekintetében s azért egy harmadiknak felállítását tervezik; mily gyorsan és mily nagy arányban nevelkedett a gázfogyasztás, kitetszik onnét, hogy 1866-ban a napi szükség csak 18145 köbmétert tett ki, 1877 pedig 54740 köbméter fogyasztatott el naponként. A

gázproductio 1877-ben volt 10 millió 682530 köbmeter, melynek megtermelésére 61813 tonna, vagyis 836260 vámmázsa szén szükségeltetett. Ezen gáztermelés után fennmaradt szénből 2338 tonna coaxot és 2384 tonna gyántát huztak ki; ezenkívül a gyárban kifejlődött ammoniac vízből 54 tonna ammoniac szénsavat főztek ki. A megmaradt coaxnak egy részét a helybeli gázgyárakban gőzkazánok fűtésére s. a. t. elosztották, 100000 hectolitert pedig külhelyekre elárusítottak. Gázretorta kemencze az óvárosban 37 van 239 retortával, az újvárosban pedig 45 kemencze 317 retortával, — ezen kemenczék szénoxyd gázzal fűtetek. A gáznak a kemenczéből a gazometerbe való elvezetése gőzsugár exhaustorok segítségével történik. Ezen gáztartók egyidejüleg 33400 köbmeter gázt tartalmaznak. A nyilvános helyeken és épületekben 1878-ban 4648; a magán házakban és épületekben pedig 109350 gázláng használtatott. A gáznak vegyészeti megvizsgálására a hatóság gyakran küld ki szakértőket és pedig mindig előretett bejelentés nélkül, hogy a gáznak tisztaságáról és világító képességeiről meggyőződjenek. Az öntött vas gázcsövek hossza az egész városban 231566 kilométert tesz ki. A gáz körüli munkások száma közönségesen 250 személyre rug.

A szövet iparág Drezdában csak gyengén van képviselve. Egy helybeli harisnyakötő gyár, mint afféle specialitásokat készít különféle, ugynevezett egészségi tricot szövetből alsó ingeket és lábravalókat. Egy másik Kreuznach és Scheller nevű cég gyapjufonást üz Oroszországból, a jó reménység fokáról és az ausztráliai tartományból behozott gyapjuból, melyből 1877-ben 400000 klgr. kész munkát állított ki. 1872-ben egy részvénytársaság 75000 tallér alappal egy varrógép cérnafonást kezdett üzletbe venni, de leginkább az angol concurrentia miatt nem boldogulhat.

A papirgyártás Drezdában és környékén igen élénken üzetik. A legrégebb, most egy részvénytársaság kezeiben van, melyben két papirgép, három főző hely, két, nyolczvan-nyolczvan löerejű gőzgép; hat gőzkazány; stb. háromszáz munkással működik. A kiállított és pedig finom papir mennyiség évenként egy és két millió font közt változik,

melyet 1500 tonna rongyból és 500 tonna fakészletből állít elő.

Photographicus, vagyis albumin papirból Drezda nem csak minőségre, hanem mennyiségre nézve is annyit készít, hogy abból nem csak egész Európának, hanem más világrészeknek is bőven kijuttathat. Ezen részvénytársaság felhasználásánál évenként két millió 334000 tojás feherét, melynek segítségével tíz ezer rizma nyers és 8560 rizma gyártott papírost állít ki; pedig kivülről Drezdában még több hasonló üzem létezik.

Egy nagyobb papírszönyeg gyár van a Pirnai utcában Hiczschold cég alatt, mely tíz nyomda asztallal; három henger nyomdagéppel; két alapozó géppel: egy forma himzéssel és egyéb szükséges eszközökkel száz munkást foglalkoztat; s évenként kiállít 25000 darab gépszönyeget; 60000 darab kézzel nyomottat; 10000 darab aranyozott, 4000 darab gyapju szönyeget; és 6000 szegély darabot. Gyártmányait osztrák, orosz, Svéd- és Németországokba szállíttatja.

A műasztalos mesterségben. A Türpe nevű vállalkozó a mozaik divatot újra behozta; készítményeit Angol, Orosz- és Franciaországba, sőt Amerikába is szétküldi; két, 8 és 25 lóerejű gőzgép mellett kétszáz munkást foglalkoztat.

A zongoragyártás egyik kiváló czikke Drezdának. A Rosenkranz-féle gyár évenként ötven munkással 300 zongorát készített. A Rönisch-féle zongoragyár 1851 két munkással kezdett dolgozni, és ma 180 munkással évenként 800 darabot állít ki. Egy évben 400 zongorát Californiába küldött; de rendes piacát Olasz, Spanyol- és Angolországok, India és Australia teszik. A Kapps Ernst-féle zongoragyár csak az úgynevezett Stützflügeleket (rövid zongorák) készíti, de tartós és kellemes hangjuk miatt igen keresettek; ő hozta be a huroknak háromszoros keresztezését; zongorái mind hét octávrára és három karzatra vannak felosztva. Ezekon kívül még említést érdemelnek: Wieck; Götz; Gräbner; Ascherberg stb. zongoragyárosok.

Élő és vágott baromvásárok.

Az újvárosban egy tágas téren (Centralschlachthof) minden hétfőn és csütörtökön marhavásárok s évenként néhányszor lóvásárok tartatnak. A szarvasmarha legnagyobb részben Szilézia, Morva és Csehországból, a disznók pedig Magyarországból hajtának oda; a németek legalább minden ott áruba bocsátott sertést „bakonyer Schwein“-nak nevezik. Az idehajtott jószágoknak ismét egy jó részét angol és francia kereskedők tovább szállítják) Minthogy a városban bármely csekély barmot nem szabad levágni, azért ugyanott van a nagy vágóhid is, a hol a levágási alkalommal a mézárosok az illető fogyasztási adót is lefizetik s pedig ökörtől 15; tehéntől 6; sertéstől 4 márkát. A vágó hidon egyidejűleg 170 darab öreg és 1200 darab apró marhát lehet leölni. A statisztikai adatok négy év alatt 203928 darabot jegyeztek fel.

S ö r f ő z ö d é k.

Részint a bor drágasága, részint pedig a németnek a sör iránti vonzalma okozza, hogy Drezdában sok sör fogyasztatik el, és épen azért sok sörgyár is létezik. Az összes főződék évenként körülbelül 460,628 hectoliter sört hoznak forgalomba; a nyers anyagokból elhasználnak közel tizenegy millió kilogram árpát; ugyanannyi malátát; 147,338 klgrm komlót; 360,000 tonna szenet, 700,000 tonna jeget, és 3700 tonna szurkot.

A sörgyárak közt említést érdemel az Elba folyó partján egy magas dombon, gyönyörű fenyves erdőnek közepette fekvő Waldschlösschen nevű főződe, mely először szép fekvése, azután pedig az odáig nyúló lóvonatu vasut miatt a közönségnek is kedvencz mulató helyet szolgáltat; kifőz pedig évenként körülbelül 77273 hectoliter sört.

A másik Felsenkeller nevű sörfőződe a szomszéd Plauen határában évenként kiád 100,000 hectolitert.

A harmadik, Feldschlösschen a Chemniczi utczában,

termel évenként 80680 hectolitert; nyáron át kedves mulató helye a drezdaiaknak, 1882-dik tavaszán magyar czigány zenészek mulattatták a közönséget.

A negyedik „Actien Bräuerey zu Reisewicz“ termel 68814 hectolitert; egyik előnye a házát környező tó, melyből télen át a szükséges jeget megszerzi magának.

Az ötödik „der Plauen'sche Lagerkeller“ kifőz évenként 50000 hectolitert. Érdekes ezen gyárban a füstémésztő szervezet, és a hordók eredeti tisztogatási módja; az elsőnek következtében a kéményből soha legcsekélyebb füst sem száll fel; a másodiknál a 20 és 30 hectoliteres hordókat is egyetlen egy ember rövid idő alatt kívülbelül megtisztogathatja.

Ezekon kívül vannak még, Gabrinus, Hoff és Bayerisch Bräuhaus nevű sörgyarak. És ezen, itt felsorolt gyarak csak a szorosan vett városi főzödék; de ezeken kívül a várost környező falvak sem szükölködnek bennök; mert az itt lévő földesurak nem elégedvén meg földjeik mivelésével, még rendszeren egy sörgyárat, és ezzel természetesen egy göboly hizlaldát is állitanak fel, a mivel aztán jövedelmeiket tetemesen megszorítják.

A csokoládé és egyéb czukros tárgyak gyárai közt első helyen említendő a Jordán és Timäus-féle czég, mely fiókgyárait Bécsben, Prágában, Lipcsében és Berlinben is tartja. Helyben 118 lóerejű gőzmozdony mellett 250 férfi és nő munkást foglalkoztat, kikről igazán atyailag gondoskodik, mert nem csak beteg és temetkezési alapot tart fenn számukra, hanem ezenkívül külön tőkét is tett le a munkások gyermekeinek iskoláztatására és különben is, mind egészséges lakással, mind egyéb szükségeseikkel kellőleg ellátja őket. A Jordán czukrászdán kívül vannak még Drezdában Petzold és Aulhorn; Hartwig és Fogel nevű czégek, melyek együttvéve évenként 10000 mázsa cacaot, 65000 mázsa czukorsüteményeket, és 300 mázsa más fűszereket produkálnak.

A dohánygyártás.

Mint hogy a dohánygyártás és árulás szabad kereskedés tárgyát teszi, nagy elágazása és elforgácsoltatása miatt le-

hetetlen annak egész terjedelmét pontosan kitudni; annyit azonban az avatottabbak gyanítanak, hogy az évenként elkészített szivarok száma 300 millió darabnál, és a pipadohány 45000 mázsánál nem kevesebb. A fentebb kitett ok miatt az árak is igen változók: van szivar ezerenként 200 márkáért, és van 20 márkáért is; sőt kótyavetyék alkalmával tíz márkáért is (5 forint) lehet ezerét kapni. Drezdában a legelső dohánygyárt Collenbusch cég tartja, mely évenként 382 munkással 197,600 klgr. dohányt feldolgoztat 342,682 márkáért; a miből szivar készítménye huszonegy millió és 757,000 darabot tesz ki. A háznak számadásaiból kitetszik, hogy az említett szivarmennyiségnek becsomagolására 20500 márkát adtak ki kis cedrusfa ládácskákért; 10500 márkát takaró papirosért; és 9000 márkát kötőszalagért, vagyis spagátért. Mily roppant mellék kiadások. A második nevezetesebb dohánygyár Donáth és Jasper cégé, mely 145 munkással 8 millió szivart állítat ki. A szivarkák készítésével 9 gyár van elfoglalva, melyek közt a legnagyobb 450 munkást foglalkoztat műhelyében. A pipadohányt csak egy gyár kezeli, s ez is csak 2000 mázsára valót dolgoztat fel.

Szalmakalap és művirág-gyárak.

A drezdai szalmakalap készítő, gyártmányuknak ősz anyagát (Urstoff) az érczhegy; (Erzgebirge) és fekete erdei (Schwarzwald) lakósoktól veszik, a kiknél a zsupszalma fonásával és tekerésével leginkább a gyermekek és tehetetlen öregek foglalkoznak. Drezdában két nagyszerű gyár van, a mely csak ezen szalmafonatok festését teljesíti. A főgyár, mely egyuttal a strucz és más mesterséges tollak festésével és készítésével is foglalatoskodik, 1872-ben „egyesült drezdai toll és szalmakalap készítő részvény társulat“ cége alatt alakult, jelenleg nyolczszáznál több férfi és nő munkásnak ad dolgot, és pedig a munkás képességére nézve, hat márkától egész 45 márkáig terjedő hetibér mellett, a kik száz amerikai szalmakalap varrógép és gőzerő által hajtott 209. hydraulicus sajtó segítségével végzik munkájokat. A gyár 1872-ben 39500 tuczat szalmakalapot és 20812 tuczat

strucz és más phantazie tollakat készített; pénzértékben pedig: 1873-ban eladott 667433 márkáért; 1874-ben 858437 ezer M., 1873-ban 948630 M. és 1876-ban egy millió 50757 márka értékűt. Egy másik Gaudich nevű cég elkészít egy évben 12435 tuczat szalmakalapot 112688 márka értékben.

A könyvnyomdák.

Drezdában körül-belül hatvan könyvnyomda van, melyek közt a kitünőbbek: az 1777. óta fenn álló Meinhold-féle nyomda, mely egykor a szász és lengyel kincstári jegyeket készítette; ezen kívül pedig a hangjegyek nyomtatását is legelőször gyakorlatba hozta; ma száz munkással és egy, tizenöt lóerejű gőzmozdonnyal kilencz gyorsajtón dolgozik; s mindezek mellett még nagyszerű könyvkereskedést is üz.

A másik említésre érdemes nyomda Blochman és fia cég alatt, két gőzmozdonnyal, és vagy ötven betüszedővel négy közönséges és négy gyorsajtót működtet; a naponként tizezer példányban megjelenő „Dresdner Anzeiger“-t ezen cég állítja ki.

A harmadik a Liepsch és Reichardt-féle nyomda, mely körforgású henger nyomdájával óránként tizezer nagy ívet mind a négy oldalán megnyomtat; ugyanezen cég kiadó-tulajdonosa a naponként 30- sőt olykor 35 ezer példányban megjelenő „Dresdner Nachrichten“ című hírlapnak is.

A műiparnak itteni virágzásáról fényes bizonyágot tesznek a helybeli műasztalosok és faképszobrászok; nem kevésbé megmutatták ezt a műlakatosok azon szebbnél szebb vasrácszatokkal, melyek a városi villákat és kertjeiket díszesítik. Ezen kívül készítenek még Drezdában gázmérőket; távirda órákat; ugyanarra szolgáló regulatorokat; vasuti harangjelzőket; villany-csengetyüket; és különféle fizikai és optikai eszközöket.

Elbai gőzhajózás.

Az Elba folyón való gőzhajózást „Sächsisch-böhmische Dampfschiffarts Gesellschaft“ cég alatt 1836-ban két drez-

dai kereskedő két, ötven lóerejű gőzhajóval indította meg; és hogy az üzlet valódi szükségletnek felelt meg, kitészik azon gyorsaságból, melylyel az új hajók építése egymásután következett, úgy hogy 1876-ban a társaság már 23 hajónak volt birtokában: mi azonban egészen természetes, minthogy a hajókat használó utasok száma is épen azon arányban növekedett; ugyanis, míg 1839-ben az utazók száma 33441 személyt mutatott; 1876-ban már egy millió, kilencszáz ezerre ment fel; s valamint a személyszámlító, úgy a teherhordó hajók is hasonló mérvben szaporodtak.

Az említett szabadon járó gőzösökön kívül, van az Elba folyón egy lánchajózás is, melynél az illető hajók lánchoz csatolva járnak fellebb alább a folyón. Ezen, 670 kilométer hosszúsága lánchnak egyik vége Humburnál, a másik Aussignál Csehországban van erős vashorgonyokkal a víz fenekében megerősítve; hossza pedig vagy is dereka az illető hajóknak órrán és farán létező vas karikákon keresztül huzva, úgy, hogy az ekkép lelánczott hajó csak is a lánchnak mentében haladhat, s attól se jobbra, se balra el nem távozhatik. Ilyen lelánczott hajó husz van jelenleg, melyek mindegyike a folyó mentében körül-belől 90 kilométernyi tért tartozik bejárni maga után vonszolva, úgy, mint a dunai vontató hajók — négy, öt, és sokszor nyolcz nagy terhes hajót; és midőn a vele szembe jövő lelánczott hajóval találkozik, slepjeit, vagy is terhes hajót ennek átengedve, maga oda, a honnét jött, ismét vissza megy — természetesen a nélkül, hogy megfordulna, mert meg sem fordulhat, hanem farával, mely egyébiránt épen oly hegyes mint az orra, teszi az utat visszafelé. A lánchajó, mely a hajónak két karikáján keresztül húzódik, csak a hajó fedélzetén, és a hajónak elején és hátulján legfellebb egy pár öl hosszában látható, ezen túl, pedig egészen a víz fenekére lesüllyed, úgy, hogy más hajóknak legkisebb akadályul sem szolgál. Egyébiránt a hajó nincsen örökre, és megszabadulhatás reménye nélkül a lánchoz csatolva, mert szükség esetében az említett vaskarikákat megnyitni, s a hajót szabaddá tenni lehet.

Városi policziális rendeletek.

A biztonsági őrség (Sicherheitspolizei) jelenleg a város területén is, a királyi hatóságok köréhez tartozik; ezeknek feladata felügyelni és ellenőrködni a városban megforduló idegenek felett; ezeknek a szükséges tartózkodási engedélyt kiadni; az iparüzőknél alkalmazásban levő segédeket, és tanoncokat evidentiában tartani; a magánosok által nevelésbe felvett gyermekekre felügyelni; a vendéglőket, italmérőket, nyilvános mulató helyeket, bér és bérbe adott butorozott helyiségeket s. a. t. szemmel tartani; a zene, táncz és egyéb hasonló mulatságok, vagy látványos előadások, tartására szükséges engedélyt kiadni; az általános cseléd ügy, és a cselédelhelyező vállalatok fellett örködni; az előforduló szerencsétlenségek okait kipuhatolni; a közrend, és személyes biztonságra vonatkozó intézkedéseket megtenni; a büntetteket, s ezek közt a Concubinatásokat előlegesen megakadályozni; a megtörtéteket pedig szigorú vizsgálat alá venni; a gyanús vagy bizonytalan állású személyekre felügyelni; a házi békét, még a házi ügyekbe való belevégülés által és fentartani; a koldusokat, csavargókat, és részeges béke zavarókat féken tartani; a zálog vevők zsi-bárusok, és pecsétnyomó metszők ügyködését koronkint megvizsgálni; az utczákon, tereken, udvarokban, vagy házakban elsütött lőfegyvereknek okait kipuhatolni, és illetőleg megfenyíteni; a tüzjáték szerek használatát szabályszerűleg rendezni; a szokásos lotto játékokat kellőleg szabályozni; a sajtó terményekre, különösen pedig a Colporteurökre szigorúan felügyelni; a társas összejöveleteket, vagy bár mely más gyűléstartásokat engedélyezni; s felettük annak idejében a szükséges örködést megtartani; a férfiszolgákat és bérkocsisokat annak rendje, módja szerint szabályozni; s. a. t. Mindezen eljárásoknál, és szolgálattételeknél, ha a rendőresetleg polgári ruhában jelenik meg, tartozik magát a királyi czímmel ellátott érczjegyvel igazni.

A helybeli és idegen lakósokra vonatkozó intézkedések.

Minden idegen, a ki a városban lakást vesz magának, köteles a királyi rendőri hivatalnál, igazoló iratainak felmutatásával, nyolcz nap lefolyása alatt magát bejelenteni : az elmulasztásért egy márka birság fizetendő. Hasonló kötelesség terheli a lakóst, a midőn szállását egy egy másikkal felcseréli. Ezen kötelezetség alól felmentvék a fejedelmi személyek, udvari hivatalnokok, és katonák, ha szolgálatban vannak ; ellenben a szabadságolt állományban ők is alá vannak vetve a jelzett kötelességnek. A házi gazdák tartoznak a házaknál lévő nevelők, nevelőnők, ipar és kereskedelmi segédek, tanoncok, és növendékek tekintetében hasonló eljárást követni ; sőt a nem tulajdon, hanem fogadott gyermekeket is hasonló módon bejelenteni. A vendéglőkben beszálló idegen tartozik a vendéglő által elébe tett jelentési lapnak minden rovatait pontosan kitölteni ; ez pedig a lapot a rendőri hivatalba letenni. A herczegi személyekre nevezve azon kivétel van, hogy ezeket nem csak jövetelök hanem távozásuk alkalmával is be kell jelenteni. Mi több : még a magánházakba beszállott látogató vendégek, és házi barátok is feljelentendők.

A szolgálatba beállott cseléd, köteles huszonnégy óra alatt, cseléd könyvével magát bemutatni ; s ugyan ezt kell tennie, a midőn helyét, vagy szolgálatát változtatja. Ha pedig a várost elhagyja, kikell mutatnia, hogy a fejadót, és betegápoló intézetet kielégítette ; a nős cselédek ezen kívül még családjuk állását, vagy is ennek tagjait is tartoznak névszerint bejelenteni. Mindezekért pedig a szolgálat adó-gazdák felelősök. A vándorló legények jövetelök napján azonnal ; ha pedig munkát kapnak 24 óra alatt kötelesek magukat bejelenteni ; hasonlóképp tartoznak cselekedni a tanoncok, a midőn helybe állnak, és pedig szármozási, és illetőségi irataik bemutatásával ; és ha helyüket, vagy üzletüket változtatják, ugyan ezt ismét megújítani. Minden önálló ember, a ki más gyermekét nevelés végett magához

fogadja, tartozik ezt az illető hatóságnál bejelenteni, ez pedig köteles felügyelni, hogy az ilyen gyermek csak érdemes és megbízható ember által vettessék fel. Lakás változást, vagy g gyermeknek halálát hasonlóképp fel kell jelenteni. A bábák, akik rendkívüli szüléseknél működnek, tartoznak nem csak az esetet bejelenteni, hanem az újonnan született gyermeknek miképp tartását is szemmel tartani.

Óvó szabályok a kocsi közlekedéseknél.

A személy szállító közegeknek u. m. bérkocsisoknak, omnibusoknak stb. egyenes vonalú uton mérsékelt üggetéssel lehet, de a sarkokon és utca-szegleteken csak lassu lépéssel szabad hajtani; ellenben a tehervivő kocsikkal mindig csak lépésben kell járni; lovat kézi féken csak lassu lépéssel szabad vezetni, ellenben a lovagnak szabad üggetetni is, de vágtatni soha; egyébiránt mind az egyik, mind a másik köteles az előtte járó gyalogokat hangos kiáltással figyelmeztetni; a kocsisoknak hajtásközben aludni, vagy boros állapotban lenni, a legszigorubban tilalmaztatik. Ezen kívül nem szabad a kocsit melletti járdára hajtani; lóval vagy kocsival az utcán megállapodni, vagy lovat és kocsit ugyanott magára hagyni; az ostorral hangosan pattogtatni; két vagy több összekapcsolt kocsit egy más után vonatni; ket-tős fékszár helyett, csak egyet használni; két lónál többet egymásmellé fogni; kerékkötő nélkül járni; az előttemenő kocsit vágtatva elkerülni. Ezen tilalmazások mellett kötelességül tétetik a szánkát húzó lovakra csengőket aggatni; igen hosszú fadarab vagy gerenda vitelénél, hátul egy felügyelő embert állítani, esti és éji homályban a kocsira égő lámpát akasztani; a jeget csak vizmentes ládákban hordani; a szemközt jövő kocsinak jobb oldalra kitérni, a pósták, katonaszállítások- és tűzoltókocsik előtt nem csak kitérni, hanem szükség esetében meg is állapodni addig, a míg azok mellette elhaladnak. A felsorolt eseteknél a rendőr fel van jogositva a kihágót nyomban megbírságotni, ellenszegülés esetében pedig le is tartóztatni. Drezdában létemkor egy comicus eset adta magát elő,

egy vágató sebességgel hajtó paraszt kocsissal, a ki az öt feltartóztató rendőrt egy tiz filléres darabbal akarta hallgatásra birni, vagyis tulajponképen megvesztegetni, a miért aztán nem csak a sebes hajtás, hanem a megvesztegetési merénylet miatt is kettős büntetést kellett kiállania.

Bérekocsik szabályozása.

Bérekocsi tartásra különös rendőri engedély kívántatik, nem különben a kocsis is tartozik hasonnemű felhatalmazással magát ellátni, ezen kívül pedig a megsabott egyenruhát viselni; a kocsit és lovat használat előtt a rendőrség megvizsgálja s ezek tiszta és jó karbani tartása felett azután is örködik. Minden vendégnek joga van a kocsistól a nyomtatott árszabályt előkérni; a kocsis pedig a józanság mellett udvarias magaviseletet tanusítani és a vendég által esetleg a kocsiiban feledett tárgyat a rendőrségnél letenni; borraivalót, vagy a szabályszerinti tariffánál többet követelnie nem szabad; egyébiránt a vendég a kocsiéért a beszállítás előtt előre köteles lefizetni; ha pedig kocsitörés, vagy más valamely baj miatt a járás utközben megakad, a kocsis köteles az előre felvett pénzt visszatéríteni. A járatok vagy bizonyos helyre vagy óraszámra köttetnek ki; az első esetben a kocsis megállapodás nélkül oda hajtat; a másodikban, ha a vendég valahol megállapodik, minden öt perczig tartó várakozásért tizenöt fillért köteles fizetni, a kocsis és vendég közt előforduló viszátkodások felett a rendőrség ítél és a vétkes kocsis nem csak pénzbírsággal, hanem testi fenytékkal is illetetik. Az egész üzletben a kocsié, vagyis a tariffák bonyolodott volta a legkellemetlenebb; ugyanis: egy városrészben, ha a folyó hidján át nem megy, egylovas kocsisnak jár egy személytől 50, kettőtől 60, háromtól 80 és négytől 90 fillér. Ha pedig a vizen átmegy; 120; 140; 160 és 180 fillér. Az óra számra kikötött járásért, tekintettel a személy számra husz perczig 60, 70, 90 és száz fillér. Husz perczről harminczig 90, 100, 120 és 140 fillér; harmincz percztől negyvenötig: 120, 140, 160 és 180 fillér; negyvenöt percztől hatvanig: 160, 180, 200 és

220 fillér ; ezentul, minden következő tizenöt percztől 40, 45, 50 és 55 fillér. Uthid és más vámokat a vendég tartozik fizetni, nemkülönbén a ládáért, vagy podgyászért is 20, 40 és olykor több fillér is fizetendő. A két fogatu kocsikért a fent kitett számítás szerint, a bér öt és hat márkára felmegy.

Szarvasmarhát a városon keresztül csak egyenkint, legfellebb kettőnként, s ezt is csak jól megkötözve szabad vezetni, a vasuton hozottakat pedig a vágóhidra kell lerakni. Apró marhát, mint: borjut, juhokat, kocsiban és a kinzás kikerülése végett, kötözetlenül lehet behozni.

A vas, ércz, vagy más hasonló tárgyakat az utczákon zörej nélkül, egész csendességben szabad lerakni.

A tizezer kilogrammal terhelt kocsikat a rendőrségnél előre be kell jelenteni és csak a hivatalos vizsgálat megtörténete után szabad azokkal a városba bemenni.

Az árnyékszékeket csak éjjel, és az utcán álló kocsik teljes megvilágítása mellett lehet tisztogatni.

A járdákon és gyalogutakon targonczákat tolni, gyermekkocsikat huzni, vagy kutyafoogatokat vezetni, szigoruan tilalmaztatik. Az utolsókra nézve, érdekes megjegyezni, hogy sehol annyi kutyafoogat nincs mint Drezdában, a szekerek, melyek eleibe az ebek vannak befogva és a teher, mely azokra rakatik, sokszor oly súlyos, hogy huzásuk egy pár rossz gebének is dolgot adna.

Kutyákat utczára szájkosár nélkül kiereszteni nem szabad, sőt az igy szájkosarazott kutyákat is, ha valahol veszet kutyának hire támad, kézizsinegen kell vezetni.

Téli időben tágasszáju edényeket csordultig vízzel töltve a járdákon vinni nem szabad, nehogy a kiloccsanó viz jéggé válva a járást megnehezítse. Hasonlókép a kocsin vitt jeget sem szabad a ház előtt lerakni, hanem azt a kocsiról kell kézikosarakban a házba behordani.

Az utczákon és tereken a szabad tért portékák kiállításával, vagy építési állások elhelyezésével elfoglalni csak a rendőrség engedelmével szabad, de ekkor is csak olyformán, hogy az átjárásnak akadályul ne szolgáljon.

Forró nyári napokban a boltok, vagy házak elejét meg-

öntözni, vagy befecskenasztetni csak a napnak felkölte előtt, és lenyugta után engedtetik meg és ekkor is szükséges a járó kelőkre tekintettel lenni.

A fát és szenet a házak előtt lerakni nem szabad, hanem azt kosarakban, vagy akár mely más edényekben a kocsiról kell közvetlenül a házba behordani.

A nagy tereknek, a melyeken gyümölcs és egyéb élelmi szerek árultatnak, ünnep és vásárnapra reggelre egészen tisztáknak kell lenniök.

Könyvekkel, vagy bármi más portékával házról-házra kereskedni, csak a rendőrség engedelmével szabad.

Gyümölcs, vagy akár mely más portékát árulónak az utcán jártában hangosan kiáltozni nem szabad.

Az utcákra nyiló ajtókat és ablakokat legnagyobb óvatossággal kell felnyitni, ne hogy a hirtelen feltárás által az átjárók megsértsenek.

A ruhakereskedőknek a bolt ajtajára vagy ezenkívül ruhadarabokat felaggatni nem szabad. Bezzeg van elég a budapesti boltajtókon.

Az utca szegleteken álló bérszolgák, vagyis hordárok hatóságilag szabályozott testületet képeznek; beléptök előtt tartoznak jellemük becsületességéről tanuskodó bizonyítványt felmutatni; szolgálataik bérmennyisége hasonlóképen meg van határozva, melyentul többet nem szabad követelniök. A vasúti állomásokon nem szabad nekik az indóházakba benyomulni, hanem kívül tartoznak sorban állva bevárni, míg a szolgálattételre felszólíttatnak.

A cselédszerző válalkozók kötelesek minden szolgálat keresés végett náluk jelentkező egyénről teljesen kielégítő lajstromot vezetni, s ezt koronkiut a rendőrségnek bemutatni.

Az Elba folyón való ladikázást a rendőrség csak erős és gyakorlott embereknek engedi meg; tizenöt éven aluli ifjak karhatalommal is visszatartóztatnak.

A zálogtartók kötelesek, nem csak a zálogba vett tárgyról, hanem az azokat letételező egyénekről is pontos lajstromot vezetni; ugyanezt tartoznak cselekedni az ócska butorokkali kereskedők is, mind a butorokra, mind az eladó

személyekre nézve. Midőn pedig alapos okuk van gyanítani, hogy akár a zálogba tett, akár az eladott tárgyak illetéktelen egyének, mint például a tolvajok, vagy kiskoru és nem önálló emberek által hozattak oda, kötelesek az esetet a rendőrségnél rögtön bejelenteni.

A pecsétnyomó készítő kötelesek a rendőrséget értesíteni minden egyes esetről, a midőn hivatalos pecsétnyomó csinálására felszólíttatnak; sőt még a magán pecsétnyomók rajzait és a megbízók személyes leírását is tartoznak elteni, hogy azokat szükség esetében a rendőrségnek bemutathassák.

A nyilvános mulatságok csak a rendőrség engedélye következtében tartathatnak meg. Ilyeneknek tekintetnek pedig a színi előadások; az utcákon és tereken átvonuló álarczos menetek; a vendéglőkben tartott zene és táncmulatságok; sőt még a magánházaknál belépti díj mellett jótékony czélra rendezett hasonnemű szórakozások is. Továbbá lövészi gyakorlatok, tüzijátékok, kivilágítások, szóval minden ünnepélyes mutatóványok, a melyek nagyobb embertömegek összecsalódulását eszközlik. Az időpont, a melyen tul ezen mulatságokat nem szabad kinyújtani, az éjféli óra; kivéve a farsang utolsó napjait, a melyeken éjfélt után két óráig szabad mulatni; hanem, a mi figyelmet érdemel; mindezen mulatságokban való részvéttről az iskola kötelezett ifjúság szigoruan ki van tiltva. Ha az ott hivatalból jelen lévő rendőrség észreveszi, hogy a multság akár közerkölcsiségi, akár más tekintetben illetlenné, vagy veszélyessé kezd fajulni, jogában áll azt rögtön szétosztatni, az ellenszegülőket pedig törvényesen megbüntetni.

A nyomtatott hirdetéseket (placatokat) csak a rendőrség tudtával és csak a megengedett helyekre szabad felragasztani.

A nyilvános tereken, sétányokon és kertekben felállított padokon egész éjt eltölteni, vagy azokon aludni nem szabad.

Iskolaköteles gyermekeknek nem engedtetik meg gyufákkal, szalagokkal, virágokkal, s más hasonló tárgyakkal utczai és házaló kereskedést üzni.

Színházi jegyeket előre megvenni, s azokat aztán nyereszkedési szempontból ismét áruba bocsátani senkinek sem szabad.

A vendéglőkben, vagy más nyilvános helyeken valamely tárgyakat sorsolás útján kijátszani tilos.

Nyilvános könyöradományok gyűjtése, csak a rendőri engedély felmutatása mellett történhetik.

A találó, ha tolvajnak nem akar nyilatkoztatni, tartozik a talált tárgyat azonnal a rendőrségnél letenni, a miért, ha a tárgy háromszáz márkánál csekélyebb értékű, az értéknek egy tized részére; ha pedig nagyobb, akkor csak egy százalékra, mint jutalomra tarthat igényt. A károsodott tartozik az elvesztett tárgyat valamely hirdalóban kétszer kihirdetni, s csak ezen hirdetés következtében van joga azt a rendőrségnél egy évnek lefolyta után is keresni, s illetőleg visszakövetelni. Találónak az tekintetik, aki a tárgy után először nyul, vagy lehajol, ha mindjárt egy másik ügyesebb el is kapja azt előle.

A közjólétre vonatkozó intézkedések (Wohlfarts Bestimmungen) közé tartozik: az ünnepeknek és vasárnapoknak pontos megtartása; mire nézve a nevezett napokon nem csak minden munkának kell szünetelni, hanem a kereskedelmi boltoknak is kivétel nélkül zárva maradni, kivéve a kenyér és szorosan vett élelmi szerek árulóit, de ezek is delelőtti 8 órától tizenegyig; és délutáni két órától négyig kötelesek boltjaik ajtaját bezárva tartani; és ezen rendelet oly szigoruan megtartatik, hogy ünnep- és vasárnapokon a város egészen kihaltnak látszik:

Az iskolai kötelességek teljesítése: mirenézve a rendőrség felügyel, hogy a gyermekek nem csak a köz, hanem a magániskolákba is pontosan eljárjanak; a tizennégy éven aluli elvadult gyermekek a javítóházakba szállittassanak; és végre hogy a gyermekek szüleik, vagy nevelőik nélkül színházakat, vagy más nyilvános előadásokat ne látogassanak.

A temetésekre kellően felügyelni; ennek folytán megakadályozni: hogy a sírnál a lelkészen kívül mások is, s pedig lázító politikai beszédeket tarthassanak; vagy valaki a temetkezési szertartásokból gunyt üzzön; e két utolsó rendbeli kihágókat joga van azonnal 150 márka birságban elmarasztalni.

Az egészségügyi tekintetben; a tejárulókat portékájuk

előleges megvizsgálatására szorítani; az áruba bocsátott éretlen gyümölcsöt elkobozni; a kertek és élő fák birtokosait a hernyók és más kártékony férgek kiirtására kötelezni; a bűzhödt hus árulását eltiltani; a csontokat, vagy más bűzterjesztő tárgyakat jól elzárt félre eső helyen tartatni; apró marhák letagolását a városban meg nem engedni; a szemétvermek és árnyékszékek időkénti tisztogatását szorgalmazni; a bábák eljárását valamint a himlőoltást szemmel tartani; az egészségtelen lakásokat, mint szintén a nyilvános sütő, főzőintézetekben a konyha edényeket koronkint megvizsgálni és az előforduló hiányokat kipótoltatni; a menhelyeket és betegápoló intézeteket rendben tartatni; a folyóvizben fürdőkre és uszodákra felügyelni; a harapós ebek, vagy más kártékony állatokat utból kitétetni; a ragályos nyavalyák kitörésekor rögtön intézkedni; s. a. t.

Az iparüzleti rendőrség felügyel a sütőkre, a mennyeiben a barna kenyeret csak egészben, a fehérét pedig darab és font számra is megengedi árultatni, egyuttal pedig kötelezi őket árszabályaiknak látható helyeni kifüggesztésére. A sör, bor és pálinka mérőket az engedély megszerzésére, s általában az iparosokat az általuk fizetendő taxák letételére szorítja; mindannyinál pedig felügyel, hogy az ür- és súlymértékek teljesen hitelesítettek legyenek; a mesterek és segédjeik közt támadt viszályokat kiegyenliti, a házaló kereskedőket szabályozza, az omnibusoknál és lóvonatu vasutaknál reávigyáz, hogy az árszabályok illető helyeikre kifüggesztesenek, a kocsikba a meghatározott számnál több személy fel ne vétessék; a dohányzók, dalolók, lármázók, részegek és tisztátalan emberek távol tartatassanak. Az iparüzleteknél a gőzkazánnyokra; a biztosító intézeteknél a számadásokra és a horoghalászatoknál a biztonságra felvigyáznak.

A vásári rendőrség felügyel a vásárosokra. Évenként három fővásár tartatik Drezdában: husvét, János és Mihály napi vásárok és pedig csakis hétfőn és kedden. A vásárosoknak csak egy és pedig a rendőrség által kijelölt helyen szabad árucikkeiket kitenné, s ezeket is a bódékkal együtt harmadnap egészen el kell takarítani. Hetivásárokon is délután két órakor valamennyinek el kell takarodni.

Az építészeti rendőrség gondoskodik: hogy az ujonnan épített házak teljes kiszáradhatás végett két egész hónapig tárva-nyitva, természetesen üresen maradjanak; a házfedelek kijavításánál a járdáknak egy része deszka kerítéssel elszigeteltessék, ne hogy a lehulló kő- és cserép törmelékek a járókellőket megsértsék; a szemét gödrök és árnyékszékek akkép helyeztessenek el, hogy a szomszédoknak panaszra ok ne szolgáltatassék; a ruhák szárogatása és szőnyegek kiporolása akárkinek is alkalmatlanságot ne szerezzen; a nyilvános kertekben és parkokban, a gyeppen ülő padokban és virágbokrokban rombolások és pusztítások ne tétessenek, s. a. t. A járdát minden házigazda saját háza előtt maga költségén tartozik elkészíttetni és jó karban tartatni.

A tűzrendőrségnek feladata: a tűzoltószerekre ügyelni; tűzvész alkalmával az oltást igazgatni; a gyári tűzhelyeket szemmel tartani; a borszesznek, lőpornak és más gyulékony s robbanó szereknek raktározását biztosítani, ezen kívül még a kémények tisztasága és a világítás rendes fentartása mellett örködni.

A kutak és vízvezetékek rendőrségének tudtanélkül senkinek sem szabad új kutat ásni, vagy a régit kijavítani, még kevésbé szabad vízvezetékét az utczáról a házba jelentés nélkül bevezetni. Ez utolsó esetben a utczai vízvezetéktől a szárny csatornát egy meter hosszúságban a város saját költségén csináltatja, a többit aztán a háztulajdonos tartozik folytatni, tetszése szerint akár csak a házudvaráig, akár pedig házának legfelső emeletéig; a mi pedig a vízi tarifát illeti, azt csak eddig fizeti, a meddig a vizet használja, ha tehát a ház hosszabb ideig, teszem három hónapig, vagy fél-évig lakatlan, s következőképen a víz sem fogyasztatik benne, akkor a vizért sem kell fizetni.

Az Elba vízi rendőrség kimutatja a folyóban a helyet, hol szabad a lovakat usztatni, s illetőleg fürösztetni; a mi pedig az embereket illeti, a mióta a város nagyszerű ingyen fürdőt felállított a folyón, másutt senkinek sem szabad abban fürdeni.

Az utczai rendőrség az utczák és nyilvános kutak tisztaságára felügyel; nevezetesen nem engedi, hogy a közkutak-

nál ruhát mossarak vagy edényeket suroljanak; az utczákon pedig szőnyeget kiporcozzanak vagy oda hamut, szemetet, vagy bármely más tárgyat kidobáljanak; hasonlóképp tilos az ablakokra vagy erkélyekre szároztatás végett ruhát kiaggatni, mint szintén nappal nyers bőrt, friss húst s más hasonló nagy szögű tárgyakat a város utczáin beszállítani. Különb, mint már egyszer volt említve, tartozik minden házigazda háza előtt nem csak a járdát, hanem az utcát is naponkint legalább kétszer megseperni, télen pedig a havat eltakarítani.

A katonai beszállásolást illetőleg: tartozik minden házi gazda akár a birodalmi, akár más hadseregbeli katonának meghatározott kárpótlás fejében szállást adni; az oly gazdák pedig, a kik házaikban „itt ki nem mondható“ lakókat tartanak, kötelesek saját költségükön a katonának más, tisztességes háznál szállást fogadni.

Ebadó fejében minden kutyáért 9 márkát kell fizetni, a fizetni nem akarótól a kutyát elveszik és agyonverik.

A kéményseprő legényeknek és más hasonló műveseknek új évi gratulációkkal zsarolásokat gyakorolni, egyáltalában és kivétel nélkül tilalmaztatik.

Az összes rendőri személyzet háromszáz főre rug fel.

Mindezen itt felsorolt rendőri intézkedések meg vannak kétségkívül más városokban is, de oly pontosan, mondhatnám, oly lelkiismeretesen sehol sem tartatnak mint Drezdában, úgy, hogy minden tulzás, vagy nagyítás nélkül el lehet mondani, miszerint Drezda a rendre, csendre és biztonságra nézve minden európai városok közt az első helyet foglalja el.

Mezei gazdálkodás.

A várost környező szép mezők, leszámítva néhány kevés számú magán birtokost, nagyobb részt cameralis, papi, egyházi, vagy kórházi tulajdonok, melyek rendesen egyes vállalkozóknak bérbe adatnak. Egy bérlővel beszéltem, a ki hasonló birtokokból 330 holdat birt bérben; holdjától fizetett évenként a föld minősége szerint: 30, 45 és 50 már-

kát; egy-egy holdon termett neki 1880-ban tiz, 1881-ben nyolcz hectoliter gabona; a buzának metermázsáját eladta 24, a rozsnak 19 márkáért. Kukoriczát csak sűrűen és takarmánynak vet, minthogy különben vagy csövet sem hajt, vagy ha hajt és szemet is hoz, ez a korán beköszönő hűvös idő miatt, soha sem érik meg. Mivelésre tart öt pár lovat és husz cselédet; a napszámosoknak fizet 1, 2 és harmadfél márkát; tart még ezen kívül huszonegy fejős tehenet, melyeknek tejét a városban eladja. Mindezek mellett egy tetemes gazdaszati czikk a gyümölcsfa tenyésztés melynek folytán a fákat nem csak egyenesen és elszigetelve, hanem uton utfélen egész sorokban is kertekben és kaszálókban pedig csoportosan elültetik sőt cseresnyefákkal egész holdakat betöltenek. Az ujonnan elültetett fákat sohasem hagyják pusztán, hanem minden darabot vagy rekettye veszőből font, vagy vékony vas abroncsokból készített henger alaku borítékokkal körülveszik mindaddig, míg a fák egészen meg nem erősödnek. Egyébiránt fapusztitásról itt szó sincs, nem lévén megengedve a szabad legeltetés, nem úgy, mint Magyarországon, a hol tudtomra egy falusi iskolamester által a faiskolában beoltott néhány száz gyenge csemerét egy éjjen át a juhásztorok egészen elpusztítottak.

Végszó.

Ismerőseim közül többen, megtudván abbeli szándékomat, hogy Szászország fővárosának Drezdának leírását sajtó utján közrebocsátani szándékoskodom, kíváncsiságból-e vagy más indokból, azt a kérdést intézték hozzám, hogy vajjon mi okból találtam épen Drezdát ezen kitüntetésre érdemesnek? Ezen kérdésre, szerény véleményem szerint, jobb feleletet nem adhatok, mint ha 1870. év november 5-től egész a mainapig véghez vitt utazásaimat itt futólag recapitulálom.

Ugyan is, a mondott év november elsején — nagymérvű bélbetegségem és gyötrőbb aranyéri szenvedéseim miatt, kénytelen lévén hivatalos állásomról lemondani. November 5-én Pécsről, származási helyemről, daczára korhadt

egészségemnek, Triestbe mentem, a honnét 1871. Aprilis közepén Nápolyba lerándultam; s miután itt a tüzokádó Vesuvot, Pompejit, és a többi érdekesnél érdekesebb helyeket meglátogattam, ugyanazon év Junius 15-én Ischia szigetébe, s ennek a mult évi földindulás által romba dönt Casamicciola városába áthajóztam. Ezen akkor paradicsomi szépségü helyben, egész Augusztus közepéig fürdőket használtam és pedig oly eredménnyel, hogy megmerevült karjaim előbbi mozgékonyságukat teljesen visszanyerték. Ischiából Augusztus 15-én ismét vissza Nápolyba, s innét September 1-én Rómába utaztam. Ezen világvárosban két ízben volt szerencsém ő szentsége a Pápa előtt kéz és lábcsókolásra megjelenni; egyszer pedig egy pár ezer ember társaságában a Vaticánnak egy nagy termében ő szentségének predikációját hallgathatni.

Rómát 1872. April 15-én elhagyva, Schveicznak, Genf városába mentem, a honnét a Lemán tavoni többrendbeli kirándulások, és a Mont-blanc hegynek meglátogatása után September elsején Nizzába, Franciaországnak a középtenger partján fekvő városába leutaztam; innét pedig a regényes fekvésü Cannes, Villa franca, Monaco, Mentone, és a többi tengerparti városoknak felkeresése és illetőleg, meglátogatása után 1873. April 15-én Párisba mentem; a hol is 1874. Január 4-én és Május 5-én drasticus ugyan, de teljesen sikerült orvosi mütét által nem csak a meggyógyíthatatlannak tartott bélbajomtól, hanem az iszonyuan gyötrelmes aranyéri szenvedésektől is tökéletesen megszabadultam. Gosselin, a Charité kórházi főorvos, volt azon áldott ember, kinek ezen jótettéért Isten után, örökös lekötellezettje maradok.

Szerencsés felgyógyulásom után, Isten kegyelméből ép testtel és még nyugodtabb lélekkel, ugyan azon év Junius 1-én Londonba mentem, a honnét az őszi ködök ismét Párisba visszakergettek. Párisból aztán 1875. Junius 1-én Berlinbe, innét pedig Sz.-Pétervárra Oroszországba utaztam; ezen helyben Lukrics József nevü, pécsi származásu gyakorló orvossal volt szerencsém találkozni, a ki akkor már 40 év óta lakta ezen vidéket és a mi megjegy-

zést érdemel, a magyar nyelvet még mindig folyékonyan beszélte; Oroszországból ugyan azon év September havában Varsón, és Bécsen át Budapestre, innét pedig az utána következő évben Pécsre lerándultam. Pécsen 1878. Május 1-én elhagyva harmadszor is Párisba mentem; a honnét 1879. Május 1-én Belgium, Német, és Oroszországon keresztül Svédországba utaztam, s ezen tartománynak keleti oldalán, mindig az orosz-finn határok mentében Torneoba, innét pedig Lappföldre felmenvén, az ellenkező, vagyis nyugati oldalon Norvégország hosszában Németországba vissza és illetőleg Hamburgba leutaztam. Ezen utazásomban Stockholmban, Svédország fővárosában Huber apostoli praefectust; Christiániában pedig Norvégország fővárosában Bernard apostoli vicáriust felkerestem, a kikkel később Budapestről is néhány levelet váltottam. Hamburgból megállapodás nélkül ugyanazon év September havában Drezdába, Szászország fővárosába mentem, a hol is a bekövetkező télen át eddigi utazásaim leírásával s illetőleg „V á n d o r E m l é k e i m” czimű munkámnak elkészítésével foglalkoztam. Ezen alkalommal tanultam Drezdát megismerni, s azt érdemesnek találni arra, hogy egy külön önálló munkában le is írjam. A fentemlített „V á n d o r E m l é k e i m” czimű munkámnak kidolgozásánál igen sokat köszönhetek Doctor Östermann királyi tanácsos és könyvtári igazgatónak, a németországi tudósok egyik jeles csillagának, a ki a félmillió kötetet meghaladó könyvtárát egészen rendelkezésem alá bocsátotta.

Drezdából 1880 Május 1-én Budapestre lejöttem, a honnét, miután a többször említett munkámat kinyomattam és legnagyobb részben el is osztogattam, 1881 Május közepén Berlinen és Stralsundon át másodsor is Svéd-Norvégországba mentem, csakhogy ezen alkalommal Stockholmtól mindjárt átmentem Christiániába és innét Drontheimon át Hammerfestbe és éjszaki szélesség 71-dik foka alá és az európai continensnek legszélső csucsára felutaztam. Ezen utazásomban az apostoli vicáriusokon kívül még valamennyi svéd és norvég missioi plebániákat is felkerestem és illetőleg meglátogattam; visszajövet pedig September havában ismét Drezdában állapodtam meg; minthogy pedig ezen

uiazásomnak leírását már utközben elkészítettem és azt hirlapi tárczaczikkkék minőségében Christianiából, Drentheimből, Hammerfestből és Bergenből Budapestre leküldöttem, azért a bekövetkezett telet a kérdéses Drezda monographiájának elkészítésére fordítottam, mely munkámban ismét a fennidcsért könyvtári igazgató szivességét volt szerencsém élvezhetni. Ugyanezen alkalommal a jelzett Drezda leírásán kívül, még Szászországnak történelmét is megírtam s pedig a legrégibb időktől, egész a jelen korig; ennek kiadása azonban csak úgy fog teljesülhetni, ha a jó Isten kegyes lesz az általam leélt 75 éves koromat még egy kis idővel megtoldani. Nem hallgathatom itt el a drezdai és budapesti könyvtáraknál divatozó könyvkiadási különbséget: ugyanis a budapesti egyetemi könyvtárnál a könyv kikölcsönöző tartozik 5 forint biztosíték pénzt letenni; Drezdában ellenben nem pénzt, hanem egy tekintélyes embernek jóállását követelik — e tekintetben szerencsés voltam az akkor osztrák-magyar követi minőségben Drezdában tartózkodó Rosty Zsigmond ő nagyságától egy hasonló okmányt kinyerhetni.

Drezdából 1872 Május 15-én Budapestre jöttem, ahol is első dolgom volt a fentemlített hirlapi tárczaczikkeket egy „Svéd norvég Missiók“ czimű önálló munkában sajtó alá bocsátani.

Budapestről 1883 Május közepén lerándultam Konstantinápolyba oly szándékkal, hogy a bekövetkezendő téli időnyt Egyiptomban és Palestinában fogom eltölteni; de a kiütött cholera miatt, a török főváros leírásának befejezése után, ugyanazon év Augusztus havában ismét Budapestre visszatérvén az említett munkát sajtó utján közrebocsátottam.

És mindezen városok között, legalább a mennyire szerény ítélő tehetséggel képes voltam felfogni, egyet sem találtam, amely akár lakosainak miveltsége, akár intézményeinek kitünősége, akár végre a rend, csend és biztonság tekintetében a versenyt Drezdával kiállhatná; és azért méltónak találtam arra, hogy azt a magyar olvasóközönséggel egy önálló munkában is megismertessem.

Orientirungsverzeichniss zum Plan von Dresden.

Bahnhöfe.

- Berliner Bahnhof C 9.
 Böhmischer Bahnhof, nach Bodenbach-Prag u. Freiberg-Chemnitz G 11.
 Central-Güterbahnhof, E 11 12.
 Leipziger Bahnhof F 6.
 Schlesischer Bahnhof F 6.
 Tharandter Kohlenbahnhof E 10.

Dampfschiff- Landungsplätze.

- Nach Meissen-Riesa G 8.
 Nach Pirna-Schandau (Altstadt) II 8.
 Nach Pirna-Schandau (Antonstadt) I 6.

Depeschen-Annahme.

- Altstadt: Waisenhausstrasse 2, G 10.
 Neustadt: Heinrichstr., Ecke d. Rhänitzg.
 Bei allen Pöstämtern der Alt- und Neustadt.

Kirchen.

- Evangelische Hof- oder Sophienkirche G 9.
 Annenkirche F 10.
 Frauenkirche H 8 9.
 Johanniskirche K 8.
 Kreuzkirche H 9.
 Evangelische Kirche in Neustadt G 7.
 Evangelische Kirche in Friedrichstadt D 8.
 Waisenhauskirche H 10.
 Katholische Hofkirche G. 8.
 Katholische Kirche in Neustadt G 6
 Katholische Pfarrkirche in Friedrichstadt D 8.
 Reformirte Kirche H 9.
 Synagoge H 8.
 Englische Kirche H 11.
 Griechisch-Katholische Capelle H 11.
 Russische Kirche II 13.

Theater.

- Hoftheater G 8.
 Albert-Hof-Theater, Neustadt, H 6.
 Residenz-Theater I 9.
 Sommer-Theater L 11.

Museen.

- K. Alterthums-Museum im Palais im Gr. Garten M 10
 K. Antiker-Sammlung im Japanischen Palais F 7.
 K. Bibliothek, öffentliche, im Japanischen Palais F 7.
 K. Gemä'de-Galerie im Museum G 9.
 K. Gewehr-Galerie i. Johanneum, Eing. Augustusst. G 9.
 K. Grünes Gewölbe im grossen Schlosshof G 9.
 K. Historisches Museum im Johanneum G 9.
 K. Kupferstichsammlung im Museum G 9
 K. Mathematisch physikalischer Salon i. Zwinger F 9.
 K. Menssches Muzeum der Gypsabgüsse i. Zw. F. G 9.
 K. Mineralogisches u. geologisch. Museum i. Zw. F G 9.
 K. Münz-Kabinet im Japanischen Palais F 7.
 K. Naturhistorisches Museum im Zwinger F G 9.
 K. Porzellan- und Gefäss-Sammlung im Museum Johanneum, Eingang Neumarkt G. 9.
 K. Rietschel-Museum im Pala's des Gr. Gartens M 10.
 Kunstausstellung, Brül'sche Terrasse H 8.
 Körner-Museum, Körnerstrasse 4, G 7.

Verzeichniss der Strassen, Plätze und Haupt Gebäude.

▲lderstrasse E 9.	Altmarkt G 9.	Armenhaus, städt., E 10.
Ahornstrasse G 3.	Amalienstrasse H 8 9.	Arndtstrasse L 4.
Akademie d. Künste G 8.	Ammonstr. E F G 10 11.	Auenstrasse F 5.
Akademieweg H 9.	Annenrealschule F 10.	Augustusstrasse G 8 9.
Alaunplatz H 4.	Annenstrasse F 9 10.	Bachstrasse I 4.
Alaunstrasse H 4 5 6.	Antons L 5.	Badergasse G H 9.
Albertplatz G 6	Antonsplatz G 9.	Bankstrasse H. 10.
Albrechtsgasse I 8 9	Antonstrasse F G 6.	Bartholomäistrasse F 10.
Alleegässchen G 7.	Appareille G 8	Bauhof, Kgl., F 8.

Bahnhofstrasse E 10.
 Baumstrasse I 4.
 Bautzner Strasse H 15 6.
 Belvédère H 9.
 Bergstrasse F G 11 12.
 Berliner Strasse C D 9.
 Bernhardstrasse F G 12 13
 Beuststrasse H 11.
 Birkengasse G 6.
 Bischofsweg H I 4.
 Bismarckplatz H 12.
 Blasewitzer Str. K L 7.
 B'indenanstalt F 11.
 Blochmannstrasse K 8 9.
 Blockhausgässchen G 7.
 Blumenstrasse K L 6 7.
 Böhmische Strasse H 5.
 Borngasse H 9.
 Botanischer Garten H 9.
 Brauergasse D 8.
 Breite Strasse G 10.
 Brücke, an der G 7.
 „ Albert- I 7.
 „ Augustus- G 8.
 „ Carola- I 3.
 „ Marien- F G 7.
 „ n. Stifts- E 9
 Brüdergasse G 9.
 Brühl, Terrasse G H 8.
 Buchenstrasse G 3.
 Bürgerwiese H I 10 11.
 Camener Strasse I 4 5.
 Camelienstrasse L 7.
 Canalgasse F 9 10.
 Canzleigässchen G 9.
 Carlstrasse I 6.
 Carolaallee I K L 3.
 Carolahauss L 7.
 Carolastrasse G 11.
 Carolinenstrasse G 6.
 Carustrasse H 10.
 Casernenstrasse G 7.
 Chemnitzerstr. E F 11 12
 Christianstrasse H 10 11.
 Circusstrasse I 8 9.
 Concordienstrasse D 4.
 Conradstrasse F 4 5.
 Cottaer Strasse C D 10.
 Cranachstrasse I 8.
 Cultusministerium G 9.
 Dammweg G 3 4.
 Dinterstrasse D 8 9.
 Dippoldiswaldberg G 11.
 Dippoldiswaldaerpl. G 10
 Drehgasse H 9.
 Dürerstrasse I K 8.
 Ehrlichstrasse E 9 10.

Elbberg H 8.
 Elbgässchen H 8.
 Elbschlösschen E 6.
 Eliasstr. u. Pl. K 7 8.
 Elisenstrasse K 7 8.
 Erlenstrasse G 4.
 Eschenstrasse G 4.
 Fabrikstrasse D 12.
 Falkenstrasse E F 11.
 Feigengasse F 9.
 Feldgasse G 11.
 Feldschlösschen E 12.
 Feldschlösschenstr. E 11.
 Ferdinandplatz H 10.
 Ferdinandstrasse H 10.
 Fichtenstrasse G 3.
 Finanzhaus G 8.
 Fischergasse G 8.
 Fischhofgasse F 9.
 Fischhofplatz F 10
 Fleischergasse G 7.
 Flemmingstrasse F 9.
 Florastrasse E 11.
 Flosshofstrasse D 11.
 Fortstrasse I 4 5.
 Förstereistrasse H 4.
 Franklinstrasse I 12 13.
 Frauerstrasse G 9.
 Freiberger Platz F 10.
 Freiberger Strasse E 10.
 Friedensstrasse F 4 5.
 Friedrichsallee G 10.
 Friedrichbrücke E 8.
 Friedrichstrasse C D E 8.
 Friesengasse, H 9.
 Frohngasse G H 9.
 Frühlingstrasse I 4.
 Fürstenplatz M 8.
 Fürstenstrasse M 7 8.
 Galeriestrasse G 9.
 Garnison-Lazareth H 7.
 Garten d. Pr Georg I 10.
 Gartenstrasse G 12.
 Gärtnerstrasse E 10.
 Gasanstalten E 9 u. F 5.
 Gehestrasse I 11.
 Georgenstrasse H 6.
 Georgsplatz H 10
 Gerbergasse F 9.
 Gerberweg F 9.
 Gewandhaus-Platz H 9.
 „ -Strasse H 9.
 Glacisstrasse H 6.
 Göthestrasse I 11.
 Grenadierstrasse G 4.
 Grosse Wirthschaft L 11.
 Gr. Gart. K L M 10 11.

Grossenhainer Platz E 4.
 Grossenhainer Strasse F 5.
 Grunaer Strasse I K 9.
 Grund, im G 7.
 Grüne Strasse E F 9.
 Güterbahnhofstr E 10
 Gymnasium, Neust. I 6.
 Hafenstrasse F 6.
 Hainweg G 6.
 Hauptstrasse G 6 7.
 Hauptwache G 9.
 Hechtstrasse G 3.
 Hedwigstrasse F 6.
 Heinrichstrasse G 7.
 Hellerstrasse G 5.
 Hermannstrasse F 4 5.
 Herzogin Garten F 9.
 Hohenthalplatz D 8.
 Hohestrasse F 12.
 Holbeinplatz I 8.
 Holbeinstrasse I K 8.
 Holzhof Königl. I 8.
 „ Weisser. D 12.
 Holzhofstrasse I 5 6
 Hospitalplatz H 6 7.
 Humboldtstrasse F 10.
 Jacobsgasse F G 10.
 Jagdweg E 11.
 Jägerhof G 7
 Jägerhofgasse G 7.
 Jägerstrasse K 4.
 Japanisches Palais F 7.
 Institutsgasse D 9.
 Johannesallee G 10.
 Johannesplatz H I 9.
 Johannesstrasse H 9.
 Johann-Meyer-Str. F 3.
 Jordanstrasse G H 5.
 Josephinengasse F 10.
 Jüdenhof G 9.
 Justizgebäude I 8.
 Justizministerium G 7.
 Kaiser Wilh.-Allee I 3.
 Kaiser Wilh.-Platz F G 7.
 Kaiserstrasse F 6 7.
 Kaitzer Strasse F 12 13.
 Kanonenstrasse D E 2 3.
 Katharinenstrasse G II 5.
 Kaulbachstrasse I 8 9.
 Kiefernstrasse G 3.
 Kinderheilstalt E 13.
 Kirche, an der G 6 7.
 Kirchgasse G H 9.
 Kirche, Annen, alt, E 13.
 „ „ neu.. B 13.
 „ Elias-, I K 8.
 „ Friedr., B 8.

- Kirche, Israel., alt, I 5.
 „ „ neu., M 6.
 „ Kathol., D 8.
 „ Neust., alt, FG 4.
 „ „ neu. E I.
 „ Trinit. L 7.
 Klostergasse G 7.
 Klosterplatz G 7.
 Kohlgässchen I 8.
 Königsbrückerplatz G 3.
 Königsbr. Str. G H 3 4 5 6.
 Königstrasse G 6 7.
 Körnerstrasse G 7.
 Krankenstift, Kath., D 8.
 Kreuzschule H 10.
 Kreuzstrasse H 9.
 Kreuzweg ob. u. unt, H 6.
 Kriegsministerium G 7.
 Kunadstrasse E 12.
 Kurfürstenplatz I 7.
 Kurfürstenstrasse H 6.
 Kurze Strasse E 11.
 Landhausgässchen H 9.
 Landhausstrasse H 9.
 Langebrückerstrasse G 4.
 Langestrasse I 9 10.
 Lärchenstrasse G 3.
 Leipzigerstrasse E F 5 6.
 Lennéstrasse K 10 11.
 Lessingstrasse I 11.
 Lesubnitzstrasse F G 12.
 Liebigstrasse G 12 13.
 Liliengasse F 10.
 Linckesches Bad K 5.
 Lindenauplatz H 12.
 Lindenaustrasse G H 12.
 Lindengasse H 11.
 Löbauer-Strasse K 4.
 Löbtauerstrasse D 10.
 Lortzingstrasse M 7.
 Lösnitzstrasse G 5.
 Louisestrasse G H I 5.
 Löwengässchen I 5.
 Ludwigstrasse F 6.
 Lütichaust. H 10 11.
 Magazinstrasse H 6 7.
 Malergässchen F 9.
 Margarethenstrasse G 10.
 Marienallee I 3.
 Marienstrasse G 9 10.
 Markgrafenstr. H 5 6.
 Markt (Neust.), G 7.
 Markt. (Antonst.) II I 4.
 Marschallstrasse I 8.
 Marschnerstrasse K 8.
 Martinstrasse H I 5.
 Maschinenh-Str. G 5 6.
 Maternihospital E 10.
 Maternistrasse F 10.
 Mathildenstrasse I 8 9.
 Mauer, an der G H 9 10.
 Maxstrasse E 8.
 Maximiliansallee H 9.
 Meissner Gasse G 7.
 Melanchthonstr. H I 6.
 Menageriestrasse D 8 9.
 Militärexercirgebäude 14.
 Militärstrafanstalt H 7.
 Militärbauten F G H I K
 L 1 2 3 4.
 Minister. des Innern G 10.
 Mittelgasse F 9.
 Moltkeplatz H 10.
 Moritzallee H 8 9.
 Moritzburgerstr. D 4 5.
 Moritzstrasse H 9.
 Moszinskystrasse H 11.
 Mühlgässchen F 10.
 Mühlhofgässchen F 10.
 Münzgasse G 8.
 Museum, Königl., G 9.
 Neudorf D 4 5.
 Neudorf. Mittelw. F 2.
 Neugasse I 8 9.
 Neumarkt G H 9.
 Niedergraben G 7.
 Neritzdenkmal G 6.
 Nordstrasse I K 4.
 Obergraben G 7.
 Oberseergasse G 10.
 Opellstrasse G 3 4.
 Orangeriegebäude F 9.
 Ostbahnstrasse H I 12.
 Ostraaallee-Str. E F 8 9.
 Ostragehege, gr. C 6.
 „ „ kl., F 8.
 Ostravorwerk D 8.
 Ottostrasse F 5.
 Packhof (Stallstrasse) F 8.
 Pakhofstrasse F G 8.
 Palais Prinz Georg I 10.
 Palais (Gr. Gart.) M 10.
 Palaisgarten F 7.
 Palaisgässchen G 7.
 Palmstrasse F 9.
 Papierfabrik F 11.
 Papiermühleng. E 10.
 Parkstrasse I 11.
 Paulstrasse H 4.
 Pestalozzi-Stift I 4.
 Pestalozzistrasse K 8.
 Petergasse D 9.
 Pfarrgasse G H 9.
 Pfötenhauerstr. L 6.
 Pillnitzer Str. H I K 8.
 Pirnaischer Platz H 9.
 Pirnaische Strasse H I 9.
 Plauenscher Platz F 11.
 Plauensche Str. F G 10 11.
 Poliergasse F 10 11.
 Polizeigebäude H 8.
 Polytechn. Schule G 10.
 Polytechnicum, H 12.
 Poppitz F 10.
 Porticusstrasse H 10.
 Postgebäude G 9.
 Postplatz G 9.
 Prager Str. G H 10 11.
 Priessnitzstrasse I 4 5.
 Prinzenstr. N 6.
 Pulsnitzerstrasse I 5.
 Quackbrunnen, am F 9.
 Querallee G 5 6.
 Rücknitzstrasse H 11.
 Radeberger Str. K 4 5.
 Rampesche Strasse H 9.
 Rathhaus, Altstadt, G 9.
 „ „ Neustadt, G 7.
 Rathhausgässchen G 7.
 Realschule, Neust. G 7.
 Relchsstrasse H 12 13.
 Reinhardtstrasse F 9.
 Reissigerstrasse M 8.
 Reitbahnstr. G 10 11.
 Rhänitzgasse G 7.
 Rietschelstrasse I 8.
 Ringmauer, an der, G 6.
 Ritterstrasse G 7.
 Röhrhofgasse F 10.
 Röhrweg H 9.
 Rosenstrasse D E 10 11.
 Rosmarinstrasse G 9.
 Salzgasse H 9.
 Sachsenallee I K 7.
 Sachsenplatz I 7.
 Sängerstrasse L 4.
 Schäferstrasse D 9.
 Schanzenstrasse G 3.
 Scheffelstrasse G 9.
 Scheunenhöfe F 4.
 Scheunenhofstrasse G 5.
 Schiessgasse, H 9.
 Schiesshaus, am, F 9.
 Schillerschlösschen K 4.
 Schillerstrasse K L 4 5.
 Schlachthof, neuer, E 5.
 Schloss, Königl. G 9.
 Schlossplatz G 8.
 Schlossstrasse G 9.
 Schmiedegässchen G 6.
 Schnorrstrasse G H 12.

- Schönbrunner Str G 4.
 Schönfelder Strasse I 5.
 Schössergasse G 9
 Schreibergasse G 9.
 Schuhmacherg. G 9.
 Schulgasse H 9.
 Schulgutstrasse I 7 8.
 Schumannstrasse L 8.
 Schützencaserne H 3.
 Schützengasse E F 9.
 Schützenplatz E 8.
 Schweizerstrasse F G 12.
 Sedanstrasse H 12 13.
 See. am. F G 10.
 Seestrasse G 9 10.
 Seidnitzerplatz K 9.
 Seidnitzer Strasse I K 9.
 Seilergasse G 10.
 Seminarstrasse E 8.
 Serrestrasse H 9
 Sidonienstrasse G H 11.
 Sophienstrasse G 9.
 Sporergerasse G 9.
 Stadtkrankenhaus D 8.
 Stallgässchen F 8.
 Stallstrasse F 8.
 Stärkengasse E F 9.
 Steingutfabrik E 5.
 Steinstrasse H I 8.
 Stephaniensstrasse L 7.
 Sternplatz F 10.
 Stiftsplatz E F 9.
 Stiftsstrasse E F 9 10.
 Stolpener Strasse K 4 5.
 Strehleener Str. G H I 12.
 Striessener Platz K L 8.
 Striessener Str. K L 8.
 Struvestrasse H 10 11.
 Tannenstrasse G 3.
 Taschenberg, am G 9.
 Tatzberg K 7.
 Taubstummenanst. F 11.
 Terrassengasse G 8.
 Terrassenufer H 8.
 Thalstrasse I 5.
 Tharandter Str. D E 10 11.
 Theaterplatz G 8.
 Theresienstrasse F G 6.
 Thiergartenstr. K L 11.
 Tickstrasse H I 6
 Tolkewitzerstr. L M 8.
 Töpfergasse G 8.
 Trabantengasse F 8 9.
 Trompeterstrasse G 10.
 Turnerweg G 5.
 Uferstrasse F 6 7.
 Umlandstrasse H 12 13
 Viaduckt, am, E 8.
 Victoriastrasse H 10.
 Vogelwiese L 5.
 Vorwerkstrasse D 8.
 Wachsbleichgasse D E 9.
 Wasserbauhof Kgl., D 5.
 Waisenhaus H 9.
 Waisenhausstr. G H 10.
 Waldgasse H 4 5.
 Waldschlösschen L 3.
 Wallgässchen G 7.
 Wallstrasse G 9.
 Walpurgisstrasse H 10.
 Walterstrasse C 9 10.
 Wasserstrasse H I 6 7.
 Webergasse G 9.
 Weinligstrasse F G 10.
 Weintraubenstr. H I 6.
 Weissegasse H 9.
 Weisseritzstrasse E 8 9.
 Wettinstrasse E F 9.
 Werderstrasse H 12 13.
 Wielandstrasse F 11 12.
 Wiener Strasse G H I 11.
 Wiesenthorstr. G H 7.
 Wildruffer Strasse G 9.
 Windmühlenstrasse G 3.
 Winkelmannstrasse G 12.
 Wintergartenstrasse K 7.
 Winterhafen E 6.
 Wölfnitzer Str. D E 10.
 Wolfsgasse I 5.
 Zahnsgasse G 9.
 Zelle'sche Str. G 12.
 Zeughaus H 8.
 Zeughausplatz H 8.
 Zeughausstrasse H 8.
 Ziegelgasse I 8.
 Ziegelscheune C D 10.
 Zittauer Strasse K 4.
 Zöllnerstrasse L 7 8.
 Zoolog. Garten K L 11.
 Zwickauerstr. E 11 12.
 Zwinger F 9.
 Zwingerstrasse F 9.

Hivatkozási Rovatok.

	Oldal.
Első szakasz Drezdavárosának ősz történelme	1
Drezdának eredete	4
Drezdának további fejlődése 1020—1268	7
Drezda a tizenötödik században	40
Drezda 1500—1700	59
Drezda decatholizációja	69
Agósz választó fejedelem 1553—1586	78
I. Keresztély 1586—1592	87
II. Keresztély 1601	90
II. János György 1657	100
III. János György 1681	103
IV. János György 1691	106
Frigyes Ágost	107
Frigyes Keresztély	133
IV. Frigyes Ágost 1768	135
Országos kormányzat	146
Nyilvános iskolák	148
Iparüzletek	149
Drezdának építészek történelme és fejlődése egész 1500	150
Tizenhatodik századi építészet	152
Tizennyolczadik századi építészet	157
Tizenkilenczedik századi építészet	162
Műegyleti kiállítás	178
Művészeti iskolák	179
Különféle tan és nevelő intézetek	180
A királyi műegyetem	180
A királyi Gymnázium	182
A kereszt iskola	182
Viczthum Gymnázium	183

	Olda
Ujvárosi első reáliskola	183
Anna reáliskola	184
A Fridrik utczai nevelő intézet	184
Fridrik külvárosi állami tanítóképezde	185
Fletcher báró-féle tanítóképezde	185
Állami tanítóképezde	185
A városi felső leány iskola	186
Tanító és nevelő intézet előkelő családi leányok részére	186
A nővédegyelet által fentartott nevelő intézet	186
Népiskolák	187
Kerületi iskolák	188
Katholikus iskolák	188
Alapítványi iskolák	189
Zsidó iskola	190
Köteles ismétlő iskolák	190
Siket-némák intézete	190
Országos vakok intézete	191
Magán tan- és nevelő intézetek	191
Tanintézetek koszt és szállás nélkül	192
Egyébb művelődési intézetek leányok számára	193
Szakiskolák	194
Kórodák és betegápolók	196
Fürdők	199
Magánházak	200
Katonai laktanyák	202
Országházak	206
Városi hatóságok	208
A városi pénzügyi kezelésnél	209
Fogházak, javító és büntető intézetek	209
Egyletek és társulatok	211
Üzleti helyiségek	221
Zenekedvelő (Concert :) helyiségek	222
Szállodák és vendéglők	224
Színházak	221
Bérházak	228
Parkok és kertek	229
Emlékszobrok és diszkutak	230
Vizi és vasutak	233
Utszák és terek	236
Hidak	238
Vasutak	239
Műipari intézetek	240
A városi gázintézet	245
Élő és vágott baromvásárok	248
Sörfőzödék	248

	Oldal.
A dohánygyártás	249
Szalmakalap és müvirág gyárak	250
Könyvnyomdák	251
Elbai gőzhajózás	251
Városi policziális rendeletek	253
A helybeli idegen lakósokra vonatkozó intézkedések	254
Ovó szabályok a kocsi közlekedéseknél	255
Bérekocsik szabályozása	256
Mezei gazdálkodás	263

Halász Mihálynak munkáiból kaphatók a „Hunyady Mátyás“ czimű nyomdában. Budapesten, Zöldfa utca 43. sz. alatt.

1. „**Vándor Emlékeim**“ Európa nevezetesebb helyeiről. 500 lapra terjedő nagy nyolcadrét alakú munka ára helyben 1 frt.

2. „**Svéd-Norvég Missiók**“ tiz ivre terjedő, és egy csinos kőmetszetű ábrával, és Svéd-Norvég országok térképével ellátott kötet. Ara helyben 1 frt.

3. „**Konstantinápoly.**“ A kilencivnyi munka ára 60 kr.

4. „**Drezda**“ 17¹/₂ ivre terjedő nagy nyolcadrét alakú könyv — mellékelve egy — 55 ctmtr. nagyságu tervrajzzal, ára helyben 1 frt 50 kr.

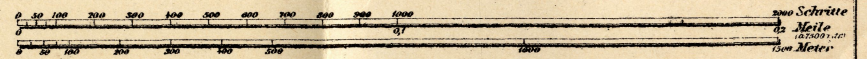
Sajtóhibák.

Hiba:	Javított:	Oldal	Sor
Merovensnak	Meroveusnak	2	16
euam	etiam	9	18
vitam	vita	12	29
habiture	habitare	14	6
confiseavit	confiscavit	15	30
blostern	klostern	45	25
Unns sind dis	Uns und die	60	6
óriási	tulsó	75	1
s ily császári főhadvezér és	a császári főhadvezér is	96	4
több száz tizenhárom	több száz, tizenhárom	104	25
policziák és hatóság	policzialis hatóság	117	38
mint	Mint	120	7
lehetett	lehettek	126	33
kivül	ezen kívül	127	38
egy milliót	egy millió	129	10
a két száz	a kis száz	129	19
hörre	hörte	131	38
dobszót	dobszót is	134	34
de	és	135	2
königsbrücke Strasse	königsbrücker Strasse	143	16
falukon	falakon	151	28
vevet	nevet	156	4
emlitendők	emlitendő	156	8
homlokzaton	homlokzatot	156	37
tervével	terével	202	29
vagy is	kihagyandó	203	15
e fedél	a fedél	203	21
köbmeter	köbláb	210	9
határvám	határvámnál	234	9
folyó	folyón	234	12
hanem	lenem	238	4
vonatoknak	vasuti vonatoknak	239	4

A figyelmet kikerült, s azért itt ki nem javított sajtóhibákra és egyéb hiányokra nézve, kegyes elnézésért esedezik a szerző.

PLAN von DRESDEN

im Maafsstabe 1:15000
der nat. Grösse.

Pferdebahn

Canall. Exercirplatz

Trachenberge

Trachau

Pieschen

Vorstadt

Scheunenhöfe

Trachau

Friedrichstadt

Grosses Ostra Gehege

Mickten

Uebigau

Neustadt

Altstadt

Friedrichstädte Kirchhof

Musterwirthschaft

Kathol. Kirche

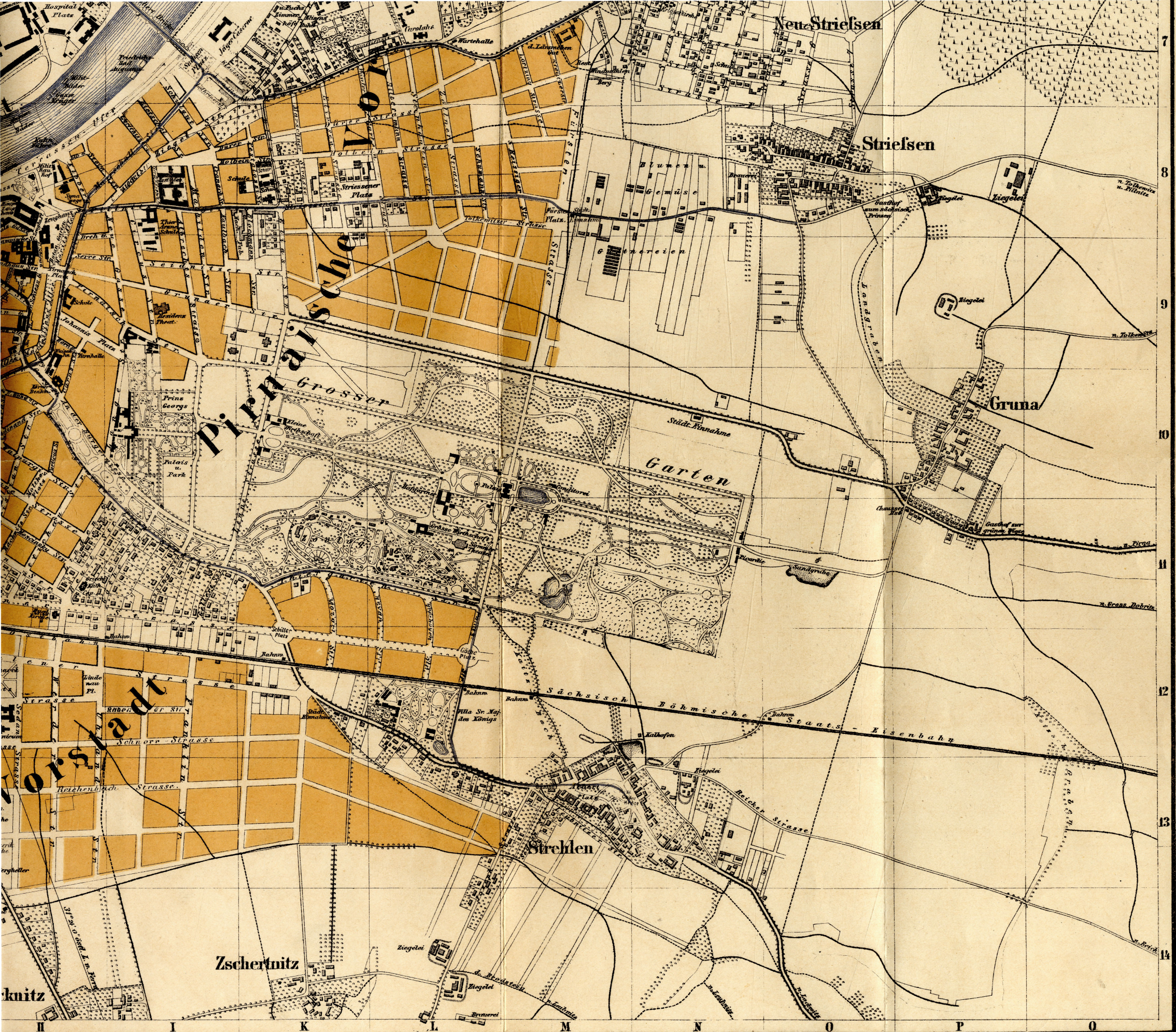
Planes

Südamer. Bäder

Prater

Fräulein

Fräulein

VON H. JAENICKE IN DRESDEN.

Schnellpressdruck v. Otto Koegel, Dresden, Gestochen v. A Köhler

Bearbeitet u. gezeichnet v. A. Kiesling u. J. F. Winckler

VERLAG